

ΣΧΟΛΗ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η αποτύπωση των κοινωνικών ζητημάτων στα προγράμματα
σπουδών και στα διδακτικά μέσα και εγχειρίδια του μαθήματος των
Θρησκευτικών του Δημοτικού σχολείου.
Σύντομη επισκόπηση της πορείας του μαθήματος κατά τις δύο
πρώτες δεκαετίες του 21ου αιώνα**

Νίκη Μπούγα
ΑΜ: 150170

Επιβλέπων καθηγητής: **Σταύρος Γιαγκάζογλου**

Επιβλέπων Β': **Αναστάσιος Μαράς**

Πάτρα 2022

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

ΣΧΟΛΗ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η αποτύπωση των κοινωνικών ζητημάτων στα προγράμματα σπουδών και στα διδακτικά μέσα και εγχειρίδια του μαθήματος των Θρησκευτικών του Δημοτικού σχολείου.

Σύντομη επισκόπηση της πορείας του μαθήματος κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 21ου αιώνα

Συγγραφέας: **Νίκη Μπούγα**

Επιτροπή Επίβλεψης Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής
Σταύρος Γιαγκάζογλου

Συνεπιβλέπων Καθηγητής
Αναστάσιος Γ. Μαράς

Πάτρα, 2022

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	7
Abstract	8
Συνοπτομογραφίες και αρκτικόλεξα.....	9
Πρόλογος	10
Εισαγωγή.....	11
ΜΕΡΟΣ Α΄	14
1^ο Κεφάλαιο: Ο Χριστιανισμός απέναντι στις προκλήσεις του σύγχρονου κόσμου.....	14
1.1 Παγκοσμιοποίηση	14
1.2 Οικονομική κρίση.....	16
1.3 Οικονομικός φιλελευθερισμός / Νεοφιλελευθερισμός	18
1.4 Μετανεωτερικότητα	20
1.5 Πολυπολιτισμικότητα	21
1.6 Εκκοσμίκευση.....	22
2^ο Κεφάλαιο: Χριστιανισμός και κοινωνικά προβλήματα.....	24
2.1 Κοινωνικά προβλήματα και Χριστιανική κοινωνική διδασκαλία	24
2.2 Ο Χριστιανισμός ως παράγοντας βελτίωσης της ζωής του ανθρώπου.....	27
2.3 Κοινωνική ευθύνη των χριστιανών	29
3^ο Κεφάλαιο: Η κοινωνική διάσταση της εκπαίδευσης.....	32
ΜΕΡΟΣ Β΄.....	34
4^ο Κεφάλαιο: Κοινωνικά Ζητήματα στα ΑΠΣ-ΔΕΠΠΣ 2003 και στα σχολικά εγχειρίδια 2006.....	34
4.1 Κοινωνικά ζητήματα και προκλήσεις στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες	41
4.1.1 Θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα.....	41
4.1.2 Θρησκευτικός πλουραλισμός	54
4.1.3 Ανθρώπινα δικαιώματα-δικαιώματα του παιδιού.....	58
4.2 Κοινωνικά ζητήματα οικονομικής φύσεως.....	63
4.2.1 Μετανάστευση.....	63
4.2.2 Φτώχεια.....	65
4.2.3 Κοινωνική Ανισότητα – Κοινωνική Δικαιοσύνη.....	69
4.3 Κοινωνικά ζητήματα οικολογικής φύσεως	81
4.3.1 Περιβαλλοντική και οικολογική συνείδηση.....	81
4.4 Ζητήματα κοινωνικής αλλοτρίωσης και αποξένωσης	92
4.4.1 Αποξένωση- Κοινωνική Αλλοτρίωση.....	92
4.5 Κριτική αποτίμηση των ΔΕΠΠΣ και ΑΠΣ του 2003 και των σχολικών εγχειριδίων του 2006.....	96

ΜΕΡΟΣ Γ΄	110
Κεφάλαιο 5^ο Κοινωνικά ζητήματα στα ΑΠΣ του 2017 και στους Φακέλους Μαθήματος	110
5.1 Κοινωνικά ζητήματα και προκλήσεις στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες	118
5.1.1 Θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα στα ΑΠΣ του 2017.....	118
5.1.2 Θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα στους Φακέλους του Μαθήματος.....	124
5.1.3 Θρησκευτικός πλουραλισμός στα ΑΠΣ του 2017	128
5.1.4 Θρησκευτικός πλουραλισμός στους Φακέλους του Μαθήματος	131
5.1.5 Τα ανθρώπινα δικαιώματα – δικαιώματα παιδιού στα ΑΠΣ του 2017.....	132
5.1.6 Τα ανθρώπινα δικαιώματα – δικαιώματα παιδιού στους Φακέλους του Μαθήματος	138
5.2. Κοινωνικά ζητήματα οικονομικής φύσεως.....	141
5.2.1 Η μετανάστευση στα ΑΠΣ του 2017	141
5.2.2 Η μετανάστευση στους Φακέλους του Μαθήματος.....	144
5.2.3 Η φτώχεια στα ΑΠΣ του 2017.....	145
5.2.4 Η φτώχεια στους φακέλους του Μαθήματος.....	149
5.2.5 Κοινωνική δικαιοσύνη-Κοινωνική ανισότητα στα ΑΠΣ του 2017	150
5.2.6 Κοινωνική δικαιοσύνη και Κοινωνική ανισότητα στους Φακέλους του Μαθήματος	157
5.3 Κοινωνικά ζητήματα οικολογικής φύσεως.....	162
5.3.1 Περιβαλλοντική και οικολογική συνείδηση στα ΑΠΣ του 2017.....	162
5.3.2 Περιβαλλοντική και οικολογική συνείδηση στους φακέλους του Μαθήματος....	166
5.4 Ζητήματα κοινωνικής αλλοτρίωσης και αποξένωσης.....	169
5.4.1 Αποξένωση – Κοινωνική Αλλοτρίωση στα ΑΠΣ του 2017.....	169
5.4.2 Αποξένωση – Κοινωνική Αλλοτρίωση στους Φακέλους του Μαθήματος	172
5.5 Κριτική αποτίμηση των ΑΠΣ του 2017 και των Φακέλων Μαθήματος.....	173
ΜΕΡΟΣ Δ΄	190
Κεφάλαιο 6^ο Κοινωνικά ζητήματα στα ΑΠΣ του 2021	190
6.1 Κοινωνικά ζητήματα διακοινωνικής και πολυπολιτισμικής φύσεως	192
6.1.1 Θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα στα ΑΠΣ του 2021.....	192
6.1.2 Θρησκευτικός πλουραλισμός στα ΑΠΣ του 2021	196
6.1.3 Τα ανθρώπινα δικαιώματα – τα δικαιώματα του παιδιού στα ΑΠΣ του 2021	197
6.2 Κοινωνικά ζητήματα οικονομικής φύσεως.....	199
6.2.1 Η μετανάστευση στα ΑΠΣ του 2021	199
6.2.2 Η φτώχεια στα ΑΠΣ του 2021.....	200
6.2.3 Κοινωνική Δικαιοσύνη – Κοινωνική Ανισότητα.....	203
6.3 Κοινωνικά ζητήματα οικολογικής φύσεως.....	210

6.3.1 Περιβαλλοντική και οικολογική συνείδηση στα ΑΠΣ του 2021.....	210
6.4 Ζητήματα κοινωνικής αλλοτρίωσης και αποξένωσης.....	216
6.4.1 Αποξένωση – Αλλοτρίωση.....	216
6.5 Κριτική αποτίμηση των ΑΠΣ του 2021.....	218
ΜΕΡΟΣ Ε΄	225
Κεφάλαιο 7^ο	225
7.1 Σύγκριση Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών του 2003, του 2017 και του 2021..	225
7.2 Σύγκριση Σχολικών Εγχειριδίων του 2006 και του 2017.....	232
7.3 Προτάσεις παρουσίασης των κοινωνικών ζητημάτων.....	235
Συμπεράσματα	238
Βιβλιογραφία	246
A. Ελληνόγλωσση.....	246
B. Ξενόγλωσση.....	259
Ιστοσελίδες.....	262

Περίληψη

Τα κοινωνικά προβλήματα έχουν καταστεί, αναπόσπαστο κομμάτι των κοινωνιών των ανθρώπων. Αποτέλεσμα αυτών είναι η επίδρασή τους στη ζωή των πολιτών καθώς και στην καθημερινότητά τους. Το Μάθημα των Θρησκευτικών ως θρησκευτική αγωγή στα σχολεία, δεν γίνεται να μη συμπεριλαμβάνει τα προβλήματα των ανθρώπων της κοινωνίας, διότι στοχεύει στην ηθική και πνευματική ανάπτυξη των μαθητών, οι οποίοι αποτελούν μέλη της κοινωνίας και αυριανοί ηνίοχοι αυτής. Επομένως, η ηθική καλλιέργεια κρίνεται ως απολύτως αναγκαία για το μέλλον των κοινωνιών. Το Μάθημα των Θρησκευτικών αναφορικά με τα κοινωνικά ζητήματα στοχεύει στην ευαισθητοποίηση και την ενσυναίσθηση των μαθητών, καθώς επίσης προτάσσει μια άλλη οπτική των κοινωνικών ζητημάτων στοχεύοντας στην επίλυσή τους μέσα από το πρίσμα της θρησκείας, η οποία αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνίας.

Στην παρούσα διπλωματική εργασία γίνεται προσπάθεια εντοπισμού και αποτύπωσης των κοινωνικών ζητημάτων που υπάρχουν στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στα διδακτικά εγχειρίδια του Μαθήματος των Θρησκευτικών του Δημοτικού σχολείου, κατά την πρώτη εικοσαετία του 21ου αιώνα. Επίσης, γίνεται μια σύντομη επισκόπηση της πορείας του Μαθήματος των Θρησκευτικών. Τα κοινωνικά ζητήματα που εντοπίστηκαν, αποτυπώθηκαν και αναλύθηκαν είναι η κοινωνική ανισότητα, η κοινωνική δικαιοσύνη, ο θρησκευτικός πλουραλισμός, η θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα, τα ανθρώπινα δικαιώματα-δικαιώματα του παιδιού, η αποξένωση-κοινωνική αλλοτρίωση, η μετανάστευση, η φτώχεια, η περιβαλλοντική και οικολογική συνείδηση.

Abstract

Social problems have become an integral part of human societies. As a result, they have an impact on the lives of citizens and their daily lives. The Lesson of Religious as a religious education in schools, can not but include the problems of the people of society, because it aims at the moral and spiritual development of students, who are members of society and tomorrow its stewards. Therefore, moral cultivation is considered to be absolutely necessary for the future of societies. The Religious Studies course on social issues aims to raise students' awareness and empathy, as well as proposes a different perspective on social issues aiming at solving them through the prism of religion, which is an integral part of society.

In the present dissertation an attempt is made to identify and capture the social issues that exist in the Curricula and in the textbooks of the Religious Studies Course of the Primary school, during the first twenty years of the 21st century. There is also a brief overview of the course of the Religious Studies Course. The social issues identified, captured and analyzed are social inequality, social justice, religious pluralism, religious and cultural diversity, human rights-children, alienation-social alienation, immigration, poverty, and ecological consciousness.

Συντομογραφίες και αρκτικόλεξα

ΑΠΣ	Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών
ΒΘ	Βασικό Θέμα
ΔΕΠΠΣ	Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών
ΘΕ	Θεματική Ενότητα
ΙΕΠ	Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής
κ. ά.	και άλλα
ΜτΘ	Μάθημα των Θρησκευτικών
Ό.π.	όπως παραπάνω
ΠΙ	Παιδαγωγικό Ινστιτούτο
ΠΣ	Προγράμματα Σπουδών
ΠΜΑ	Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα
σ.	σελίδα
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
υπ' αριθ.	υπ' αριθμόν
ΥΠΑΙΘ	Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων
ΥΠΕΠΘ	Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων
ΥΠΔΒΜΘ	Υπουργείο Παιδείας Δια Βίου μάθησης και Θρησκευμάτων
ΥΠΠΕΘ	Υπουργείο Παιδείας Έρευνας και Θρησκευμάτων
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας της Κυβέρνησης

Πρόλογος

Η εν λόγω διπλωματική εργασία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο των Μεταπτυχιακών μου Σπουδών στο ΕΑΠ έχοντας ως βάση την ορθόδοξη Θεολογία. Ο λόγος επιλογής του συγκεκριμένου θέματος είναι η δυνατότητα που παρέχει το Μάθημα των Θρησκευτικών να καταστεί ο κυριότερος παράγοντας μακροπρόθεσμης επίλυσης κοινωνικών ζητημάτων σε αντιδιαστολή με τις παραμέτρους εκείνες που επίμονα προσπαθούν να τα δημιουργήσουν. Ακόμη, η δύναμη που διαθέτει να διαμορφώσει ηθικά σωστούς, ευαισθητοποιημένους και συνειδητοποιημένους πολίτες που θα σέβονται τον έτερο και την κτίση.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω βαθύτατα και ειλικρινά τον καθηγητή κ. Σταύρο Γιαγκάζογλου, ο οποίος με υπομονή και κατανόηση με καθοδήγησε να φέρω εις πέρας τη συγγραφή της παρούσης διπλωματικής εργασίας. Επίσης, ευχαριστώ θερμά τον δεύτερο επιβλέποντα Καθηγητή της εργασίας μου, κ. Αναστάσιο Μαρά, για τις τελικές διορθώσεις και υποδείξεις του.

Φυσικά, δε θα μπορούσα να μην ευχαριστήσω την οικογένειά μου και ιδιαίτερα τον σύζυγό μου, Ιωάννη Αμούντζια και την 10 μηνών κόρη μου Βασιλική για την κατανόηση και αμέριστη ηθική συμπαράστασή τους σε αυτή μου την προσπάθεια.

Εισαγωγή

Η κοινωνία ως η συλλογική συμβίωση ενός συνόλου ανθρώπων που συγκροτούν ένα πλέγμα ανθρώπινων σχέσεων υπό κανόνες και νόμους¹ έχει διάρκεια στον χρόνο, ενώ ο πολιτισμός είναι το στοιχείο διάκρισής της. Υπό την έννοια αυτή, δε θα μπορούσαν να εκλείπουν και τα ζητήματα που απασχολούν, είτε μέρος αυτού του συνόλου, τον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά, είτε ολόκληρο το κοινωνικό σύνολο ακόμη και πολλές κοινωνίες. Τα κοινωνικά προβλήματα έχουν ως αφετηρία τους ορισμένες παραμέτρους και προκλήσεις σε κάθε εποχή. Στη σύγχρονη εποχή, αυτές οι προκλήσεις και οι παράμετροι είναι ποικίλες και ενίοτε αλληλοκαλύπτονται και αλληλεξαρτώνται περιπλέκοντας ακόμη περισσότερο την προσπάθεια για την επίλυσή τους ή την άμβλυνσή τους. Το δημόσιο Δημοτικό Σχολείο είναι η μικρογραφία κάθε κοινωνίας και η προσπάθεια επίλυσης όλων των κοινωνικών ζητημάτων θα έπρεπε να εστιαστεί σε αυτό. Η εκπαίδευση και ιδιαιτέρως η σωστή εκπαίδευση των μικρών εύπλαστων μαθητών είναι το κλειδί που ανοίγει την πύλη της νέας κοινωνίας πολιτών απαλλαγμένης από σοβαρά κοινωνικά ζητήματα. Η ηθικοπλαστική θρησκευτική αγωγή που ως μάθημα είναι ενταγμένη στην υποχρεωτική εκπαίδευση διαδραματίζει σημαντικότατο ρόλο στη διάπλαση χαρακτήρων και κρίνεται απαραίτητη όσο ποτέ άλλοτε για την υπέρβαση των εμποδίων που τίθενται από τις παραμέτρους εκείνες που συνιστούν αίτια δημιουργίας κοινωνικών ζητημάτων.

Η παρούσα Διπλωματική εργασία επιδιώκει την επισκόπηση και την κριτική ανασκόπηση, καθώς και τη διασύνδεση των κοινωνικών ζητημάτων με τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και τα σχολικά εγχειρίδια όλων των τάξεων του Δημοτικού Σχολείου της τελευταίας εικοσαετίας. Επίσης, ερευνά το πώς μεταβάλλεται η παρουσίαση και η εστίασή τους, από γενιά σε γενιά, ανάλογα με τις επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες κάθε εποχής. Τα κοινωνικά ζητήματα που εντοπίστηκαν και αποτυπώθηκαν, κατηγοριοποιήθηκαν σε τέσσερις κατηγορίες, ήτοι κοινωνικά ζητήματα και προκλήσεις στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Η πρώτη αυτή κατηγορία περιλαμβάνει τα ζητήματα της θρησκευτικής και πολιτισμικής ετερότητας, του θρησκευτικού πλουραλισμού και το κοινωνικό ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κατ' επέκταση των δικαιωμάτων του παιδιού. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τα οικονομικής φύσεως κοινωνικά ζητήματα, τα οποία είναι η

---

¹ Μπαμπινιώτης, Γ. Δ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Κέντρο Λεξικολογίας*, ΕΠΕ, Αθήνα, 2002.

μετανάστευση, η φτώχεια, η κοινωνική δικαιοσύνη και η κοινωνική ανισότητα. Στην τρίτη κατηγορία, η οποία έχει ως τίτλο κοινωνικά ζητήματα οικολογικής φύσεως, μελετάται το περιβάλλον ως κοινωνικό ζήτημα, δηλαδή η προώθηση της περιβαλλοντικής και οικολογικής συνείδησης. Τέλος, η τέταρτη κατηγορία περιλαμβάνει τα ζητήματα της κοινωνικής αλλοτρίωσης και αποξένωσης.

Ως εκ τούτου, η εργασία είναι χωρισμένη σε πέντε μέρη εκ των οποίων το πρώτο είναι αφιερωμένο αφενός στον Χριστιανισμό και τις προκλήσεις του σύγχρονου κόσμου, αφετέρου στα κοινωνικά προβλήματα και στη χριστιανική κοινωνική διδασκαλία, ενώ παράλληλα γίνεται μνεία στην κοινωνική διάσταση της εκπαίδευσης. Στο δεύτερο μέρος της παρούσης εργασίας, αποτυπώνονται και αναλύονται τα κοινωνικά ζητήματα που εντοπίζονται στα Αναλυτικά Προγράμματα, στο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Σπουδών του έτους 2003, καθώς και στα σχολικά εγχειρίδια που εκδόθηκαν το 2006. Στο τρίτο μέρος γίνεται η αποτύπωση των παραπάνω κοινωνικών ζητημάτων στα μεταβατικά Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του 2017, καθώς και στους αντίστοιχους φακέλους μαθήματος. Στο τέταρτο μέρος αποτυπώνονται τα κοινωνικά ζητήματα που εντοπίζονται στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του 2021, ενώ το πέμπτο μέρος είναι αφιερωμένο στη σύγκριση των Αναλυτικών Προγραμμάτων του 2003, του 2017 και του 2021, καθώς και στη σύγκριση των σχολικών εγχειριδίων του 2006 και του 2017, ενώ παράλληλα παρατίθενται και προτάσεις παρουσίασης των κοινωνικών ζητημάτων.

Κάθε Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών έχει επιρροές από τις εκάστοτε κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν και διαθέτουν ξεχωριστό χαρακτήρα στον οποίο αποτυπώνονται οι κοινωνικές εξελίξεις. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι μέσα από τα ΑΠΣ και τα σχολικά εγχειρίδια των Θρησκευτικών αποτυπώνεται η κοινωνιολογική ιστορία κάθε εποχής. Έτσι, κατά την πρώτη δεκαετία του 2000 υπήρξαν κοινωνιολογικές μεταβολές που αποτυπώνονται στα ΑΠΣ και στα σχολικά εγχειρίδια του Μαθήματος των Θρησκευτικών. Παράδειγμα αποτελεί η αυξανόμενη μετανάστευση προς τον ελλαδικό χώρο. Ως εκ τούτου, τα ΑΠΣ έρχονταν επανασύνταξης. Η προσπάθεια έγινε το 2003 με τη σύνταξη πρωτοπόρων Αναλυτικών Προγραμμάτων, τα οποία αποτύπωναν τα κύρια κοινωνικά ζητήματα της εποχής, αλλά ταυτοχρόνως ήταν και προάγγελος των ζητημάτων που θα ακολουθούσαν. Τα σχολικά εγχειρίδια ακολουθούν τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και εκδίδονται το 2006. Η κύρια διαφοροποίηση είναι ότι, τόσο στα ΑΠΣ όσο και στα σχολικά εγχειρίδια, συμπεριλαμβάνονται οι έννοιες της θρησκευτικής ετερότητας και του θρησκευτικού πλουραλισμού με απτά

παραδείγματα, ώστε οι μαθητές να αποκτήσουν θρησκευτικό γραμματισμό με σκοπό πέραν της γνώσεως της επικρατούσας θρησκείας στην ελληνική κοινωνία να γνωρίσουν και ορισμένα θρησκευτικά δόγματα των μεγαλύτερων μονοθεϊστικών θρησκειών που θα συναντούσαν στην κοινωνία που διαβιούν.

Ενόσω περνούσαν τα έτη, τα κοινωνικά ζητήματα αυξάνονταν, και έτσι κρίθηκε ότι ήταν αναγκαίο να εκδοθούν νέα Προγράμματα Σπουδών στα οποία επιπλέον των άλλων, θα περιελάμβαναν στα κοινωνικά ζητήματα της θρησκευτικής και πολιτισμικής ετερότητας και του θρησκευτικού πλουραλισμού και άλλες θρησκείες, οι οποίες συναντώνται στους μετανάστες και τους πρόσφυγες που κατέφθαναν στην Ελλάδα. Αποτέλεσμα ήταν τα κοινωνικά ζητήματα του θρησκευτικού πλουραλισμού και της θρησκευτικής ετερότητας που αναλύονταν, τόσο στα ΑΠΣ όσο και στα σχολικά εγχειρίδια, να αποτελέσουν «μήλον της έριδος» και ύστερα από συγκεκριμένες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας να συνταχθούν καινούρια Προγράμματα Σπουδών το 2021, στα οποία όλα τα κοινωνικά ζητήματα θα θίγονταν υπό το πρίσμα της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης, ενώ η συμπερίληψη άλλων θρησκειών θα περιοριζόνταν στο ελάχιστο.

ΜΕΡΟΣ Α΄

1^ο Κεφάλαιο: Ο Χριστιανισμός απέναντι στις προκλήσεις του σύγχρονου κόσμου

Αναντίρρητα, η σύγχρονη κοινωνία στην οποία ζούμε βρίθει κοινωνικών ζητημάτων όπως είναι η πείνα, η βία, η αλλοτρίωση, η αποξένωση, ο αποκλεισμός, η μαζοποίηση, η ατομικότητα, η μοναχικότητα. Ο άνθρωπος εγκλωβισμένος στα αδιέξοδα της οικονομικής και κοινωνικής επιβάρυνσης διακατέχεται από επιθετικότητα, ανασφάλεια και έρχεται αντιμέτωπος με πλήθος κοινωνικών προβλημάτων. Στο σύγχρονο κόσμο υπάρχουν προκλήσεις και παράμετροι που δημιουργούν και επιδεινώνουν τα κοινωνικά προβλήματα.

1.1 Παγκοσμιοποίηση

Ο όρος *παγκοσμιοποίηση* είναι όρος που χρησιμοποιείται για να δηλώσει τη συνεργασία και την αλληλεπίδραση των χωρών του κόσμου, σε τομείς της οικονομίας, της τεχνολογίας και του πολιτισμού. Πέραν όμως των πλεονεκτημάτων για τις επιχειρήσεις, τους καταναλωτές, την εύκολη και γρήγορη επικοινωνία και τις διεθνείς συναλλαγές, της ταχείας εξάπλωσης της τεχνολογίας κ.ά., υποφώσκουν προβλήματα που αφορούν και επηρεάζουν τις κοινωνίες του πλανήτη. Αναμφισβήτητα, η παγκοσμιοποίηση είναι ένας παράγοντας που έχει αλλάξει την οικονομία του πλανήτη. Η αλλαγή αυτή, όμως, επηρέασε αρνητικά μεγάλο μέρος του πληθυσμού του. Μαζί με τις οικονομικές επιπτώσεις των ανθρώπων συμπαρασύρονται μεγεθυμένα και κοινωνικής φύσεως ζητήματα. Η παγκοσμιοποίηση αποδείχθηκε τελικώς ένας μοιραίος παράγοντας κοινωνικών προβλημάτων και κρίσεων.

Από την άλλη, ο χαρακτήρας του Χριστιανισμού που είναι φύση και πνεύμα οικουμενικός αποκαλύπτει την πραγματική έννοια της παγκοσμιότητας, η οποία είναι η ενοποίηση των ανθρώπων υπό του Ιησού Χριστού ως μέλη του Σώματός Του.² Επισημαίνεται δε, από τον Θεολόγο π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ ότι κανένα πλήθος ανθρώπων δεν δύναται να γίνει αδελφότητα παρά μόνο με την αδελφική αγάπη τού

---

² Γ. Ι. Μαντζαρίδης, Οικουμενικότητα και Οικουμενισμός.
<https://www.pemptousia.gr/2021/02/ikoumenikotita-ke-ikoumenismos/> (2.12.21)

ενός προς τον άλλον άνθρωπο.³ Για τον Χριστιανισμό, η παγκοσμιοποίηση όπως έχει εδραιωθεί, έρχεται σε άμεση σύγκρουση με τις αρχές και τη διδασκαλία του. Συνιστά ένα πολύπλοκο και πολυδιάστατο γεγονός, μέσω του οποίου επιβάλλονται νέα κοινωνικά πρότυπα και νέος τρόπος συμπεριφοράς και σκέψης.⁴

Η ανησυχία της κοινωνίας θεμελιώνεται στο γεγονός ότι υπάρχουν διαφορετικές πολιτιστικές, ηθικές και πολιτικές σφαίρες επιρροής, πολιτικές και οικονομικές δράσεις που συνιστούν προκλήσεις για τη δικαιοσύνη και την ανθρώπινη ευημερία.⁵ Η οικονομική, ηθική και πνευματική κρίση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εξέλιξη της παγκοσμιοποίησης, η οποία επηρέασε σημαντικά την ανάπτυξη και εξελικτική πορεία των θρησκευτικών ζητημάτων στον 21ο αιώνα.⁶ Η παγκοσμιοποίηση και η ολοένα και μεγαλύτερη ιδιώτευση του σύγχρονου ανθρώπου δημιούργησε μια κατηφορική πορεία των θρησκευτικών αξιών και την επιδείνωση των κοινωνικών προβλημάτων.⁷

Επίτευγμά της είναι οι δυνατοί να εκμεταλλεύονται οικονομικά τους αδύνατους, με αποτέλεσμα να αναπτύσσεται οικονομικά μόνο μια μερίδα χωρών του κόσμου εις βάρος των πτωχότερων, απειλώντας έτσι την παγκόσμια ειρήνη και την κοινωνική συνοχή των τοπικών κοινωνιών.⁸ Ο σύγχρονος άνθρωπος γεννιέται και ζει ως άτομο, προσπαθώντας να επιβιώσει σε ένα σύστημα με πολλαπλά και εναλλακτικά πολιτικά και πολιτισμικά δεδομένα και συσσωματώματα, το οποίο χαρακτηρίζεται από ρευστότητα, ενώ πλέον παρατηρείται αποδυνάμωση των παλαιών παραδοσιακών μορφών της κοινωνίας.⁹

Τα αρνητικά αποτελέσματα διαπιστώνονται στις δομές της κοινωνίας ως αδιαφορία για τον άλλον και αποκαλύπτεται στο μεγάλο ενδιαφέρον που υπάρχει για τον οικονομισμό και την πλεονεξία. Η φτώχεια, η πείνα, η κοινωνική ανισότητα και η

---

³ Β. Δημητριάδης, «Η διδασκαλία του π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ για την Εκκλησία», *Θεολογία*, 1(2013), σ. 107.

⁴ Π. Παπαδοπούλου-Συμεωνίδου, *Πολυεθνισμός και Παγκοσμιοποίηση, Η αναγκαιότητα της συνύπαρξης, η αναγκαιότητα της σύμπλευσης*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2003.

⁵ Α. Κ. Φραντζή, «Ανθρώπινα δικαιώματα και εκπαίδευση», *Επιστημονικό βήμα*, 5 (2006), σ. 27-35.

⁶ Π. Βασιλειάδης, & Στ. Τσομπανίδης, «Παγκόσμια οικονομία-κλιματική αλλαγή διαθρησκευτικός διάλογος: η χριστιανική μαρτυρία στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», *Σύνθεσις*, 3 (2013), σ.39.

⁷ Μ. Σακελλαρίου, & Ε. Αρβανίτη, «Πολυπολιτισμικότητα και Θρησκευτική Αγωγή στην Προσχολική και Πρωτοσχολική Εκπαίδευση: Μια Ερευνητική Προσέγγιση», στο *Η Θρησκευτική Αγωγή στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση: Προβληματισμοί και Προοπτικές*, Κ. Σταυριανός (Επιμ.), εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 2008, σ. 89-132.

⁸ Ι. Ζηζιούλα, Μητροπολίτη Περγάμου, «Η παγκοσμιοποίηση αναπόφευκτα δημιουργεί αντιδράσεις», *ΤΟΛΜΗ*, 16 (2002), σ. 199.

⁹ Μητροπολίτου Μεσσηνίας Χρυσοστόμου, «Η κρίση της σύγχρονης κοινωνίας και η εκκοσμίκευση της εκκλησιαστικής διακονίας», *Θεολογία*, 1 (2012), σ. 12.

αδικία θίγουν και αμαυρώνουν όχι μονάχα την εικόνα του Θεού στο κάθε πρόσωπο του ανθρώπου, αλλά και τον ίδιο τον Θεό, ο οποίος ταυτίζει τον εαυτό του με τον φτωχό και πεινασμένο άνθρωπο. Η χριστιανική διδασκαλία διαφέρει σημαντικά από την παγκοσμιοποίηση, καθώς η πρώτη βασίζεται στην αγάπη και τον σεβασμό του ανθρώπινου προσώπου, ενώ η δεύτερη αποζητά τη μεγιστοποίηση του κέρδους και τη διεύρυνση της αγοράς.¹⁰ Η ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία διαμέσου της οντολογικής ενότητας του γένους των ανθρώπων και της Θείας δημιουργίας, όπως αυτή χαρακτηριστικά αποτυπώνεται σε όλο το μυστήριο του απολυτρωτικού έργου του Κυρίου Ιησού Χριστού, συνιστά σημαντική βάση για την ερμηνεία της σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό και την κτίση.¹¹

Απόρροια του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης είναι η σύγχρονη οικονομική κρίση και η ύφεση της ανάπτυξης, η οποία επηρέασε και τον ελλαδικό χώρο, έχοντας ως αποτέλεσμα τη διαταραχή και τη διάσπαση του κοινωνικού ιστού και της κοινωνικής συνοχής, αλλά και επιφέροντας κοινωνικές, πολιτικές, πολιτιστικές και εκπαιδευτικές συνέπειες.¹²

1.2 Οικονομική κρίση

Το ενδιαφέρον της οικονομικής επιστήμης εστιάζεται στις ανθρώπινες εκείνες ενέργειες που αφορούν αφενός τις θυσίες, ώστε να εξασφαλιστεί το οικονομικό αποτέλεσμα και αφετέρου τη μεγιστοποίηση του αποτελέσματος με την μικρότερη καταβολή θυσίας.¹³

Με την παγκοσμιοποίηση, η οικονομία απέκτησε νέο χαρακτήρα. Οι οικονομικές δραστηριότητες διευρύνθηκαν και τα πεδία της άρχισαν να δέχονται επιρροές από την παγκόσμια αγορά ξεπερνώντας τα τοπικά σύνορα των χωρών. Πέραν, όμως, των θετικών επιτευγμάτων, εμφανίστηκαν και σοβαρά προβλήματα με προεκτάσεις εκτός από οικονομικές και κοινωνικές. Αίτια όπως ο άκρατος ανταγωνισμός και ο καταναλωτισμός, η πολιτική της εύκολης δανειοδότησης από το τραπεζικό σύστημα, η απόκλιση από τους προϋπολογισμούς οδήγησαν στην

---

¹⁰ Π. Βασιλειάδης, & Στ. Τσομπανίδης, *όπ.π.* σ. 96-98.

¹¹ *Όπ.π.* σ. 101.

¹² Νικ. Λουδοβίκου, *Ορθοδοξία και εκσυγχρονισμός. Βυζαντινή εξατομίκευση, Κράτος και Ιστορία στην προοπτική του ευρωπαϊκού μέλλοντος*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2006.

¹³ Β. Τ. Γιούλτση, «Οικονομία, ανθρώπινη ύπαρξη, ορθόδοξη θεολογία και εμπειρία», *Θεολογία* 2 (2012), σ. 55.

οικονομική κρίση. Εκτός από την προφανή πληγή των τομέων της οικονομίας επηρεάστηκαν και οι κοινωνικοί τομείς όπως της υγείας, της παιδείας, της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης του πολιτισμού, ακόμη και τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του κράτους.¹⁴

Για την πραγματικότητα της σύγχρονης κοινωνίας η κρίση είναι ένα υπερτιμημένο γεγονός που οδηγεί σε καταστάσεις υπερβολικού άγχους, κοινωνικές εξάρσεις και αναταραχές.¹⁵ Η κρίση κρίνεται ως απειλητική για την υφιστάμενη δομή της θεμελιώδεις αρχές και κανόνες της κοινωνίας και χρήζει λήψης μέτρων σε σύντομο χρονικό διάστημα υπό των συνθηκών αβεβαιότητας.¹⁶ Οι αρνητικές επιπτώσεις επιδρούν αφενός στην οικονομική κατάσταση των ατόμων της κοινωνίας, στην υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου, στην οικονομική μετανάστευση των ανθρώπων και αφετέρου στην ψυχοσωματική υγεία τους.

Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην εκπαίδευση έχουν πολυδιάστατες προεκτάσεις από τα οικονομικής φύσεως προβλήματα που αφορούν τη μείωση του προϋπολογισμού και τις δαπάνες για την παιδεία, μέχρι τα σοβαρότερα που είναι η επίδραση στην ψυχοσυναισθηματική κατάσταση των παιδιών. Ακόμη, επιτείνει το χάσμα ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς. Σύμφωνα με την ορθόδοξη Εκκλησία, η απληστία για να μπορέσει να ικανοποιήσει τις υλικές επιθυμίες οδηγεί στην πτώχευση της ανθρώπινης ψυχής και του περιβάλλοντος που συνιστά ανθρώπινη περιουσία και συνάμα δημιουργία του Θεού.¹⁷

Άμεσα κοινωνικά φαινόμενα είναι η ανεργία και η φτώχεια. Η ένδεια ή φτώχεια είναι μία κατάσταση που χαρακτηρίζεται από στέρηση των βασικών αγαθών και του αξιοπρεπή βίου ενός ατόμου ή μέρους ή και ολόκληρης της κοινωνίας. Είναι ουσιαστικά η έκφραση της άδικης κατανομής των αγαθών μέσα σε μία κοινωνία. Η ανεργία από την άλλη, είναι μία κατάσταση, η οποία στερεί από τον άνθρωπο την αξιοπρεπή συντήρηση της οικογένειάς του, όπως και της εκπλήρωσης των υποχρεώσεών του. Τα κοινωνικά αποτελέσματα είναι πολλά και δημιουργούν αισθήματα φόβου, ανασφάλειας και απογοήτευσης.¹⁸ Ο Χριστιανισμός είναι μία θρησκεία που έχει ξεκάθαρη θέση απέναντι στον άπληστο άφρονα, ασύδοτο πλούτο

---

¹⁴Β. Τ. Γιούλτση, «Οικονομία, ανθρώπινη ύπαρξη, ορθόδοξη θεολογία και εμπειρία», ό.π. σ.59.

¹⁵ Μητροπολίτου Μεσσηνίας Χρυσοστόμου, ό.π. σ.7-12.

¹⁶ U. Rosenthal, M. Charles, P. Hart, *Coping with crises: The management of disasters, riots, and terrorism*, Springfield, IL, USA, 1989.

¹⁷ Β. Τ. Γιούλτση, ό.π. σ.107-108.

¹⁸ Κ.Β. Ζορμπάς, «Η οικονομική κρίση ως αντίδοτο στην αντιμετώπιση της πνευματικής κρίσης», ό.π. σ. 83-84.

και απέναντι στον ενδεή άνθρωπο. Δεν είναι λίγες οι φορές στην Καινή Διαθήκη που επικρίνεται η πλεονεξία, η φιλαργυρία και ο πλούτος. Ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα είναι και η παραβολή του Ιησού για τον άφρονα πλούσιο με διδακτικό στόχο την αποστροφή προς την πλεονεξία.¹⁹ Η ακατάσχετη επιθυμία χωρίς ίχνος φιλανθρωπίας και η επιδίωξη του πλουτισμού οδηγεί όμως σε μία χειρότερη ένδεια από την οικονομική, την ηθική και πνευματική.²⁰

Ο ίδιος ο Κύριος επισημαίνει πως δεν ωφελείται η ψυχή του ανθρώπου από τον πλούτο.²¹ Στον Χριστιανισμό, τονίζεται με κάθε ευκαιρία πόσο μεγάλη είναι η ευθύνη του πιστού απέναντι στους φτωχούς. Ο ιερός υμνωδός προτρέπει τον κάθε πιστό να αποκτήσει την φιλαδελφία και όχι ασπλαχνία προς τον πλησίον. Να αποκτήσουν την ειλικρινή, έμπρακτη και στοργική αγάπη προς τον συνάνθρωπο.²²

Κατά τη σημερινή εποχή απουσιάζουν έκδηλα τα νοήματα που έχουν να κάνουν με την ανθρώπινη αξία και τη σημασία της κοινωνίας.²³ Σύμφωνα με τον Μπέκο, αν μία πόλη ή μία κοινωνία λάμβανε υπόψη της τα νοήματα της θείας λειτουργίας και του χριστιανικού κηρύγματος, τα πράγματα θα ήταν εντελώς διαφορετικά, διότι η σχέση ηθικής με την πολιτική θα ήταν σχέση διακριτή και όχι διαχωρισμού. Διότι μόνον η ηθική κατά τη χριστιανική διδασκαλία μπορεί να αλλάξει τα δεδομένα των εκάστοτε κρίσεων.

1.3 Οικονομικός φιλελευθερισμός / Νεοφιλελευθερισμός

Μετά το 1990 παρατηρήθηκε ένα οικονομικό κίνημα που περιόριζε τα κράτη στο να μπορούν να παρέμβουν ρυθμιστικά στις αγορές και στο κεφάλαιο. Έτσι, δημιουργήθηκε το φιλελεύθερο οικονομικό σύστημα. Ο οικονομικός φιλελευθερισμός, ο οποίος στηρίζεται στο ατομιστικό ιδεώδες της Αναγέννησης και της Γαλλικής Επανάστασης και όντας σε συμμαχία με τον υλισμό υποστήριξε πως ο άνθρωπος είναι από τη φύση του αγαθός και γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο θα πρέπει να κινηθεί ελεύθερα

---

¹⁹ Λουκ. 12, 16-21.

²⁰ Κ. Β. Ζορμπάς, όπ.π. σ.89.

²¹ Ματθ. 16,26.

²² Το τέταρτο Αντίφωνο (ήχου Α') που ψάλλεται στον όρθρο της Μ. Πέμπτης μετά το δεύτερο Ευαγγέλιο: «Τὴν φιλαδελφίαν κτησώμεθα, ὡς ἐν Χριστῷ ἀδελφοί, καὶ μὴ τὸ ἀσυμπαθές πρὸς τοὺς πλησίον ἡμῶν, ἵνα μὴ ὡς ὁ δοῦλος κατακριθῶμεν ὁ ἀνελεήμων διὰ τὰ δηνάρια, καὶ ὡς ὁ Ἰούδας μεταμεληθέντες μηδὲν ὠφελήσωμεν.

²³ Ι. Μπέκος, «Η πόλη, η λειτουργία και η οικονομική κρίση», *Θεολογία*, 2 (2012), σ. 110.

στην οικονομική δραστηριότητα της αγοράς. Διακήρυττε την αυτονομία της οικονομικής ζωής και τη χειραφέτησή του από κάθε δεσμό κοινωνικής φύσεως.

Έτσι, η οικονομική δραστηριότητα κατέστη ελεύθερη από κριτήρια πνευματικού και θρησκευτικού χαρακτήρα. Η ηθική αδιαφορία έλαβε κυρίαρχη θέση στην οικονομική ζωή. Παρατηρήθηκε η ανάπτυξη του υλιστικού καπιταλισμού που υποστήριζε τη δίχως εμπόδια διακαή επιθυμία για χρήματα και κέρδος, την απληστία, την πλεονεξία, την αδιαφορία και τη μη υπακοή στους νόμους της αγάπης και της δικαιοσύνης.²⁴ Ο φιλελευθερισμός γέννησε πλήθος κοινωνικών προβλημάτων.

Ο σημερινός νεοφιλελευθερισμός που είναι το αποκορύφωμα της νεωτερικότητας, θέλει τον άνθρωπο ως μεμονωμένο άτομο και μαζί με τη φύση να θεωρούνται απλοί παράγοντες συγκέντρωσης περαιτέρω κεφαλαίου. Έτσι, παρατηρείται ο ένας να αντιτίθεται στον συνάνθρωπό του για μία θέση εργασίας για απόκτηση πλούτου, ακόμη και για επιβίωση, με τρομακτικές ψυχολογικές συνέπειες και για τις δύο πλευρές των νικημένων και των χαμένων. Ο χριστιανισμός βρίσκεται απέναντι στις νεοφιλελεύθερες τακτικές, ενώ τάσσεται υπέρ της καθολικής οικονομικής επάρκειας.²⁵

Έτσι όμως η σχέση με το Θεό, και την κτίση αλλοιώνεται και ο άνθρωπος καθίσταται αλαζόνας, αρνείται την παρουσία του Θεού στον κόσμο, ενώ θεοποιείται το «εγώ» και στο τέλος αποκόπτεται η κοινωνία με τον Θεό και τον συνάνθρωπο. Κατά την ατομοκρατία, ο άνθρωπος υπό τη σκέψη του θανάτου επιδίδεται σε έναν αγώνα ατομικό, ώστε να αποκτήσει περισσότερα αγαθά νιώθοντας ευτυχής και ασφαλής και νομίζοντας ότι έτσι θα παραμείνει ζωντανός. Η κατάσταση αυτή του ατομικού εγώ κατά τον Χριστιανισμό είναι διακοπή κοινωνίας με τον συνάνθρωπο και ο άνθρωπος που ασπάζεται αυτήν την κατάσταση περιορίζεται στη μοναξιά του, μη μπορώντας να αντικρύσει τον Θεό και τον διπλανό του.²⁶

Κατά τον Θεοδώρου, όποια προσπάθεια οικονομικής ή πολιτικής φύσεως καταβάλλεται δίχως να λαμβάνονται υπόψη οι αρχές και η ηθική του Χριστιανισμού, ακόμη και αν το επιστημονικό υπόβαθρο θεωρείται τέλειο, είναι «χίμαιρα και ουτοπία», διότι αν δεν υπάρχει ηθική κατά την εφαρμογή των κοινωνικο – οικονομικών προσπαθειών δε θα υπάρξουν τα προσδοκώμενα αποτελέσματα.²⁷

---

²⁴ Ε. Δ. Θεοδώρου, «Η οικονομική κρίση από χριστιανική σκοπιά», *Θεολογία*, 4 (2012), σ. 7-8.

²⁵ U. Duchrow, *Θεολογία και παγκόσμια οικονομία*, *Θεολογία*, 2 (2012), σ.43.

²⁶ Β. Τ. Γιούλτση, *όπ.π.* σ.62-66.

²⁷ Ε. Δ. Θεοδώρου, «Η οικονομική κρίση από χριστιανική σκοπιά», *όπ.π.* σ.9.

1.4 Μετανεωτερικότητα

Η Μετανεωτερικότητα σε κοινωνικό επίπεδο μπορεί να ιδωθεί ως μια περίοδος μετάβασης σε κάτι του οποίου η ταυτότητα δεν έχει ακόμη προσδιοριστεί. Η Μετανεωτερικότητα αμφισβητεί με κριτικό τρόπο και υπερβαίνει τις γνωσιοθεωρητικές προϋποθέσεις της νεωτερικής σκέψης. Κατέχει απαξιοτική θέση απέναντι στην παράδοση του δυτικοευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Οι επονομαζόμενες «μεγάλες αφηγήσεις» της νεωτερικότητας, οι οποίες μίλησαν για έναν καθολικό τρόπο ερμηνείας της κοινωνίας με αρχές απόλυτης αυθεντίας έχουν αντικατασταθεί πλέον με τις «μικρές αφηγήσεις», δηλαδή κάποιες θεωρήσεις πρακτικού τύπου που επικεντρώνονται σε πλήθος πολυδιάστατων κριτηρίων και στοχεύουν στο να αντιμετωπιστούν συγκεκριμένα μόνο ζητήματα σε τοπικό πλαίσιο. Επίσης, η Μετανεωτερικότητα καταδικάζει κάθε είδους δογματισμό και ενθαρρύνει την ατομική επιλογή. Διακατέχεται από αξίες, όπως είναι η ελευθερία έκφρασης της διαφορετικής σκέψης και ο σεβασμός της μοναδικότητας και ιδιαιτερότητας. Ακόμη, χαρακτηριστικό της γνώρισμα αποτελεί η κατανάλωση ως την πλέον πνευματική και ηθική βάση του ανθρώπινου βίου. Κατανοείται ως «θρυμμάτισμα» της οικουμενικότητας, και του εαυτού του ανθρώπου, γεγονός που σηματοδοτεί σημαντική ρήξη με τη συνεκτικότητα που χαρακτηρίζει τη νεωτερικότητα. Η σύγχρονη κοινωνία μετατρέπεται σήμερα σε μετανεωτερική, δηλαδή σε μια ώσμωση αντιφατικών και διαφορετικών στοιχείων.²⁸

Οι επιδράσεις της, επεκτείνονται και στον θρησκευτικό χώρο, καθότι η θρησκεία έχει σημαντική ιστορική παρουσία, εξελίσσεται και βρίσκεται σε άμεση αλληλεπίδραση με το εκάστοτε πολιτισμικό πλαίσιο. Η σύγχρονη αυτή τάση θέλει τις θρησκείες να χάνουν την κοινωνική τους διάσταση και να μετεξελίσσονται σε ιδιωτική υπόθεση. Η σύγχρονη κοινωνία βρίσκεται σε ολοένα και μεγαλύτερη επαφή με τη μετανεωτερικότητα, παρασυρόμενη από την ισχυρή επίδραση της παγκοσμιοποίησης. Η πίστη εξατομικεύεται και υποτάσσεται στις προσωπικές επιθυμίες και ανάγκες, δίχως καμία κοινωνική προοπτική. Παρατηρείται πως επιρροές δέχεται και η Ορθοδοξία με την ατομοκεντρική πνευματικότητα να κατακλύζει τους κόλπους της.²⁹

---

²⁸ Θ. Ν. Παπαθανασίου, «Η χριστιανική νηστεία στη μετανεωτερική κοινωνία, Ψηλάφηση των κριτηρίων», *Σύναξη*, τεύχος 133 (1985), σ. 81-97.

²⁹ Α. Παπαντωνίου, «Παγκοσμιοποίηση, Μετανεωτερικότητα, Πολυπολιτισμικότητα», στο *Πολυπολιτισμικότητα και εκπαίδευση στον καιρό της Παγκοσμιοποίησης, Πρακτικά Συνεδρίου*, Αθήνα, 2007, σ. 29-49.

Η θρησκεία βρίσκεται να αποκτά συγκρητιστικό περιεχόμενο, καθώς οι άνθρωποι στη σύγχρονη εποχή λογίζουν ως αναπόσπαστο δικαίωμά τους την επιλογή στοιχείων από διαφορετικές πνευματικές παραδόσεις και την ανάμειξη αυτών για να διαμορφώσουν μια δική τους θρησκεία που να τους ταιριάζει. Η νέα αυτή θρησκευτικότητα που δημιουργείται στη σύγχρονη κοινωνία διαθέτει όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της μετανεωτερικότητας. Επιπλέον είναι έκδηλη και η αμφισβήτηση της αυθεντίας των θεσμών της πίστεως ως απόρροια του «εκδημοκρατισμού» του μυστικού βιώματος.

Φυσικό επακόλουθο της σύγχρονης αυτής τάσης είναι να δημιουργούνται πλήθος κοινωνικών προβλημάτων. Η εποχή της μετανεωτερικότητας χαρακτηρίζεται από ρευστότητα και αβεβαιότητα της πορείας των κοινωνιών. Ο κόσμος χάνει την μέχρι τώρα δομή του και τη κοινή λογική. Η άκρατη ελευθερία του κεφαλαίου, η μεταβολή των συνθηκών των αγορών με τον ελεύθερο ανταγωνισμό να κρατά τα σκήπτρα καθώς και η συρρίκνωση του προνοιακού κράτους φέρουν παγκόσμια απορρύθμιση. Επίσης καταρρέουν κοινωνικοί θεσμοί που προστάτευαν και διατηρούσαν για χρόνια την κοινωνία σε συνοχή, όπως η οικογένεια και οι διαπροσωπικές σχέσεις, ενώ κατακερματίζεται η ταυτότητα του ανθρώπου. Αχρηστεύονται αστραπιαία παλαιές αποκτηθείσες δεξιότητες, έτσι η σταθερότητα της εργασίας και της ζωής των ανθρώπων παύει να υπάρχει και οι άνθρωποι κυριεύονται με την αβεβαιότητα και τον φόβο της ξαφνικής και απροειδοποίητης αλλαγής της κοινωνικής τους κατάστασης.³⁰

1.5 Πολυπολιτισμικότητα

Η έννοια της πολυπολιτισμικότητας, συνιστά βασικό χαρακτηριστικό της Μετανεωτερικότητας και είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την παγκοσμιοποίηση και τις συνέπειές της ως επακόλουθό της. Η σύγχρονη ελληνική κοινωνία χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη μιας πολιτισμικής ποικιλότητας και μιας εθνικής και πολιτισμικής διαφορετικότητας. Ακόμη, είναι φανερός ένας θρησκευτικός και πολιτιστικός πλουραλισμός, ο οποίος οφείλεται στην παρουσία θρησκευτικών μειονοτήτων και στην

---

³⁰Z. Μπάουμαν, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, μτφρ. Μπαμπασάκης, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 2002, σ. 52-60.

άκρατη εισροή στον ελλαδικό χώρο μεταναστών και οικονομικών προσφύγων.³¹ Όμως, σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία, η οποία φιλοξενεί στους κόλπους της ανθρώπους με εντελώς διαφορετική πολιτισμική καταγωγή, εκδηλώνονται ανοιχτές κοινωνικές διενέξεις.³²

Κατά τη δεκαετία του '90, η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι καινούριες ανακατανομές γεωπολιτικού χαρακτήρα στην Ανατολική Ευρώπη και σε ολάκερο τον κόσμο είχαν ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση των νέων συνθηκών της παγκοσμιοποίησης και της πολυπολιτισμικότητας. Ωστόσο, μέσα στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης παρατηρείται η υποχώρηση των ενοποιητικών δυνάμεων του εθνικού κράτους και η ανάπτυξη άλλων ενοποιητικών συνιστωσών όπως ο πολιτισμός και η θρησκεία. Μέσα σε αυτό το καινούριο πλαίσιο του θρησκευτικού πλουραλισμού, η θεολογία του Χριστιανισμού καλείται να έρθει σε δημιουργική διάλεξη με την πολιτιστική και θρησκευτική ποικιλομορφία της σύγχρονης κτίσης. Στόχος της θα πρέπει να είναι η επανεύρεση της πραγματικής οικουμενικότητας προκειμένου να προσπεραστεί κάθε μορφή φανατισμός και μισαλλοδοξία.

Η ορθόδοξη θεολογία θα πρέπει να διαμορφώσει ένα άνοιγμα προς τον κόσμο της πολυπολιτισμικότητας και να προσλάβει τα προβλήματά του. Είναι σημαντικό η σύγχρονη Ορθοδοξία να απομακρυνθεί από κάθε είδους άγονης προσκόλλησης στο ένδοξο βυζαντινό της παρελθόν και να πάψει να εγκλωβίζεται σε μια ιδιοκτησιακή αντίληψη πρόσληψης της αλήθειας. Θα πρέπει να εντοπιστεί η επιτομή ανάμεσα στην εκκοσμίκευση και τη συμμετοχή της στα ιστορικά δρώμενα.³³

1.6 Εκκοσμίκευση

Η *εκκοσμίκευση* είναι ένας όρος που χαρακτηρίζει την τάση αποθρησκείωσης των σύγχρονων κοινωνιών και την αντικατάσταση των θρησκευτικών αξιών, ώστε να καταστούν κοσμικές κοινωνίες στο όνομα του εκσυγχρονισμού. Η παγκοσμιοποίηση και η εκκοσμίκευση είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος που συνυπάρχουν ως εξατομίκευση, ατομικότητα, ιδιώτευση του ατόμου,

---

³¹ Ε. Ι. Παπαρηγόπουλος, «Η πολυπολιτισμικότητα ως σύγχρονο πρόβλημα. Επιστήμη και Κοινωνία», *Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 2 (1999), σ.2-25.

³² Α. Παπαντωνίου, «Παγκοσμιοποίηση, Μετανεωτερικότητα, Πολυπολιτισμικότητα», στο *Πολυπολιτισμικότητα και εκπαίδευση στον καιρό της Παγκοσμιοποίησης*, ό.π. σ.43.

³³ Στ. Γιαγκάζογλου, «Η φυσιογνωμία και ο χαρακτήρας του θρησκευτικού μαθήματος. Η θρησκευτική αγωγή στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες», ό.π. σ.12-14.

άρνηση της αντικειμενικής πραγματικότητας και εγωκεντρισμός με μια τάση για εκποίηση της λειτουργίας των θεσμών της κοινωνίας και της εκκλησίας.³⁴ Σε μια εκκοσμικευμένη κοινωνία η άσκηση του θρησκευτικού καθήκοντος δεν απαγορεύεται. Όμως, αποτελεί καθαρά ατομική υπόθεση. Τα πνευματικά θέματα δεν έχουν απήχηση στο κοινωνικό σύνολο, ενώ τα κοινωνικά χαρακτηριστικά στοιχεία της κοινωνίας μένουν θρησκευτικά ανεπηρέαστα.³⁵ Η εκκοσμίκευση έχει οδηγήσει στη μείωση της κοινωνικής επιρροής των παραδοσιακών θρησκειών.

Ο ρόλος της θρησκείας σε μια σύγχρονη εκκοσμικευμένη κοινωνία έχει αποδυναμωθεί και η κοσμικότητα έχει εισχωρήσει στην πολιτική κοινωνική και πολιτιστική δραστηριότητα της κοινωνίας. Η θρησκευτική ταυτότητα και τοποθέτηση του ατόμου δεν λαμβάνεται υπόψη στη θέση του ως πολίτη της κοινωνίας.³⁶

Στο φαινόμενο της εκκοσμίκευσης υπάρχουν τρεις τάσεις. Κατά την πρώτη, η κοινωνία αυτονομείται από τους θρησκευτικούς θεσμούς και τα στοιχεία της επιμερίζονται λειτουργικά. Δηλαδή, οι ενέργειες και οι δράσεις των θεσμών δε δικαιολογούνται θρησκευτικώς. Η δεύτερη τάση είναι η βαθμιαία πτώση των θρησκευτικών πεποιθήσεων, ενώ τη θέση τους καταλαμβάνουν μοντερνοποιημένες αντιλήψεις και η τρίτη τάση έχει να κάνει με τη μετατροπή της θρησκείας σε ιδιωτική και ατομική υπόθεση.³⁷ Δεν υπάρχει άμεση σύνδεση της εκκοσμίκευσης με αθεϊστικές τάσεις, αλλά με την αντιρρητική στάση προς τους θρησκευτικούς θεσμούς (αρχικά της πολιτικής και κατ' επέκταση του πολιτισμού και όλης της κοινωνίας).³⁸

Η απάντηση της Εκκλησίας στη σύγχρονη κοινωνία είναι η αλήθειά της, η ευχαριστιακή και εσχατολογική της φύση. Ο σύγχρονος πολιτισμός θα πρέπει να εμποτισθεί με το πνεύμα της κοινωνίας. Θα πρέπει να ενσαρκωθεί η χριστιανική οικουμενικότητα, που αποτελεί πολιτισμό κοινωνίας και ετερότητας. Ο Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης υπογραμμίζει πως η Ορθοδοξία με κεντρικό άξονα την έννοια του προσώπου, δύναται να αναδείξει μια παγκοσμιότητα, με σεβασμό στη διαφορά και την ετερότητα.³⁹

---

³⁴ Μ. Μπέγζου, *Νεοελληνισμός και νεωτερικότητα*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 2011, σ.288.

³⁵ P. Norris & R. Inglehart, *Sacred and Secular. Religion and Politics Worldwide. (2nd Edition)*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, σ.3-32.

³⁶ Ι. Πέτρου, *Χριστιανισμός και Κοινωνία*, εκδ. Μπαρμπουνάκη (2η εκδ.), Θεσσαλονίκη, 2017, σ. 163.

³⁷ K. Dobbelaere, *Secularization: An analysis at three levels*, Peter Lang, Bruxelles, 2002.

³⁸ Ι. Πέτρου, *Χριστιανισμός και Κοινωνία*, όπ.π. σ. 169.

³⁹ Μητροπολίτου Περγάμου, Ι. Ζηζιούλα, *Πολιτιστικές ταυτότητες και παγκοσμιοποίηση*, εκδ. Εντελέχεια, Αθήνα, 2003, σ.31.

2^ο Κεφάλαιο: Χριστιανισμός και κοινωνικά προβλήματα

2.1 Κοινωνικά προβλήματα και Χριστιανική κοινωνική διδασκαλία

Τα κοινωνικά προβλήματα συνιστούν κοινωνικές καταστάσεις που ασκούν επιρροή στις κοινωνικές ομάδες με τρόπο που να φαντάζει απειλητικός προς τις ομολογημένες αξίες αυτών των ομάδων. Οφείλονται στη συμπεριφορά των ανθρώπων και η επίλυσή τους επιζητά συλλογική αντίδραση.⁴⁰ Η δημιουργία και η εμφάνιση των κοινωνικών προβλημάτων επαφίεται στις δυσκολίες που το άτομο συναντά στον υλικό και πνευματικό κόσμο. Τα κοινωνικά προβλήματα αυξάνονται και επιτείνονται λόγω της διαφοράς των αντιλήψεων που αναπτύσσεται ανάμεσα στα άτομα. Το πρώτο κοινωνικό πρόβλημα παρουσιάστηκε στον πρώτο άνθρωπο, ο οποίος συνάντησε την πρώτη δυσκολία. Ο Χριστιανισμός διδάσκει ότι η πρώτη δυσκολία για τον Αδάμ και την Εύα ήταν το αποτέλεσμα της πρώτης αμαρτίας, η λεγόμενη «προπατορικό αμάρτημα». Τα κοινωνικά προβλήματα αποτυπώνουν τις δυσκολίες και τη δυστυχία του ατόμου. Η Χριστιανική διδασκαλία αναφέρει ότι η δυστυχία του ατόμου είναι απόρροια του προπατορικού αμαρτήματος και πως η λύση στα κοινωνικά προβλήματα συνεπάγεται την απολύτρωση του ανθρώπου από την αμαρτία και τις επιπτώσεις του προπατορικού αμαρτήματος.

Η κοινωνική διδασκαλία ανήκει στο πεδίο της ηθικής θεολογίας. Έχει να κάνει με τη σε βάθος και ενδελεχή παρουσίαση των αποτελεσμάτων που προκύπτουν μέσω προσεκτικού στοχασμού για την πολύπλοκη πραγματικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης στο πλαίσιο της κοινωνίας υπό το φως της εκκλησιαστικής παράδοσης. Η κοινωνική διδασκαλία έχοντας θεολογική φύση, έχει ως σκοπό να καθοδηγήσει τη συμπεριφορά του ανθρώπου, καθώς επίσης να διαμορφώσει σωστές συνειδήσεις.⁴¹ Καταγγέλλει την αμαρτία της αδικίας και της βίας που χαρακτηρίζουν την κοινωνία προκαλώντας κοινωνικά ζητήματα, ενώ συνάμα υπερασπίζεται τα δικαιώματα των αδυνάτων και των φτωχών και επιχειρεί να φέρει την κοινωνική δικαιοσύνη. Βοηθά στη δημιουργία μιας κοινωνίας, η οποία χαρακτηρίζεται από δικαιοσύνη και αγάπη.⁴²

---

⁴⁰Ε. Χ. Τσουραμάνης, *Σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα, Η ελληνική πραγματικότητα*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 2003.

⁴¹ Pontificio Consiglio Della Giustizia e Della Pace, *Σύνοψη της κοινωνικής διδασκαλίας της Εκκλησίας*, μτφρ. Γ. Κασαπίδης, εκδ. Ψυχογιός α. ε., 2004, σ.77-85.

⁴² Pontificio Consiglio Della Giustizia e Della Pace, *Σύνοψη της κοινωνικής διδασκαλίας της Εκκλησίας*, όπ.π. σ.84-85.

Το δόγμα του Ορθόδοξου Χριστιανισμού είναι εμποτισμένο με κοινωνικά μηνύματα και δύναται να βοηθήσει στο να επιλύσει διάφορα κοινωνικά ζητήματα. Η κοινωνική διδασκαλία των Πατέρων μπορεί να βοηθήσει στην επίλυση των αντιθέσεων, καθώς αναδεικνύει στοιχεία για την αντιμετώπιση των κοινωνικών ζητημάτων από θρησκευτική σκοπιά.⁴³ Ο Χριστιανισμός έχει ως βασικό σκοπό τη θέωση του ανθρώπου και την ανακαίνιση του κόσμου, υλικού και πνευματικού.⁴⁴

Ο Χριστιανισμός είναι κοινότητα, δηλαδή είναι η Εκκλησία. Όλα τα μυστήρια είναι κοινωνικά, είναι μυστήρια ενσωμάτωσης. Η οικοδόμηση της Εκκλησίας του Χριστού συνεπάγεται την οικοδόμηση νέας κοινωνίας ανθρώπων, στην οποία όλοι θα είναι αδέρφια. Κατά τον Χριστιανισμό, η βάση όλων των κοινωνικών προβλημάτων ήταν και είναι η ροπή του ανθρώπου προς την άπληστη απόκτηση αγαθών για την προσωπική του ικανοποίηση και ωφέλεια.⁴⁵

Η χριστιανική διδασκαλία λόγω της παγιωμένης θεωρίας της για τη δημιουργία του κόσμου, του ανθρώπου και της ζωής δύναται να επιλύσει ένα μεγάλο εύρος κοινωνικών ζητημάτων που συναντώνται στην ανθρώπινη ζωή. Ο Φλωρόφσκυ επισημαίνει πως για να επιτευχθεί ένας σκοπός, θα πρέπει να γίνεται επιλογή καλών και ηθικών μέσων και λύσεων για την αντιμετώπιση των κοινωνικών ζητημάτων.⁴⁶ Τονίζεται η σημασία της αυτοθυσίας και της αγάπης προς τον συνάνθρωπο, στην οποία θα συναντάται συνοχή μεταξύ των ανθρώπων και της ίδιας της κοινωνίας. Η χριστιανική θρησκεία σύμφωνα με τον Φλωρόφσκυ, ουδέποτε επέβαλλε οτιδήποτε με τη βία και τον εξαναγκασμό. Ο Χριστιανισμός καλλιεργεί την αγάπη, η οποία φανερώνεται σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο. Υπογραμμίζει πως η πορεία προς τη θέωση είναι προοδευτική, εξελικτική, κουραστική. Όμως, όλοι μπορούν να τη φτάσουν.

Κατά τη χριστιανική κοινωνική διδασκαλία, είναι σημαντικό ο άνθρωπος να κατακτήσει την αρετή που ταιριάζει καλύτερα στον χαρακτήρα του και έπειτα να καλλιεργήσει σιγά-σιγά και τις υπόλοιπες αρετές που θα τον οδηγήσουν στην ηθική του τελειότητα.⁴⁷ Η κατάκτηση της αρετής είναι δύσκολη επίτευξη που όμως έχει θετική επίδραση σε όλα τα κοινωνικά ζητήματα. Η κοινωνική διδασκαλία των

---

⁴³ Ν. Θ. Μπουγάτσου, *Κοινωνική διδασκαλία Ελλήνων Πατέρων*, Επτάλοφος ΑΒΕΕ, Αθήνα, 1988, σ.9.

⁴⁴ Ν. Θ. Μπουγάτσου, *Κοινωνική διδασκαλία Ελλήνων Πατέρων*, ό.π. σ.13-22.

⁴⁵ Γ. Φλωρόφσκυ, «το κοινωνικό πρόβλημα στην Όρθόδοξη Ανατολική Έκκλησία», *The Journal of Religious Thought*, VIII/ 1 (1950-51), σ. 41-51.

⁴⁶ Ν. Θ. Μπουγάτσου, ό.π. σ.25.

⁴⁷ Ν. Θ. Μπουγάτσου, ό.π. σ.11-27.

Πατέρων υπαγορεύει πως δεν υπάρχει απόλυτη ιδιοκτησία των περιουσιών, αλλά διαχείριση των αγαθών από τους ανθρώπους, που χαρίζονται από τον Θεό. Κατά τους Πατέρες, η εγωιστική χρήση των υλικών αγαθών χωρίς ειλικρινές και απτό ενδιαφέρον για τον συνάνθρωπο είναι σφετερισμός των αγαθών του Θεού και ανήθικη εξαπάτηση των πεινώντων αδερφών. Στην Πατρολογία, υπάρχει έκδηλη η διδασκαλία και η νοουθεσία για τη δίκαιη διαχείριση των αγαθών του Θεού, καθώς επίσης και η κατακραυγή όσων κατέχουν χωρίς να σκέφτονται τον συνάνθρωπο.⁴⁸

Στο προφητικό κήρυγμα, συναντάται η κοινωνική διδασκαλία.⁴⁹ Σύμφωνα με τη διδασκαλία των προφητών, το να καταργείται η δικαιοσύνη και να ακυρώνονται τα δικαιώματα των φτωχών ανθρώπων ουσιαστικά σημαίνει ότι απορρίπτεται ο ίδιος ο Θεός. Ο άνθρωπος που είναι δίκαιος απέναντι στους φτωχούς ουσιαστικά έχει γνωρίσει τον Θεό.⁵⁰

Στην Καινή διαθήκη, η σύνοψη της οικονομίας της επάρκειας του αρκετού, βρίσκεται στην Κυριακή προσευχή: «τον άρτον ημών τον επιούσιον δος ημίν σήμερον» και αντιδιαστέλεται με την οικονομική απληστία. Ο Ιησούς διδάσκει πως το να μοιράζεται κανείς τα αγαθά με τους συνανθρώπους του είναι πέραν του δέοντος αρκετό για όλους και οδηγεί σε μία ζωή γεμάτη και πλούσια. Σε ολόκληρη την Καινή Διαθήκη, τόσο στις Ευαγγελικές Περικοπές, όσο και στις αποστολικές επιστολές και στην Αποκάλυψη, εμπεριέχονται τα στοιχεία της ενσυναίσθησης, της αλληλεγγύης, της κοινωνικής συνοχής, του αλληλοσεβασμού και του σεβασμού στη διαφορετικότητα, της παροχής βοήθειας προς τους πτωχούς, της ισότητας.⁵¹

Τα δώρα του Θεού ανήκουν σε όλους. Ο ίδιος ο Κύριος κατά τη Θεία Ευχαριστία πάντα εσθίεται αλλά ποτέ δε δαπανάται. Η χάρις και το δώρο ως έννοιες στον Χριστιανισμό δεν εννοούνται ποτέ ως ιδιοκτησία. Ο άνθρωπος έχει τεθεί ως διαχειριστής της Θεϊκής κτίσεως και όχι ως ιδιοκτήτης και άρχοντας που εξουσιάζει, αλλά υποχρέωσή του είναι να διαχειρίζεται την κτίση με το αίσθημα της διακονίας και της θυσίας.⁵² Ο Χριστιανισμός δεν είναι κοινωνική θεωρία. Δε στοχεύει στη διαμόρφωση και υιοθέτηση κάποιου συστήματος κοινωνικοοικονομικού, αλλά επιχειρεί να ασκήσει επίδραση και επιρροή με ηθικό τρόπο στην οικονομική και

---

⁴⁸ Ε. Δ. Θεοδώρου, ό.π. σ.14.

⁴⁹ Ε. Δ. Θεοδώρου, ό.π. σ.11.

⁵⁰ U. Duchrow, «Θεολογία και παγκόσμια οικονομία», *Θεολογία*, 2 (2012), σ.46-47.

⁵¹ Γ. Καδιγιαννόπουλου, «Η διαπολιτισμική θεώρηση της φτώχειας στην Καινή Διαθήκη και το Κοράνιο», *Θεολογία*, 2 (2020), σ. 210-212.

⁵² Σεβ. Μητροπολίτου Δημητριάδος & Αλμυρού Ιγνατίου, «Η Εκκλησία ως ελπίδα και ενότητα της κοινωνίας και ως νοηματοδότηση της ζωής του ανθρώπου», *Θεολογία*, τεύχος 2 (2012), σ. 14.

κοινωνική ζωή του ατόμου. Ο Χριστιανισμός είναι μια πίστη που έχει χαρακτήρα μεταφυσικό, εγκόσμιο και επίγειο.⁵³

Η σύζευξη της χριστιανικής διδασκαλίας και των κοινωνικών προβλημάτων αποτελεί έναν αρμονικό συνδυασμό που προσδίδει εύρος στα κοινωνικά προβλήματα υπό το φως της χριστιανικής διδασκαλίας. Ο Χριστιανισμός δε δίνει δογματικές λύσεις στα κοινωνικά ζητήματα. Όμως, με τις αρχές και τη νοοτροπία του, την πίστη, την αγάπη, την ελπίδα παρέχει στους πιστούς αξιοθαύμαστες λύσεις στα κοινωνικά ζητήματα, καθώς θέτει τη βάση για ισότητα, αγάπη αρμονία. Η ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία διδάσκει τις θεμελιώδεις αξίες της ταπείνωσης, της υπακοής και της εξάλειψης κάθε εγωιστικής τάσης και συμπεριφοράς, αλλά και την αγάπη για τον συνάνθρωπο.⁵⁴

2.2 Ο Χριστιανισμός ως παράγοντας βελτίωσης της ζωής του ανθρώπου

Η ταυτότητα του Χριστιανισμού περικλείεται στο Τριαδικό δόγμα. Η βασική αρχή της χριστιανικής ηθικής είναι η αγάπη. Ο Θεός είναι Τριαδικός (Πατήρ, Υιός και Άγιο Πνεύμα). Και τα τρία αυτά πρόσωπα είναι ο ένας Θεός, ο Θεός της αγάπης. Το Τριαδικό δόγμα φανερώνει τη σημαντικότερη αρχή της ηθικής του Χριστιανισμού, την αγάπη. Η ζωή του χριστιανού τοποθετείται πέραν κάθε εθνικού, φυλετικού, κοινωνικού, πολιτιστικού και πολιτικού περιορισμού και αναδεικνύει την παγκοσμιότητα του προσώπου. Είναι κοντά σε όλους τους ανθρώπους και περισσότερο στους ταπεινωμένους και περιφρονημένους.⁵⁵

Ο Χριστιανισμός είναι Εκκλησία, είναι ευχαριστιακή κοινότητα που από αυτή απορρέουν και προς αυτή συγκλίνουν τα πάντα. Κατανοεί τον ρόλο της εντός του κόσμου και της κοινωνίας των πολιτών με μια δυναμική κατεύθυνση προς το μέλλον. Έτσι, πρωτεύουσα σημασία για την Εκκλησία έχει η κοινωνία, η συνύπαρξη και η μετοχή. Δε θεωρείται διαχωρισμένη η ζωή του ανθρώπου σε δημόσια και ιδιωτική, όπως επίσης δε νοείται η ανθρώπινη επιβίωση ως πολιτική διαδικασία και ως μια αντιπαραβολή ανάμεσα στον ατομικό και κοινωνικό τρόπο ύπαρξης.⁵⁶ Κάθε κοινωνικό πρόβλημα είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την ύπαρξη του ανθρώπου. Τα κοινωνικά

⁵³Ν. Θ. Μπουγάτσου, *όπ.π.* σ.17.

⁵⁴ Ν. Θ. Μπουγάτσου, *όπ.π.* σ.13-20.

⁵⁵ Γ. Ι. Μαντζαρίδης, «Θεμελίωση και προοπτική της χριστιανικής ζωής», *Θεολογία*, 1 (2011), σ. 66-76.

⁵⁶ Μητροπολίτου Μεσσηνίας Χρυσοστόμου, *όπ.π.* σ.14.

προβλήματα (ανεργία, πείνα, φτώχεια κ.ά.) αποτελούν μια σημαντική πρόκληση για την κοινωνία των χριστιανών. Ο Χριστιανισμός ως Εκκλησία δεν είναι «εκ του κόσμου» αλλά «εν τω κόσμω». Χαρακτηρίζεται από κοινωνικότητα, η οποία δε στηρίζεται σε θεωρίες κοινωνικής φύσεως, αλλά συνιστά μια οργανωμένη κοινωνία. Στοχεύει στο να ενώσει τον άνθρωπο με τον Θεό και συγχρόνως να τον κάνει τέλειο με μέσα και τρόπους παιδαγωγικά, καθότι έχει γνώση της ηθικής αδυναμίας του ανθρώπου μετά την πτώση. Η απουσία του Θεού από τη ζωή του ατόμου καθιστά τη ζωή του, δίχως νόημα και σκοπό με αποτέλεσμα να βιώνει μια κρίση πνευματική, η οποία είναι σημαντικό να αντιμετωπιστεί με πνευματικό τρόπο.⁵⁷

Ο τρόπος ύπαρξης της Εκκλησίας αγκαλιάζει και τον τομέα των κοινωνικών σχέσεων. Ο Χριστιανισμός πρεσβεύει την αγάπη ως το μοναδικό μέτρο στην Κρίση και συνάμα προωθεί την αλληλεγγύη, την ισότητα, την αδελφοσύνη, την αλληλοπεριχώρηση, την ενσυναίσθηση. Ένα χαρακτηριστικό του είναι και ο ασκητισμός ως εκούσιος περιορισμός της ατομικότητας για την επίτευξη της συνύπαρξης με τον άλλον.⁵⁸ Στη σύγχρονη, όμως, κοινωνία φανερώνεται πως το κοινωνικό του όραμα, έχει λησμονηθεί λόγω των εκπτώσεων που επέφεραν η εκκοσμίκευση και η εγκατάλειψη της εσχατολογικής ελπίδας.

Ο Χριστιανισμός και κατ' επέκταση η θρησκευτική παιδεία έχει ως σκοπό να καλλιεργηθεί το ήθος και η προσωπικότητα των ανθρώπων, ο σεβασμός στη διαφορετικότητα, η ενσυναίσθηση, ο σεβασμός στην ετερότητα. Οι προτάσεις και τα διδάγματα της χριστιανικής διδασκαλίας προωθούν τη συνοχή και τη βελτίωση της ζωής των ανθρώπων. Ο εν Χριστώ ανακαινισμένος τέλειος άνθρωπος, που σκοπός του είναι η ομοίωση με τον Θεό δημιουργό του, επιδιώκει την κοινωνική, πολιτισμική και προσωπική πρόοδο πράττοντας το αγαθό. Η Χριστιανική αλήθεια είναι μία, αιώνια και παραμένει αυτοσκοπός του Χριστιανού, η οποία δεν είναι άλλη από την ομοίωση του ανθρώπου με τον Θεό.⁵⁹ Η απόκτηση της Χριστιανικής ηθικής δεν είναι απλώς μια εξωτερική κοινωνική συμπεριφορά αλλά στάση ζωής, στάση ψυχής από την οποία παράγεται η συμπεριφορά.⁶⁰ Για την Παράδοση της Εκκλησίας, η αλήθεια του

---

⁵⁷Α. Γ. Κεσελόπουλος, «Η οικονομική κρίση πνευματική και ποιμαντική προσέγγιση», *Θεολογία*, 4 (2012), σ.99-101.

⁵⁸Μητροπολίτου Μεσσηνίας Χρυσοστόμου, *όπ.π.* σ.14.

⁵⁹Π. Κοροντζής, *Η Μορφωτική αξία της χριστιανικής αγωγής. Η Μόρφωση της προσωπικότητας*, Χριστιανική Ένωση Εκπαιδευτικών Λειτουργών, Αθήνα, 1965, σ.32-33.

⁶⁰С. Pavel&V. Mihai, *Το χριστιανικό νοσοκομείο, εισαγωγή στη χριστιανική ιατρική*, μτφρ. Αναστασία Μπαλιάκου, 2010, σ. 124.

ανθρώπινου ήθους εκφράζεται μέσα από το γεγονός της σωτηρίας και όχι από την κοινωνική συμπεριφορά, ούτε από την μεταφυσική ανταμοιβή και την αξιομισθία.⁶¹

Εν κατακλείδι, η Εκκλησία έχει χρέος να παροτρύνει τον άνθρωπο να προχωρήσει πέρα από την απελπισία και τις διαιρέσεις που οι διάφορες πολιτικές ιδεολογίες έχουν επιφέρει, προσφέροντας τον εαυτό της ως πρότυπο για τον κόσμο.⁶²

2.3 Κοινωνική ευθύνη των χριστιανών

Ο Χριστιανισμός συνιστά αλήθεια με εμπειρικό χαρακτήρα, η οποία αποδεικνύεται με το να βιώνεται το θέλημα του Θεού. Ο Χριστιανισμός ως Εκκλησία δε θεωρείται εξουσία, αλλά διακονία και ως διακονία έχει εκκλησιαστικές δράσεις. Μπορεί η περιγραφή των δράσεων αυτών να γίνεται από πολιτικές νομοθεσίες, όμως οι ιεροί κανόνες και η κανονική παράδοση της Εκκλησίας καθορίζουν τα όρια και την άσκησή τους. Γι' αυτό άλλωστε δε γίνεται να υπάρξει ταύτιση με εξουσιαστική μορφή ή να υιοθετούνται μέθοδοι και πρότυπα από την κοσμική εξουσία ή από τους κοινωνικούς φορείς και τις κοινωνικές δομές.⁶³

Η Εκκλησία ανέκαθεν ήταν κοντά στους εν ανάγκαις ανθρώπους, με κοινωνικές δράσεις που απάλυναν τον πόνο και τη δυστυχία. Η οργάνωση των κοινωνικών δράσεων παρατηρείται από τους πρώτους αιώνες, οι οποίες αποτελούσαν καίρια φροντίδα, ενώ δεν κατάφεραν να διακοπούν ούτε από τους διωγμούς. Ακόμη και οι πολέμοι της αναγνώριζαν την κοινωνική της δράση.⁶⁴

Οι χριστιανοί λοιπόν θα πρέπει να έχουν ως μέλημά τους την προώθηση της ισότιμης και δίκαιης κατανομής των αγαθών και της εξουσίας. Για να επιτευχθεί η εγκαθίδρυση μιας διηνεκούς ειρήνης θα πρέπει ο καθένας να εργάζεται σκληρά για την καταπολέμηση των άδικων καταστάσεων και τη διαμόρφωση των κατάλληλων συνθηκών με σκοπό να καλυφθούν οι επιτακτικές τους ανάγκες. Η ειρήνη ως αγαθό, συνδέεται άμεσα με τις αρχές της δικαιοσύνης και της αλληλεγγύης που αποτελούν σημαντική προϋπόθεση για τη διαμόρφωση ενός πολιτισμού ειρήνης.⁶⁵

---

⁶¹ Στ. Γιαγκάζογλου, *Το Ορθόδοξο Ήθος*, στο Κ. Αγόρας κ.α., *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας, Τόμος Α Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*, Πάτρα: ΕΑΠ, 2002, σ. 154.

⁶² Εμ. Κλάνης, *Η πρόκληση της χριστιανικής μαρτυρίας στην πολιτική σφαίρα*. <https://publicorthodoxy.org/el/2020/11/13/7892/> (18/11/21).

⁶³ Μητροπολίτου Μεσσηνίας Χρυσοστόμου, *όπ.π.* σ.11-16.

⁶⁴ Β.Π. Στογιάννος, *Η Εκκλησία στην ιστορία και στο παρόν*, εκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη, σ.211-216.

⁶⁵ Π. Βασιλειάδης, & Στ. Τσομπανίδης, *όπ.π.* σ.91-100.

Ο χριστιανός ως κατ' εικόνα Θεού είναι σημαντικό να ζήσει τριαδικά δηλαδή με πρότυπο τον βίο των τριών Θείων Προσώπων. Κέντρο του εαυτού μας, αλλά και των αδελφών μας (των άλλων) είναι ο Χριστός. Το γεγονός της Αλήθειας του Χριστού βιώνεται ευχαριστιακά με την πίστη ως εμπειρία και βίωμα. Αυτή η εν Χριστώ Αλήθεια πρέπει να βιωθεί, να διατυπωθεί λειτουργικά και να αποδειχθεί εμπειρικά από ολόκληρο το Σώμα Χριστού που είναι η Εκκλησία με σκοπό να γίνει το περιεχόμενο ζωής της.⁶⁶ Η κοινωνική ευθύνη του χριστιανού προκύπτει από την ίδια τη φύση του ανθρώπου και έχει τη θεμελίωσή της στην ανθρώπινη ύπαρξη ως κατ' εικόνα Θεού. Ο άνθρωπος δημιουργήθηκε από τον Θεό ως κατ' εικόνα του και κατέστη ιερέας της κτίσης, με σκοπό να μεσιτεύει στον Κύριο Ιησού Χριστό για τον βίο του κόσμου.⁶⁷

Κατά τον Χριστιανισμό, όλοι οι άνθρωποι είναι μέλη ενός σώματος. Η προσωπική ανακαίνιση περνά μέσα από την αγάπη και συμπαράσταση προς τον συνάνθρωπο. Ο Κύριος Ιησούς Χριστός μίλησε για την αγάπη στον άλλον, για το έμπρακτο ενδιαφέρον για τους φτωχούς. Για τον Χριστιανισμό, η καταδικαστέα αιτία που δημιουργεί οικονομικές κρίσεις είναι η φιλαργυρία και η πλεονεξία. Οι λόγοι του Χριστιανισμού προς τους πλουσίους έχουν διαχρονική ισχύ.⁶⁸ Χρειάζεται να αναδειχθεί η άλλη όψη των αγαθών, όχι αυτή της κτητικότητας, αλλά της κοινοκτημοσύνης, όπου τα αγαθά μπορούν να ιδωθούν ως δώρα Θεού που χρησιμοποιούνται από τους ανθρώπους, αλλά παρόλα αυτά δεν είναι κτήμα κανενός.

Αναντίρρητα, ο Χριστιανός πιστός ακολουθώντας τη χριστιανική κοινωνική διδασκαλία και εφαρμόζοντάς την έμπρακτα θα καταφέρει να βελτιώσει και να αναβαθμίσει τη ζωή της κοινωνίας. Σύμφωνα με το Ευαγγέλιο,⁶⁹ η πράξη της ελεημοσύνης θα πρέπει να γίνεται με μεγάλη διακριτικότητα και όχι μπροστά σε άλλους ανθρώπους για προστασία της αξιοπρέπειας των πτωχών. Η ευαγγελική προτροπή έχει μεγάλη σημασία, διότι κρύβει μέσα της την ενσυναίσθηση και τον σεβασμό για την κατάσταση του αδερφού μας και την ισότιμη σχέση που έχουμε όλοι, ενισχύοντας έτσι την κοινωνική συνοχή.⁷⁰ Στη Χριστιανική διδασκαλία, υπάρχει

---

⁶⁶ Μητροπολίτου Μεσσηνίας Χρυσοστόμου, *όπ.π.σ.14*.

⁶⁷ Δ. Ι. Ζηζιούλας, *Η κτίση ως Ευχαριστία. Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της Οικολογίας*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, 1998, σ.119.

⁶⁸ Μητροπολίτου Μεσσηνίας Χρυσοστόμου, *όπ.π. σ.17-18*.

⁶⁹ Ματθ. 6,1-4.

⁷⁰ Γ. Καδιγιαννόπουλου, «Η διαπολιτισμική θεώρηση της φτώχειας στην Καινή Διαθήκη και το Κοράνιο», *όπ.π. σ. 212-213*

έντονη η παρότρυνση για την πράξη της ελεημοσύνης και για εράνους που θα βοηθήσουν τους εν ανάγκαις αδερφούς.⁷¹

Για τον χριστιανό, ο Ιερός Ναός και η Ενορία είναι ένας τόπος συνάντησης του ανθρώπου με τον Θεό και τον συνάνθρωπο. Στον τόπο αυτό, ο άνθρωπος θα πρέπει εκτός από τη επιδίωξη της ικανοποίησης των πνευματικών και ψυχικών αναγκών του, να μοιράζεται υλικά αγαθά και εργασία με τους συνανθρώπους του. Έτσι, η διδασκαλία του Χριστιανισμού θα λαμβάνει σάρκα και οστά και ο θεωρητικός κηρυγματικός λόγος θα υλοποιείται με το έργο και την αντιμετώπιση των αναγκών του συνανθρώπου. Η κοινότητα της Ενορίας ως η βασική μονάδα της Εκκλησίας χρειάζεται να γίνει συμμετοχική ακούγοντας τον συνάνθρωπο που μαστίζεται από την κρίση. Ο ρόλος του χριστιανού σήμερα όσο ποτέ άλλοτε, πρέπει να γίνει ακόμη πιο καθοριστικός και η παρουσία του ενεργή με αλληλέγγυα και φιλανθρωπική διάθεση.⁷²

---

⁷¹Γ. Καδιγιαννόπουλου, *όπ.π.* σ. 216

⁷²Σεβ. Μητροπολίτου Δημητριάδος & Αλμυρού Ιγνατίου, «Η Εκκλησία ως ελπίδα και ενότητα της κοινωνίας και ως νοηματοδότηση της ζωής του ανθρώπου», *όπ.π.* σ.14.

3^ο Κεφάλαιο: Η κοινωνική διάσταση της εκπαίδευσης

Η εκπαίδευση ως κοινωνικό αγαθό δε μένει ανεπηρέαστη μπροστά στις προκλήσεις των εποχών. Συνιστά κοινωνική υπηρεσία του προνοιακού κράτους που στοχεύει στην ισότιμη παροχή ευκαιριών για όλους, ανεξαρτήτως φύλου, καταγωγής, κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης. Προάγεται έτσι η ευημερία της κοινωνίας και σε ατομικό επίπεδο ενισχύονται και αναπτύσσονται οι δεξιότητες και τα χαρίσματα για την απόκτηση ίσων μελλοντικών εργασιακών ευκαιριών.⁷³ Το σχολείο αποτελεί έναν σημαντικό θεσμό της κοινωνίας που έχει ως απώτερο σκοπό να συντελέσει στη ρύθμιση και την κάλυψη των αναγκών της σύγχρονης κοινωνίας. Η θρησκευτική εκπαίδευση δύναται να υπηρετήσει το κοινωνικό κατεστημένο και να γίνει ένας σημαντικός παράγοντας αναπροσαρμογής της κοινωνίας.⁷⁴

Η εκπαίδευση στην Ελλάδα πλαισιώνεται από νόμους που καθιστούν υποχρεωτική την εντεκάχρονη εκπαίδευση (διετής υποχρεωτική φοίτηση νηπίων στο Νηπιαγωγείο, εξαετής φοίτηση στο Δημοτικό σχολείο και τριετής φοίτηση στο Γυμνάσιο). Η θρησκευτική αγωγή λογίζεται απαραίτητη προκειμένου να οδηγήσει στην ευαισθητοποίηση του μαθητή πάνω στα μείζονα κοινωνικά ζητήματα της ανθρωπότητας.⁷⁵ Η θρησκεία ως ηθική συμπεριφορά και στάση απέναντι σε κανόνες πολιτικής συνύπαρξης και συμβίωσης συνιστά μία επιπρόσθετη στέρεη βάση ανασκόπησης και αναζήτησης στα σχολικά περιβάλλοντα εκπαίδευσης και μάθησης.⁷⁶ Η θρησκευτική εκπαίδευση στο πλαίσιο του σχολείου αποτελεί μια έκφραση της χριστιανικής αγωγής που έχει χαρακτήρα εκπαιδευτικό και ηθικοπλαστικό. Χριστιανικές αρχές, όπως είναι η οικουμενικότητα, η ανοικτότητα, ο σεβασμός του άλλου, η ειρηνική συμβίωση των ανθρώπων και των πολιτισμών τους, ο διάλογος, η ελευθερία θα πρέπει να περικλείουν το Μάθημα των Θρησκευτικών.⁷⁷ Η θρησκευτική εκπαίδευση θα πρέπει να ενισχύει τη συναντίληψη, τη συνυπευθυνότητα, τη γνώση και

---

⁷³P. Spicker, Το κράτος πρόνοιας, μια γενική θεωρία, μτφρ. Χ. Οικονόμου, εκδ. Διόνικος, Αθήνα, 2004.

⁷⁴ Β. Γκιζέλη, Γ. Μακρίδης, Ε. Κουμαντάρη, Δ. Μπογδάνου, Δ. Γ. Πάλλος, Η. Σκαλτσάς, «Κοινωνική αποδοχή» στο *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Η Ποιότητα στην Εκπαίδευση*, Αθήνα, 2008, σ. 467-536.

⁷⁵ Ι. Β. Κογκούλη, «Η Ορθόδοξη χριστιανική αγωγή στο σύγχρονο ελληνικό σχολείο, Σπουδή στην κατακόρυφη και οριζόντια κοινωνικότητα», *Τμητικός Τόμος στον Ομότιμο Καθηγητή Βασίλειο Τ. Γιούλτση*, εκδ. Κυριακίδη α.ε., σ.352-360.

⁷⁶ Δ. Π. Δημητράκος, «Η κοινωνική διάσταση της παιδείας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 60 (1986), 166-176.

⁷⁷ Στ. Γιαγκάζογλου, «Η φυσιογνωμία και ο χαρακτήρας του θρησκευτικού μαθήματος. Η θρησκευτική αγωγή στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες», όπ.π. σ.14.

την αξία της συμβίωσης προκειμένου να προωθήσει την κοινωνική συνοχή όλων σε ένα δημοκρατικό περιβάλλον στο οποίο κάθε άνθρωπος θα είναι ισότιμα αποδεκτός.

Η εκπαίδευση στο πλαίσιο του σύγχρονου σχολείου θα πρέπει να στοχεύει στη σε βάθος ανάπτυξη των μαθητών, ώστε οι ίδιοι να είναι σε θέση να κατανοούν τόσο τον εαυτό τους, όσο και τους άλλους διακατεχόμενοι από αίσθημα αλληλεγγύης και αγάπης. Η εκπαίδευση αυτή θα πρέπει να κινείται σε μια νοητή γραμμή αλληλοπεριχώρησης του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος προκειμένου να ανταποκριθεί στον τελειότερο βαθμό στις ανάγκες του σύγχρονου κοινωνικού βίου.⁷⁸ Ως εκ τούτου και λαμβάνοντας υπόψη τις επιρροές που δέχεται η εκπαίδευση από τις προκλήσεις της εποχής, καθίσταται επιτακτική η ανάγκη τακτής αναβάθμισης του εκπαιδευτικού συστήματος και των Αναλυτικών Προγραμμάτων.

---

⁷⁸ Ι. Β. Κογκούλη, «Η Ορθόδοξη χριστιανική αγωγή στο σύγχρονο ελληνικό σχολείο, Σπουδή στην κατακόρυφη και οριζόντια κοινωνικότητα», όπ.π. σ.352-360.

ΜΕΡΟΣ Β΄

4^ο Κεφάλαιο: Κοινωνικά Ζητήματα στα ΑΠΣ-ΔΕΠΠΣ 2003 και στα σχολικά εγχειρίδια 2006

Η διδασκαλία των Θρησκευτικών πριν από τριανταπέντε χρόνια στην Ελλάδα ήταν ουσιώδης και επιβεβλημένη και στηρίζονταν στο άρθρο 16, παρ. 2, του συντάγματος που ανέφερε ότι η συγκεκριμένη παιδεία «αποτελεί βασική αποστολή του κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες». Ο ελληνικός λαός, όμως, της εποχής εκείνης ήταν ομοιογενής και το πνεύμα που επικρατούσε, τόσο στην κοινωνία, όσο και στην εκπαιδευτική κοινότητα ήταν η διασφάλιση του ιστορικού φρονήματος, της εθνικής αυτογνωσίας, της διαφύλαξης της παράδοσης, της θρησκείας και της μοναδικότητας της κουλτούρας του ελληνικού πνεύματος.

Η ίδια νοοτροπία συνεχίστηκε και αργότερα με τον Νόμο 1566/1985 που ρητά προσδιόριζε το νόημα της διδασκαλίας των Θρησκευτικών ως απόκτηση ορθόδοξης θρησκευτικής συνείδησης και ενίσχυσης της εθνικής ταυτότητας του Έλληνα εκπαιδευόμενου. Με λίγα λόγια, το Μάθημα των Θρησκευτικών ακολούθησε μια σταθερή πορεία όλων των διδακτικών αντικειμένων που περιλαμβάνονται στα Αναλυτικά Προγράμματα της ελληνικής εκπαίδευσης, ανάλογα με τις εποχές και τις εκάστοτε κυρίαρχες προτεραιότητες. Από τη μεταπολίτευση έως το 1997 εκείνο που προείχε ήταν η μεταφορά γνώσης σε θέματα Ιστορίας, θέματα από τη διδασκαλία της Εκκλησίας και από τον θρησκευτικό πολιτισμό.⁷⁹

Τα τελευταία όμως χρόνια, η εκπαίδευση των νέων στο Μάθημα των Θρησκευτικών, τόσο στην Πρωτοβάθμια όσο και στη Δευτεροβάθμια βαθμίδα έχει διευρυνθεί και έχει αλλάξει η στοχοθεσία. Τα νέα Προγράμματα Σπουδών κατευθύνονται από τον θρησκευτικό πλουραλισμό που επηρεάζει και τη χώρα μας, όπως και όλες τις χώρες της Ευρώπης και σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η Θρησκευτική παιδεία είναι ένας σημαντικός παράγοντας για την πορεία και δράση των μαθητών ως αυτόνομα πρόσωπα ενταγμένα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο,

---

⁷⁹Μ. Κουκουνάρας- Λιάγκης, *Τι θρησκευτικά χρειάζεται η εκπαίδευση σήμερα. Μια πολυδιάστατη έρευνα σε Ελληνικό περιβάλλον*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2019, σ. 38-45.

το συγκεκριμένο μάθημα αποκτά περισσότερο ανθρωπιστικό περιεχόμενο και δείχνει την ενεργή του παρουσία μέσα στο πολυπολιτισμικό γίνεσθαι.

Ωστόσο η θρησκευτική εκπαίδευση μέχρι και σήμερα είναι υποχρεωτική στην Ελλάδα και διδάσκεται δύο ώρες στις Γ΄ και Δ΄ και μία ώρα στις Ε΄ και ΣΤ΄ τάξεις του Δημοτικού, 2 ώρες στις Α΄, Β΄, Γ΄ Γυμνασίου και Α΄ και Β΄ Λυκείου και μία ώρα στη Γ΄ Λυκείου. Στα ΕΠΑΛ διδάσκεται μία ώρα και στις τρεις τάξεις.

Ήταν αδήριτη λοιπόν ανάγκη να αλλάξουν τα ΑΠΣ και ΔΕΠΠΣ όσο αφορά τη διδασκαλία των θρησκευτικών στην Ελλάδα, διότι οι ισορροπίες ήταν ευαίσθητες καθώς και το εκπαιδευτικό σύστημα δεν μπορούσε να αδιαφορεί για τις κοινωνικές, θρησκευτικές και εθνικές ομάδες που εισρέουν ή αναπτύσσονται στα σχολεία.⁸⁰ Οι ουσιαστικότερες αιτίες γι' αυτές τις αλλαγές ήταν:

Α) Η εισροή προσφύγων και μεταναστών.

Τα ιστορικά δεδομένα μας αποκαλύπτουν ότι οι διάφοροι πόλεμοι, οι εμφύλιες συγκρούσεις, οι γεωγραφικές ανακατατάξεις, τα ολοκληρωτικά καθεστώτα που καταπατούν τα δικαιώματα των πολιτών, η στέρηση των ουσιωδών αγαθών, ο πόθος μιας καλύτερης και πιο άνετης ζωής γίνονται αιτία και δημιουργούν κατά καιρούς πολλά μεταναστευτικά ρεύματα προς τις ελεύθερες Δημοκρατίες και τις αναπτυγμένες χώρες. Με τη μετακίνηση τους αυτή χάνουν τη συνοχή και την πολιτιστική τους ταυτότητα και δυσκολεύονται να συνυπάρξουν ομαλά και ειρηνικά σε μία χώρα με διαφορετικές πολιτικές συνήθειες και πεποιθήσεις. Το πρόβλημα είναι μεγάλο και για τη χώρα υποδοχής καθώς οι πρόσφυγες έχουν ανάγκη εκτός από την περίθαλψη και από παιδεία και μόρφωση. Συχνά είναι δύσκολο να υιοθετήσουν τη γλώσσα, την κουλτούρα, τη θρησκεία, τους νόμους και τις συνήθειες της καινούργιας κοινωνίας στην οποία εντάσσονται. Οι μνήμες της χαμένης πατρίδας δημιουργούν συμπλέγματα κατωτερότητας, αίσθημα μειονεξίας, ανασφάλεια, άγχος αποδοχής και προόδου. Το βασικότερο είναι η αδυναμία μόρφωσης και πνευματικής υποβάθμισης. Η εκπαίδευσή τους γίνεται καθοριστικός φορέας για την εξομάλυνση των αντιθέσεων μεταξύ διαφορετικών εθνοπολιτιστικών ομάδων στις σημερινές πολυπολιτισμικές κοινωνίες.

Το ΙΕΠ λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιόζουσες και δύσκολες συνθήκες της προσφυγικής και μεταναστευτικής κρίσης, αλλά και τις ιδιαίτερες εκπαιδευτικές ανάγκες των προσφυγόπαιδων προσπαθεί να λάβει μέριμνα για την όσο το δυνατόν ομαλότερη ένταξή τους στα εκπαιδευτικά προγράμματα. Μέσα από το ανάλογο ΦΕΚ

---

⁸⁰ Ε. Ζαμπέτα, *Σχολείο και Θρησκεία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 2003, σ. 56-75.

του 2003 (ΦΕΚ 21072/Γ2 Αρθ. Φυλλ.303/13/03/2003) αναφέρεται συγκεκριμένα ότι «το φαινόμενο της διεθνοποίησης του πολιτισμού και της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας σε συνδυασμό με τη μείωση των αποστάσεων συντελούν στη δημιουργία κοινωνικού προβλήματος με ποικιλία πολιτισμών γλωσσικών εθνοτήτων και κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών».

Επομένως, στα νέα Προγράμματα Σπουδών είναι ανάγκη να προσαρμοστούν τα ανθρωπιστικά και κοινωνικά μαθήματα και να εναρμονιστούν με τις ανάγκες της εποχής και να ενισχυθούν οι κοινωνικοποιητικές μαθησιακές λειτουργίες του σχολείου. Κατά συνέπεια είναι απαραίτητος ένας νέος μαθησιακός σχεδιασμός που θα οδηγεί στη διαμόρφωση ενός παιδαγωγικού συστήματος ικανού να ανταποκριθεί στα προβλήματα του μέλλοντος και θα ξεφεύγει από τα θρησκευτικά ιδεώδη και τον ομολογιακό τύπο της δεκαετίας του 1960 που επικρατούσαν οι διδασκαλίες του Δελμούζου του Τριανταφυλλίδη και του Παπανούτσου.

Αντίθετα θα ακονίζει την κρίση του μαθητή, θα οξύνει την παρατηρητικότητα του, θα καλλιεργεί την αυτοσυγκέντρωση του, τον προβληματισμό, τη λογική, θα εξερευνά, θα πειραματίζεται, θα εφευρίσκει, θα αναπτύσσει τη φαντασία του και τη διορατικότητα του, θα αναλαμβάνει πρωτοβουλίες θα εμπνέεται, θα γίνεται επινοητικό και δημιουργικό άτομο θα ικανοποιεί τη φιλοπεριέργεια του, τη φιλομάθεια του θα προάγει τη γλωσσική του εξέλιξη χωρίς θρησκευτικές και πολιτισμικές προκαταλήψεις.⁸¹

B) Η κρίση των αξιών και του θεσμού της οικογένειας.

Η κρίση του θεσμού της οικογένειας παρατηρήθηκε κυρίως σε τεχνολογικά αναπτυγμένες χώρες όπως στην Ευρώπη και στην Αμερική κατά συνέπεια εύκολα πέρασε και στη χώρα μας και ιδιαίτερα στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπου επικρατεί κρίση σε όλες τις παραδοσιακές αξίες. Η οικογένεια λόγω του μετασχηματισμού των κοινωνικοοικονομικών δομών έχασε πολλές από τις λειτουργίες που ασκούσε. Παλιότερα ήταν υπεύθυνη για την ανατροφή, αγωγή και εκπαίδευση των παιδιών, για την περίθαλψη και τη φροντίδα των μεγάλων σε ηλικία ατόμων, για την ψυχαγωγία και την επαγγελματική αποκατάσταση των νέων μελών της. Σήμερα πολλές από τις λειτουργίες αυτές έχουν αναληφθεί από άλλους φορείς και η πυρηνική οικογένεια που

---

⁸¹Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Δρακόπουλου, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 1999.

είχε επικρατήσει, λειτουργεί περισσότερο ως οικονομική μονάδα για την κάλυψη κυρίως των υλικών αναγκών των μελών της. Επομένως την πνευματική στήριξη και ανάπτυξη πρέπει να την προσφέρει το σχολείο μέσα από τα Προγράμματα Σπουδών και κυρίως από τα ανθρωπιστικά μαθήματα και ιδιαίτερα από τα θρησκευτικά που συνεπικουρούν στην δημιουργία ενός υγιούς κλίματος στον τομέα αυτό. Μέσα από τα ΔΕΠΠΣ και ΑΠΣ και τα μαθήματα που αναφέρονται στον άνθρωπο πρέπει να επανακτηθεί η χαμένη προσωπική ταυτότητα του μαθητή. Να αποκτηθεί η κοινωνική συνείδηση, ο αληθινός σεβασμός και η αλληλοκατανόηση.⁸²

Γ) Το αντιπαραδοσιακό και αντικοινωνικό πνεύμα της εποχής.

Η ηθική αποχαλίνωση έχει αποδεσμεύσει τα άτομα από αξίες και συναισθήματα. Οι δεσμοί των ατόμων είναι χαλαροί. Οι σχέσεις επιδερμικές και επιπόλαιες. Οι γονείς δεν υπολογίζουν τις ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις πάνω στην ανατροφή και μόρφωση των παιδιών τους με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προβλήματα ψυχικά και μορφωτικά. Η γενικότερη διάβρωση των ηθικοθρησκευτικών δεσμών οδήγησε επίσης στην υποβάθμιση της προσωπικότητας του ατόμου και υιοθετήθηκαν μοντέρνες θεωρίες βασισμένες σε χαλαρά ήθη και αξίες. Και αυτόν τον ρόλο της ηθικής αποκατάστασης τον έχουν αναλάβει τα Θρησκευτικά και η Ιστορία για να ενισχύσουν τον κοινωνικό ρόλο των μαθητών, την διαφώτιση και ευαισθητοποίηση των νέων, την ενημέρωση, την περισυλλογή, την υπενθύμιση και τη γνώση.⁸³

Δ) Η ανάπτυξη της ηλεκτρονικής τεχνολογίας

Η χρήση της νέας τεχνολογίας στα σχολεία έχει ιστορία περίπου τριών δεκαετιών σε τεχνολογικά προηγμένες χώρες. Στη χώρα μας βέβαια παρατηρείται μόνο την τελευταία δεκαετία ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον, σε επίπεδο πολιτείας και εκπαίδευσης, πάνω στο συγκεκριμένο θέμα και προς την κατεύθυνση αυτή το Υπουργείο Παιδείας έχει εισαγάγει τα νέα Προγράμματα Σπουδών στα σχολεία όλης της επικράτειας. Πράγματι, τα ΑΠΣ και ΔΕΠΠΣ σχετικά με την Πληροφορική βοηθούν και τα άλλα μαθήματα όπως τα Θρησκευτικά. Διευκολύνονται οι μαθητές από άλλες χώρες και αυτοί με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Τα νέα Πρόγραμμα Σπουδών συμβάλλουν στη διαμόρφωση της γνωστικής ιδιαιτερότητας του μαθητή, με την

---

⁸²B. Φύλιας, & Συνεργάτες, *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1977, σ. 163-178.

συνειδητοποίηση της ετερότητας, της κοινωνικής ευθύνης και της αδελφότητας, με έναν τρόπο σύγχρονο, εύληπτο, οπτικοακουστικό, που συνδυάζει κείμενο ήχο και εικόνα ενώ γνωρίζει επιπλέον τους θησαυρούς του πολιτισμού της πατρίδας μας. Επομένως θα τονωθεί η αυτογνωσία, η εθνική πολιτισμική παρουσία και προσφορά στον Ευρωπαϊκό και Οικουμενικό πολιτισμό παράλληλα όμως τα επιτεύγματα της σύγχρονης Πληροφορικής και Τεχνολογίας θα ανοίξουν τις μαθητικές κοινωνίες που τείνουν να τις δικτυώσουν και να τις διασυνδέσουν κατά τρόπο εκπληκτικό καταργώντας τις γεωγραφικές αποστάσεις και τα σύνορα. Θα μειώσουν έτσι τον παραδοσιακό εθνοκεντρισμό των κλειστών κοινωνιών και πολιτισμών και θα αναπτύξουν πνεύμα οικουμενικής συνείδησης με την απόρριψη των ρατσιστικών και υπέρ -εθνικιστικών αντιλήψεων.⁸⁴ Αυτό ακριβώς αναφέρεται και στο συγκεκριμένο ΦΕΚ:(ΦΕΚ 21072/Γ2 Αρθ. Φυλλ.303/13/03/2003). Η ραγδαία και συνεχής αύξηση της πληροφορίας παρά τις ευκολίες που μας προσφέρει και την πρόοδο που καταγράφει σε κάθε τομέα περιέχει ένα σοβαρό κίνδυνο επικράτησης κοινωνικών ανισοτήτων. Για το λόγο αυτό είναι αναγκαίο να δοθεί η δυνατότητα σε όλους τους μαθητές ανεξαρτήτως κοινωνικής και εθνικής προέλευσης να αποκτήσουν γνώσεις στην Τεχνολογία και Πληροφορική και μέσα από αυτές να ανατρέξουν και να κατακτήσουν όλες τις υπόλοιπες Επιστήμες διότι επέρχεται συνεχής αναθεώρηση της γνώσης τόσο στις πρακτικές όσο και στις ανθρωπιστικές σπουδές (Μαθηματικά, Φυσική Ιστορία Θρησκευτικά Γλώσσα).

Ε) Οι πολιτικές πεποιθήσεις

Μεγάλη βαρύτητα στην αλλαγή των ΑΠΣ και ΔΕΠΠΣ έχουν και τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα. Το κάθε κόμμα προσπαθεί να εφαρμόσει το δικό του πρόγραμμα το οποίο εμφορείται από διαφορετικές ιδεολογίες και απόψεις και ακολουθεί διαφορετική κοινωνική και πολιτειακή οργάνωση. Κατά συνέπεια να επηρεάζεται και η παιδεία και οι θεσμοί ακόμα και τα σχολικά βιβλία που εκδίδονται και διατίθενται για την πνευματική ανάπτυξη των μαθητών. Εκείνα φυσικά τα μαθήματα που επηρεάζονται περισσότερο από τις εκάστοτε αλλαγές είναι τα Θρησκευτικά και Ιστορία διότι αλλάζει η οπτική κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα και το γνωστικό υπόβαθρο το οποίο κάθε φορά υποστηρίζουν οι πολιτικοί. Για το λόγο αυτό σε κάθε Πρόγραμμα Σπουδών

---

⁸⁴Α. Καζεπίδης, *Η Φιλοσοφία της Παιδείας*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1999, σ.32-43.

όπως και στα ΠΣ του 2003 ελήφθη υπόψιν η διάπλαση ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών με κοινωνική ευθύνη και γνώμονα το δημοκρατικό φρόνημα.

ΣΤ) Διαθεματικό ενιαίο πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών Θρησκευτικών 2003

Η επαναστατική αλλαγή έγινε στις 11 Σεπτεμβρίου του 2001. Συγκεντρώθηκαν όλοι οι αρμόδιοι στο Συμβούλιο της Ευρώπης και αποφάσισαν για το μέλλον του μαθήματος των Θρησκευτικών. Η απόφαση που πάρθηκε ήταν να συμπεριληφθεί η μελέτη των θρησκειών στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό. Επίσης συμπεριλήφθηκε και η κοινωνική και θρησκευτική ετερότητα και πολλά κοινωνικά ζητήματα στα βιβλία των θρησκευτικών. Η ομάδα του Συμβουλίου αποφάσισε επιπλέον να ενισχύσει την ενσυναίσθηση σε όλες τις θρησκείες, να τονώσει την ηθική και ψυχική διαπαιδαγώγηση της μαθητιώσας νεολαίας, να ισχυροποιήσει τις στρατηγικές αντιμετώπισης του ρατσισμού και των διακρίσεων στον πλουραλιστικό κόσμο μας (Council of Europe, 2003). Επιπλέον, η μετάγχιση γνώσεων μέσα από τα Θρησκευτικά είναι συμπληρωματική και πραγματοποιείται στο πλαίσιο άλλων θεσμών, όπως είναι η οικογένεια, η Εκκλησία, η παράδοση, η ιστορία.

Στο Νηπιαγωγείο και στο Δημοτικό, το Μάθημα των θρησκευτικών παίρνει αφορμή από το μάθημα της Μελέτης περιβάλλοντος για να τονώσει το Θρησκευτικό συναίσθημα των μικρών μαθητών και συνδέει τη θρησκευτική αγωγή με την ανάπτυξη της προσωπικότητας, την καλλιέργεια των οικουμενικών και πανανθρώπινων αξιών και την ανάπτυξη της Ελληνικής ταυτότητας με βάση το συλλογικό όφελος.

Μέσα από το Μάθημα των Θρησκευτικών, η σχολική κοινότητα φαίνεται μία μικρογραφία της κοινωνίας με κανόνες, νόμους, που επιχειρεί να διαμορφώσει ανθρώπους που προτάσσουν το κοινό όφελος και όχι το ατομικό, που θα συνεργάζονται και θα αναπτύσσουν τις κοινωνικές αρετές της αλληλεγγύης και της ανεκτικότητας, αλλά και θα εναντιώνονται στο ρατσισμό και στον καιροσκοπισμό. Το σχολείο προετοιμάζει τους αυριανούς πολίτες που θα συνεργάζονται με αγάπη, θα πειθαρχούν στους νόμους της κοινωνίας, θα μετέρχονται το διάλογο και την πειθώ και όχι τη βία για να λύνουν τις διαφορές τους. Διαμορφώνουν επομένως τα Θρησκευτικά σωστούς πολίτες σφυρηλατώντας ακέραιες προσωπικότητες, ιδιαίτερα σε μία εποχή στην οποία παρατηρείται αδιαφορία για τον συνάνθρωπο και εκτεταμένη κρίση αλλά και κυρίως διόγκωση της αδικίας και της ανισότητας.⁸⁵

---

⁸⁵Α. Κόλτσιου, «Η γλώσσα της χριστιανικής γραμματείας», *Ιστορία της Ορθοδοξίας*, τόμος 2, σ. 452-539.

Άλλωστε, μέσα από το μάθημα των θρησκευτικών μπορεί να αποκτηθεί και περιβαλλοντική συνείδηση. Επειδή η νεανική προσωπικότητα είναι εύπλαστη, είναι εφικτή η διαμόρφωση οικολογικής συνείδησης στους μαθητές έτσι ώστε να διαφοροποιηθεί η κυρίαρχη νοοτροπία της αδιαφορίας απέναντι στο περιβάλλον και να επιδειχθεί μία συνειδητοποιημένη και υπεύθυνη στάση του ανθρώπου για την προστασία του. Εξάλλου, οι μελλοντικές αλλαγές αφορούν κυρίως τη νεότερη γενιά οπότε επιβάλλεται η νεολαία να διαθέτει ενημέρωση και γνώση των περιβαλλοντικών θεμάτων προκειμένου να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των καιρών. Ομοίως, μέσα από τη θρησκευτική παιδεία μπορεί να προβάλλει η επιτακτική ανάγκη της προώθησης της εθελοντικής δράσης στα πλαίσια του σχολείου.

Τα ΑΠΣ του 2003, βοηθούν τους μαθητές να συγκροτήσουν και να αναπτύξουν θρησκευτική συνείδηση και να αποκτήσουν γνώσεις γύρω από την πίστη και την παράδοση του Χριστιανισμού, να καλλιεργήσουν το ήθος και την προσωπικότητά τους μέσω της αξιοποίησης της Αγίας Γραφής. Επίσης, συνδράμουν στο να μάθουν οι μαθητές να επεξεργάζονται κριτικά τις θρησκευτικές παραδοχές, τις αξίες και τις στάσεις και να διερευνούν τον ρόλο που η χριστιανική πίστη διαδραμάτισε στην ιστορία και τον πολιτισμό της Ελλάδας, αλλά και της Ευρώπης. Ακόμη, να κατανοήσουν πως υπάρχουν διαφορετικές εκφράσεις θρησκευτικότητας και να αντιληφθούν ότι το μήνυμα του Χριστιανισμού είναι οικουμενικό, υπερεθνικό. Σημαντικό ακόμη είναι να εμπεδώσουν την πολυθρησκευτική και πολυφυλετική δομή της σύγχρονης κοινωνίας και να συνειδητοποιήσουν την ανάγκη για διαχριστιανική και διαθρησκευτική επικοινωνία και γνωριμία.⁸⁶

Ανακεφαλαιωτικά, το σχολείο φιλοδοξεί να ανεβάσει τη μορφωτική στάθμη του λαού και να προετοιμάσει πολίτες που θα συντελέσουν στη διαμόρφωση ενός καλύτερου μέλλοντος.⁸⁷ Το 2004 ετοιμάστηκε το βιβλίο των Θρησκευτικών όπως είχε σχεδιαστεί και καταγραφεί στα πρακτικά του Συνεδρίου και κυκλοφόρησε και παραδόθηκε στους μαθητές το 2006.⁸⁸

---

⁸⁶ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ. ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003.

⁸⁷ Β. Αργυριάδης, *Το αγόρι που ήθελε να μιλάει στα πουλιά*, εκδ. Εν πλω, Αθήνα, 2002.

⁸⁸ Μ. Κουκουνάρας-Λιάγκης, *Τι θρησκευτικά χρειάζεται η εκπαίδευση σήμερα. Μια πολυδιάστατη έρευνα σε Ελληνικό περιβάλλον*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2019, σ.43-56.

4.1 Κοινωνικά ζητήματα και προκλήσεις στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες

4.1.1 Θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα

Η ρίζα της λέξης «ετερότητα» προέρχεται από το λατινικό όρο «alter» που σημαίνει ο άλλος, ο έτερος. Βέβαια ανάμεσα στις δύο έννοιες έτερος και άλλος υπάρχει μια βαθύτερη διαφορά. Ο «έτερος» σημαίνει ο «ομοειδής άλλος», ενώ ο «άλλος» σημαίνει «ο διαφορετικός άλλος». Οι έννοιες μπορεί να φαίνονται παρόμοιες, αλλά δηλώνουν μια διαφορετική ιδιότητα. Σύμφωνα με τον E. Levinas, ο άλλος είναι εκείνος ο τόπος της αλήθειας μεταφυσικού χαρακτήρα και άκρως αναγκαίος για τη σχέση με τον Θεό και δε διαδραματίζει κανενός είδους μεσάζοντα ρόλο. Ο άλλος δε συνιστά την ενσάρκωση του Θεού, αλλά μέσω του προσώπου του στον οποίο γίνεται αποσάρκωση αποτελεί την ύψιστη θέση, όπου ο Θεός φανερώνεται.⁸⁹ Η λέξη ετερότητα αναφέρεται σε ανθρώπους και συγκεκριμένα σ' αυτούς που έχουν έλλειψη ομοιότητας σε σχέση με το είδος, την σχέση και την τάξη⁹⁰.

Άλλωστε, ο άνθρωπος ως ον έχει την τάση να απομακρύνεται από το όμοιο και την ταύτιση. Υπερβαίνει τα κτιστά του όρια και μέσα από μια δαιμονική απιστία, αποφασίζει από μόνος του να γίνει το έσχατο κέντρο αναφοράς όλης της δημιουργίας. Ο άνθρωπος, όμως, δεν έχει ηθικά αρνητική συμπεριφορά απέναντι στο θείο, ούτε ψυχολογικής φύσεως απομάκρυνση απ' αυτό, απλά η επιλογή του αυτή είναι επιλογή οντολογικού χαρακτήρα. Επιθυμεί να διαχωρίζεται από τα άλλα όντα που διαφέρουν από αυτόν, λόγω της ετεροπρόσωπης φυσιογνωμίας, του διαφορετικού θρησκευτικού προσανατολισμού, της ψυχοσωματικής ευελιξίας και της οργανωμένης εθνικής ταυτότητας του καθενός. Υπάρχουν βέβαια πολλές μορφές ετερότητας, όπως η εθνική ετερότητα, η φυλετική, η θρησκευτική, η πολιτισμική, η γλωσσική, η κοινωνική, καθώς ο άνθρωπος πραγματώνει τη ζωή του με αυτάρκεια και αυτονόμηση και συγχρόνως η ίδια η κοινωνία οικοδομεί κάθε φορά τα είδη της ετερότητας.⁹¹

Έχει παρατηρηθεί ότι η ετερότητα δημιουργεί στον άνθρωπο τον φόβο του άγνωστου και της μισαλλοδοξίας, θεωρεί ότι είναι μια ατομική ιδιαιτερότητα μια

---

⁸⁹Στ. Γιαγκάζογλου, «Πρόσωπο και ετερότητα, Δοκίμιο για μία θεολογία της ετερότητας», *Τνδικτος* 21 (2006), σ. 87-125.

⁹⁰ Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα, 1998, σ. 684.

⁹¹Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός. Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού, και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2021, σ.50.

παραβατική παρέκκλιση ή ένα ατιμωτικό στίγμα. Για το λόγο αυτό, τον έτερο αδελφό τον βλέπει με καχυποψία, έλλειψη σεβασμού και με ταπεινωτική αδιαφορία. Η ετερότητα, λοιπόν, δε συνιστά κάτι τελείως διαφορετικό από τον εαυτό. Έχει τις ρίζες της στο βάθος του εαυτού, δημιουργεί εσωτερικά ρήγματα στην ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου και θα πρέπει να προσεγγίζεται ως μια σχεσιακή πραγματικότητα, η οποία αναδεικνύει την ποικιλομορφία και τον πλούτο που συναντάται στον κόσμο.⁹²

Η ετερότητα γίνεται κατανοητή στις μέρες μας ως δικαίωμα του ατόμου και κοινωνική ανεκτικότητα στο διαφορετικό και το ξένο και αποτελεί προϊόν των δικαιωμάτων του ανθρώπου της ύστερης νεωτερικότητας στις νέες συνιστώσες πολιτικού και οικονομικού χαρακτήρα της παγκοσμιοποίησης. Η αποδοχή της ετερότητας αναδεικνύεται σημαντική προϋπόθεση για να διασφαλιστεί το πλουραλιστικό ιδεώδες με απώτερο στόχο τη συνύπαρξη και ειρηνική συμβίωση των ανθρώπων στην παγκοσμιοποιημένη και πολυπολιτισμική κοινωνία. Αλλά και η φοβία του θρησκευτικού φονταμενταλισμού και κάθε τρομοκρατικής δράσης, καθιστά επιτακτική ανάγκη τον σεβασμό της θρησκευτικής και πολιτισμικής ετερότητας του άλλου ανθρώπου και ιδίως του ξένου.⁹³

Εδώ είναι λοιπόν που έρχεται το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών και θεωρεί σκόπιμο ότι πρέπει να τονιστεί στους μαθητές του Δημοτικού σχολείου κατά τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών ότι όλα τα παιδιά ανεξαρτήτως χρώματος, φυλής, εθνικότητας, ως δημιουργήματα του Θεού είναι αδέρφια. Επίσης, ότι όλοι οι άνθρωποι, έχουν τα ίδια δικαιώματα στη ζωή, στη μόρφωση, στην ελευθερία. Δεν πρέπει να είναι κοινωνίες διαφοράς και αδελφικής απομάκρυνσης. Μ' αυτό τον τρόπο θα επέλθει η ενότητα της πολλαπλότητας και ο πυρήνας του σύγχρονου κόσμου θα πρέπει να είναι παντού ένας κόσμος, πολυκεντρικός χωρίς κέντρο, όχι μόνο πολιτισμικά αλλά κυρίως κοινωνικά.⁹⁴

Θα αποτελούν μία κοινωνία μέσα σε ένα ενιαίο όλο, διότι η εθνική ταυτότητα κάθε λαού δεν είναι στατική, δηλαδή δεν παραμένει αμετάβλητη, αντίθετα διαφοροποιείται, γεγονός που αποδίδεται: Πρώτον, στη στάση που υιοθετούν τα άτομα απέναντι σε κάθε νέα εισροή και δεύτερον, στις ξενικές επιδράσεις που δέχεται απ' έξω. Στόχος, όμως, τελικός πρέπει να είναι πάντα η ενδυνάμωση, ο σεβασμός και η

---

⁹²Στ. Γιαγκάζογλου, «Πρόσωπο και ετερότητα, Δοκίμιο για μία θεολογία της ετερότητας», ό.π. σ.18-20.

⁹³Στ. Γιαγκάζογλου, ό.π. σ.25.

⁹⁴ Γ. Ταχταρίδου, *Πολυπολιτιστικές κοινωνίες*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2005, σ. 76.

δυνατότητα συμβίωσης, ώστε να αποτυπώνεται η κοινωνική συνοχή, η συμμετοχική αντίληψη, το δημοκρατικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο κάθε μαθητής είναι αγαπητός και αποδεκτός και όχι απλώς ανεκτός από τους άλλους συμμαθητές του χάριν της ανάγκης της συνύπαρξής τους μέσα στην τάξη.⁹⁵

4.1.1.1 Θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα στα ΔΕΠΠΣ και ΑΠΣ του 2003

Σύμφωνα με το Διαθεματικό Πλαίσιο Σπουδών, το Μάθημα των Θρησκευτικών βοηθά τους μαθητές να κατανοήσουν πως υπάρχουν διαφορετικές εκφράσεις θρησκευτικότητας, ενώ τους γνωστοποιεί ότι η θρησκεία είναι παράγοντας που δημιουργεί πολιτισμό.

Για τη Γ΄ τάξη, το ΔΕΠΠΣ(2003) δε διαθέτει ξεκάθαρο στόχο που να παραπέμπει στην ετερότητα ως κοινωνικό ζήτημα παρ' όλα αυτά παραθέτει έναν από τους γενικούς στόχους για τον γνωστικό άξονα: «*Το δώρο της ζωής*» την πληροφόρηση των μαθητών πως ο Θεός παρέχει φροντίδα για όλα τα πλάσματά του με πατρική στοργή. Θα μπορούσε να γίνει αναγωγή στην ετερότητα, καθώς ο Θεός δεν ξεχωρίζει τα πλάσματά του. Επίσης, η έννοια της ετερότητας εντοπίζεται στον στόχο για τον γνωστικό άξονα: «*Η ζωή θέλει αγάπη και προσπάθεια*» με τον οποίο καλούνται οι μαθητές να αντιληφθούν ότι ο άνθρωπος κατά τον αγώνα του για να επιβιώσει έχει πάντα τη συνοδεία του Θεού.⁹⁶

Αναφορικά με τη Δ΄ τάξη, δεν υπάρχει προφανής στόχος στο ΔΕΠΠΣ για την πολιτισμική ή για τη θρησκευτική ετερότητα. Ακόμη, δεν παρατηρείται ξεκάθαρος στόχος που να άπτεται του φαινομένου της θρησκευτικής ή της πολιτισμικής ετερότητας, για την Ε΄ τάξη του Δημοτικού.

Στη ΣΤ΄ τάξη και αναφορικά με τον γνωστικό άξονα «*Η αλήθεια καταγράφεται*» διακρίνεται ξεκάθαρα η θρησκευτική ετερότητα στον στόχο που θέτει το ΔΕΠΠΣ. Οι μαθητές θα πρέπει να διαπιστώσουν πως οι ψαλμοί μέσα από τους οποίους εκφράζεται η αλήθεια του Θεού συνδέουν δύο διαφορετικές θρησκείες, των Ιουδαίων και των Χριστιανών. Ακόμη, θρησκευτική ετερότητα υπάρχει και στον στόχο κατά τον οποίο

---

⁹⁵Π. Ρεζάνου, *θρησκευτική ετερότητα*, εκδ. Χ.ε., Αθήνα, 1995, σ. 45.

⁹⁶ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3867.

οι μαθητές καλούνται να αντιληφθούν ότι τα σχίσματα δημιούργησαν χάσμα στην ενότητα και οι αιρέσεις διαστρεβλώνουν την αλήθεια. Ο στόχος αυτός τίθεται για τον γνωστικό άξονα: «*Ποιος αγρυπνά για την αλήθεια*». Τέλος, για τη θεματική ενότητα «*Ζώντας μαζί την αλήθεια*» προτείνεται ως στόχος η γνωστοποίηση των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων, τόσο της Ορθοδοξίας όσο και άλλων θρησκειών και ομολογιών.

Οι ειδικοί σκοποί της διδασκαλίας των Θρησκευτικών σύμφωνα με τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών που αναφέρονται στην έννοια της ετερότητας είναι η ανακάλυψη από τους μαθητές ότι το Ευαγγέλιο έχει μεγάλη σημασία και είναι επίκαιρο όσο ποτέ, αναφορικά με τον πολιτισμό, την προσωπική και κοινωνική ζωή. Επίσης, η εκτίμηση και ο σεβασμός που πρέπει να έχει ο άνθρωπος για την πολιτισμική κληρονομιά της ανθρωπότητας. Ακόμη, οι μαθητές καλούνται να διαμορφώσουν έμπρακτα πνεύμα αλληλεγγύης, ειρήνης, δικαιοσύνης, και σεβασμό στην θρησκευτική ιδιαιτερότητα του άλλου, καθώς επίσης συνύπαρξη με το διαφορετικό.

Στη Γ΄ τάξη, στο Β΄ κεφάλαιο: «*Το δώρο της ζωής*» υπάρχει η έννοια της ετερότητας στον στόχο για την ενότητα: «*Ο Θεός φροντίζει όλα τα πλάσματά του*». Συγκεκριμένα αναφέρεται πως οι μαθητές πρέπει να επισημαίνουν πως ο Θεός φροντίζει όλα τα πλάσματά του.⁹⁷ Επίσης και στη θεματική ενότητα: «*Όλα τα παιδιά του κόσμου είναι αδέρφια*» στόχος της ενότητας είναι να καταλάβουν οι μαθητές πως όλα τα παιδιά είναι αδέρφια ανεξάρτητα από τις διαφορές που έχουν. Ακόμη, όλοι οι άνθρωποι έχουν τα ίδια δικαιώματα. Σε αυτούς τους δύο στόχους υποφώσκει η έννοια της θρησκευτικής και πολιτισμικής ετερότητας. Τα ΑΠΣ στο Ε΄ κεφάλαιο στην ενότητα: «*Το πανηγύρι της Ενορίας μας*» έχουν ως προτεινόμενη δραστηριότητα τη συγκέντρωση εθίμων από διαφορετικές ενορίες. Αυτό σημαίνει πως πολιτισμικά διαφέρουν οι άνθρωποι, ακόμη και από Ενορία σε Ενορία μπορεί να υπάρξουν διαφορές πόσο μάλλον από χώρα σε χώρα. Δεν υπάρχει όμως στόχος που να κατευθύνει στη διαπίστωση της πολιτισμικής ή της θρησκευτικής ετερότητας για τη συγκεκριμένη ενότητα. Στο ΣΤ΄ κεφάλαιο προτείνεται για την ενότητα «*Ζούμε με τους άλλους*» μια δραστηριότητα που άπτεται του κοινωνικού ζητήματος της θρησκευτικής ετερότητας. Κατά τη δραστηριότητα καλούνται οι μαθητές να συζητήσουν για τις κύριες εορτές

---

⁹⁷ Οπ.π. σ.3872.

που υπάρχουν σε άλλες θρησκείες.⁹⁸ Στο ίδιο κεφάλαιο, στην ενότητα: «*Ο καλός Σαμαρείτης*» τόσο ο στόχος που τίθεται, όσο και η δραστηριότητα που προτείνεται προωθούν την έννοια της ετερότητας (πολιτισμικής και θρησκευτικής), διότι ως στόχος προτείνεται η κατανόηση πως πρέπει η αγάπη να μην περιορίζεται, αλλά να παροχετεύεται σε όλους τους ανθρώπους ανεξάρτητα από το αν ανήκουν σε άλλη θρησκευτική ομάδα ή φυλή, εθνικότητα κλπ. Ο πλησίον μας συνιστά τον έτερο, όπως ακριβώς και ο Θεός συνιστά τον Απόλυτο Άλλον και Έτερον προς τον άνθρωπο, ο οποίος γίνεται αδελφός. Επομένως, το να αποδεχόμαστε τον άλλο και την ετερότητα μας βοηθά να αντιληφθούμε την καρδιά της παράδοσης της θεολογίας μας. «*Εν τη οικία του πατρός μου μοναί πολλάί εισίν*».⁹⁹ Ταυτόχρονα η δραστηριότητα της συγκέντρωσης χρημάτων για να προσφερθούν σε κάποιο πρόσωπο ή οικογένεια που πιστεύει σε άλλη θρησκεία, φανερώνει εμπράκτως την έννοια και τη σημασία της θρησκευτικής ετερότητας.

Στη Δ' τάξη του δημοτικού, στο Γ' κεφάλαιο και συγκεκριμένα στην ενότητα: «*Η Πεντηκοστή*», γίνεται μνεία στην πολιτισμική ετερότητα.¹⁰⁰ Η Πεντηκοστή λογίζεται ως μια πρόσληψη της ετερότητας του προσώπου, όπως επίσης και της πολυπολιτισμικότητας των λαών και των γλωσσών στο εν Χριστώ Σώμα. Η κοινωνία του Αγίου Πνεύματος δεν προσπαθεί να θέσει επιβάλλοντας μια ομοιογένεια, αλλά φωτίζει την προσωπική ετερότητα του κάθε μέλους της κοινότητας της Εκκλησίας και την κάνει να έρχεται σε αμοιβαία εξάρτηση με τα άλλα, καθιστώντας την ενότητα.¹⁰¹ Ως δραστηριότητα προτείνεται από τα ΑΠΣ η περιγραφή της εικόνας της Πεντηκοστής από τους μαθητές. Ακόμη, στη θεματική ενότητα: «*Ένας ταξιδιώτης Αιθίοπας γίνεται χριστιανός*» τα ΑΠΣ προτείνουν μία δραστηριότητα, η οποία χαρακτηρίζεται από την έννοια της ετερότητας, τόσο της θρησκευτικής, όσο και της πολιτισμικής, διότι αναφέρεται στη συλλογή από μέρους των μαθητών, φωτογραφιών και πληροφοριών για τον Χριστιανισμό στην Αιθιοπία σήμερα. Με τη δραστηριότητα αυτή θα

---

⁹⁸ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ. 3875.

⁹⁹ Ιω. 14,2

¹⁰⁰ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ. 3879.

¹⁰¹ Στ. Γιαγκάζογλου, «Το μάθημα των Θρησκευτικών στη δημόσια εκπαίδευση. Φυσιολογία, σκοποί, περιεχόμενο, νέα βιβλία, διαθεματική προσέγγιση, ευρωπαϊκή προοπτική, θεολογία της ετερότητας», στην *Επιστημονική Ημερίδα Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο απέναντι στις προκλήσεις των καιρών*, Νεάπολη Θεσσαλονίκης, 2007, σ. 27.

διαπιστώσουν οι μαθητές την πολιτισμική, καθώς και τη θρησκευτική ετερότητα. Στο ΣΤ' κεφάλαιο, στη θεματική ενότητα: «*Κύριλλος και Μεθόδιος: Ιεραπόστολοι στους σλαβικούς λαούς*» ο στόχος είναι η αντίληψη ότι από την ιεραποστολική δράση του Κυρίλλου και Μεθοδίου έγινε γνωστός ο Χριστός στους σλαβικούς λαούς χωρίς να επηρεαστεί η πολιτισμική ταυτότητά τους. Φαίνεται έτσι πως τόσο από θρησκευτικής απόψεως όσο και πολιτισμικής η διαφορετικότητα είναι γεγονός.

Οι επόμενες δύο ενότητες: «*Ιεραποστολή στην Ανατολή*» και «*Η ορθόδοξη ιεραποστολή στην Αφρική σήμερα*» αγγίζουν το θέμα της ετερότητας, τόσο με τους στόχους που τίθενται κατά τους οποίους πληροφορούνται οι μαθητές για το μεγάλο έργο που επιτελούν οι ιεραπόστολοι, όσο και με τις δραστηριότητες της συγκέντρωσης υλικού και φωτογραφιών από τις χώρες που δρα η ιεραποστολή.¹⁰² Η ενότητα: «*Εργαζόμαστε για την ενότητα όλων*» του ίδιου κεφαλαίου, αναφέρεται στην ετερότητα διότι γίνεται αναφορά στην αλληλοβοήθεια των λαών που ανήκουν σε διαφορετικές θρησκείες και καλούνται οι μαθητές μέσω της δραστηριότητας να καταγράψουν τέτοιες περιπτώσεις αλληλοβοήθειας των λαών που έχουν διαφορετική θρησκεία και πολιτισμό.

Για την Ε' δημοτικού, τα ΑΠΣ δεν κάνουν προφανή λόγο για τα κοινωνικά φαινόμενα της θρησκευτικής και πολιτισμικής ετερότητας.

Στη Στ' δημοτικού, στο κεφάλαιο Β' με τίτλο: «*Η αλήθεια καταγράφεται*», στην ενότητα: «*Ψαλμοί: Ποιήματα αναζήτησης και έκφρασης της αληθινής ζωής*», τα ΑΠΣ στόχο έχουν να βοηθήσουν τους μαθητές να εμπεδώσουν πως οι ψαλμοί αποτελούν έκφραση της αλήθειας του Θεού και συνιστούν συνδετικό κρίκο με τους Ιουδαίους και τους χριστιανούς όλων των άλλων Εκκλησιών ανεξαρτήτως πολιτισμικής και θρησκευτικής ταυτότητας. Στο κεφάλαιο Γ' με τίτλο: «*Αλήθειες που δίδαξε ο Χριστός*», και συγκεκριμένα στην ενότητα: «*Και οι δύο προσεύχονταν αλλά...*», τα ΑΠΣ επιδιώκουν να αναδείξουν πως ο Χριστός κρίνει και δικαιώνει τους ανθρώπους με κριτήρια που δεν έχουν ουδεμία σχέση με πολιτισμικής και κοινωνικής φύσεως αξιώσεις και αρχές. Στο Δ' κεφάλαιο στην ενότητα «*Τα σχίσματα τραυματίζουν την ενότητα των χριστιανών*», τα ΑΠΣ έχουν ως στόχο να κάνει τους μαθητές να

---

¹⁰²ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3881.

κατανοήσουν ότι τα σχίσματα καταστρατηγούν την ενότητα των χριστιανών και προβάλλουν τις πολιτισμικές και θρησκευτικές διαφορές των ανθρώπων.¹⁰³

Ακόμη, τα ΑΠΣ του 2003 στο κεφάλαιο Ε' με τίτλο: «*Ζώντας μαζί την αλήθεια*», στοχεύουν στο να καταστήσουν σαφές στους μαθητές πως όλοι οι άνθρωποι ανεξαρτήτως θρησκευτικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών στην κοινότητα της Εκκλησίας που συνιστά το Σώμα του Χριστού είναι αδέλφια. Η Εκκλησιολογία του σώματος του Χριστού φανερώνει την ικανότητα ένωσης των πολλών στον Ένα Χριστό όπου οι πολλοί καθίστανται αλλήλων μέλη, καθότι η Εκκλησία αποτελεί τη συναγωγή των πριν διεστώτων καθώς και ποικιλομορφία από χαρίσματα.¹⁰⁴

Επίσης, στην ενότητα «*Γνωριμία με τους Ορθοδόξους άλλων χωρών*» γίνεται λόγος για την πολιτισμική ετερότητα. Στόχος δηλαδή των ΑΠΣ είναι να επισημάνουν πως η Ορθοδοξία βοηθά στην προώθηση της αποτελεσματικής επικοινωνίας ανάμεσα σε εμάς και στους άλλους Ορθόδοξους λαούς. Είναι σημαντικό, η Ορθοδοξία να υπερβεί τη νεωτερικότητα και να δεχτεί τον πλουραλισμό και την ετερότητα του άλλου με τέτοιον τρόπο, ούτως ώστε ταυτοχρόνως να μην υποτιμάται και να μην εγκαταλείπεται η ορθόδοξη αυτοσυνειδησία και ετερότητα.

Το ΣΤ' κεφάλαιο «*Ετερόδοξοι και αλλόθρησκοι*» είναι ολόκληρο αφιερωμένο στην έννοια της θρησκευτικής και πολιτισμικής ετερότητας. Τα ΑΠΣ στοχεύουν στο να οικειοποιηθούν τους μαθητές σε μια πρώτη γνωριμία με ανθρώπους διαφορετικών πολιτισμικών και θρησκευτικών συνιστωσών, όπως είναι οι Καθολικοί, οι Ευαγγελικοί, οι Ισραηλίτες, οι Μουσουλμάνοι. Ως δραστηριότητες που προτείνονται από τα ΑΠΣ με στόχο να γίνει γνωριμία με τον έτερο είναι η παρουσίαση και ο σχολιασμός φωτογραφιών Ρωμαιοκαθολικών ναών, το ξεφύλλισμα φωτογραφικού άλμπουμ στολισμένο με άγιες Τράπεζες και ντυμένες με άμφια Καθολικών ιερέων, η παρακολούθηση και ο σχολιασμός διαφανειών παστόρων ντυμένων με άμφια, το ξεφύλλισμα μιας Π. διαθήκης σε εβραϊκή γλώσσα, το ξεφύλλισμα ενός κορανίου σε Αραβική γλώσσα και άλλο σε ελληνική μετάφραση με υπόκρουση μιας ψαλμωδίας ενός μουεζίνη.¹⁰⁵

---

¹⁰³ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ. 3887-3888.

¹⁰⁴ Στ. Γιαγκάτζογλου, *όπ.π.* σ.87-125.

¹⁰⁵ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3891.

4.1.1.2 Θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα στα σχολικά εγχειρίδια του 2006

Όπως αναφέρεται στο βιβλίο της Γ' Δημοτικού στο κεφάλαιο Β' «*Το δώρο της ζωής*» στην 7^η ενότητα: «*Ο Θεός φροντίζει όλα τα πλάσματά του*», στόχος είναι να κατανοηθεί ότι η ετερότητα ξεπερνιέται και οι αλλοδαποί μαθητές νιώθουν ασφάλεια και κατανοούν τις έννοιες και την επικοινωνία με τους άλλους μέσα στην τάξη όταν διαβάζουν ότι κάθε παιδί έχει τις δικές του χάρες ακόμα κι αν έχει διαφορές από τους υπόλοιπους ανθρώπους.¹⁰⁶

Επιπλέον, το βιβλίο της Γ' τάξης, στο Β' κεφάλαιο, στην 9^η ενότητα: «*Όλα τα παιδιά του κόσμου είναι αδέρφια*», μιλάει για προσφυγιά, για θλίψη και για δυστυχία. Εκεί πρέπει να αναπτυχθούν νέες ιδέες και νέες μέθοδοι διδασκαλίας, οι οποίες να σηματοδοτούν τη σύνδεση ανάμεσα στην ετερότητα και την ισότητα καταστρατηγώντας πολλές φορές τους κανόνες της λογικής για να τους επανασυστήσουν στη συνέχεια και να τους κάνουν περισσότερο κατανοητούς.¹⁰⁷

Για τους Χριστιανούς, δεν υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους, όλοι είμαστε ίδιοι χάρη στον Ιησού Χριστό. Εδώ πρόκειται για εργαλείο της σκέψης ενσωματωμένο στα υπάρχοντα μαθησιακά περιεχόμενα με στόχο την παραγωγή προϊόντων γνώσης που δεν είναι πανομοιότυπα αλλά εμποτισμένα με την προσωπική ιδιαιτερότητα του μαθητή. «Όλοι οι άνθρωποι στην κοινωνία λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο και δημιουργούν έργα πολιτισμού. Σε αυτά στηρίζονται οι επόμενες γενιές για να προοδεύσουν ακόμη περισσότερο και με την εργασία τη δική τους και με τη συνεργασία γίνονται συνεργάτες του Θεού σε μία ζωή δημιουργική γεμάτη αγάπη και ειρήνη» αναφέρεται το βιβλίο της Γ' τάξης στην 12^η ενότητα: «*Ο Θεός ευλογεί τη δημιουργική εργασία*», του Γ' κεφαλαίου και περιγράφεται η πολιτισμική ετερότητα.

Το φαινόμενο της μάθησης που συνδέεται με τη διατήρηση και την εξέλιξη της ζωής αποτελεί ένα πολυπαραγοντικό και πολύπλοκο γεγονός με ποικίλες διαστάσεις: σχετίζεται με τη διαμόρφωση στάσεων, την ανάπτυξη κινήτρων και την εφαρμογή στρατηγικών και τεχνικών που συγκροτούν ψυχοπαιδαγωγικά εργαλεία στη διάθεση του εκπαιδευτικού για την καταπολέμηση της ετερότητας. Όσο λοιπόν αναπτύσσονται αυτά τα διδάγματα και τα παραδείγματα μέσα στο βιβλίο των Θρησκευτικών τόσο το

¹⁰⁶Α. Ζωγράφου, *Η εκπαιδευτική κατάσταση των παιδιών των Ελλήνων μεταναστών και η αναγκαιότητα της διαπολιτισμικής αγωγής στην Ελλάδα*. Πάτρα: Τ.Ε.Ι. Πάτρας, 1997, σ.104.123.

¹⁰⁷Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ο Θεός στη ζωή μας*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 2006, σ.28-29.

ενδιαφέρον των δασκάλων και των μαθητών επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο το άτομο αντιλαμβάνεται, κατανοεί, σκέφτεται και αξιολογεί, λαμβάνει αποφάσεις.¹⁰⁸

Η 25^η ενότητα «*Το πανηγύρι της ενορίας μας*» του σχολικού εγχειριδίου στο Ε' Κεφάλαιο αναφέρεται στα πανηγύρια των ενοριών κατά την εορτή του Αγίου τους. Οι μαθητές μέσα από το σχολικό κείμενο μαθαίνουν την έννοια της ενορίας, οι συνάξεις της οποίας παρομοιάζουν με τις «αγάπες» των πρώτων χριστιανών. Το εγχειρίδιο σε ειδικό πλαίσιο παραθέτει έθιμα από τα πανηγύρια ανά την Ελλάδα.¹⁰⁹ Οι μαθητές κατανοούν πως κάθε περιοχή έχει και δικά της πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Μέσα από αυτή την μικρή αναφορά του λαϊκού πολιτισμού δύναται να επισημανθεί πως ακόμη και στην ίδια τη χώρα υπάρχουν πολιτισμικές διαφορές, πόσο μάλλον μεταξύ διαφορετικών χωρών. Οι δραστηριότητες για την πολιτισμική ετερότητα είναι περιορισμένες και αναφέρονται στα πανηγύρια που έχουν βρεθεί οι μαθητές.

Στο ΣΤ' κεφάλαιο: «*Η ζωή με τους γύρω μας*» και στην ενότητα: «*Ζούμε με τους άλλους*» το σχολικό εγχειρίδιο εισάγει τις έννοιες της συνεργασίας και της συμβίωσης. Οι μαθητές μαθαίνουν ότι χρειάζεται αλληλοσεβασμός και αγάπη, ώστε να ζήσουν όλοι μαζί με αρμονία. Η θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα σ' αυτή την ενότητα εντοπίζεται σε μία δραστηριότητα συζήτησης εντός της τάξεως. Οι μαθητές κατανοούν ότι η τάξη είναι μια μικρογραφία της κοινωνίας και καλούνται να βρουν και να συζητήσουν γιορτές από τους συμμαθητές τους, οι οποίοι κατάγονται από άλλες χώρες ή πιστεύουν σε άλλες θρησκείες.¹¹⁰

Στο ίδιο κεφάλαιο στην ενότητα 32, «*Ο καλός Σαμαρείτης*»¹¹¹ παρουσιάζεται και κατανοείται η έννοια της θρησκευτικής και πολιτισμικής ετερότητας, καθώς επίσης διδάσκονται οι μαθητές ποια θα πρέπει να είναι η συμπεριφορά τους απέναντι στον έτερο συνάνθρωπό τους μέσα από την άκρως διδακτική και πλέον κατάλληλη παραβολή του Ιησού, για την πολιτισμική και θρησκευτική ετερότητα. Ως δραστηριότητα, καλούνται να σκεφτούν και να συζητήσουν παραδείγματα καλών Σαμαρειτών της σημερινής εποχής που γνωρίζουν. Στη στήλη «*Με λίγα λόγια*» υπάρχει ως απόσταγμα η παρότρυνση της μίμησης του καλού Σαμαρείτη και της παροχής βοήθειας στους εν ανάγκαις αδερφούς ανεξαρτήτως φυλής ή θρησκείας.

¹⁰⁸ Γ. Ξανθάκου, *Η δημιουργικότητα στο σχολείο*, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 1998, σ.95.

¹⁰⁹ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ο Θεός στη ζωή μας*, ό.π.σ.77.

¹¹⁰ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, ό.π.σ.87.

¹¹¹ Ό.π. σ. 95.

Το βιβλίο των Θρησκευτικών της Δ΄ Δημοτικού, στο Γ΄ κεφάλαιο «*Νέος δρόμος, καινούρια ζωή*», στην 13η ενότητα: «*Η Πεντηκοστή*», θίγεται η πολιτισμική ετερότητα. Το Άγιο Πνεύμα φώτισε όλους τους μαθητές του Χριστού, ανεξαρτήτως γλώσσας, και εθνικότητας.¹¹²

Επίσης στο Γ΄ κεφάλαιο και συγκεκριμένα στην 15^η ενότητα: «*Ένας ταξιδιώτης Αιθιοπας γίνεται χριστιανός*», γίνεται λόγος για τις χώρες του Τρίτου κόσμου που χτύπησαν αλύπητα οι πόλεμοι και η φτώχεια. Είναι έντονο το συναίσθημα της ετερότητας και εδώ γιατί βλέπουμε αδελφούς άλλης φυλής με πολλά προβλήματα και συναισθήματα που μας αγγίζουν. Μέσα από όλα αυτά βρήκε γόνιμο έδαφος η ενσωμάτωση του νέου τρόπου διδασκαλίας και κοινωνικής δραστηριοποίησης, στη σημερινή εκπαίδευση τη βασισμένη στην ελευθερία, στη δικαιοσύνη, στην ατομική και συλλογική ευθύνη.¹¹³ Η ανανέωση του σχολείου είναι πλέον το ζητούμενο: επιδιώκεται έτσι πρωταρχικά η ενεργοποίηση των επινοητικών ικανοτήτων του παιδιού και η διαμόρφωση ενός άλλου τύπου μαθητή, ικανού να προσαρμόζεται στις ανάγκες μιας διαρκώς μεταβαλλόμενης κοινωνίας.¹¹⁴

Στο κεφάλαιο ΣΤ΄ «*Η Εκκλησία πορεύεται σε όλο τον κόσμο*», στην 30^η ενότητα: «*Κύριλλος και Μεθόδιος: Ιεραπόστολοι στους σλαβικούς λαούς*», γίνεται μνεία στην πολιτισμική ετερότητα. Μέσα από το εισαγωγικό κείμενο, αναδεικνύεται πως κατά το ιεραποστολικό έργο του Κυρίλλου και του Μεθοδίου ο Χριστός γνωστοποιήθηκε στους σλαβικούς λαούς δίχως να επηρεαστεί η ταυτότητά του έθνους τους και του πολιτισμού τους.¹¹⁵

Στην 32^η ενότητα του βιβλίου της Δ΄ Δημοτικού: «*Η ορθόδοξη ιεραποστολή στην Αφρική σήμερα*», αναφέρεται επίσης ότι ο λόγος του Θεού κηρύττεται και στη μακρινή Αφρική με αγάπη και σε όλες τις φυλές ανεξαρτήτως χρώματος. Σκοπός του σημερινού σχολείου είναι να ασκήσει τους νεαρούς μαθητές να γίνουν κριτικοί και δημιουργικοί πολίτες σε μία πολυεθνική και πολυπολιτισμική κοινωνία που κατακλύζεται από πληροφορίες και στους κόλπους της οποίας το άτομο γεμίζει γνώσεις, πρωτοβουλίες και ξεπερνά τα όρια της εποχής.¹¹⁶ Οι σύγχρονες τάσεις στη

---

¹¹² Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού, Η πορεία μας στη ζωή*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 2006, σ.40-41.

¹¹³ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού, Η πορεία μας στη ζωή*, όπ.π. σ.44.

¹¹⁴ Μ. Κασσωτάκης, *Οι φιλελεύθερες παιδαγωγικές τάσεις κατά τους νεότερους χρόνους*, Αυτοέκδοση, Αθήνα, 1980, σ. 67-84.

¹¹⁵ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, όπ.π. σ.81-82.

¹¹⁶ Όπ.π. σ.86.

διδασκαλία υπαγορεύονται από αρχές βασισμένες στην ταξινόμηση των διδακτικών στόχων, σε μία πολύπλευρη προοπτική εκπαίδευσης και παιδείας του ατόμου. Το σύγχρονο σχολείο δεν συρρικνώνεται μόνο στο γνωστικό τομέα αλλά και στη διαδικασία κοινωνικοποίησης και επικοινωνίας. Βασική απαίτηση στη σύνταξη των Αναλυτικών Προγραμμάτων είναι η απόκτηση ενός γενικού γνωστικού υπόβαθρου, όχι με τρόπο συσσωρευτικό, άλλα μέσα από την αυτενέργεια, την αλληλεπίδραση και τον πειραματισμό. Οι εκπαιδευτικές καινοτομίες δίνουν έμφαση στην καλλιέργεια όλων των μορφών του «σκέπτεσθαι». Ταυτόχρονα αποσκοπούν στην ποιοτική βελτίωση της εκπαίδευσης, στην ανάπτυξη του συνεργατικού πνεύματος, στην αναγκαιότητα για αυτόνομη και δια βίου εκπαίδευση που καθιστά το άτομο διαθέσιμο και παραγωγικό καθ' όλη τη διάρκεια της ενεργού ζωής του.¹¹⁷

Στο βιβλίο όπως και στα Αναλυτικά Προγράμματα της Ε' τάξης Δημοτικού, δεν γίνεται ξεκάθαρος υπαινιγμός για το φαινόμενο της θρησκευτικής ή πολιτισμικής ετερότητας.

Στο διδακτικό εγχειρίδιο της ΣΤ' τάξης, στο κεφάλαιο Β' με τίτλο: «*Η αλήθεια καταγράφεται*», στην 7^η ενότητα: «*Ψαλμοί: Ποιήματα αναζήτησης και έκφρασης της αληθινής ζωής*», οι μαθητές καλούνται να κατανοήσουν πως οι ψαλμοί εκφράζουν την αλήθεια για τον Θεό και συνιστούν συνδετικό κρίκο με τους Ιουδαίους, αλλά και τους χριστιανούς όλων των άλλων Εκκλησιών.¹¹⁸ Ένα από τα 49 βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης είναι και το Βιβλίο των Ψαλμών που αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα διαμόρφωσης του ορθόδοξου δόγματος.¹¹⁹ Το χαρακτηριστικό όμως των ψαλμών αυτών είναι ότι αφενός χρησιμοποιούνται από τους Ορθόδοξους Χριστιανούς στη λατρευτική και ευχαριστιακή ζωή της Εκκλησίας, αφετέρου δε, αποτελούν σημαντικότερο κομμάτι της Ιουδαϊκής θρησκείας. Η συγκεκριμένη επομένως ενότητα δύναται να αποτελέσει κοινωνικό μάθημα της ετερότητας.

Στο κεφάλαιο Γ' με τίτλο: «*Αλήθειες που δίδαξε ο Χριστός*», και συγκεκριμένα στην 10^η ενότητα: «*Και οι δύο προσεύχονταν αλλά...*»¹²⁰ οι μαθητές μούνται στην έννοια της ετερότητας. Στόχος είναι να εξηγήσουν τους λόγους για τους οποίους ο

---

¹¹⁷ Ζ. Κ. Μπρενγκιέ, *Ελεύθερες συζητήσεις με τον Ζαν Πιαζέ*, μτφρ. Ν. Σιδέρης, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1978, σ.173.

¹¹⁸ Κ. Γούλας, Κ. Δεληκωσταντής, Ι. Κομνηνού, *Θρησκευτικά, Αναζητώντας την αλήθεια στη ζωή μας, Στ' Δημοτικού*. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 2006, σ.24-25.

¹¹⁹ Γ.Δ. Μαρτζέλος, «*Η Δογματική σημασία του Βιβλίου των Ψαλμών στην Ορθόδοξη Παράδοση*», Neapolis University Hephæstus Repository, 2010, σ.21 <http://hephaestus.nup.ac.cy/handle/11728/7605>.

¹²⁰ Κ. Γούλας, Κ. Δεληκωσταντής, Ι. Κομνηνού, *Θρησκευτικά, Αναζητώντας την αλήθεια στη ζωή μας, Στ' Δημοτικού*, όπ.π. σ.35-37.

Χριστός δικαιώνει μόνο τον Τελώνη και όχι τον Φαρισαίο, παρόλο που και οι δύο εκτελούσαν το ίδιο θρησκευτικό καθήκον. Είναι σημαντικό να εμπεδωθεί από τους μαθητές πως και σήμερα παρατηρούνται συμπεριφορές παρόμοιες με αυτές των δύο προσώπων της παραβολής. Στο βιβλίο της Στ' τάξης, στην υποενότητα «*επικοινωνώντας με το Θεό*» ενθαρρύνεται η συμπερίληψη όλων των αδελφών μας. Οι μαθητές παροτρύνονται να προσεύχονται για ειρήνη και ενότητα όλων των ανθρώπων του κόσμου δίχως διακρίσεις. Η πολιτισμική και κοινωνική ετερότητα των δύο διαφορετικών ανθρώπων της παραβολής, διδάσκει ότι δεν μπορούμε να κρίνουμε από τα εξωτερικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων ή από το φαίνεσθαι. Επομένως, στις σχέσεις μας με τον Θεό και τον κάθε συνάνθρωπο χρειάζεται να υπάρχει ταπείνωση και ειλικρίνεια. Στο Δ' κεφάλαιο στην ενότητα «*Τα σχίσματα τραυματίζουν την ενότητα των χριστιανών*», εισάγονται εξ αρχής οι μαθητές στο δεδομένο πως η διάσπαση και η διαίρεση είναι όροι που δε γίνεται να χαρακτηρίσουν το σώμα του Χριστού, την Εκκλησία.¹²¹ Γίνεται επομένως κατανοητό πως ενώ υπάρχει θρησκευτική διαφορετικότητα, το επιθυμητό σύμφωνα με τον Ιησού Χριστό είναι η προσπάθεια υπέρβασης των σχισμάτων και ο διάλογος για προσέγγιση. Στο ίδιο κλίμα κινούνται και οι δραστηριότητες της ενότητας. Παρατηρείται μια διαπιστωτική οφειλή του κόσμου προς την κατεύθυνση της γεφύρωσης των Χριστιανικών Εκκλησιών. Εκμαιεύεται από τους μαθητές πως είναι πλήγμα για την ενότητα το κάθε σχίσμα, ενώ η αδελφοσύνη και η διατήρηση των καλών σχέσεων μεταξύ όλων των ανθρώπων ανεξαρτήτου σχίσματος είναι πρωταρχικής σημασίας.

Το κεφάλαιο Ε' με τίτλο: «*Ζώντας μαζί την αλήθεια*», επισημαίνει στον μαθητή άμεσα, μεστά και κατανοητά πως όλοι ανεξαιρέτως είμαστε αδέρφια και τούτο πρεσβεύει και η Εκκλησία ως το σώμα του Χριστού. Στην 22^η ενότητα: «*Στην Εκκλησία ζούμε την αδελφοσύνη*»¹²² διδάσκεται ότι το σώμα του Χριστού δεν είναι δυνατόν να είναι διαχωρισμένο. Επομένως, όλοι οι άνθρωποι ως σώμα Χριστού οφείλουν να είναι ενωμένοι χωρίς θρησκευτικο-πολιτισμικές διακρίσεις. Στην 29^η ενότητα «*Γνωριμία με τους Ορθοδόξους άλλων χωρών*» γίνεται λόγος για την πολιτισμική ετερότητα.¹²³ Στόχος είναι οι μαθητές να εμπεδώσουν ότι η Ορθόδοξη πίστη συνιστά συνδεδετικό κρίκο και βοηθά στην προώθηση της αποτελεσματικότερης επικοινωνίας ανάμεσα σε εμάς και τους άλλους Ορθόδοξους λαούς, όπως επίσης και

---

¹²¹ Κ. Γούλας, Κ. Δεληκωσταντής, Ι. Κομνηνού, Θρησκευτικά, όπ.π. σ.57.

¹²² Όπ.π., σ.72.

¹²³ Όπ.π. σ.93-98.

στη συνεργασία μεταξύ των λαών. Παράλληλα, προτείνονται δραστηριότητες (πχ. σχολιασμός εικόνων και αντιστοίχιση) που καλλιεργούν τη γνωριμία και επαφή των μαθητών με τους Ορθόδοξους άλλων χωρών.

Σύνολο το ΣΤ' κεφάλαιο «*Ετερόδοξοι και αλλόθρησκοι*» είναι αφιερωμένο στη θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα. Πιο συγκεκριμένα στην 30^η ενότητα με τίτλο: «*Μια πρώτη γνωριμία με τους Ρωμαιοκαθολικούς χριστιανούς*», στόχος είναι οι μαθητές να πληροφορηθούν για τους καθολικούς χριστιανούς και για ορισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματά τους. Μια δραστηριότητα που προτείνεται εδώ είναι η παρουσίαση και ο σχολιασμός φωτογραφιών γνωστών Ρωμαιοκαθολικών ναών.¹²⁴

Ακόμη, στην 31^η ενότητα: «*Μια πρώτη γνωριμία με τους Ευαγγελικούς χριστιανούς (Προτεστάντες)*» επιχειρείται οι μαθητές να αποκτήσουν μια πρώτη επαφή με τους Ευαγγελικούς Χριστιανούς προκειμένου να αποκτήσουν την ικανότητα να αναφέρουν κάποια χαρακτηριστικά τους. Οι δραστηριότητες που προτείνονται στο συγκεκριμένο μάθημα είναι ανοικτού τύπου ερωτήσεις για περαιτέρω συζήτηση και κινητοποίηση του ενδιαφέροντος για αναζήτηση πληροφοριών, και κλειστού τύπου (Σ ή Λ) που στόχο έχουν την εμπέδωση από την πλευρά των μαθητών της σημασίας του διαλόγου μεταξύ της Ορθοδοξίας και του Προτεσταντισμού.¹²⁵

Ακόμη, ένας άλλος στόχος στην 32^η ενότητα: «*Η λατρεία των Εβραίων στη συναγωγή το Σάββατο*» είναι οι μαθητές να πληροφορηθούν για την ισραηλιτική λατρεία στη Συναγωγή και να αφομοιώσουν κάποιες σημαντικές πληροφορίες για τη σύγχρονη Ισραηλιτική θρησκεία, όπως επίσης να αποκτήσουν ορισμένες γνώσεις για τη λατρεία των Εβραίων στη Συναγωγή το Σάββατο. Οι δραστηριότητες που προτείνονται στα ΑΠΣ και υπάρχουν και στο διδακτικό εγχειρίδιο είναι η ζωγραφική μιας επτάφωτης λυχίας με υπόκρουση έναν εβραϊκό ψαλμό και το ξεφύλλισμα μιας Π. Διαθήκης στην εβραϊκή γλώσσα.¹²⁶ Επίσης, στην 33^η ενότητα «*Η προσευχή των μουσουλμάνων στο τζαμί την Παρασκευή*», προσπαθεί να φέρει τους χριστιανούς μαθητές σε μια ουσιαστική γνωριμία με τη λατρεία των Μουσουλμάνων στο τζαμί και να αποκτήσουν κάποια εικόνα από τη σύγχρονη θρησκεία του Ισλάμ. Οι δραστηριότητες του βιβλίου επιχειρούν την απόκτηση γνώσεων από πλευράς των μαθητών των ιδιαιτεροτήτων της θρησκευτικής παράδοσης των μουσουλμάνων που

¹²⁴ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3891.

¹²⁵ Κ. Γούλας, Κ. Δεληκωσταντής, Ι. Κομνηνού, Θρησκευτικά, *Αναζητώντας την αλήθεια στη ζωή μας*, Στ' Δημοτικού, όπ.π., σ.101-103.

¹²⁶ Κ. Γούλας, Κ. Δεληκωσταντής, Ι. Κομνηνού, όπ.π., σ.104-107.

διαβιούν στη χώρα μας, όπως επίσης και τον σεβασμό που πρέπει να επιδεικνύουμε όλοι απέναντί τους. Χαρακτηριστική είναι αυτή, όπου οι μαθητές καλούνται αναζητήσουν πληροφορίες για τους Πομάκους που διαβιούν στα ορεινά της Θράκης και ανήκουν στη μουσουλμανική μειονότητα της χώρας μας.

4.1.2 Θρησκευτικός πλουραλισμός

Ο πλουραλισμός ως έννοια δεν έχει ευρεία διάδοση, ενώ το νόημά του δεν είναι σαφές και ξεκάθαρο. Ετυμολογικά προέρχεται από τη λατινική λέξη *pluralis* που σημαίνει Πληθυντικός. Ως συνώνυμό του, μπορεί να θεωρηθεί η πολυφωνία. Από φιλοσοφική σκοπιά, είναι η συγκρότηση της πραγματικότητας από πολλές, αυτοτελείς αρχές που δεν εξαρτώνται μεταξύ τους. Από κοινωνιολογικής απόψεως, είναι αρχή που βασίζεται στην πολλαπλότητα διαφόρων στοιχείων όπως ομάδες, απόψεις, αξίες κλπ., τα οποία υπάρχουν ισότιμα και αρμονικά μέσα σε μία κοινωνία.¹²⁷

Η κοινωνία της σύγχρονης εποχής αποτελείται λίγο ή πολύ από ανθρώπους με διαφορετικές πολιτισμικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις, νοοτροπίες, ήθη και παραδόσεις, με την εθνική, θρησκευτική και πολιτιστική ομοιογένεια να εκλείπει.¹²⁸ Ο θρησκευτικός πλουραλισμός είναι μια στάση ή πολιτική σχετικά με την ποικιλομορφία των συστημάτων θρησκευτικών πεποιθήσεων που συνυπάρχουν στην κοινωνία.¹²⁹ Μπορεί να οριστεί ως «σεβασμός της ετερότητας των άλλων». Η θρησκευτική ελευθερία περιλαμβάνει όλες τις θρησκείες που υφίστανται και ενεργούν σύμφωνα με τον νόμο σε μια συγκεκριμένη περιοχή.

Το σχολείο της σύγχρονης εποχής καλείται να ανταπεξέλθει σε συνθήκες πολυπολιτισμικότητας και θρησκευτικού πλουραλισμού. Είναι γεγονός πως και στα ελληνικά σχολεία είναι έκδηλη η θρησκευτική πολυφωνία και η θρησκευτική διαφορετικότητα. Επομένως, κρίνεται αναγκαίος και υποχρεωτικός ο αλληλοσεβασμός και η αλληλοκατανόηση από ολόκληρο το πολυπολιτισμικό σύνολο. Τηρουμένων των αναλογιών, όσον αφορά τις θρησκείες, πρέπει στο σχολείο να μελετώνται περιγραφικά οι θρησκείες με στόχο την κατανόηση της ύπαρξης και της παρουσίας τους στη

---

¹²⁷M. Τριανταφυλλίδης, Πύλη για την Ελληνική γλώσσα, Λεξικό της κοινής νεοελληνικής, http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq (2/1/22)

¹²⁸M. Βάντσος, «Η χριστιανική προσέγγιση της βιοηθικής στην πολυπολιτισμική κοινωνία», *Analecta Catholica*, 2 (2013) σ.109-125.

¹²⁹J. W.Schneider, «Social problems theory: The constructionist view». *Annual review of sociology*, 11 (1985), p. 209-229.

σύγχρονη κοινωνία.¹³⁰ Έτσι, ένας από τους σκοπούς των Θρησκευτικών στο Δημοτικό θα πρέπει να είναι και η επικοινωνία μεταξύ των θρησκειών, ώστε οι μαθητές να απαλλαγθούν από κάθε φανατισμό και μίσος απέναντι στις θρησκευτικές απόψεις που διαφοροποιούνται από τις δικές τους. Έτσι, το ΜτΘ θα εναρμονίζεται με τα άλλα μαθήματα και θα προάγει την κριτική σκέψη. Η ένταξη ενός τέτοιου μαθήματος Θρησκευτικών σε επίπεδο πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, θα προωθούσε την επαφή και την εμπιστοσύνη των μαθητών με τη θρησκευτική διαφορετικότητα με όφελος τη θέση βάσεων ειρήνης, ασφάλειας και κοινωνικής δικαιοσύνης, διότι τα παιδιά από μικρή ηλικία θα κατανοούσαν την πολυπολιτισμικότητα της κοινωνίας.¹³¹ Τα σχολεία στην Ελλάδα θα πρέπει να περιλαμβάνουν τη διδασκαλία χριστιανικών ομολογιών και διαφορετικών θρησκειών, μολονότι το κύριο βάρος δίνεται στη διδασκαλία της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης.¹³²

4.1.2.1 Θρησκευτικός πλουραλισμός στα ΔΕΠΠΣ και ΑΠΣ του 2003

Ορισμένοι από τους σκοπούς της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών, όπως αυτοί διατυπώνονται στο ΦΕΚ του 2003 (Τεύχος Β΄ Αρ. Φύλλου 303/13-03-2003) είναι να αναπτύξουν οι μαθητές θρησκευτική συνείδηση. Επίσης, να τους παρέχει ευκαιρίες για θρησκευτικό προβληματισμό και στοχασμό, καθώς και να είναι σε θέση να επεξεργάζονται με κριτική σκέψη θρησκευτικές παραδοχές, αξίες και στάσεις. Επιπλέον, να γνωρίζουν ότι υπάρχουν διαφορετικές εκφράσεις της θρησκευτικότητας.¹³³

Στο ΔΕΠΠΣ (2003) τίθεται ως ένας από τους στόχους μόνο για την τελευταία τάξη του Δημοτικού (ΣΤ΄), και μόνο για τον γνωστικό άξονα «*Ζώντας την αλήθεια*» να γνωρίζουν τα χαρακτηριστικά της Ορθοδοξίας, καθώς και τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα άλλων χριστιανικών ομολογιών και Θρησκειών. Ως στόχος αναφορικά με

¹³⁰Π. Καραμούζης, *Πολιτισμός και Διαθρησκευτική αγωγή. Η συγκριτική διδακτική των θρησκειών και της θρησκευτικότητας στο σύγχρονο σχολείο*. εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2007, σ. 203.

¹³¹Π. Καραμούζης, «Θρησκείες και διαπολιτισμικότητα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η αναγκαιότητα μιας εναλλακτικής θρησκευτικής αγωγής στο σύγχρονο δημόσιο σχολείο», *Πρακτικά συνεδρίου με θέμα: Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και οι προκλήσεις της εποχής μας*, Ιωάννινα, 2007

¹³²Ε. Περσελής, «Θρησκεία και σχολική εκπαίδευση στην Ευρώπη και την Ελλάδα. Σχέσεις και προοπτικές» στο: Συλλογικό τόμο *Η θρησκευτική αγωγή στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Προβληματισμοί και προοπτικές*, Κ. Σταυριανός (επιμ.), εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 2008, σ. 28- 29.

¹³³ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ. 3867-3869.

τον θρησκευτικό πλουραλισμό είναι να γνωρίσουν οι μαθητές πέραν των χαρακτηριστικών της Ορθοδοξίας, τα γνωρίσματα και άλλων χριστιανικών Ομολογιών και θρησκειών.

Στα ΑΠΣ (2003), προτείνεται ως ενδεικτική δραστηριότητα για τη Γ΄ τάξη Δημοτικού η συζήτηση για τις βασικές γιορτές άλλων θρησκειών, στα πλαίσια του ΣΤ΄ Κεφαλαίου «*Η ζωή με τους γύρω μας*», αναφορικά με την ενότητα «*Ζούμε με τους άλλους*».¹³⁴ Παρατηρείται ότι στα ΑΠΣ του 2003 όσον αφορά τη Γ΄ τάξη, θίγεται μόνο μια φορά και μόνο ως δραστηριότητα το θέμα του κοινωνικού φαινομένου του θρησκευτικού πλουραλισμού. Η δραστηριότητα αυτή είναι να συζητήσουν τα παιδιά στην τάξη για τις βασικές εορτές που ανήκουν σε άλλες θρησκείες. Εν συνεχεία, το θέμα του θρησκευτικού πλουραλισμού θίγεται ξανά στη ΣΤ΄ τάξη του Δημοτικού σε ένα ολόκληρο κεφάλαιο ΣΤ΄ («*Ετερόδοξοι και αλλόθρησκοι*»), στο οποίο οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να έλθουν σε επαφή με ορισμένες άλλες χριστιανικές ομολογίες και θρησκείες, όπως οι Καθολικοί Χριστιανοί, οι Ευαγγελικοί (Προτεστάντες) Χριστιανοί, οι Εβραίοι και οι Μουσουλμάνοι. Μια παρατήρηση που δύναται να γίνει είναι ότι δεν θίγονται περαιτέρω άλλα θρησκευόμενα.

Ως στόχους, τα ΑΠΣ του ΜτΘ (2003), θέτουν την επισήμανση των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων των Καθολικών, όπως επίσης και των Ευαγγελικών. Συνάμα, καλούνται να γνωρίσουν τη λατρεία στη Συναγωγή των Εβραίων και να δουν την πραγματικότητα της σύγχρονης Ισραηλιτικής θρησκείας. Τέλος, να αποκτήσουν μια εικόνα από τη σημερινή θρησκεία του Ισλάμ. Ως δραστηριότητες προτείνονται η συλλογή στοιχείων από ναούς, άμφια κ.ά. Άλλη παιγνιώδης δραστηριότητα είναι η ζωγραφική, το ξεφύλλισμα θρησκευτικών βιβλίων των θρησκειών αυτών, ενώ προτείνεται και η ηχητική υπόκρουση διαφόρων ψαλμών από τις θρησκείες. Πέραν όμως από τις συγκεκριμένες δραστηριότητες και τους στόχους, εκλείπει δραστηριότητα που να άπτεται του θέματος της θρησκευτικής πολυφωνίας. Το κοινωνικό, όμως, αυτό φαινόμενο κατά την δημιουργία του ΑΠΣ (2003) δεν ήταν ευρέως εξαπλωμένο στην ελληνική επικράτεια.

---

¹³⁴ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ. ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3875.

4.1.2.2 Θρησκευτικός πλουραλισμός στα σχολικά εγχειρίδια του 2006

Για τη Γ΄ τάξη του Δημοτικού, το ΣΤ΄ Κεφάλαιο «*Η ζωή με τους γύρω μας*» και συγκεκριμένα η πρώτη ενότητα «*Ζούμε με τους άλλους*» του σχολικού εγχειριδίου, είναι αφιερωμένη στη συνεργασία και στη συμβίωση με τους άλλους ανθρώπους. Η ενότητα ξεκινά με το αρχικό κείμενο, το οποίο πραγματεύεται τη ζωή σε κοινωνίες συνεργασίας και συμβίωσης. Επίσης, παρατίθεται κείμενο στο οποίο παρουσιάζεται το παράδειγμα συμβίωσης με τους συνανθρώπους που έδωσε ο Χριστός. Ως αντικείμενο θρησκευτικού πλουραλισμού, θεωρείται η δραστηριότητα συζήτησης στην τάξη για τις γιορτές μαθητών που κατάγονται από ξένες χώρες ή πιστεύουν σε άλλες θρησκείες.

Όσον αφορά στη ΣΤ΄ Δημοτικού, το σχολικό εγχειρίδιο αφιερώνει το ΣΤ΄ κεφάλαιο στον θρησκευτικό πλουραλισμό και τη θρησκευτική ετερότητα. Στο κεφάλαιο με τίτλο «*Ετερόδοξοι και Αλλόθρησκοι*» παρουσιάζονται στοιχεία και χαρακτηριστικά γνωρίσματα άλλων χριστιανικών ομολογιών και θρησκειών. Στην 30^η ενότητα με τίτλο «*Μια πρώτη γνωριμία με τους Ρωμαιοκαθολικούς χριστιανούς*» παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά στοιχεία της λατρείας ρωμαιοκαθολικών. Οι δραστηριότητες που αναφέρονται, περιορίζονται στην επισήμανση των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της Ρωμαιοκαθολικής ομολογίας, στη συγκέντρωση πληροφοριών και φωτογραφιών από ρωμαιοκαθολικούς ναούς, και σε ασκήσεις αντιστοίχισης. Η 31^η ενότητα είναι αφιερωμένη στους Ευαγγελικούς χριστιανούς ή Προτεστάντες. Το κείμενο της ενότητας κάνει ιστορική αναδρομή και παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά της προτεσταντικής Θείας Λειτουργίας. Οι δραστηριότητες της ενότητας είναι άσκηση Σωστού – Λάθους, ερώτηση για τους λόγους που δημιούργησαν τον Προτεσταντισμό και αναζήτηση πληροφοριών για προσωπικότητες του Προτεσταντισμού.¹³⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι για τις παραπάνω χριστιανικές ομολογίες, τα κείμενα των ενοτήτων κλείνουν, είτε με ευχή, είτε με υπενθύμιση της σημασίας του διαλόγου για την επίλυση των διαφορών μεταξύ των χριστιανικών ομολογιών.

Η 32^η ενότητα αφορά τη λατρεία των Εβραίων στη συναγωγή το Σάββατο. Το κείμενο της ενότητας υπενθυμίζει ότι η προσέγγιση των Ορθοδόξων προς τις άλλες θρησκείες γίνεται με σεβασμό και αγάπη. Το κείμενο περιγράφει τα χαρακτηριστικά

---

¹³⁵ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Γ΄ Δημοτικού, Ο Θεός στη ζωή μας*, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 2006, σ.85-103.

γνωρίσματα της Ιουδαϊκής θρησκείας. Οι δραστηριότητες της ενότητας είναι ασκήσεις Σωστού-Λάθους, μια ερώτηση γνωστικού περιεχομένου (περί της επτάφωτης λυχνίας) και μια ερώτηση για τις τυχόν συναγωγές της περιοχής που ζουν οι μαθητές.

Το κεφάλαιο κλείνει με την 33^η ενότητα που αναφέρεται στο Ισλάμ. Το κείμενο του σχολικού εγχειριδίου παρουσιάζει τη θρησκεία του Ισλάμ και τα χαρακτηριστικά γνωρίσματά της. Ως δραστηριότητες περιλαμβάνονται ασκήσεις Σωστού-Λάθους και ερωτήσεις που ζητούν από τον μαθητή πληροφορίες για τους Πομάκους της Θράκης και για αναγνώριση στο χάρτη ισλαμικών χωρών.¹³⁶ Η διαλογική μορφή των κειμένων προωθεί τον θρησκευτικό πλουραλισμό και αποδεικνύει τη σημασία της ειρηνικής συμβίωσης με αλληλοσεβασμό στη θρησκευτική διαφορετικότητα. Αποδεικνύεται πως μπορούν οι μαθητές να μάθουν από τη διαφορετικότητα των διπλανών και να διδαχθούν τον σεβασμό και την αγάπη για όλους τους ανθρώπους που φαίνονται διαφορετικοί από αυτούς.

Εν κατακλείδι, αντιλαμβανόμαστε πως ο θρησκευτικός πλουραλισμός δεν έχει ξεκάθαρη θέση στις προτεινόμενες δραστηριότητες των εγχειριδίων. Αντιθέτως, τα σχολικά κείμενα των ενοτήτων παρουσιάζουν τον θρησκευτικό πλουραλισμό τον οποίο αναγάγουν σε επίπεδο σχολικού περιβάλλοντος. Αυτό γίνεται κατανοητό από τη μορφή των κειμένων που χαρακτηριστικό τους είναι ο διάλογος μεταξύ μαθητών που ανήκουν σε άλλα δόγματα και θρησκείες και μεταξύ εκπαιδευτικών σε μια φανταστική τάξη. Ουσιαστικά, οι μαθητές βρίσκονται να συμμετέχουν στους φανταστικούς διαλόγους ως ακροατές και ως συμμετέχοντες ταυτιζόμενοι κάθε φορά με τον εκάστοτε ήρωα. Οι εκπαιδευτικοί δύνανται να εκμεταλλευτούν τα κείμενα για τη συνέχιση του διαλόγου και την παρουσίαση και απόδειξη πως η διαφορετικότητα δεν στέκεται εμπόδιο στην αγάπη, την ειρηνική συμβίωση και τη συνεργασία.

4.1.3 Ανθρώπινα δικαιώματα-δικαιώματα του παιδιού

Τα δικαιώματα του ανθρώπου και ιδιαίτερα του παιδιού αποτελούν κεντρικό σημείο αναφοράς της εκπαίδευσης. Η αξία της παιδείας διατυπώθηκε για πρώτη φορά το 1948 μέσω της ΟΥΝΕΣΚΟ στην Οικουμενική διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου των Ηνωμένων Εθνών. Τα ανθρώπινα δικαιώματα για το παιδί δίνουν μεγάλη ώθηση στην πραγματοποίηση και ολοκλήρωση ίσων ευκαιριών στη γνώση και

---

¹³⁶Π. Ζούρας, Δ. Θερός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ο Θεός στη ζωή μας*, όπ.π. σ. 104-110.

σε μία υψηλής ποιότητας εκπαίδευση. (Άρθρο 26 της Οικουμενικής διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου). Τα παιδιά είναι φορείς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και θύματα ταυτόχρονα όλων εκείνων που τα καταπατούν. Αν τα παιδιά αναπτύξουν συνείδηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως ενήλικες θα μπορούν να αξιοποιήσουν την έννοια της δικαιοσύνης και της ισότητας απέναντι στους αδυνάτους.¹³⁷

4.1.3.1 Ανθρώπινα δικαιώματα – δικαιώματα του παιδιού στα ΔΕΠΠΣ και ΑΠΣ του 2003

Όσον αφορά το ΔΕΠΠΣ του 2003, δεν διαφαίνονται ξεκάθαρα τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα δικαιώματα του παιδιού στους γενικούς στόχους. Από την άλλη, στα Αναλυτικά Προγράμματα του 2003, παρατηρείται μια προσέγγιση που θίγει ως μαθησιακό θέμα το κοινωνικό ζήτημα των δικαιωμάτων του ανθρώπου και πιο εξειδικευμένα των δικαιωμάτων του παιδιού.

Ειδικότερα για τη Γ' τάξη Δημοτικού, τα ΑΠΣ (2003) παραθέτουν ως στόχους πάνω στο συγκεκριμένο κοινωνικό ζήτημα κατά τη στοχοθεσία του Β' κεφαλαίου: «*Το δώρο της ζωής*», στην ενότητα: «*Όλα τα παιδιά του κόσμου είναι αδέρφια*» την κατανόηση των μαθητών για τα ίσα δικαιώματα όλων των ανθρώπων στο πεδίο της μόρφωσης, της ζωής και της ελευθερίας, όπως και την ευαισθητοποίηση των μαθητών επί των προβλημάτων και των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν τα παιδιά. Επιπλέον, προτείνεται ως δραστηριότητα η παρουσίαση και ο σχολιασμός αποσπάσματος από τη διακήρυξη των δικαιωμάτων των παιδιών.¹³⁸ Πρώτα εξετάζονται τα πολιτικά δικαιώματα και έπειτα κατατάσσονται τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά δικαιώματα, ενώ τη μεγαλύτερη βαρύτητα έχουν τα λεγόμενα συλλογικά δικαιώματα που αντιμετωπίζουν τον άνθρωπο ως σημείο αναφοράς ολόκληρου του πλανήτη¹³⁹.

Στη συνέχεια στα ΑΠΣ (2003), θίγεται το κοινωνικό θέμα των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε προτεινόμενες δραστηριότητες για τη Δ' τάξη του Δημοτικού, οι οποίες περιλαμβάνουν συγκέντρωση πληροφοριών για τους «Γιατρούς του Κόσμου»

---

¹³⁷V. Lenhart, *Παιδαγωγική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, μτφρ. Γεμενετζή, Εύα, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2006, σ.54.

¹³⁸ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3873.

¹³⁹Ε. Ρούκουνας, *Διεθνής προστασία Ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, εκδ. Πολιτεία, Αθήνα, 1995, σ.63-79.

(Κεφάλαιο Β΄: «*Αυτοί που έδειξαν και βάδισαν τον δρόμο*» στη θεματική ενότητα: «*Ο Χριστός θεραπεύει αρρώστους*») καθώς επίσης και για το έμπρακτο ενδιαφέρον της Εκκλησίας προς τους ανθρώπους που είναι περιθωριοποιημένοι.¹⁴⁰ Ακόμη, παρατίθενται στόχοι και δραστηριότητες που αντικείμενό τους έχουν την ιεραποστολή, ώστε να κατανοήσουν οι μαθητές το σημαντικό έργο αγάπης και αυτοθυσίας και δίχως διακρίσεις, των σημερινών ιεραποστόλων στην αφρικανική ήπειρο.¹⁴¹ Πιο συγκεκριμένα, για το ΣΤ΄ κεφάλαιο και για την ενότητα «*Η ορθόδοξη ιεραποστολή στην Αφρική σήμερα*» ως δραστηριότητα προτείνεται η συγκέντρωση πληροφορικού υλικού που αφορά την ορθόδοξη ιεραποστολή στην Αφρική. Με αφορμή τον στόχο της επισήμανσης πως και ο Ιησούς όντας βρέφος εκδιώχθηκε στην Αίγυπτο, τα ΑΠΣ(2003) προτείνουν να διαβαστούν άρθρα από τη Διακήρυξη των δικαιωμάτων του παιδιού, δραστηριότητα η οποία προτείνεται για το Ζ΄ κεφάλαιο: «*Επίκαιρα*» για την ενότητα: «*Ο Ιησούς διωκόμενος καταφεύγει στην Αίγυπτο*».¹⁴²

Για την Ε΄ τάξη του Δημοτικού, τα ΑΠΣ(2003) προτείνουν ως δραστηριότητα για την ενότητα: «*Αγώνας με τη δύναμη της αγάπης*» του Α΄ κεφαλαίου («*Αγώνες στη ζωή μας*»), τη συγκέντρωση στοιχείων και φωτογραφικού υλικού για ομάδες που έχουν αναλάβει κοινωνική δράση.¹⁴³

4.1.3.2 Ανθρώπινα δικαιώματα – δικαιώματα του παιδιού στα διδακτικά εγχειρίδια του 2006

Στο διδακτικό εγχειρίδιο, στη Γ΄ τάξη Δημοτικού, στο κεφάλαιο Β΄ «*Το δώρο της ζωής*» στην ενότητα: «*Όλα τα παιδιά του κόσμου είναι αδέρφια*» τίγεται το κοινωνικό ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στο εισαγωγικό κείμενο του βιβλίου τονίζεται πως όλοι οι άνθρωποι είναι αδέρφια και παιδιά του Θεού και έχουν τα ίδια δικαιώματα στη ζωή ανεξαρτήτως θρησκευτικών, πολιτιστικών, οικονομικών και

¹⁴⁰ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3878.

¹⁴¹ Η. Βουλγαράκης, *Ιεραποστολή. Μεθόριος Χριστιανισμού και Ελληνισμού*, εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα, 2008, σ. 174-190.

¹⁴² ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3881-3882.

¹⁴³ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3885.

άλλων παραμέτρων. Ειδικότερα, τα παιδιά έχουν ανάγκη από προστασία, ενώ συνάμα έχουν δικαιώματα που θα πρέπει να εφαρμόζονται και να προστατεύονται. Εντούτοις, πολλά παιδιά ζουν δυστυχημένα και θλιμμένα εξαιτίας άσχημων καταστάσεων και φαινομένων, όπως είναι ο πόλεμος.¹⁴⁴ Ως δραστηριότητα του βιβλίου, προτείνεται οι μαθητές να σκεφτούν και να γράψουν ένα γράμμα προς τον Θεό για τα παιδιά αυτά. Επίσης, γίνεται αναφορά στο έργο της ορθόδοξης ιεραποστολής και των διεθνών οργανισμών (UNICEF, Ερυθρός Σταυρός) που παρέχουν υλική και ηθική βοήθεια σε όσους έχουν ανάγκη και κυρίως στα παιδιά. Τέλος, μια πολύ ενδιαφέρουσα δραστηριότητα που εντοπίζεται στο διδακτικό εγχειρίδιο για την ανάδειξη του κοινωνικού ζητήματος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι οι μαθητές να λάβουν τον ρόλο δημοσιογράφου και μαζί με την ομάδα τους να κάνουν μια εκπομπή, ώστε να βοηθήσουν τα παιδιά που υποφέρουν. Ακόμη, καλούνται να ζωγραφίσουν και να γράψουν μηνύματα για να ενημερώσουν όλες τις άλλες τάξεις για τα παιδιά που βιώνουν δυσκολίες.¹⁴⁵

Στο διδακτικό εγχειρίδιο της Δ΄ τάξης Δημοτικού, στο κεφάλαιο Β΄, στην ενότητα: «*Ο Χριστός θεραπεύει αρρώστους*», γίνεται μνεία στα ανθρώπινα δικαιώματα. Συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά στους Γιατρούς του Κόσμου και του ρόλου αυτής της οργάνωσης για την προστασία και κατοχύρωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Ως δραστηριότητα, προτείνεται η αναζήτηση πληροφοριών στο διαδίκτυο από πλευράς των μαθητών και η παρουσίασή τους στην τάξη για τη φιλανθρωπική παγκόσμια μη κυβερνητική αυτή οργάνωση.¹⁴⁶ Στην ενότητα: «*Η ορθόδοξη ιεραποστολή στην Αφρική σήμερα*» αναφέρεται στη συμβολή της Ελλάδας και της Κύπρου στις προσπάθειες της ιεραποστολής για την προάσπιση των δικαιωμάτων των ανθρώπων που βιώνουν σημαντικές δυσχέρειες. Το ιεραποστολικό τμήμα της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος αποστέλλει ανθρώπους που θέτουν σε κίνδυνο ακόμη και τη ζωή τους, προκειμένου να παρέχουν βοήθεια με φάρμακα σε ανθρώπους που τα χρειάζονται.¹⁴⁷ Ως δραστηριότητα προτείνεται εδώ η αναζήτηση πληροφοριών για το

---

¹⁴⁴ Π. Σιδερά-Λύτρα, *Περί Παιδαγωγικής Ιμμάνουελ Καντ*, εκδ.Αδερφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2004, σ.93-94.

¹⁴⁵ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Γ΄ Δημοτικού, Ο Θεός στη ζωή μας*, όπ.π. σ.σ.29-32.

¹⁴⁶ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού, Η πορεία μας στη ζωή*, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 2006, σ.32.

¹⁴⁷ Ιγνάτιος, Μητροπολίτης Πενταπόλεως. *Εκεί που με έστειλε ο Θεός*, εκδ. Σωτήρ, Αθήνα, σ.102-121.

έργο των σύγχρονων ιεραποστολικών ή φιλανθρωπικών δράσεων στην Αφρική.¹⁴⁸ Στο κεφάλαιο ΣΤ' «*Η Εκκλησία πορεύεται σε όλον τον κόσμο*» στην ενότητα: «*Εργαζόμαστε για την ενότητα όλων*», γίνεται αναφορά και περιγραφή της δράσης δύο σπουδαίων ανθρωπιστικών οργανισμών, (Γιατροί χωρίς Σύνορα και UNESCO) και στην προσφορά αυτών σε όλους τους λαούς ανά την οικουμένη. Η δραστηριότητα που εντοπίζεται στο βιβλίο, ζητά από τους μαθητές να γράψουν ένα γράμμα προς αυτούς εκφράζοντας τη συμπαράστασή τους στο σπουδαίο έργο τους και τη σημασία της αλληλοβοήθειας των λαών. Επίσης, λόγος γίνεται και για έναν άλλον μη κερδοσκοπικό οργανισμό προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που φέρει το όνομα «Αλληλεγγύη» της Εκκλησίας της Ελλάδος και ζητείται από τους μαθητές να εντοπίσουν πληροφορίες για τη φιλανθρωπική δράση αυτού του οργανισμού.¹⁴⁹

Στο διδακτικό εγχειρίδιο της Ε' τάξης, στο κεφάλαιο Α' «*Οι αγώνες στη ζωή μας*», στην ενότητα: «*Αγώνας με τη δύναμη της αγάπης*» δίδεται μεγάλη έμφαση στα ανθρώπινα δικαιώματα. Ειδικότερα, εντοπίζονται δύο εικόνες που απεικονίζουν την προσφορά των φιλανθρωπικών μη κυβερνητικών οργανισμών στους ανθρώπους που πλήττονται από κακουχίες που τους στερούν τα βασικά τους δικαιώματα. Παρατίθεται ακόμη ένα κείμενο, το οποίο αναφέρεται στην ευθύνη μας για μια ανθρώπινη κοινωνία.¹⁵⁰ Στο κεφάλαιο Ε' «*Αγώνες για έναν κόσμο ανθρωπινότερο*» στην ενότητα: «*Πολλά παιδιά πεθαίνουν από πείνα κάθε μέρα*» επισημαίνεται η σπουδαία δράση και προσφορά των Διεθνών Οργανισμών, όπως της UNICEF για την εξάλειψη του πολέμου και άλλων δεινών. Η ενότητα κλείνει με παράθεμα, το οποίο περιλαμβάνει ένα δημοσίευμα των Γιατρών χωρίς σύνορα για την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹⁵¹

---

¹⁴⁸ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού, Η πορεία μας στη ζωή*, όπ.π. σ.σ.88-89.

¹⁴⁹ Όπ.π. σ.93-94.

¹⁵⁰ Κ. Κορναράκης, Κ. Πρέντος, π. Δ. Γιαννακόπουλος, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού, Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής*, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 2003, σ.15-17.

¹⁵¹ N. Flowers, «How to Define Human Rights Education? A Complex Answer to a Simple Question», *In V. B. Georgi & M. Seberich (Eds), International Perspectives in Human Rights Education*, Gütersloh: Bertelsmann, 2004, pp.105-128.

4.2 Κοινωνικά ζητήματα οικονομικής φύσεως

4.2.1 Μετανάστευση

Η μετανάστευση συνιστά τη μετακίνηση των ανθρώπων (ατομική ή ομαδική) από τη γη των πατέρων τους με κατεύθυνση έναν άλλο τόπο, έχοντας ως κύριο κίνητρο την αναζήτηση εργασίας. Η μετανάστευση ενδέχεται να είναι εσωτερικού, εξωτερικού ή εποχιακού χαρακτήρα. Ο άνθρωπος εκείνος, ο οποίος μετακινείται εκούσια από την πατρίδα του υποκινούμενος από οικονομικής φύσεως αιτίες ή με σκοπό την εύρεση εργασίας και εγκαθίσταται σε μια άλλη χώρα για μικρό ή μεγάλο διάστημα ορίζεται ως μετανάστης. Από την άλλη, σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη, πρόσφυγας ορίζεται ο άνθρωπος εκείνος ο οποίος αναγκάζεται να εγκαταλείψει τον τόπο στον οποίο γεννήθηκε ή τον τόπο εκείνον όπου μένει μόνιμα, προκειμένου να εγκατασταθεί σε μια άλλη χώρα.¹⁵²

4.2.1.1 Μετανάστευση στα ΔΕΠΠΣ και ΑΠΣ του 2003

Στο ΔΕΠΠΣ του 2003 δεν υπάρχει ξεκάθαρη αναφορά στο κοινωνικό ζήτημα της μετανάστευσης. Από την άλλη, τα ΑΠΣ του 2003 αναφέρονται στο κοινωνικό αυτό θέμα, αλλά κι εδώ δε διατυπώνεται ρητά ο όρος μετανάστευση. Με βάση λοιπόν τα ΑΠΣ του 2003 στόχος που τίθεται για τους μαθητές της Γ΄ τάξης Δημοτικού (κεφ. Β, ενότητα: «Όλα τα παιδιά του κόσμου είναι αδέρφια») είναι να ευαισθητοποιηθούν για τα παιδιά εκείνα που αντιμετωπίζουν προβλήματα, όπως είναι η προσφυγιά.¹⁵³ Ως δραστηριότητα, προτείνεται ο σχολιασμός αποσπασμάτων της Διακήρυξης των δικαιωμάτων του παιδιού.

Για τους μαθητές της Δ΄ τάξης ένας στόχος που τίθεται είναι να μάθουν ότι για χάρη των ανθρώπων ο Ιησούς διώχθηκε ήδη από βρέφος και βίωσε την προσφυγιά. (Κεφ. Ζ΄ και ενότητα: «Ο Ιησούς διωκόμενος καταφεύγει στην Αίγυπτο»)¹⁵⁴ Ο Θεός

---

¹⁵²Μ. Τριανταφυλλίδης, Πύλη για την Ελληνική γλώσσα, Λεξικό της κοινής νεοελληνικής. http://www.greeklanguage.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq (2/1/22)

¹⁵³ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3873.

¹⁵⁴ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3881-3882.

Ενσαρκώθηκε και ακολούθησε ως νήπιο μια πορεία προσφυγιάς με κατεύθυνση την Αίγυπτο σβήνοντας έτσι τα λάθη του παρελθόντος, αλλά και του μέλλοντος μέσω της μαρτυρικής σταύρωσής Του. Ο Ιησούς Χριστός σταματά το αίσθημα της εχθρότητας του ενός ανθρώπου στον άλλον, του ενός πρόσφυγα στον άλλον και η πορεία προς τα Έσχατα δεν μπορεί παρά να στηριχθεί μονάχα στην Αγάπη, καθότι ο Θεός αγάπη εστί.¹⁵⁵ Ο πρόσφυγας λοιπόν ως άνθρωπος που βρίσκεται σε κατάσταση ανάγκης χρήζει αγαπητικής συμπεριφοράς από μέρους του συνανθρώπου του. Ως δραστηριότητα προτείνεται η ανάγνωση άρθρων της Διακήρυξης των δικαιωμάτων των παιδιών. Ως στόχος των ΑΠΣ του 2003 για τη ΣΤ΄ τάξη, είναι οι μαθητές να πληροφορηθούν πως ορθόδοξοι πιστοί υπάρχουν και σε άλλες χώρες και προσπαθούν να διαφυλάξουν την πολιτιστική τους ταυτότητα, αλλά και τη θρησκευτικότητά τους, όπως για παράδειγμα οι Έλληνες του εξωτερικού.¹⁵⁶

4.2.1.2 Μετανάστευση στα διδακτικά εγχειρίδια του 2006

Στο διδακτικό εγχειρίδιο της Γ΄ τάξης Δημοτικού στο κεφάλαιο Β΄: «*Το δώρο της ζωής*» στην ενότητα: «*Όλα τα παιδιά του κόσμου είναι αδέρφια*», γίνεται αναφορά στην προσφυγιά ως ένα από τα προβλήματα με τα οποία έρχονται αντιμέτωποι πολλοί άνθρωποι και μικρά παιδιά. Στη στήλη: «*Μαθαίνω τις λέξεις*», επεξηγείται ο όρος προσφυγιά με στόχο οι μαθητές να εμπεδώσουν την έννοια αυτή και τη σημασία της.¹⁵⁷

Στο διδακτικό εγχειρίδιο της Δ΄ τάξης στο κεφάλαιο Δ΄ «*Συνεχίζουμε όλοι μαζί*», στην ενότητα: «*Από μικρό παιδί στην Εκκλησία και στην ενορία*», γίνεται έμμεση αναφορά στον όρο και την έννοια της προσφυγιάς. Στόχος της ενότητας δεν είναι να εστιάσει στο φαινόμενο της μετανάστευσης, αλλά στο δικαίωμα όλων των πιστών να συμμετέχουν με την προσευχή και την προσφορά τους στην τέλεση της Θείας Λειτουργίας. Ωστόσο, θεωρείται εύλογο να διατυπωθεί από εμάς η αναφορά στον όρο της προσφυγιάς, καθότι θίγεται και επεξηγείται στο δοθέν κείμενο της διδακτικής αυτής ενότητας.¹⁵⁸

---

¹⁵⁵Α΄ Ιω. 4,8.

¹⁵⁶ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3890.

¹⁵⁷Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Γ΄ Δημοτικού, Ο Θεός στη ζωή μας*, όπ.π. σ.29.

¹⁵⁸Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού, Η πορεία μας στη ζωή*, όπ.π. σ.60.

Ακόμη, στο κεφάλαιο Ζ' «Επίκαιρα», στην ενότητα: «*Ο Ιησούς διωκόμενος καταφεύγει στην Αίγυπτο*» μούμαστε στο κοινωνικό πρόβλημα της μετανάστευσης. Το εισαγωγικό κείμενο μιλά για τον Χριστό, ο οποίος όντας βρέφος αναγκάστηκε να φύγει και να γνωρίσει την προσφυγιά, για να γλιτώσει από την απειλή του θανάτου. Στο κείμενο αυτό επεξηγείται η σημασία του όρου πρόσφυγας. Η δραστηριότητα που προτείνεται από το διδακτικό εγχειρίδιο είναι η ανεύρεση πληροφοριών από εγκυκλοπαίδειες και ιστορικά βιβλία σχετικά με την προσφυγιά που βίωσαν οι Έλληνες, καθώς και πότε αυτή έγινε. Επίσης, μια άλλη δραστηριότητα αφορά στην πραγμάτωση συζήτησης στην τάξη για την εισροή προσφύγων στην Ελλάδα και για τα προβλήματα εκείνα που αντιμετωπίζει σήμερα μια οικογένεια που υποχρεώνεται καθώς κινδυνεύει να εγκαταλείψει το σπίτι και τη χώρα στην οποία διαβεί, αλλά και πώς αντιμετωπίζονται από εμάς. Ακόμη, παρατίθενται και δύο εικόνες που απεικονίζουν συνθήκες μετανάστευσης με σκοπό οι μαθητές να οπτικοποιήσουν τον πόνο και τη θλίψη των ανθρώπων που αναγκάζονται να μεταναστεύσουν.¹⁵⁹

Στο διδακτικό εγχειρίδιο της ΣΤ' τάξης Δημοτικού στο κεφάλαιο Ε': «*Ζώντας μαζί με την αλήθεια*», στην ενότητα: «*Η Ορθοδοξία στην Ελλάδα*», στόχος είναι οι μαθητές να πληροφορηθούν πως η Ορθοδοξία δεν υπάρχει μόνο στην Ελλάδα, αλλά σε ολόκληρο τον κόσμο. Οι Έλληνες του εξωτερικού, μολονότι είναι μετανάστες προσπαθούν να διατηρήσουν την πολιτιστική και θρησκευτική τους ταυτότητα. Δεν υπάρχουν χαρακτηριστικά στοιχεία που αναφέρονται ρητά στη μετανάστευση, εκείνο όμως που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ότι αγγίζει το συγκεκριμένο κοινωνικό ζήτημα είναι η αναφορά στους Ορθόδοξους Έλληνες του εξωτερικού. Οι δραστηριότητες της ενότητας προσεγγίζουν το θέμα, καλώντας τους μαθητές να αναζητήσουν πληροφορίες για τη ζωή των ελληνικών ορθόδοξων κοινοτήτων του εξωτερικού. Δίνεται έτσι η ευκαιρία να έρθουν σε πρώτη επαφή με το κοινωνικό θέμα της μετανάστευσης. Άλλες δραστηριότητες της ενότητας θίγουν το θέμα της ιεραποστολής, ενώ σε ερώτηση τύπου Σωστού – Λάθους γίνεται μια ακόμη αναφορά στους Έλληνες του εξωτερικού.¹⁶⁰

4.2.2 Φτώχεια

¹⁵⁹ Όπ.π. σ.98-99.

¹⁶⁰ Κ. Γούλας, Κ. Δεληκωσταντής, Ι. Κομνηνού, *Θρησκευτικά, Αναζητώντας την αλήθεια στη ζωή μας, Στ' Δημοτικού. Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα, 2006, σ.88-89.*

Η πείνα ως άμεσο αποτέλεσμα της φτώχειας αρχίζει όταν ορισμένες θρεπτικές ουσίες αρχίζουν να εκλείπουν από το αίμα. Οι κλιματικές αλλαγές και οι πόλεμοι είναι οι κύριες αιτίες του υποσιτισμού. Σύμφωνα με την έκθεση του FAO «Η κατάσταση της επισιτιστικής ασφάλειας και της διατροφής στον κόσμο 2017» 815 εκατομμύρια άνθρωποι πεινούσαν το 2016 (11% του παγκόσμιου πληθυσμού), σημειώνοντας αύξηση 38 εκατομμυρίων σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Περίπου 155 εκατομμύρια παιδιά έχουν κακή ανάπτυξη λόγω της κακής διατροφής.¹⁶¹

4.2.2.1 Η φτώχεια στα ΔΕΠΠΣ και ΑΠΣ του 2003

Στο ΔΕΠΠΣ του 2003 δε γίνεται ευκρινή και ξεκάθαρη αναφορά στο κοινωνικό ζήτημα της φτώχειας παρά μονάχα γίνεται αντιληπτό μέσα από την αναφορά στη φροντίδα και το ενδιαφέρον του Χριστού για όλους όσοι υποφέρουν (γνωστικός άξονας: *«Αυτοί που έδειξαν και βάδισαν τον δρόμο»*). Παρότι ο ευδαιμονισμός έχει επικρατήσει σε όλα τα μέρη του κόσμου, υπάρχουν παιδιά που υποφέρουν από φτώχεια, πείνα και στερήσεις.

Στα ΑΠΣ του 2003, για τη Γ' τάξη Δημοτικού, στο κεφάλαιο Β' *«Το δώρο της ζωής»* και πιο συγκεκριμένα στην ενότητα *«Όλα τα παιδιά του κόσμου είναι αδέρφια»*, στόχος είναι οι μαθητές να ευαισθητοποιηθούν απέναντι σε προβλήματα (ασθένειες, πείνα κ.ά.) παιδιών στο άμεσο περιβάλλον τους, τόσο στην Ελλάδα, όσο και σε όλον τον κόσμο.¹⁶²

Για τη Δ' τάξη Δημοτικού, δε θίγεται εμφανώς το κοινωνικό φαινόμενο της φτώχειας. Αντιθέτως, στα ΑΠΣ του 2003 για την Ε' τάξη Δημοτικού, είναι ολοφάνερη η προσπάθεια προσέγγισης του φαινομένου της φτώχειας, διότι στην ενότητα *«Πολλά παιδιά πεθαίνουν από πείνα κάθε μέρα»* του Ε' κεφαλαίου, τίθεται ως στόχος οι μαθητές να αντιληφθούν το μέγεθος των αρνητικών επιπτώσεων του κοινωνικού φαινομένου της πείνας και να συνειδητοποιήσουν τη σημασία της έμπρακτης βοήθειας στους ανθρώπους που την βιώνουν.¹⁶³ Ως δραστηριότητα, τα ΑΠΣ προτείνουν τη

---

¹⁶¹ Παγκόσμια Ημέρα Επισιτισμού-Διατροφής (World Food Day)_16 Οκτωβρίου 2017, με θέμα «Αλλάξτε το μέλλον της μετανάστευσης. Επενδύστε στην επισιτιστική ασφάλεια και την αγροτική ανάπτυξη». ΑΔΑ:ΩΥΡΕ465ΦΥΟ-ΙΡΗ.

¹⁶² ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ. ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3868-3873.

¹⁶³ Ν. Τζώρτζογλου, *Χωρίς σύννορα*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 1996, σ. 44-53.

συγκέντρωση στοιχείων για την πείνα και τον θάνατο που κυριαρχεί σε περιοχές ανά τον κόσμο.¹⁶⁴

Αναφορικά με τη ΣΤ΄ Δημοτικού, τα ΑΠΣ δεν φαίνεται να προσεγγίζουν τη φτώχεια ευθέως μέσω στόχων ή δραστηριοτήτων.

4.2.2.2 Η φτώχεια στα διδακτικά εγχειρίδια του 2006

Στο διδακτικό εγχειρίδιο της Γ΄ τάξης Δημοτικού, στο κεφάλαιο Β΄, στην ενότητα: «Όλα τα παιδιά του κόσμου είναι αδέρφια», αναδεικνύεται το κοινωνικό ζήτημα της φτώχειας. Ως δραστηριότητα, προτείνεται οι μαθητές να σκεφτούν και να συντάξουν με τους συμμαθητές τους ένα γράμμα προς τον Θεό για τα παιδιά που υποφέρουν από την πείνα. Επίσης, μια άλλη δραστηριότητα που προτείνεται στο διδακτικό εγχειρίδιο είναι οι μαθητές να συζητήσουν για τα προβλήματα και τις δυσκολίες που βιώνουν τα φτωχά παιδιά με σκοπό να επιβιώσουν. Τους ζητείται να γράψουν τρεις ερωτήσεις για το τι θα ήθελαν εκείνοι να τα ρωτήσουν. Ακόμη, μια άλλη ενδιαφέρουσα δραστηριότητα με τίτλο: «Ο τηλεοπτικός σταθμός της τάξης σου», ζητά από τους μαθητές να γίνουν δημοσιογράφοι και να κάνουν μια εκπομπή για να βοηθήσουν τα παιδιά που υποφέρουν από τη φτώχεια ζωγραφίζοντας και γράφοντας μηνύματα προς ενημέρωση των υπολοίπων τάξεων.¹⁶⁵

Στο διδακτικό εγχειρίδιο της Δ΄ τάξης Δημοτικού, σε αντίθεση με τα ΑΠΣ παρουσιάζονται σημεία που αναφέρονται ξεκάθαρα στη φτώχεια τόσο εντός των διδακτικών κειμένων όσο και ως δραστηριότητες. Στο κεφάλαιο Α΄ «Το ξεκίνημα», στην ενότητα: «Βαδίζουμε όλοι μαζί», μιλά για τους χώρους της Εκκλησίας, όπως «τα σπίτια γαλήνης», τα οποία προσφέρουν καθημερινώς φαγητό σε φτωχούς ανθρώπους. Ως δραστηριότητα που εντοπίζεται στο εγχειρίδιο, προτείνεται οι μαθητές να οργανώσουν ένα παζάρι με δικές τους χειροτεχνίες και με το χρηματικό ποσό που θα συγκεντρώσουν να στηρίζουν και να βοηθήσουν μια φτωχή οικογένεια της γειτονιάς. Στο κεφάλαιο Γ΄ «Νέος δρόμος καινούρια ζωή», στην ενότητα: «Ένας ταξιδιώτης

---

¹⁶⁴ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3885-3886.

¹⁶⁵ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Γ΄ Δημοτικού, Ο Θεός στη ζωή μας*, όπ.π. σ.29-32.

Αιθίοπας γίνεται χριστιανός», γίνεται αναφορά στην Αιθιοπία, τη χώρα εκείνη που χτύπησε αλύπητα η φτώχεια. Εδώ, γίνεται ιδιαίτερη μνεία στον σπουδαίο Έλληνα λογοτέχνη, τον Αντώνη Σαμαράκη, ο οποίος σημάδεψε με το κοινωνικό έργο προσφοράς του για τα παιδιά του κόσμου που υποφέρουν από τη φτώχεια. Είναι σημαντικό, οι μαθητές να εμπεδώσουν πως κάθε φορά που οι άνθρωποι βοηθούν τους συνανθρώπους τους έρχονται πιο κοντά στον Θεό.¹⁶⁶ Τέλος, στο κεφάλαιο Ε' «*Στην πορεία ξεπερνάμε τα εμπόδια*», στην ενότητα: «*Η συνάντηση του Ιησού με τον πλούσιο νέο*», στο εισαγωγικό κείμενο παρατηρείται το κάλεσμα του Θεού στον νεαρό πλούσιο να αποδείξει εμπράκτως την αγάπη του με το να πουλήσει την περιουσία του και να την χαρίσει στους φτωχούς. Και εδώ αναδεικνύεται η δυσκολία από μέρους του ανθρώπου να αποχωριστεί τα υλικά αγαθά.¹⁶⁷

Το διδακτικό εγχειρίδιο της Ε' τάξης δημοτικού, στο κεφάλαιο Ε' «*Αγώνες για έναν κόσμο ανθρωπινότερο*», στην ενότητα: «*Πολλά παιδιά πεθαίνουν από πείνα κάθε μέρα*», αναφέρεται στις δυσάρεστες και δύσκολες συνθήκες διαβίωσης πολλών ανθρώπων εξαιτίας της φτώχειας. Σε δοθέντα κείμενα του βιβλίου επισημαίνονται τα δραματικά αποτελέσματα της φτώχειας με τον υποσιτισμό χιλιάδων ανθρώπων, κυρίως παιδιών, καταλήγοντας πολλές φορές σε θάνατο. Αναφέρονται οι αιτίες που οδήγησαν σε αυτές τις ακραίες και δυσμενείς συνέπειες και τέλος γίνεται προσπάθεια να κατανοηθεί από μέρους των μαθητών πως κάθε άνθρωπος δύναται να αντιδράσει και να αντισταθεί στην τραγωδία της δύσκολης αυτής κοινωνικής κατάστασης, της φτώχειας. Στο διδακτικό εγχειρίδιο, συναντώνται εικόνες που απεικονίζουν παιδιά της Νιγηρίας που πεθαίνουν από την πείνα.¹⁶⁸ Ως δραστηριότητα εδώ προτείνεται ο σχολιασμός της πρότασης: «*Η πείνα και ο υποσιτισμός δημιουργούν εμπόδια στην ανάπτυξη της κοινωνίας μας*». Ακόμη, ζητείται από τους μαθητές να σκεφτούν τρόπους με τους οποίους είναι δυνατόν να εξαλειφθεί ή τουλάχιστον να περιοριστεί το φαινόμενο της φτώχειας.¹⁶⁹

---

¹⁶⁶Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού, Η πορεία μας στη ζωή*, όπ.π. σ.14-45.

¹⁶⁷ Α. Σαμαράκης, *Ζητείται ελπίς*, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 1994, σ.13-19.

¹⁶⁸Α. Grant, *Δώσε και θα πάρεις*, KeyBooks, Αθήνα, 1916, σ.25-32.

¹⁶⁹Κ. Κορναράκης, Κ. Πρέντος, π. Δ. Γιαννακόπουλος, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού, Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής*, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 2003, σ.108.

4.2.3 Κοινωνική Ανισότητα – Κοινωνική Δικαιοσύνη

Κοινωνική δικαιοσύνη είναι η αλληλεγγύη και η ανθρωπιστική αξιοπρέπεια που πρέπει να τηρείται σε ένα οργανωμένο κοινωνικό σύνολο με βασικό άξονα την προστασία και τη μέριμνα των ευάλωτων ομάδων σχετικά με θέματα της Δημόσιας Υγείας, της Δημόσιας Παιδείας, της Κοινωνικής Ασφάλισης και της Κοινωνικής Πρόνοιας.¹⁷⁰

Μέσα από την τήρηση της δικαιοσύνης και την αποκατάσταση της αδικίας μπορεί να αναδειχθεί η προσωπική αξία κάθε ανθρώπου και να αποδίδεται προτεραιότητα στη δίκαιη διανομή αγαθών και βαρών. Αυτό συμβαδίζει με την ηθικότητα που αφορά στη διαμόρφωση ενός άριστου χαρακτήρα, και επιτυγχάνεται μέσω της εξάλειψης των παθών.¹⁷¹ Άλλωστε, η προστασία της κοινωνικής δικαιοσύνης είναι μέγιστο επίτευγμα των καιρών μας και αναιρεί την αυθαιρεσία της δύναμης, ενώ ισχυροποιεί τη μοναδικότητα του κάθε προσώπου. Η θεολογική προσέγγιση του θέματος τονίζεται ιδιαίτερα στο: (ΦΕΚ αριθ. 21072 α/Γ2, αρ. φ. 303/ 13 Μαρτίου 2003.2. Γενικές αρχές της Εκπαίδευσης γ) Εξασφάλιση ίσων ευκαιριών και δικαιωμάτων μάθησης για όλους τους μαθητές).¹⁷²

4.2.3.1. Κοινωνική δικαιοσύνη και κοινωνική ανισότητα στα ΔΕΠΠΣ και ΑΠΣ του 2003

Στο ΔΕΠΠΣ του 2003, μέσα από τους στόχους που τίθενται για τη Γ΄ τάξη Δημοτικού, τονίζεται η έννοια και η σημασία της ισότητας και της δικαιοσύνης. Στον γνωστικό άξονα με τίτλο: «*Το δώρο της ζωής*», ουσιαστικός στόχος είναι οι μαθητές να κατανοήσουν ότι ο Θεός είναι στοργικός Πατέρας που φροντίζει αδιαμφισβήτητα όλα τα πλάσματά του, ανεξαρτήτως εθνικότητας, καταγωγής, χρώματος.¹⁷³

¹⁷⁰ Χ. Κέλσεν, *Τι είναι δικαιοσύνη*, μτφρ. Δρίτσας Θωδ., εκδ. Αντίποδες, Αθήνα, 1960, σ. 21-25.

¹⁷¹ I. Kant, *Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική Μεταφυσική*, μτφρ. Τζαβάρας Γ., εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 1982, σ.113.

¹⁷² ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ. ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3735.

¹⁷³ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ. ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3867.

Στον επόμενο γνωστικό άξονα «*Η ζωή θέλει αγάπη και προσπάθεια*» τονίζεται η αξία της ισότητας που στόχος της είναι οι μαθητές να αντιληφθούν την προσφορά του Θεού στον κάθε άνθρωπο ανεξαιρέτως. Αυτό διότι τον καθένα ο Θεός τον προικίζει με χαρίσματα, τα οποία ο άνθρωπος θα πρέπει να καλλιεργεί και να αξιοποιεί με σκοπό να κάνει καλό, τόσο στον εαυτό του, όσο και στους άλλους. Για να υφίσταται ισότητα, πρέπει να προϋπάρχει ελευθερία και συνείδηση. Σύμφωνα με τη Ρόζα Λούξεμπουργκ ελευθερία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς ισότητα, όπως επίσης δίχως ισότητα δεν ανθεί η ελευθερία. Μαζί όμως με την ελευθερία θίγεται και η έννοια της συνειδήσεως που και αυτή ως χάρισμα υπάρχει μέσα στον άνθρωπο. Ο στολισμός των μαθητών με την αρετή της αξιοπρέπειας και της ευσυνειδησίας αποτελεί ανάγκη ψυχής, αντίθετα από τον στολισμό του σώματος που τόσο πολύ δίνουν σημασία οι νέοι στην εποχή μας. Η μόδα παρ' ότι συγκινεί τους ανθρώπους είναι προσποιητή και εφήμερη, ενώ η καλαισθησία της ψυχής συνιστά σύμβολο ηθικότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης.¹⁷⁴ Το ζήτημα της ισότητας θίγεται και από την αναφορά του στόχου στην παρουσία του Θεού δίπλα σε κάθε άνθρωπο σε κάθε του στιγμή του (ιδίως δύσκολη) για να τον βοηθήσει.

Στον γνωστικό άξονα της ίδιας τάξης: «*Η ζωή με τους γύρω μας*» οι γενικοί στόχοι που θα κληθούν οι μαθητές να κατακτήσουν είναι η κατανόηση πως πρέπει ο άνθρωπος να εκδηλώνει την αγάπη του προς όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους.

Αναφορικά με τη Δ' τάξη, η κοινωνική δικαιοσύνη εντοπίζεται κατά τον γνωστικό άξονα: «*Αυτοί που έδειξαν και βάδισαν τον δρόμο*».¹⁷⁵ Εν προκειμένω, οι μαθητές δύνανται να καταλάβουν μέσω του ύψιστου παραδείγματος ενδιαφέροντος και φροντίδας του Χριστού για όσους υποφέρουν, πως η κοινωνική ισότητα είναι μια θεμελιώδης έννοια. Όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι απέναντι στον πόνο και τα δεινά και όλοι οι άνθρωποι που χρειάζονται βοήθεια πρέπει να την λαμβάνουν χωρίς διακρίσεις.

Στην Ε' τάξη το ΔΕΠΠΣ(2003) στον γνωστικό άξονα: «*Οι αγώνες στη ζωή μας*» προτείνει ως στόχο την αντίληψη της αξίας της τήρησης των Εντολών του Θεού, καθώς και την κατανόηση πως όλοι θα πρέπει να μετέχουν στα αγαθά του Θεού. Στον άξονα: «*Αγώνας για έναν κόσμο ανθρωπινότερο*» οι έννοιες που παρουσιάζονται όπως η αδερφοσύνη και η ειρήνη είναι έννοιες στενά συνυφασμένες με τα ζητήματα της κοινωνικής ανισότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης. Οι μαθητές επίσης καλούνται να

¹⁷⁴ G. Pascal, *Συλλογή: για να γνωρίσετε τη σκέψη του Καντ*, μτφρ. Βέλγιος Α., 1977, σ. 214-216.

¹⁷⁵ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ. ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3868.

καταλάβουν πως όλοι οι σημερινοί χριστιανοί πρέπει να αγωνίζονται για να λάβει σάρκα και οστά ο νέος κόσμος του Θεού.¹⁷⁶

Στην ΣΤ΄ δεν γίνεται προφανής λόγος από το ΔΕΠΠΣ του 2003 για την κοινωνική δικαιοσύνη και την κοινωνική ανισότητα.

Στα ΑΠΣ του 2003, διατυπώνεται στο κεφάλαιο Γ΄ «*Η ζωή θέλει αγάπη και προσπάθεια*» στη θεματική ενότητα «*Οι σχέσεις μας με τους άλλους και με τον Θεό*» ως στόχος για τη Γ΄ τάξη, οι μαθητές να κατανοήσουν πως οι Δέκα Εντολές βοηθούν στο να οικοδομηθούν αληθινές σχέσεις του ανθρώπου με τον Θεό, αλλά και με τους συνανθρώπους του. Επίσης, τα ΑΠΣ για την ίδια τάξη στο κεφάλαιο Στ΄ «*Η ζωή με τους γύρω μας*» στη θεματική ενότητα «*Ζούμε με τους άλλους*» έχουν ως στόχο οι μαθητές κατανοήσουν ότι ο άνθρωπος επιθυμεί να συμβιώνει με άλλους ανθρώπους και όποια προβλήματα εμφανίζονται πρέπει να τα ξεπερνά.¹⁷⁷ Στη θεματική ενότητα: «*Ο καλός Σαμαρείτης*», στοχεύει στο να μάθουν οι μαθητές πως η αγάπη πρέπει να εκδηλώνεται προς όλους τους ανθρώπους ανεξάρτητα από το χρώμα, τη φυλή, την εθνικότητα, τη θρησκεία.¹⁷⁸ Ως δραστηριότητα προτείνεται η συγκέντρωση χρημάτων προκειμένου να τα προσφέρουν οι μαθητές σε μια οικογένεια που χρήζει ανάγκης και ανήκει σε άλλη θρησκεία ή είναι από άλλη χώρα. Ακόμη, στη θεματική ενότητα: «*Ο Θεός αγαπά και συγχωρεί*» στοχεύεται να μάθουν ότι ο Θεός δέχεται και αγαπά όλους τους ανθρώπους που ομολογούν τα λάθη τους και τις αμαρτίες του. Όλα τα παραπάνω προωθούν την αξία και τη σημασία της ισότητας.¹⁷⁹

Η παροχή ίσων ευκαιριών και δυνατοτήτων μάθησης αποτελεί βασική αρχή της δημοκρατικής κοινωνίας, ώστε το εκπαιδευτικό σύστημα να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαδικασία άμβλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων. Προκειμένου να καταστεί δυνατός ένας τέτοιος περιεκτικός αναπροσανατολισμός της θρησκευτικής εκπαίδευσης στη χώρα μας, η φυσιογνωμία του υπάρχοντος μαθήματος διευρύνθηκε. Η θρησκευτική παιδεία διαχειρίζεται θέματα κοινωνικής ισότητας και δικαιοσύνης μέσα από τις βαθύτερες έννοιες της θρησκευτικής αγωγής. Το μάθημα, δηλαδή, δεν

---

¹⁷⁶ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3869.

¹⁷⁷ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3874-3875.

¹⁷⁸ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3869-3875.

¹⁷⁹ Θ. Π. Λιανός, *Κοινωνική δικαιοσύνη. Θεωρίες, ιδέες, εμπειρίες, προτάσεις*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2000, σ. 65-79.

τονίζει μόνο την ομολογιακή ταυτότητα των μαθητών, αλλά συμβάλλει στη διαμόρφωση νέων ανθρώπων με θρησκευτική αυτοσυνειδησία και υπεύθυνων πολιτών.¹⁸⁰ Μέσα στο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο του Προγράμματος Σπουδών των Θρησκευτικών προβάλλεται η συλλογικότητα του χριστιανικού βιώματος, ο κοινωνικός αναστοχασμός, οι αξίες και στάσεις των μικρών μαθητών μέσα στην κοινωνία, αλλά και απέναντι στους συμμαθητές τους. Επίσης, αναδεικνύεται η αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων και των μεγάλων σύγχρονων διλημμάτων και γενικά η αξιολόγηση του Χριστιανισμού ως παράγοντα βελτίωσης της ζωής των ανθρώπων. Μέσα στα ΑΠΣ τονίζονται βέβαια οι άξονες του γνωστικού περιεχομένου, οι οποίοι είναι στραμμένοι στον αγώνα για έναν ανθρωπινότερο κόσμο και έναν κόσμο αυτοθυσίας και αγάπης για τον συνάνθρωπο.¹⁸¹

Στα ίδια ΑΠΣ, για τη Δ΄ τάξη διατυπώνεται ρητά η συμβολή και η αξία της αρχής της ισότητας. Πιο συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο Α΄ «*Το ξεκίνημα*» στην ενότητα: «*Βαδίζουμε όλοι μαζί*» οι μαθητές καλούνται να μάθουν τρόπους συμπόρευσης και ενίσχυσης της μέσα από την εκκλησιαστική ζωή σύμφωνα με το πνεύμα της Βασιλείας του Θεού και στηρίζοντας αδελφικά ο ένας τον άλλον.

Ακόμη, ένας άλλος στόχος που τίθεται από τα ΑΠΣ για την ίδια τάξη, στη θεματική ενότητα «*Κανόνες πορείας*» είναι οι μαθητές να διαπιστώνουν ότι για να προχωρήσουν στη ζωή και να προφυλαχτούν από τις κακουχίες είναι σημαντικό να ακολουθούν τις εντολές του Θεού.¹⁸² Ως δραστηριότητα προτείνεται να γράψουν εντολές και να τις αναρτήσουν στην τάξη τους. Επίσης, στο κεφάλαιο Β΄ «*Αυτοί που έδειξαν και βάδισαν τον δρόμο*», στις θεματικές ενότητες «*Ο Χριστός θεραπεύει αρρώστους*» και «*Η συνάντηση του Χριστού με τον Ζακχαίο*» προτείνεται από τα ΑΠΣ οι μαθητές να αντιληφθούν πως ο Χριστός φροντίζει όλους όσους υποφέρουν και ζητούν τη βοήθειά του και να κατανοήσουν πως θα πρέπει να δείχνουμε αγάπη και ενδιαφέρον για όλους και να μην περιφρονούμε κανέναν.¹⁸³ Ως δραστηριότητα εδώ αναφέρεται η συγκέντρωση πληροφοριών για την φροντίδα της Εκκλησίας για ανθρώπους που έχουν τεθεί στο περιθώριο.

---

¹⁸⁰Στ., Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός. Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού, και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*. εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2021, σ.382-383.

¹⁸¹M. N. Μαρούδα, *Περί του ανθρωπιστικού χώρου στον 21^ο αιώνα*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα, 2013, σ.92-110.

¹⁸²ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ. 3878.

¹⁸³ N. E., Κουράκης, *Κοινωνική Δικαιοσύνη*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα, 2017, σ. 43-56.

Οι γενικοί στόχοι επίσης του Μαθήματος των Θρησκευτικών στο Δημοτικό στρέφονται γύρω από την αγάπη που πρέπει να εκδηλώνεται όμοια και ίσα προς όλους ανεξαρτήτως τους ανθρώπους.¹⁸⁴ Ένας ακόμη στόχος που προτείνεται από τα ΑΠΣ στο κεφάλαιο Γ' «*Νέος δρόμος, καινούργια ζωή*», στην ενότητα «*Οι πρώτες χριστιανικές κοινότητες αγάπης*» είναι να κατανοήσουν οι μαθητές πως η πρώτη χριστιανική κοινότητα αποτελεί απτή απόδειξη του καινούριου τρόπου ζωής, όπου δεσπόζει η αγάπη και η αδελφοσύνη.¹⁸⁵ Ως δραστηριότητα της ενότητας προτείνεται η συγκέντρωση πληροφοριών για ενοριακά κέντρα.

Ακόμη, τα ΑΠΣ στο κεφάλαιο Δ' «*Συνεχίζουμε όλοι μαζί*» στη θεματική ενότητα: «*Αδελφωμένοι την Κυριακή στην εκκλησία*» στοχεύουν στην ανάδειξη της ισότητας μέσα από την αναφορά στη συμβολή του εκκλησιασμού για την ενίσχυση του κάθε ανθρώπου στην κοινή του πορεία με τους άλλους. Ως δραστηριότητα, τα ΑΠΣ προτείνουν μαθητικούς εκκλησιασμούς. Επίσης, στόχος που διατυπώνεται ρητά στα ΑΠΣ στο κεφάλαιο Ε' «*Στην πορεία ξεπερνάμε τα εμπόδια*» στην ενότητα: «*Αναζητώντας το χαμένο πρόβατο*» είναι οι μαθητές να κατανοήσουν πως ο Χριστός αγαπά κάθε άνθρωπο ξεχωριστά και ενδιαφέρεται για όλους και ιδίως γι' αυτόν που χάνει τον δρόμο του. Οι θεμελιώδεις αξίες της ισότητας και της δικαιοσύνης αναδεικνύονται με το να γίνεται αναφορά στην Εκκλησία, η οποία προσεύχεται για την ενότητα όλων ανεξαιρέτως των ανθρώπων.¹⁸⁶ Τα ΑΠΣ στο κεφάλαιο ΣΤ' «*Η Εκκλησία πορεύεται σε όλον τον κόσμο*» στην ενότητα: «*Η Ορθόδοξη ιεραποστολή στην Αφρική σήμερα*» θέτουν ως στόχο για τη Δ' τάξη, οι μαθητές να πληροφορηθούν πως οι σύγχρονοι ιεραπόστολοι εργάζονται με αγάπη και αυτοθυσία στις χώρες της Αφρικής δίχως διακρίσεις χρώματος και φυλής.¹⁸⁷ Τα ΑΠΣ προτείνουν ως δραστηριότητα τη συγκέντρωση υλικού ιεραποστολικών περιοδικών για την ορθόδοξη ιεραποστολή στην Αφρική. Στην ενότητα: «*Εργαζόμαστε για την ενότητα όλων*» στόχος των ΑΠΣ είναι η πληροφόρηση ότι οι προσευχές της Εκκλησίας είναι για την ενότητα των ανθρώπων και πως όλοι πρέπει να συμβάλλουν προς αυτή την κατεύθυνση.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Γ. Θραψανιώτης, *Θρησκεία, Κοινωνία και Εκπαίδευση*, εκδ. Διάδραση, Αθήνα, 2019, σ. 88-95.

¹⁸⁵ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3879.

¹⁸⁶ Π. Παραράς, *ResPublica. Δικαιώματα του ανθρώπου. Η Ευρωπαϊκή Διάσταση*. Τόμος ΙΙ, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα, 2014, σ. 54-76.

¹⁸⁷ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ. 3881.

¹⁸⁸ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003,σ.3881.

Η προοπτική ακριβώς σ' αυτά τα Προγράμματα Σπουδών (ΑΠΣ 2003) στοχεύει στην κατανόηση του συλλογικού βίου, τη συμμετοχή όλων στα αγαθά της επικοινωνίας με σκοπό να γίνεται πιο ανθρώπινη και δίκαια.¹⁸⁹

Στα ΑΠΣ του 2003 στην Ε' τάξη Δημοτικού, τίθεται ως στόχος για την Ε' τάξη στο κεφάλαιο Α' «Οι αγώνες στη ζωή μας», στην ενότητα: «Αγώνας να μοιραζόμαστε τα αγαθά μας με τους άλλους», οι μαθητές να κατανοήσουν πως η μετοχή όλων μας στα αγαθά της ζωής που ο Θεός έδωσε σύμφωνα με το Ευαγγέλιο καθιστά τη ζωή πιο ανθρώπινη. Η προτεινόμενη δραστηριότητα εδώ είναι η περιγραφή λειτουργίας ενός συσσιτίου μιας ενορίας. Επίσης, τα ΑΠΣ αναφέρουν ως στόχο για την Ε' τάξη, στο κεφάλαιο Ε' «Αγώνες για έναν κόσμο ανθρωπινότερο» στην ενότητα «Αγώνες για τη δικαιοσύνη», οι μαθητές να μάθουν να εστερνίζονται την αξία της δικαιοσύνης (προσωπικής και κοινωνικής) και να αντιληφθούν γιατί η αδικία αποτελεί απανθρωπιά. Ο αγώνας γι' αυτήν, όπως ο Χριστιανισμός μας διδάσκει, είναι χρέος όλων των ανθρώπων. Στα ΑΠΣ, ως ενδεικτική δραστηριότητα προτείνεται η σύνταξη μιας επιστολής προς τον υπουργό Δικαιοσύνης για θέματα αδικίας. Ακόμη, ένας άλλος στόχος που προτείνεται για την ενότητα: «Αγωνιζόμαστε για την ειρήνη», είναι οι μαθητές να κατανοήσουν πως ο Χριστός αποτελεί το τέλειο πρότυπο της ειρήνης. Ακόμη, να συνειδητοποιήσουν ότι ο αγώνας για την ειρήνη είναι υποχρέωση όλων μας, αλλά και πως η ειρήνη δίχως τη δικαιοσύνη δεν μπορεί να κατορθωθεί.¹⁹⁰ Η προτεινόμενη δραστηριότητα είναι η συγκέντρωση και ο σχολιασμός εικόνων από πολεμικές και από ειρηνικές σκηνές.¹⁹¹

Στις θεματικές ενότητες όπου ο Χριστός γεννιέται στο σπήλαιο, βαπτίζεται στον Ιορδάνη από τον Πρόδρομο, ή στις ΘΕ που αναφέρονται στη συμμετοχή σε εκδηλώσεις της εκκλησιαστικής ζωής, (όπως το μυστήριο της θείας κοινωνίας), στα Πατερικά κείμενα, (που μιλούν για τον ρόλο της αγάπης, του σεβασμού, της αλληλοκατανόησης) στις πρώτες χριστιανικές κοινότητες, αναδεικνύεται και φανερώνεται, η κατάργηση των φυλετικών διακρίσεων, η θέσπιση της κοινωνικής ισότητας και η προάσπιση των

---

¹⁸⁹Π. Νάσκου- Περράκη, & Ι., Τζιβάρας, *Το δικαίωμα στην Εκπαίδευση*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2021, σ.31-44.

¹⁹⁰ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3885-3886.

¹⁹¹Γ. Μολυβάς, *Αξιοκρατία και κοινωνική Δικαιοσύνη*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2018, σ.101-122.

ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹⁹² Όλες αυτές οι διατάξεις μπορεί να θεσπίζονται σε εθνικό επίπεδο, οι προκλήσεις, όμως, καθίστανται διαρκώς ορατές μέσα στην τάξη.

Στα ΑΠΣ του 2003, προτείνεται για τη Στ' τάξη για το κεφάλαιο Ε' «*Ζώντας μαζί την αλήθεια*», στη θεματική ενότητα: «*Στην Εκκλησία ζούμε την αδελφότητα*», οι μαθητές να μάθουν ότι στην κοινότητα της Εκκλησίας τα μέλη της συμπεριφέρονται σαν αδέρφια και αναπτύσσουν βαθιά και στενή σχέση μεταξύ τους.¹⁹³ Στο κεφάλαιο Ζ' «*Επίκαιρα θέματα*», στην ενότητα: «*Γρηγόριος ο Θεολόγος*», οι μαθητές να γνωρίσουν πρότυπα βίου και άγιες μορφές που προασπίστηκαν τις αξίες της δικαιοσύνης και της ισότητας.¹⁹⁴ Επίσης στη θεματική ενότητα «*Ένα περιστατικό από τη δράση του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού*» τα ΑΠΣ στοχεύουν στο να κατανοήσουν οι μαθητές από πού πηγάζει η αγάπη του κόσμου για τον Άγιο Κοσμά και προτείνεται παράθεση στίχων του Χωρεάνθη: «*Φώτισες, μοίρασες το δίκαιο*».

Τέλος, οι ενδεικτικές δραστηριότητες που παρατίθενται στα Αναλυτικά Προγράμματα και είναι σπουδαίες και θεμελιώδεις έννοιες διαθεματικής προσέγγισης σε πολλά κεφάλαια περικλείουν το νόημα της κοινωνικής Δικαιοσύνης. Προτείνουν νέους τρόπους διδακτικής εργασίας, που είναι σύγχρονοι, δημιουργικοί, συν-εργατικοί και αποτελεσματικοί, απελευθερώνοντας τον εκπαιδευτικό, αλλά και τον μαθητή από τις δεσμεύσεις του γνωσιοκεντρικού διδακτισμού. Επιτρέπουν και ενθαρρύνουν την ανάληψη πρωτοβουλιών από τους διδάσκοντες για τον σχεδιασμό της πορείας της διδασκαλίας και μάθησης, παρέχοντας τη δυνατότητα επιλογής των κατάλληλων διδακτικών μέσων και υλικών, αναδεικνύοντας και αξιοποιώντας τις ιδιαίτερες ικανότητες και δεξιότητες όλων των μαθητών.¹⁹⁵

Όταν συγκεντρώνουν τα παιδιά πληροφορίες για περιθωριοποιημένους ανθρώπους ή διαβάζουν άρθρα από την Διακήρυξη των δικαιωμάτων του παιδιού ή συντάσσουν επιστολές προς τον Υπουργό Δικαιοσύνης δεν κάνουν τίποτα περισσότερο από το να μελετούν και να ενημερώνονται πάνω σε θέματα Διεθνούς Δικαίου, να εφαρμόζουν τις συγκεκριμένες περιπτώσεις μέσα στην τάξη, αλλά και στην κοινωνική ζωή τους. Και φυσικά εξοικειώνονται με την άποψη ότι η μείωση των ανισοτήτων

---

¹⁹² Δ. Κυρίτης, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και αναπηρία. Κοινωνιολογικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις*, εκδ. Αμμών, Αθήνα, 2020, σ.32-45.

¹⁹³ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3890-3892.

¹⁹⁴ Π. Νάσκου- Περράκη, & Ι. Τζιβάρας, *Το δικαίωμα στην Εκπαίδευση*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2021, όπ.π., σ.33-65.

¹⁹⁵ Μ. Ραφαήλ, *Κοινωνική Προστασία και Κοινωνική Διοίκηση*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2001, σ.61-78.

βοηθάει στη μείωση της εγκληματικότητας και την αύξηση της αποτελεσματικότητας στην οικονομία και την ευημερία.¹⁹⁶

4.2.3.2. Κοινωνική δικαιοσύνη και κοινωνική ανισότητα στα σχολικά εγχειρίδια του 2006

Στο διδακτικό εγχειρίδιο της Γ' τάξης Δημοτικού, στο δεύτερο κεφάλαιο «*Το δώρο της ζωής*» και συγκεκριμένα στην θεματική Ενότητα: «*Όλα τα παιδιά του κόσμου είναι αδέρφια*», τα παιδιά εισάγονται στην έννοια της ισότητας με το παράδειγμα της Κυριακής προσευχής.¹⁹⁷ Όλοι ανεξαιρέτως που θα πουν την προσευχή ξεκινούν με επίκληση στον Θεό Πατέρα μας. Αυτό αποδεικνύει πως είμαστε αδέρφια και όλοι ίσοι απέναντι στον άλλον αδερφό, διότι Πατέρα έχουμε τον Ουράνιο Θεό και είμαστε μέλη της ίδιας οικογένειας.¹⁹⁸ Ακόμη, τονίζονται τα λόγια του Αποστόλου Παύλου που αναφέρουν πως για τους Χριστιανούς δεν υφίστανται διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους.¹⁹⁹

Στο τρίτο κεφάλαιο «*Η ζωή θέλει αγάπη και προσπάθεια*» και πιο συγκεκριμένα στην ενότητα «*Χαρίσματα του ανθρώπου*»²⁰⁰ τονίζεται πως όλοι οι άνθρωποι ανεξαιρέτως έχουν χαρίσματα που τους έχουν δοθεί από τον Θεό, τα οποία θα πρέπει να τα αξιοποιούν τόσο για ίδιον όφελος, όσο και για τους συνανθρώπους τους. Όλοι οι άνθρωποι, ανεξαρτήτως κοινωνικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών, ζουν και σκέφτονται ελεύθερα, πράγμα το οποίο σημαίνει πως δεν πρέπει να καταπατείται η ελευθερία δημιουργώντας κοινωνικές ανισότητες.²⁰¹ Η συνείδηση και η ελευθερία είναι σημαντικά και ξεχωριστά εφόδια που βοηθούν τον άνθρωπο να πορευτεί στη ζωή του σκεπτόμενος και βοηθώντας τον συνάνθρωπό του.²⁰²

Στην ενότητα «*Οι σχέσεις μας με τους άλλους και με τον Θεό*», οι μαθητές κατανοούν πως για να καταπολεμηθεί η κοινωνική ανισότητα και να οικοδομηθεί μια κοινωνία αληθινών σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων και μεταξύ ανθρώπων και Θεού

---

¹⁹⁶Σ. Μακρής, *Πολιτική και κοινωνική θεωρία στη σύγχρονη Ελλάδα. Από την ιδεοκρατία στον αναστοχασμό*, LiberalBooks, Αθήνα, 2019, σ. 99-132.

¹⁹⁷Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού*, όπ.π., σ.29.

¹⁹⁸Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός. Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού, και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*. εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2021, σ.382-383.

¹⁹⁹Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, όπ.π., σ.29-32.

²⁰⁰Όπ.π., σ.36.

²⁰¹Πλάτων: *Πολιτεία*(Δ'433). α. επ.

²⁰² J.J. Rousseau, *Κοινωνική Ανισότητα*, εκδ. Δαρέμας, Αθήνα, 2020, σ.187-199.

χρειάζεται να ακολουθούνε όλοι ορισμένους κανόνες. Στην ενότητα περιλαμβάνονται οι Δέκα Εντολές που έδωσε ο Θεός στον Μωϋσή. Ακολουθώντας τις Εντολές, οι κοινωνίες θα λειτουργήσουν ομαλά με τον Θεό προστάτη όλων. Ως δραστηριότητα προς συζήτηση εντός της τάξεως προτείνεται η σημασία του Δεκάλογου στη ζωή των ανθρώπων. Στο σημείο αυτό, ο μαθητής δύναται να αναπτύξει τις ιδέες του κατευθυνόμενες από τον εκπαιδευτικό για το πώς θα ήταν οι κοινωνίες αν όλοι ακολουθούσαν τις Εντολές του Θεού Πατέρα, όσον αφορά την κοινωνική ανισότητα και την κοινωνική δικαιοσύνη.²⁰³

Οι έννοιες της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης αναδεικνύονται και στο έκτο κεφάλαιο του σχολικού εγχειριδίου με τίτλο «*Η ζωή με τους γύρω μας*». Στην ενότητα «*Ζούμε με τους άλλους*» υπάρχει δραστηριότητα με τίτλο: «*παίζω στην αυλή*». Οι μαθητές καλούνται να γράψουν τις λέξεις ισότητα-ανισότητα, αδικία-δικαιοσύνη σε ένα σπирτόκουτο και αφού συγκεντρωθούν όλοι σ' έναν κύκλο, ρίχνει ο καθένας το ζάρι, διαβάσει τη λέξη στην πάνω επιφάνεια του ζαριού και λέει δυνατά μια σκέψη του γι' αυτήν.²⁰⁴

Στο διδακτικό εγχειρίδιο της Δ' τάξης Δημοτικού στο κεφάλαιο Α' «*Το ξεκίνημα*» και πιο συγκεκριμένα στην ενότητα: «*Βαδίζουμε όλοι μαζί*» στο αρχικό κείμενο εισαγωγής επισημαίνεται ο όρος «*συνοδοιπόροι*». Ο όρος αυτός τονίζει την ανάγκη της συλλογικότητας και της αλληλοστήριξης. Στην δραστηριότητα που προτείνεται, οι μαθητές καλούνται να δημιουργήσουν ομάδες και να επισκεφτούν έναν ενοριακό ναό και να ρωτήσουν με ρόλο δημοσιογράφου²⁰⁵ τον ιερέα για την κοινωνική προσφορά της ενορίας. Θα διαπιστώσουν ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι απέναντι στις ανάγκες που προκύπτουν. Η κοινωνική ισότητα και η κοινωνική δικαιοσύνη τονίζεται και στις στήλες με τις οποίες κλείνει η κάθε ενότητα.²⁰⁶ Επαναλαμβάνεται με έμφαση πως όλοι οι χριστιανοί είναι συνοδοιπόροι στον δρόμο που χάραξε ο Χριστός. Υπό αυτή την έννοια, δεν νοείται να στέκεται ο χριστιανός στη διαφορετικότητα και την

---

²⁰³ Κ. Α., Μπένεντουκ, Μωυσής, *Ο μακρύς δρόμος προς την ελευθερία*, μτφρ. Κοντολέων Μ., εκδ. Άγκυρα, Αθήνα, 2005, σ. 15-25.

²⁰⁴ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ο Θεός στη ζωή μας*, όπ.π., σ.87

²⁰⁵ Ε., Παπαναστασίου & Κ. Παπαναστασίου, *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής έρευνας*, εκδ. Ιδιωτική, Αθήνα, 2016, σ.20-32.

²⁰⁶ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού, Η πορεία μας στη ζωή*, όπ.π., 2006, σ.13-15.

ιδιαιτερότητα του συνοδοιπόρου αδερφού του, καθώς υπό τον Χριστό είμαστε όλοι ίσοι και πρέπει να στηρίζουμε και να βοηθάμε ο ένας τον άλλο.²⁰⁷

Στην ενότητα «Κανόνες πορείας» σε συγκεκριμένο σημείο γίνεται μνεία στην εντολή της αγάπης του Χριστού. Το νέο μήνυμα του Ιησού για όλους τους ανθρώπους ήταν η αγάπη που έπρεπε να έχουν προς όλους ανεξαιρέτως ακόμη και για τους εχθρούς. Το μήνυμα της αγάπης είναι μήνυμα ισότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης. Στη συνέχεια της ενότητας σε ξεχωριστό πλαίσιο υπάρχει μικρό κείμενο που αναφέρεται στις σχέσεις μας με τους άλλους. Με το κείμενο αυτό τα παιδιά εισάγονται στην πραγματική και αληθινή κοινωνική δικαιοσύνη. Αναφέρεται ο κανόνας που μας έδωσε ο Χριστός που δεν είναι άλλος από το να μην κάνει κανείς πράγματα που δεν θα ήθελε να του κάνουν. Αυτός ο κανόνας είναι ο ορισμός της κοινωνικής δικαιοσύνης και οι μαθητές προτρέπονται να στοχασθούν την αναγκαιότητα της τήρησης του συγκεκριμένου κανόνα διότι με την τήρησή του θα επέλθει η ειρήνη σε ολόκληρο τον κόσμο.²⁰⁸

Στο κεφάλαιο Δ' «Συνεχίζουμε τον δρόμο όλοι μαζί» και συγκεκριμένα στην ενότητα «Αδελφωμένοι την Κυριακή στην εκκλησία», αναδεικνύεται η σημασία της ύπαρξης της ισότητας στο σπίτι του Θεού, στην Εκκλησία. Όλα τα μέλη της Εκκλησίας έχουν μεταξύ τους ισότιμη σχέση, γίνονται όλοι μια μεγάλη συντροφιά, μια κοινωνία αγάπης που υμνεί και δοξολογεί τον Θεό.²⁰⁹

Στο κεφάλαιο Στ' «Η Εκκλησία πορεύεται σε όλον τον κόσμο», και συγκεκριμένα στην ενότητα: «Εργαζόμαστε για την ενότητα όλων», προβάλλεται η αξία της ισότητας. Στο κείμενο του σχολικού εγχειριδίου, η Εκκλησία προσεύχεται για την ενότητα όλων των ανθρώπων προκειμένου να γίνουν ένα σώμα, μια οικογένεια που να διέπεται από αγάπη, σεβασμό, αλληλοκατανόηση, ισοτιμία.²¹⁰ Επισημαίνεται η φράση «εμείς κι όχι εγώ» και τονίζεται η σημασία υπέρβασης από το εγώ στο εμείς. Μόνο όλοι μαζί ενωμένοι οι άνθρωποι διακατεχόμενοι από πνεύμα ισοτιμίας και ενότητας δύνανται να προοδεύσουν και να μεγαλοουργήσουν.²¹¹

---

²⁰⁷ Λ. Σουάνκ, Β., Ζαλά, Γ., Σίντι, *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Επικοινωνία. Παγκόσμιοι πολιτισμοί και πλαίσια*, μτφρ. Φριλίγγος, Α., εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2018, σ.234-281.

²⁰⁸ Γ. Πλάγγεσης, *Νεότερη Ευρωπαϊκή Φιλοσοφία: Φιλοσοφικός λόγος, κριτική της θρησκείας και ιδεολογία*, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2009, σ. 83-99.

²⁰⁹ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού, Η πορεία μας στη ζωή*, όπ.π., σ.58-59.

²¹⁰ Όπ.π. σ.90-94.

²¹¹ Θ. Πελεγρίνης, *Οι πέντε εποχές της φιλοσοφίας*, β' εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998, σ. 15-20.

Στην Ε΄ τάξη Δημοτικού, στο πρώτο Κεφάλαιο: «Οι αγώνες της ζωής μας» στην ενότητα: «Ο αγώνας στο σχολείο», τονίζεται στους μαθητές πως η τιμιότητα και η δικαιοσύνη ενός αγώνα στηρίζεται στους κανόνες που έχουν τεθεί από πριν. Η ενότητα ξεκινά με κείμενα που ανακαλούν στην μνήμη των παιδιών στιγμές έντασης ενός παιχνιδιού για να καταλήξει στη σημαντικότητα των κανόνων. Έπειτα με τα επόμενα κείμενα οι μαθητές διαπιστώνουν ότι κανόνες υπάρχουν όπως στα παιχνίδια, και στην καθημερινή ζωή, ενώ κατανοούν πως αν αυτοί οι κανόνες, βασίζονται στην αγάπη του Χριστού τότε γίνονται πολύ πιο ανθρώπινοι.²¹² Όλες οι δραστηριότητες της ενότητας βοηθούν στην καλύτερη εμπέδωση της κοινωνικής δικαιοσύνης και στους κανόνες τους οποίους χρειάζεται για να επιτευχθεί.²¹³

Εν συνεχεία, η έννοια της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης υπάρχει στην ενότητα «Αγώνας να μοιραζόμαστε τα αγαθά μας με τους άλλους», η οποία, αρχίζει με ένα απόφθεγμα: για τον χριστιανό πραγματικός πλούτος είναι μια κοινωνία αγάπης στην οποία όλοι θα μπορούν να απολαύσουν τα αγαθά της ζωής.²¹⁴ Το καταληκτικό κείμενο του κεφαλαίου έχει ως δίδαγμα την ευθύνη όλων για δικαιοσύνη και για μια ζωή στα βήματα του Χριστού. Κινητοποιεί τον μαθητή – αναγνώστη στην κοινωνική ισότητα και κοινωνική δικαιοσύνη, διότι αναφέρεται στο ενδιαφέρον, που θα πρέπει ο άνθρωπος να δείχνει προς τον συνάνθρωπό του, στην φιλανθρωπία και στη διανομή των αγαθών δίχως διακρίσεις.²¹⁵ Στις δραστηριότητες, ο μαθητής θα πρέπει διαβάζοντας κείμενα στο παράθεμα να απαντήσει σε ερωτήσεις που στόχο έχουν την κινητοποίηση της ενσυναίσθησης και τη σύγκριση του παρόντος με το παρελθόν πάνω στο ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Στο Ε΄ κεφάλαιο η ενότητα «Αγώνες για τη δικαιοσύνη» είναι αφιερωμένη στην κοινωνική δικαιοσύνη.²¹⁶ Η δικαιοσύνη συνιστά μια πολύ σημαντική αξία που καθίσταται αληθινή μόνο όταν οι άνθρωποι ζουν κοντά στον Χριστό. Στην ενότητα υπογραμμίζονται οι έννοιες της δικαιοσύνης και της αδικίας, ενώ τονίζονται οι αγώνες

---

²¹²Κ. Κορναράκης, Κ. Πρέντος, π. Δ. Γιαννακόπουλος, *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού, Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής*, ό.π., 2006, σ.6-8.

²¹³ Γ. Κοσυβά, «Ανοιχτό πρόβλημα και ομάδες εργασίας στο Δημοτικό σχολείο» στο: *Σύγχρονη εκπαίδευση*, 1996.

²¹⁴ Κ. Κορναράκης, Κ. Πρέντος, π. Δ. Γιαννακόπουλος, *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού, Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής*, ό.π., σ.21.

²¹⁵ Κ. Δημητριάδου, «Η κατάρτιση των εκπαιδευτικών για την εφαρμογή βιωματικών προσεγγίσεων στο μάθημα της Ιστορίας» στα *Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα Σύνδεση Τριτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*, Θεσσαλονίκη, 2001.

²¹⁶ Κ. Κορναράκης, Κ. Πρέντος, π. Δ. Γιαννακόπουλος, *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού, Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής*, ό.π., σ.22-23 και σ.103-105.

που πραγματώνουν οι άνθρωποι γι' αυτήν θεωρώντας την καθήκον τους.²¹⁷ Ως δραστηριότητες προτείνονται η συμπλήρωση της ακροστιχίδας της δικαιοσύνης και ερωτήσεις ανοικτού τύπου προς ανάπτυξη συζήτησης πάνω σε ένα παράθεμα αντλημένο από την επιστολή του Ιακώβου(5, 4-6), όπου ο Απόστολος Ιάκωβος μιλάει για τους ανθρώπους που ζουν αδικώντας τους άλλους και ευτελίζοντάς τους.

Στην ενότητα: «*Αγωνιζόμαστε για την ειρήνη*» το σχολικό εγχειρίδιο παραθέτει κείμενο, το περιεχόμενο του οποίου εστιάζεται στην κοινωνική δικαιοσύνη. Αναφέρει πως η πραγματική ειρήνη δεν μπορεί να υπάρξει δίχως αγάπη και δικαιοσύνη. Καλεί τα παιδιά να μην αδικούν τους συνανθρώπους τους.²¹⁸ Οι δύο δραστηριότητες συζήτησης και κριτικής σκέψης κατευθύνουν τους μαθητές να κατανοήσουν τη σημασία της ειρήνης και να τους εκμιαεύσουν τρόπους που μπορεί να επιτευχθεί.

Στην ΣΤ' τάξη Δημοτικού, στο κεφάλαιο Ε' «*Ζώντας μαζί με την αλήθεια*» και συγκεκριμένα στην ενότητα: «*Στην Εκκλησία ζούμε την αδελφοσύνη*» οι μαθητές μυούνται στις έννοιες της αδελφοσύνης και της ενότητας, οι οποίες πραγματοποιούνται μέσα από τα μυστήρια της Εκκλησίας.²¹⁹ Στο παράθεμα, το οποίο είναι αντλημένο από τον Φλωρόφσκυ επισημαίνεται πως η αδελφική αγάπη είναι ένα εν Χριστώ και μονάχα αυτή η ένωση-κοινωνία με τον Χριστό καθιστά εφικτή και την πραγματική και ουσιαστική φιλία μεταξύ των ανθρώπων-εν αυτό.²²⁰ Επίσης, στο σχολικό εγχειρίδιο εντοπίζεται μια δραστηριότητα που ζητά από τους μαθητές να ανατρέξουν σε κάποια εφημερίδα και να ανακαλύψουν συγκεκριμένα περιστατικά όπου εμφανίζεται η αδικία μεταξύ των ανθρώπων.²²¹

Επίσης, στο κεφάλαιο Ζ' με τίτλο: «*Επίκαιρα θέματα*» αναδεικνύεται η προσφορά, η δράση και το έργο του Κοσμά του Αιτωλού στην εξάλειψη κάθε αδικίας και την επικράτηση και κυριαρχία της δικαιοσύνης.²²² Η αρχή της ισότητας είναι η κατάσταση στην οποία όλοι οι άνθρωποι σε μια συγκεκριμένη κοινωνία έχουν ίσα δικαιώματα και ελευθερίες, συμπεριλαμβανομένων των πολιτικών δικαιωμάτων και

---

²¹⁷ Ν. Ε. Κουράκης, *Κοινωνική Δικαιοσύνη*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα, 2017, σ. 33-44.

²¹⁸ Κ. Κορναράκης, Κ. Πρέντος, π. Δ. Γιαννακόπουλος, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού, Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής*, όπ.π., σ.105-110.

²¹⁹ Κ. Γούλας, Κ. Δεληκωνσταντής, Ι. Κομνηνού, *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού, Αναζητώντας την αλήθεια στη ζωή μας*, όπ.π., σ. 72.

²²⁰ G. Florofsky, *Το σώμα του ζώντος Χριστού*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 1999, σ. 15-23.

²²¹ Κ. Κορναράκης, Κ. Πρέντος, π. Δ. Γιαννακόπουλος, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού, Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής*, όπ.π., σ. 72-74.

²²² Κ. Χωρεάνθης, *Λόγια Σιωπής*, εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 2016, σ.3-33.

της ισότητας ευκαιριών. Πρόκειται για τη βασική αρχή του δημοκρατικού πολιτεύματος.²²³

4.3 Κοινωνικά ζητήματα οικολογικής φύσεως

4.3.1 Περιβαλλοντική και οικολογική συνείδηση

Η φύση δηλώνει τόσο την ουσία των όντων δηλαδή την πραγματική σύσταση των πραγμάτων όσο και την πηγή της κίνησης, το έσχατο αλλά και το πρώτο και βασικό υλικό από το οποίο αποτελούνται τα πράγματα, το σύνολο των έμβιων όντων και φυσικά το περιβάλλον, δηλαδή αυτό που περιβάλλει και αντιδιαστέλλεται με καθετί ανθρώπινο.²²⁴ Το περιβάλλον νοείται ως το σύνολο των εξωτερικών σχέσεων και όρων που ασκούν επιρροή (άμεση ή έμμεση) στους οργανισμούς της φύσης. Το περιβάλλον διακρίνεται σε φυσικό και κοινωνικό. Το φυσικό περιλαμβάνει κάθε σχέση που επιδρά σε ζωντανό οργανισμό και σχετίζεται με τη φύση και το περιβάλλον.²²⁵

4.3.1.1 Περιβαλλοντική και οικολογική συνείδηση στα ΔΕΠΠΣ και ΑΠΣ του 2003

Στο ΔΕΠΠΣ του 2003, αρχικά στη Γ' τάξη Δημοτικού στον άξονα γνωστικού περιεχομένου: «Ο Θεός είναι μαζί μας» στόχος είναι να κατανοήσουν τα παιδιά ότι η αγάπη του Θεού δείχνεται και για τον άνθρωπο αλλά και για τον κόσμο. Στον γνωστικό άξονα: «Το δώρο της ζωής» παρουσιάζεται ως γενικός στόχος η αντίληψη από τους μαθητές ότι ο κόσμος είναι η θαυμαστή δημιουργία του Θεού, την οποία οι άνθρωποι απολαμβάνουν. Επίσης, χρειάζεται να πληροφορηθούν πως ο Θεός παρέχει φροντίδα για όλα τα πλάσματά του. Στον γνωστικό άξονα: «Η ζωή θέλει αγάπη και προσπάθεια», οι μαθητές σύμφωνα με το ΔΕΠΠΣ θα πρέπει να κατανοήσουν αφενός ότι προίκισε τον άνθρωπο περισσότερο από όλα τα δημιουργήματά του και αφετέρου τη μεγάλη τιμή που του έκανε ώστε να τον κάνει συνεργάτη του.²²⁶ Για τον γνωστικό άξονα: «Με τον Χριστό αλλάζει η ζωή» στόχος είναι κατανόηση ότι με τη Γέννηση του Ιησού

²²³ Π. Παραράς, *ResPublica. Δικαιώματα του ανθρώπου. Η Ευρωπαϊκή Διάσταση*, όπ.π. σ.99-113.

²²⁴ Α. Τρούμπης, *Λογία Οικολογία: Η Επιστήμη της Φύσης μεταξύ Κοινωνίας και Πολιτικής*, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 1999, σ. 59.

²²⁵ Φ. Παπαγιαννόπουλος, *Περιβαλλοντική Ηθική: Το κίνημα της Βαθιάς Οικολογίας*, Αθήνα, 2010, σ.6.

αποδεικνύεται έμπρακτα η αγάπη του Θεού για τον άνθρωπο και ότι σηματοδοτεί την αρχή μιας νέας πορείας για τον κόσμο. Εν προκειμένω, στην έννοια του κόσμου περιλαμβάνεται και η έννοια του περιβάλλοντος.²²⁷ Στον γνωστικό άξονα: «*Τα Πάθη και η Ανάσταση του Χριστού*» δεν αναφέρεται ξεκάθαρα στο περιβάλλον, όμως το Πάσχα και η Ανάσταση πέραν από τη σηματοδότηση της προσωπικής αναγέννησης, είναι και άρρηκτα συνδεδεμένη με την αναγέννηση της φύσης. Η εποχή που λαμβάνει χώρα η κορυφαία εορτή του Χριστιανισμού είναι εποχή υψηλού συμβολισμού, διότι είναι η εποχή που ο φυσικός κόσμος ξαναγεννιέται.

Για την Ε΄ τάξη Δημοτικού, το ΔΕΠΠΣ στον γνωστικό άξονα «*Δημιουργώντας έναν όμορφο κόσμο*» προτείνει ως στόχο την αντίληψη από τους μαθητές πως ο αγώνας για τους χριστιανούς δεν είναι μόνο για τη δική τους αλλαγή, αλλά και για την αλλαγή όλου του κόσμου. Επίσης για την Ε΄ τάξη Δημοτικού, δίνεται έμφαση στην προστασία και τον σεβασμό του περιβάλλοντος ως μία από τις αξίες της ορθόδοξης παράδοσης και ως προτεινόμενος στόχος του γνωστικού άξονα: «*Αγώνας για έναν κόσμο ανθρωπινότερο*».

Το ΔΕΠΠΣ στη Δ΄ και στη ΣΤ΄ τάξη δεν αναφέρεται ξεκάθαρα στην έννοια του περιβάλλοντος.

Ένας από τους ειδικούς σκοπούς για το Δημοτικό ο οποίος επιδιώκεται μέσα από τα ΑΠΣ του 2003, είναι και η αντίληψη από τους μαθητές της αγάπης του Θεού, τόσο προς τον άνθρωπο όσο και προς ολόκληρη την κτίση, συμπεριλαμβανομένου και του περιβάλλοντος. Τα ΑΠΣ του 2003 στοχεύουν στο να μάθουν να βλέπουν την αρμονία και την ομορφιά σε κάθε πτυχή της δημιουργίας.²²⁸ Η φύση ως θείο δημιούργημα είναι ιερή, καθώς βρίσκεται σε κοινωνία με τον Θεό. Γι' αυτόν τον λόγο η κακή της χρήση από τον άνθρωπο αποτελεί αμαρτία.²²⁹

Ειδικότερα για τη Γ΄ τάξη Δημοτικού, τα ΑΠΣ (2003) στο Α΄ κεφάλαιο με τίτλο «*Ο Θεός είναι μαζί μας*» στην πρώτη ενότητα «*Ο Αγιασμός στο σχολείο*» παραθέτουν ως ενδεικτική δραστηριότητα να περιγράψουν οι μαθητές τα υλικά που χρησιμοποιούνται κατά τον Αγιασμό. Στο Β΄ κεφάλαιο, στην ενότητα: «*Ο θαυμαστός*

---

²²⁷ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3867-3868.

²²⁸ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3872.

²²⁹ Οσιολογιωτάτης Μοναχής Θεοζένης, «Ορθόδοξη Παράδοση και προστασία του περιβάλλοντος», στο «*Ορθοδοξία και παιδεία στο δρόμο της εκπαίδευσης για την Αειφορία*», Γραφείο-Ίδρυμα Νεότητας Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών, σ.63-72.

μας κόσμος» τα παιδιά καλούνται να ανακαλύψουν το όμορφο και το αρμονικό σε όλες τις μορφές και τις λειτουργίες της κτίσης. Ως δραστηριότητα τα ΑΠΣ προτείνουν να καταγράψουν και να ζωγραφίσουν αυτά που αγαπούν και θαυμάζουν στη φύση. Στην ενότητα: «*Ο Θεός φροντίζει όλα τα πλάσματά του*» αφενός προτείνεται σαν στόχος οι μαθητές να δίνουν παραδείγματα στα οποία αποδεικνύεται ότι ο Θεός φροντίζει τα πλάσματά του μέχρι και τα ταπεινότερα, επίσης ο σεβασμός και η αγάπη που ο άνθρωπος πρέπει να δείχνει σε όλη την κτίση. Ως δραστηριότητα προτείνεται η περιποίηση και η φροντίδα των λουλουδιών του σχολείου.²³⁰

Ένας άλλος στόχος που τίθεται στα ΑΠΣ στην ενότητα: «*Ο άνθρωπος συνεργάτης του Θεού*» του κεφαλαίου Γ' είναι οι μαθητές να μάθουν όλα όσα η Αγία Γραφή αναφέρει για τους πρωτόπλαστους και τον παράδεισο, όπως επίσης και να αποκτήσουν μια θετική στάση για το περιβάλλον.²³¹ Ο Θεός έβαλε συνεργάτη του τον άνθρωπο και τον τίμησε περισσότερο από όλα τα δημιουργήματα. Η Αγία Γραφή είναι κατάμεστη από εκφράσεις που μιλούν για την ομορφιά και αρμονία της φύσης, η οποία συνιστά σημάδι της θείας αποκάλυψης και της πανσοφίας Του («τα πάντα εν σοφία εποίησε»). Ως δραστηριότητα τίθεται η αναζήτηση έργων τέχνης σχετικών με τη δημιουργία. Ο Θεός έδωσε στον άνθρωπο την τιμητική αποστολή να οδηγήσει ολάκερο τον υλικό κόσμο στην αιώνια πηγή του, γεγονός το οποίο συνιστά για τη θεολογία τη βάση πάνω στην οποία στηρίζεται το ζήτημα του ρόλου του ανθρώπου απέναντι στο περιβάλλον και τη σχέση του μ' αυτό, δηλαδή της υπεύθυνης χρήσης της φυσικής κτίσης από τον άνθρωπο και των αγαθών της και όχι κατάχρησής της. Υπό αυτή τη σκοπιά θα πρέπει να θεωρείται το χωρίο της Αγίας Γραφής «*κατακυριεύσατε αυτής (της γης) και άρχετε των δημιουργημάτων*».²³²

Επίσης, στο βιβλίο της Γένεσης αναφέρεται το εξής: «*Έθετο αυτόν εν τω παραδείσω της τρυφής εργάζεσθαι αυτόν και φυλάσσειν*».²³³ Με την προτροπή αυτή του Θεού αναδεικνύεται ότι η κυριαρχία του ανθρώπου ξεδιπλώνεται στο δικαίωμά της εκμετάλλευσης (εργάζεσθαι), που όμως περιορίζεται από την υποχρέωση της διατήρησης της γης από τον κίνδυνο της καταστροφής (και φυλάσσειν).²³⁴ Σε όλες

²³⁰ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3872-3873.

²³¹ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ. 3873.

²³² Γεν. α' 28

²³³ Γεν.β' 15

²³⁴ Επισκόπου Αχελώου Ευθυμίου (Κ. ΣΤΥΛΙΟΥ). *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον. Ιστορική, φιλοσοφική και θεολογική θεώρηση του οικολογικού προβλήματος*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 2003, σ.39.

τις δραστηριότητες του ανθρώπου και τις πλευρές της ανθρώπινης ζωής, τις οποίες η Εκκλησία ευλογούσε υπήρχε βαθύτατο αίσθημα ευθύνης και σεβασμού απέναντι στη φύση που δημιουργήθηκε από τον Θεό και δόθηκε στον άνθρωπο με σκοπό όχι την κατάχρηση, αλλά τη διαφύλαξή της σύμφωνα με το «εργάζεσθαι και φυλάσσειν».²³⁵

Επίσης, στόχος των ΑΠΣ είναι τα παιδιά να συνδέσουν τις εορτές των Χριστουγέννων (κεφ. Δ' «Ο Χριστός γεννιέται») και των Θεοφανίων (κεφ. Ε' «Ο Χριστός βαπτίζεται στον Ιορδάνη») με το περιβάλλον.²³⁶ Για τη Γέννηση, τα ΑΠΣ επιδιώκουν τη συνειδητοποίηση πως είναι η έμπρακτη αγάπη του Θεού και η αρχή ενός νέου κόσμου. Για τα Θεοφάνια τα ΑΠΣ, προτείνουν ως δραστηριότητα τη συγκέντρωση στοιχείων για το νερό, ως συστατικό της ζωής, ώστε να επιτευχθεί ο στόχος της σύνδεσης της εορτής με το περιβάλλον. Ένας ακόμη στόχος που τα ΑΠΣ επισημαίνουν είναι να εμπεδώσουν οι μαθητές πως όταν κάποιος κάνει κακό αυτό έχει συνέπειες όχι μονάχα στον εαυτό του, αλλά και στους συνανθρώπους και στο περιβάλλον (κεφ ΣΤ' ενότητα: «Το κακό ασχημίζει τη ζωή»)²³⁷ Στο Κεφάλαιο Ζ: «Τα Πάθη και η Ανάσταση του Χριστού», δεν διαφαίνεται ξεκάθαρη αναφορά στο περιβάλλον από τα ΑΠΣ, εντούτοις η κτίση συνόδευε τον Κύριο σε όλη την επίγεια ζωή και συνέπασχε με το Πάθος του Θεανθρώπου.

Στη Δ' τάξη, στην ενότητα που υπονοείται το φυσικό περιβάλλον είναι η «Εκδρομή στο εξωκλήσι» (κεφ. Δ'). Τα ΑΠΣ προτείνουν ως δραστηριότητα τη συγκέντρωση φωτογραφιών από εξωκλήσια της Ελλάδος.

Στην Ε' τάξη Δημοτικού, ο στόχος που τίθεται στα ΑΠΣ του 2003 είναι οι μαθητές να κατανοήσουν ότι ο σεβασμός και η προστασία του περιβάλλοντος συνιστούν βασική υποχρέωση του χριστιανού, αλλά και κάθε ανθρώπου. (κεφ. Ε' ενότητα «Αγώνες για να προστατέψουμε το περιβάλλον»). Ως δραστηριότητα, προτείνεται η συγκέντρωση και ο σχολιασμός φωτογραφιών και άρθρων που θα αναφέρουν τους κινδύνους που απειλούν το φυσικό περιβάλλον.²³⁸ Τονίζεται δε, πως όλοι οι άνθρωποι είναι υπεύθυνοι για την καταστροφή του.²³⁹

---

²³⁵ Οσιολογιωτάτης Μοναχής Θεοξένης, «Ορθόδοξη Παράδοση και προστασία του περιβάλλοντος», όπ.π. σ.65.

²³⁶ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, όπ.π. σ.3874-3876.

²³⁸ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ. 3885.

Ο Δημιουργός της κτίσης ανέθεσε στον άνθρωπο να είναι συνεργάτης και αντιπρόσωπός Του και φύλακας στην κτίση. Παρόλα αυτά ο άνθρωπος δε φάνηκε αντάξιος της δωρεάς του Θεού, καθώς θέλησε να διακόψει τη σχέση αγάπης μαζί Του (προπατορικό αμάρτημα) με ολέθριες επιπτώσεις, τόσο για τον ίδιο, όσο και για το φυσικό περιβάλλον. Η αλλοίωση και φθορά του κατ' εικόνα και κατ' επέκταση η φθορά της σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό είχε αρνητική επίδραση και στη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον. Ο άνθρωπος σταμάτησε πια να συνιστά τοποτηρητής της κτίσης και κατέστη δυνάστης και καταχραστής του.²⁴⁰ Στη βάση της οικολογικής κρίσης εδράζεται η θέληση του ανθρώπου να γίνει Θεός χωρίς τον Θεό.²⁴¹ Στα ιερά κείμενα της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης αναφέρεται συνεχώς η καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος.

Αναφορικά με την ΣΤ' τάξη δεν εντοπίζεται στα ΑΠΣ ξεκάθαρη μνεία για το φυσικό περιβάλλον.

4.3.1.2 Περιβαλλοντική και οικολογική συνείδηση στα σχολικά εγχειρίδια του 2006

Στο διδακτικό εγχειρίδιο της Γ' τάξης Δημοτικού στο κεφάλαιο Α' «Ο Θεός είναι μαζί μας», στην ενότητα: «Ο Αγιασμός στο σχολείο μας», γίνεται περιγραφή της ακολουθίας του Αγιασμού. Αναφέρεται πως για την τέλεσή του είναι σημαντικό να χρησιμοποιηθεί ένα κλωνάρι από βασιλικό και ένα κερί και νερό.²⁴² Όλα αυτά τα φυσικά στοιχεία είναι δείγμα πως στον αγιασμό συμμετέχει και το φυσικό περιβάλλον που ο Θεός μας χάρισε.

Στο κεφάλαιο «Το δώρο της ζωής» γίνεται προσπάθεια υιοθέτησης οικολογικής και περιβαλλοντικής συνείδησης από μέρος των μαθητών. Πιο συγκεκριμένα, στην ενότητα: «ο θαυμαστός μας κόσμος» παρατίθεται ένα μικρό απόσπασμα από έναν ύμνο του Δαβίδ, ο οποίος δοξολογεί τον Θεό για όλα τα θαυμαστά έργα που Εκείνος δημιούργησε. Η ισορροπία της φύσης αντιπαρατίθεται με τους κρίκους μιας αλυσίδας, όπου αν κάποιος απ' αυτούς σπάσει τότε διαλύεται

---

²⁴⁰Επισκόπου Αχελώου Ευθυμίου (Κ. ΣΤΥΛΙΟΥ). *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον. Ιστορική, φιλοσοφική και θεολογική θεώρηση του οικολογικού προβλήματος*, όπ.π. σ.39.

²⁴¹Α. Κεσελόπουλος, *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον*, εκδ. Δόμος, Αθήνα.

²⁴²Π. Ζούρας, Δ. Θερός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ο Θεός στη ζωή μας*, όπ.π. σ.8-10.

ολάκερη η αλυσίδα. Η δραστηριότητα που συναντάται είναι οι μαθητές να γράψουν σύντομα τι αγαπούν και τι θαυμάζουν στη φύση. Στο εγχειρίδιο παρουσιάζονται και έργα τέχνης που εξυμνούν τη φύση όπως αυτό του Θεοφίλου «Το μάζεμα των ελαιών».

Στην ενότητα: «ο Θεός φροντίζει όλα τα πλάσματά του» οι μαθητές κατανοούν πως πρέπει να δείχνουν αγάπη και σεβασμό όχι μονάχα στους συνανθρώπους τους, αλλά και σε όλα τα δημιουργήματα του Θεού. Ο Θεός χαρακτηρίζεται Πατέρας και Δημιουργός των Πάντων που αγαπά κάθε Του δημιούργημα και κυρίως τον άνθρωπο, υποδηλώνοντας έτσι ότι ο Θεός είναι αυτός που χορηγεί ζωή και πνοή τόσο στους ανθρώπους όσο και στο φυσικό περιβάλλον. Μια ενδιαφέρουσα δραστηριότητα που προτείνεται είναι να σκεφτούν και να γράψουν οι μαθητές ποιήματα με λίγους στίχους που κάθε ποίημα να περιλαμβάνει για κάθε γράμμα του αλφαβήτου και ένα λουλούδι ή ένα ζώο.²⁴³

Στο κεφάλαιο Γ' «Η ζωή θέλει αγάπη και προσπάθεια» στην ενότητα: «Ο άνθρωπος συνεργάτης του Θεού», οι μαθητές διαπιστώνουν πως ο άνθρωπος ουσιαστικά είναι συνεργάτης του Θεού και διαχειριστής του περιβάλλοντος που ο ίδιος ο Θεός δημιούργησε. Όταν ο Θεός έπλασε τον άνθρωπο τον έβαλε στον παράδεισο που ήταν χαρά και τέρψη, όμως τον έβαλε να εργάζεται σε αυτόν και να τον φυλάττει.²⁴⁴ Τα κείμενα της ενότητας προσφέρουν στους μαθητές πολλές και όμορφες εικόνες μέσα από γραφική περιγραφή του περιβάλλοντος και της φύσης που ο Θεός έβαλε να κατοικεί ο πρώτος άνθρωπος, τον Παράδεισο. Όλη η ενότητα είναι μια ωδή στην περιβαλλοντική συνείδηση που θα πρέπει να αποκτήσει ο άνθρωπος. Προτάσσει τους μαθητές ενώπιον των ευθυνών που όλοι οι άνθρωποι έχουν απέναντι στον φυσικό όμορφο κόσμο που δημιούργησε ο Θεός. Οι δραστηριότητες που κινητοποιούν τον μαθητή προς την απόκτηση περιβαλλοντικής συνειδήσεως είναι περιορισμένες. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με αφορμή τη στήλη «*συζητώ στην τάξη*» στην οποία καλούνται οι μαθητές να σκεφτούν και να απαντήσουν πώς μπορεί ένα παιδί να γίνει συνεργάτης του Θεού. Ακόμη, σε απόσπασμα που παρατίθεται ο Μ. Βασίλειος παρουσιάζει τον άνθρωπο ως κυρίαρχο του περιβάλλοντος, προνόμιο που του παραχωρήθηκε από τον Θεό.²⁴⁵

---

²⁴³ Όπ.π. σ.22-25.

²⁴⁴ Γεν. 2,15 *Καὶ ἔλαβε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε, καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς, ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν.*

²⁴⁵ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ο Θεός στη ζωή μας*, όπ.π. σ. 34-36.

Σε όλη την επίγεια ζωή του Ιησού το φυσικό περιβάλλον Τον συνόδευε, Τον προσκυνούσε και συνέπασχε. Δεν είναι λίγες οι φορές που οι ιεροί υμνωδοί έχουν υμνήσει και αναδειξει αυτά τα φυσικά φαινόμενα του περιβάλλοντος. Από τη Γέννηση του Ιησού²⁴⁶ (Γ' τάξη, κεφάλαιο Δ', ενότητα: «Ο Χριστός γεννιέται»)²⁴⁷ όπου στη συγκεκριμένη ενότητα, σημειώνεται η συμμετοχή όλης της πλάσης, μέχρι την εκούσια Σταύρωσή Του, το φυσικό περιβάλλον ήταν παρόν δείχνοντας με τον τρόπο του στους ανθρώπους το μεγαλείο και την θεότητα του προσώπου του Θεανθρώπου. Η στιγμή όμως που ο Ιησούς φανερώθηκε ως το δεύτερο πρόσωπο της Αγίας Τριάδος ήταν κατά τη Βάπτισή Του στον Ιορδάνη ποταμό από τον Ιωάννη. Στο πέμπτο κεφάλαιο του σχολικού εγχειριδίου: «Η χαρά στη ζωή» οι δύο πρώτες ενότητες είναι αφιερωμένες στη Βάπτισή του Χριστού. Οι μαθητές μπορούν να παρατηρήσουν τη συμμετοχή του περιβάλλοντος τόσο κατά τη στιγμή της Βάπτισής όσο και κατά την εορτή των Θεοφανίων που γίνεται κάθε χρόνο. Τότε η φωνή του Θεού ακούστηκε αποκαλώντας Τον Υιό αγαπητό, ενώ ταυτόχρονα το Πνεύμα το Άγιο λαμβάνει μορφή ενός από τα δημιουργήματα της κτίσεως, τη μορφή του περιστεριού,²⁴⁸ και επιβεβαίωσε το Αληθές του λόγου της φωνής του Θεού. Στη συνέχεια της ενότητας επισημαίνονται οι λόγοι του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων που αναφέρει ότι «το νερό είναι η αρχή του κόσμου και ο Ιορδάνης ποταμός είναι η αρχή του Ευαγγελίου». Οι μαθητές εισάγονται στην καίρια σημασία του περιβάλλοντος και φαίνεται πως ο Θεός το ανέδειξε. Επομένως, τα παιδιά ωθούνται αρχικά στο να σέβονται το φυσικό περιβάλλον, διότι είναι μέρος της ζωής τους.

Στην επόμενη ενότητα «Η γιορτή των Θεοφανίων» παρουσιάζει την εορτή των Θεοφανίων και τη σύνδεσή της με το περιβάλλον. Οι μαθητές θα διαπιστώσουν πως το νερό είναι το πολυτιμότερο στοιχείο της φύσης, μετέχει πολύ ενεργά, αγιάζεται κάθε χρόνο και οι άνθρωποι έρχονται σε επαφή με το αγιασμένο νερό. Οι δραστηριότητες δεν επαρκούν στο να αποκτήσουν τα παιδιά περιβαλλοντική συνείδηση, όμως,

---

²⁴⁶ Κτιστός και άκτιστος κόσμος υμνούσαν και έδειχναν τη χαρά που ο Θεάνθρωπος Ιησούς ερχόταν στον κόσμο. Στιχηρό ιδιόμελο από την ακολουθία του Εσπερινού των Χριστουγέννων ήχος β': *Τι σοι προσενέγκωμεν Χριστέ, ότι άφθης επί γής ως άνθρωπος δι' ήμᾶς; ἕκαστον γάρ τῶν ὑπὸ σοῦ γενομένων κτισμάτων, τὴν εὐχαριστίαν σοι προσάγει· οἱ Ἄγγελοι τὸν ὕμνον, οἱ οὐρανοὶ τὸν Ἄστέρα, οἱ Μάγοι τὰ δῶρα, οἱ Ποιμένες τὸ θαῦμα, ἡ γῆ τὸ σπήλαιον, ἡ ἔρημος τὴν φάτνην· ἡμεῖς δὲ Μητέρα Παρθένον. Ὁ πρὸ αἰώνων Θεὸς ἐλέησον ἡμᾶς.*

²⁴⁷ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3874.

²⁴⁸ Στο απολυτίκιο της ημέρας των Θεοφανίων αποτυπώνεται η εικόνα της φανέρωσης της Αγίας Τριάδος με τα στοιχεία του περιβάλλοντος να μετέχουν με πολύ ενεργό ρόλο.

κατανοούν πως πρέπει να δείχνουν σεβασμό και αγάπη στο περιβάλλον που ο ίδιος ο Χριστός το τίμησε αγιάζοντάς το.²⁴⁹

Στην ενότητα: «*Θεία Κοινωνία: Το Μυστήριο της αγάπης*», αναφέρεται στη Θεία κοινωνία και στα γεγονότα του Μυστικού Δείπνου και γίνεται σύνδεση με το Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Το κρασί και το ψωμί που ο Ιησούς μοίρασε στο κοινό τραπέζι στους μαθητές του μεταβάλλονται σε σώμα και αίμα Χριστού κατά το Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Η μητέρα γη συμμετέχει στην ανακαινιστική πορεία του ανθρώπου και ολάκερης της Δημιουργίας με την προσφορά δύο βασικών προϊόντων της.²⁵⁰ Το Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας αναδεικνύει την πραγματική σωτηριολογική πορεία της κτίσης και τα υλικά με τα οποία ιερουργείται ο άρτος και ο οίνος μεταβάλλονται σε σώμα και αίμα του Χριστού ώστε ο χοϊκός άνθρωπος να μετέχει στη θέωση.²⁵¹ Η συμμετοχή της δημιουργίας στο Μυστήριο της Θείας Κοινωνίας συνιστά αποδοχή του φυσικού περιβάλλοντος, ενσωμάτωση και καθαγιασμό της ύλης κι όχι εγωκεντρική χρησιμοποίησή της.²⁵²

Στην ενότητα: «*Το κακό ασχημίζει τη ζωή*» θίγει την ύπαρξη του κακού στον κόσμο που προξενεί στους ανθρώπους, αλλά και στο περιβάλλον προβλήματα. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται πως ο πόλεμος ο οποίος προκαλείται από τους ανθρώπους συνιστά το μεγαλύτερο κακό που μπορεί να εμφανιστεί στη ζωή των ανθρώπων, αλλά και στο περιβάλλον.²⁵³ Στο κεφάλαιο Ζ «*Τα Πάθη και η Ανάσταση του Χριστού*» κατά την 36^η ενότητα «*Ο Ιησούς στο Σταυρό*» τα παιδιά κατανοούν πως η φύση συμμετείχε ενεργά.²⁵⁴ Τα παιδιά καλούνται να παρατηρήσουν μέσα από το κείμενο πως από την αρχή των Παθών μέχρι το τέλος τα φυσικά στοιχεία Τον συνόδευαν. Το αγκάθινο στεφάνι, η κάλαμος που Του έδωσαν να κρατά, ο σταυρός που ήταν ξύλινος είναι στοιχεία του περιβάλλοντος – της κτίσεως που ο ίδιος έπλασε. Επίσης στην ενότητα:

---

²⁴⁹Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ο Θεός στη ζωή μας*, ό.π. σ. 66-67.

²⁵⁰Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, ό.π. σ. 78.

²⁵¹Οσιολογιωτάτης Μοναχής Θεοξένης, «Ορθόδοξη Παράδοση και προστασία του περιβάλλοντος», ό.π. σ. 71.

²⁵²Ι. Δ. Ζηζιούλας, *Ορθοδοξία και σύγχρονος κόσμος*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία, 2006.

²⁵³Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ο Θεός στη ζωή μας*, ό.π. σ. 99-100.

²⁵⁴ Τα πάντα συνέπασχαν με τα Άγια Πάθη και τη Σταύρωση του Θεανθρώπου Ιησού Χριστού. Ολόκληρος ο φυσικός κόσμος συνέπασχε τη στιγμή της Σταύρωσης και έδειξε τη συμπόνια αυτή με θαυμαστά φαινόμενα. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του ιερού υμνωδού στο Απόστιχο του Όρθρου της Μ. Παρασκευής. Ιδίμελον ήχος α': *Πάσα ἡ Κτίσις, ἡλλιοῦτο φόβῳ, θεωροῦσά σε, ἐν σταυρῷ κρεμάμενον Χριστέ. Ὁ ἥλιος ἐσκοτίζετο, καὶ γῆς τὰ θεμέλια συνεταράττετο, τὰ πάντα συνέπασχον, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι, ὁ ἐκουσίως δι' ἡμᾶς ὑπομείνας, Κύριε δόξα σοι.*

«Μεγάλη Παρασκευή: Η ζωή εν τάφω», περιγράφεται η Αποκαθήλωση και η Ταφή του Χριστού, όπως επίσης και η εκκλησιαστική τελετουργία στη χώρα μας που ακολουθείται τη Μεγάλη Παρασκευή. Σε ό,τι αφορά στο φυσικό περιβάλλον, τονίζεται ο στολισμός του Επιταφίου με πολύχρωμα και μυρωδάτα άνθη.

Στο διδακτικό εγχειρίδιο της Δ΄ τάξης Δημοτικού σε αντίθεση με τα ΑΠΣ τα οποία δεν αναφέρονται εκτενώς στο περιβάλλον, υπάρχουν έντονα μέσα από τα κείμενα τα φυσικά στοιχεία. Στο κεφάλαιο Β΄ «Αυτοί που έδειξαν και βάδισαν τον δρόμο», στην ενότητα: «Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος», αναφέρεται η ιερή μορφή του Ιωάννη του Προδρόμου, ο οποίος ως αποκλειστική του τροφή καταλάωνε προϊόντα της μητέρας γης και πιο συγκεκριμένα αγριόχορτα και μέλι.²⁵⁵ Στο κεφάλαιο Δ΄ «Συνεχίζουμε όλοι μαζί», στην ενότητα: «Εκδρομή στο εξωκλήσι» μέσα από μια οδοιπορική ξενάγηση στα ξωκλήσια της πατρίδας μας προβάλλεται πως το κτιστό περιβάλλον δύναται να εναρμονιστεί με το φυσικό τοπίο. Τα ξωκλήσια συναντώνται σε απόλυτη αρμονία με τη φύση ως αναπόσπαστο συστατικό της.²⁵⁶ Η οικολογική συνείδηση του ορθόδοξου ανθρώπου αποτυπώνεται στα χιλιάδες πέτρινα ξωκλήσια της πατρίδας μας που χτίζονταν από απλούς μάστορες με αίσθημα σεβασμού απέναντι στο φυσικό περιβάλλον, ενώ ταυτοχρόνως με το κτίσιμο προστατεύονταν τα πουλιά και τα δέντρα.²⁵⁷

Στο κεφάλαιο Ε΄ «Στην πορεία ξεπερνάμε τα εμπόδια», στην ενότητα: «Αναζητώντας το χαμένο πρόβατο» γίνεται ανάλυση της παραβολής του χαμένου προβάτου. Στην ενότητα: «Αγκάθια στο δρόμο», υποκρύπτεται η εργαλειακή αξία της φύσης, καθώς η πρώτη παραβολή αναφέρεται σε έναν ποιμένα που ποιμαίνει τα πρόβατα και εκμεταλλεύεται τα αγαθά τους, ενώ στη δεύτερη παραβολή σε έναν γεωργό ο οποίος σπέρνει και θερίζει σιτάρι για να εξασφαλίσει ένα από τα βασικότερα αγαθά της διατροφής του. Η φύση τίθεται στην υπηρεσία του ανθρώπου με απώτερο σκοπό την κάλυψη των αναγκών του. Οι παραβολές αυτές συνοδεύονται από εικόνες, οι οποίες έχουν παρθεί από τη φύση.²⁵⁸

Στην ενότητα: «Η υποδοχή του Χριστού στα Ιεροσόλυμα» γίνεται η περιγραφή της εισόδου του Χριστού στα Ιεροσόλυμα για τον εορτασμό του ιουδαϊκού Πάσχα. Το πλήθος που έχει συγκεντρωθεί υποδέχεται τον Ιησού με βάγια, κλαδιά φοινίκων,

---

²⁵⁵ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού, Η πορεία μας στη ζωή*, όπ.π. σ.23.

²⁵⁶ Όπ.π. σ.62.

²⁵⁷ Οσιολογιωτάτης Μοναχής Θεοξένης, όπ.π. σ.63-65.

²⁵⁸ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, όπ.π. σ.68-72.

δάφνης, ενώ ο Κύριος έρχεται καθήμενος σ' ένα γαϊδουράκι. Στην ενότητα: «Από το Πάθος στην Ανάσταση», στα συνοδευτικά κείμενα της ενότητας, η οποία πραγματεύεται το εκούσιο Θείο Πάθος αναφέρεται ο στολισμός του Επιταφίου με άνθη και γενικά στη συμμετοχή του φυσικού περιβάλλοντος στις συγκεκριμένες εκδηλώσεις λατρείας και στη νηστεία της Μ. Παρασκευής, όπου επιτρέπεται η κατανάλωση αγαθών της γης, όπως είναι το ψωμί, οι ελιές κ.ά.²⁵⁹ Στην παράδοση της Ορθοδοξίας, η νηστεία θεωρήθηκε ως εντολή ζωής και η εντολή αυτή έχει την ίδια ηλικία με τον άνθρωπο. Η νηστεία ως εκούσιος αυτοπεριορισμός των αναγκών επιτρέπει στον άνθρωπο να ελευθερώσει ως ένα σημείο την επιθυμία για να μπορέσει να ξαναβρεί τον αρχικό της χαρακτήρα που είναι να στραφεί προς τον Θεό, τον πλησίον και την κτίση με αγαπητικό τρόπο.²⁶⁰

Στο διδακτικό εγχειρίδιο της Ε' τάξης στο κεφάλαιο Δ' «*Δημιουργώντας έναν όμορφο κόσμο*», στην ενότητα: «*Όλοι μπορούμε να κάνουμε όμορφα πράγματα*», ομολογείται και αναγνωρίζεται ο Θεός ως δημιουργός του κόσμου παρουσιάζοντας έναν διάλογο μιας μαθήτριας με τον δάσκαλό της, αναφορικά με την ομορφιά της κτίσης. Στο κεφάλαιο Ε' «*Αγώνες για έναν κόσμο ανθρωπινότερο*» τονίζεται η σημασία του περιβάλλοντος. Ο Θεός από αγάπη χάρισε στον άνθρωπο ένα όμορφο περιβάλλον για να ζήσει. Εντούτοις, ο άνθρωπος με τις ενέργειές του μολύνει και καταστρέφει το περιβάλλον ποικιλοτρόπως. Είναι σημαντικό οι μαθητές να κατανοήσουν πως είναι χρέος όλων των ανθρώπων να προστατεύουν το περιβάλλον, καθότι είναι δημιούργημα του Θεού αλλά και το σπίτι τους. Η δραστηριότητα που προτείνεται στο διδακτικό βιβλίο είναι η συμπλήρωση μιας ακροστιχίδας για το περιβάλλον. Ακόμη, οι μαθητές καλούνται να απαντήσουν σε μια ανοικτού τύπου ερώτηση συμβουλευόμενοι και το παράθεμα του εγχειριδίου αναφορικά με τον τρόπο εφαρμογής από μέρους του ανθρώπου της εντολής του Θεού για την κυριαρχία πάνω στον φυτικό και ζωικό πλούτο της γης. Τέλος, εντοπίζονται εικόνες αναφορικά με τις ανθρώπινες δραστηριότητες που επιφέρουν τη διατάραξη της ισορροπίας της φύσης και διατυπώνονται διάφοροι προβληματισμοί που αναφέρονται στις δραστηριότητες των ανθρώπων με δυσμενή αποτελέσματα.²⁶¹

²⁵⁹ Π. Ζούρας, Δ. Θερόμος, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, όπ.π. σ.102-106.

²⁶⁰ Α. Κεσελόπουλος, *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον*, εκδ. Δόμος, Αθήνα, σ. 76-78.

²⁶¹ Κ. Κορναράκης, Κ. Πρέντος, π. Δ. Γιαννακόπουλος, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού, Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 2003, σ.63-102.

Στα παραθέματα της ενότητας αυτής συναντάται ένα χωρίο από το βιβλίο της Γένεσης, που αφορά τη δημιουργία του κόσμου. «...Και ευλόγησε αυτούς (τον Αδάμ και την Εύα), ο Θεός λέγοντας: αυξάνεσθε και πληθύνεσθε και πληρώσατε την γην και κατακυριεύσατε αυτής και άρχετε των ιχθύων της θαλάσσης και των πετεινών του ουρανού και πάντων των κτηνών πάσης της γης και πάντων των ερπετών των ερπόντων επί της γης». Το χωρίο αυτό αποτέλεσε το κύριο όπλο στη φαρέτρα όσων πολέμησαν και πολεμούν την περιβαλλοντική ηθική του χριστιανισμού.²⁶² Στο διδακτικό εγχειρίδιο της Στ' τάξης Δημοτικού στο κεφάλαιο Β' «*Η αλήθεια καταγράφεται*», στην ενότητα: «*Ψαλμοί: Ποιήματα αναζήτησης και έκφρασης της αληθινής ζωής*», στους ψαλμούς των παραθεμάτων αναδεικνύονται στοιχεία που αναπαριστούν τη σχέση του ανθρώπου με τον φυσικό κόσμο.²⁶³ Στο κεφάλαιο «*Αλήθειες που δίδαξε ο Χριστός*» στην ενότητα: «*Χτίζουμε τη ζωή μας σε γερά θεμέλια*» γίνεται αναφορά στους λόγους του Χριστού στους οποίους παρομοιάζει τον εαυτό του με την άμπελο. Όπως τα κλήματα δεν μπορούν να καρποφορήσουν, αν δεν είναι ενωμένα με την άμπελο, έτσι και ο άνθρωπος δίχως τον Θεό δε δύναται να κάνει τίποτα.

Στο κεφάλαιο Δ' «*Ποιος αγρυπνά για την αλήθεια*», στην ενότητα: «*Η Εκκλησία ως κιβωτός φυλάει την αλήθεια*», αναφέρεται ο κατακλυσμός του Νώε. Ο άνθρωπος από προτροπή του Θεού παρουσιάζεται να είναι προστάτης του φυσικού κόσμου και συγκεκριμένα του ζωικού βασιλείου.²⁶⁴ Στο κεφάλαιο Δ' «*Ποιος αγρυπνά για την αλήθεια*» στην ενότητα: «*Η Εκκλησία ως κιβωτός φυλάει την αλήθεια*», στο απόσπασμα που παρατίθεται από τον λόγο του Ιωάννη του Χρυσοστόμου αναφορικά με την Εκκλησία ως Κιβωτό της σωτηρίας, ο Μεγάλος Ιεράρχης χρησιμοποιεί εικόνες αντλημένες από το φυσικό περιβάλλον. Επίσης, προτείνεται ως δραστηριότητα οι μαθητές να συγκεντρώσουν πληροφορίες για τα αίτια καταστροφής του φυσικού περιβάλλοντος, τις συνέπειες και τους τρόπους αντιμετώπισής της.

---

²⁶²Γένεση 1,28.

²⁶³ Κ. Γούλας, Κ. Δεληκωσταντής, Ι. Κομνηνού, *Θρησκευτικά, Αναζητώντας την αλήθεια στη ζωή μας, Στ' Δημοτικού*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα, 2006, σ.108.

²⁶⁴ Όπ.π. σ.51-54.

4.4 Ζητήματα κοινωνικής αλλοτρίωσης και αποξένωσης

4.4.1 Αποξένωση- Κοινωνική Αλλοτρίωση

Η αποξένωση ως έννοια, είναι η απομάκρυνση από κάτι το οικείο όπως από τον Θεό, την κοινωνία, τη ζωή, το περιβάλλον. Ο αλλοτριωμένος άνθρωπος αποξενώνεται από τον ίδιο τον εαυτό του, ενώ ταυτίζεται και εξαρτάται από την «υλική πραγματικότητα».²⁶⁵ Στην αλλοτρίωση, το άτομο απομακρύνεται από τον εαυτό του με αποτέλεσμα να επηρεάζονται όλοι οι τομείς της δραστηριότητάς του. Χάνεται η οντότητα και η ταυτότητα του ανθρώπου με συνέπεια ο άνθρωπος να καταλήγει έρμαιο των καταστάσεων και των επιβουλών των άλλων ανθρώπων. Υπάρχει αλλοτρίωση πνευματική, υλική, επικοινωνιακή, ηθική. Ως το κύριο αίτιο του φαινομένου νοείται η επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος, στον ψυχικό, πνευματικό και ηθικό είναι του ανθρώπου. Η αλλοτρίωση είναι συνήθης στον άνθρωπο της σύγχρονης εποχής και χρήζει αντιμετώπισης, ώστε μεταξύ του εαυτού του, του κοινωνικού περιγυρού του και της φύσεως να υπάρξει αρμονία και ισορροπία. Μέτρα υψίστης σημασίας για την καταπολέμηση του φαινομένου είναι αυτά της ολοκληρωμένης μόρφωσης και της ανθρωπιστικής παιδείας.²⁶⁶

4.4.1.1 Αποξένωση – Κοινωνική Αλλοτρίωση στα ΔΕΠΠΣ και ΑΠΣ του 2003

Στο ΔΕΠΠΣ του 2003 το κοινωνικό φαινόμενο της αποξένωσης και της αλλοτρίωσης του ανθρώπου, θίγεται ξεκάθαρα στην Ε΄ τάξη δημοτικού ως γενικός στόχος του γνωστικού άξονα: «*Αγώνας για την αλλαγή του εαυτού μας*». Εν προκειμένω, ο στόχος που τίθεται από το ΔΕΠΠΣ(2003) είναι να γνωστοποιηθεί πως ο αλλοτριωμένος άνθρωπος συναντώντας τον Χριστό δύναται, με ανοιχτή την καρδιά και με μετάνοια, να διαφοροποιήσει εντελώς τον τρόπο που ζει.

Τα ΑΠΣ (2003) στο Β΄ κεφάλαιο της Δ΄ τάξης έχουν ως στοχοθεσία αναφορικά με την ενότητα: «*Η συνάντηση του Χριστού με τον Ζακχαίο*», την οικειοποίηση της αντίληψης από μέρους των μαθητών πως δε νοείται περιφρόνηση για

---

²⁶⁵ Μ. Τριανταφυλλίδης, Πύλη για την Ελληνική γλώσσα, Λεξικό της κοινής νεοελληνικής.
http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq
(2/1/22)

²⁶⁶ Θ. Ν. Πελεgrίνης, *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, εκδ. Πεδίο, Αθήνα, 2013.

κανέναν άνθρωπο, ενώ παράλληλα χρειάζεται να επιδεικνύεται αγάπη και ενδιαφέρον για κάθε συνάνθρωπό μας. Ως ενδεικτική δραστηριότητα προτείνεται η συλλογή πληροφοριών που αναφέρονται στο ενδιαφέρον της Εκκλησίας προς τους περιθωριοποιημένους ανθρώπους.²⁶⁷ Θα μπορούσε να ειπωθεί πως ο στόχος που τίθεται από τα ΑΠΣ (2003) και η δραστηριότητα που προτείνεται, άπτονται του κοινωνικού ζητήματος της αποξένωσης και της αλλοτρίωσης, διότι ο περιθωριοποιημένος άνθρωπος είναι ο άνθρωπος που έχει εκτοπισθεί από το κοινωνικό περιβάλλον και έχει απομονωθεί.²⁶⁸

Για την Ε΄ τάξη, τα ΑΠΣ (2003) αφιερώνουν όλο το Γ΄ κεφάλαιο («*Αγώνας για την αλλαγή του εαυτού μας*») στην αλλοτρίωση και την αποξένωση. Θέτουν ως στόχους ανά ενότητα, α) τον εντοπισμό των στοιχείων που «*συνθέτουν τη ριζική αλλαγή*» του ανθρώπου που έχει αλλοτριωθεί ύστερα από τη συνάντηση με τον Κύριο, β) την εξήγηση από τους μαθητές πως η θεία φώτιση αλλάζει τον άνθρωπο όσο κακία και να διαθέτει, γ) την κατανόηση πως οι άνθρωποι σφάλουν, ακολουθώντας όμως τα πρότυπα του Ευαγγελίου δύνανται να διορθωθούν, εφόσον τα λάθη αναγνωρισθούν από τον άνθρωπο και μετανοήσει, δ) την κατανόηση πως ο αναγεννημένος άνθρωπος έχει ως βασικότερο στοιχείο τη διακονία. Επισημαίνεται πως δεν υπάρχουν προτεινόμενες δραστηριότητες που να σχετίζονται με το φαινόμενο της αλλοτρίωσης.

Μια ακόμη εστίαση στην αλλοτρίωση γίνεται στη ΣΤ΄ τάξη στο Γ΄ κεφάλαιο: «*Αλήθειες που δίδαξε ο Χριστός*» στην ενότητα: «*Και οι δύο προσεύχονταν, αλλά...*» όπου γίνεται αναφορά στην παραβολή του Τελώνου και Φαρισαίου και ως στόχος των ΑΠΣ (2003) είναι οι μαθητές να εξηγήσουν γιατί δικαιώθηκε ο Τελώνης και όχι ο Φαρισαίος από τον Χριστό, ενώ και οι δύο προσεύχονταν. Στη συγκεκριμένη ενότητα, ο δάσκαλος μπορεί να εκμαιεύσει από τους μαθητές τη γνώση περί της αλλοτρίωσης. Μπορεί να εξηγηθεί πως αλλοτριωμένοι ήταν και οι δύο, ο καθένας με διαφορετικό τύπο αλλοτρίωσης. Όμως, ο ένας μπόρεσε και κατάλαβε τα σφάλματά του, μετανόησε και ζήτησε ειλικρινώς συγχώρεση, ενώ ο άλλος δεν κατάφερε ούτε να εντοπίσει το σφάλμα του. Ωστόσο, δεν υπάρχει δραστηριότητα που να προτείνεται από τα ΑΠΣ(2003).

---

²⁶⁷ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3878-3879

²⁶⁸ Μ. Τριανταφυλλίδης, Πύλη για την Ελληνική γλώσσα, Λεξικό της κοινής νεοελληνικής. http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq (2/1/22)

4.4.1.2 Αποξένωση –Κοινωνική Αλλοτρίωση στα σχολικά εγχειρίδια του 2006

Στη Δ΄ τάξη, στο Β΄ κεφάλαιο, στην 11^η ενότητα, «*Η συνάντηση του Χριστού με τον Ζακχαίο*», οι μαθητές έρχονται σε επαφή με ένα παράδειγμα ειλικρινούς μετάνοιας και μεταστροφής ενός αλλοτριωμένου ηθικά και πνευματικά ανθρώπου του Ζακχαίου, ο οποίος ήταν περιφρονημένος, καθότι ήταν τελώνης και εκμεταλλεύονταν τους ανθρώπους με το να πλουτίζει σε βάρος τους.²⁶⁹ Οι μαθητές γίνονται κοινωνοί της συγκλονιστικής μετάνοιας αυτού του αλλοτριωμένου από το χρέμα ανθρώπου και της επιστροφής του στη σωτηρία μέσω της συνάντησής του με τον Κύριο. Η φιλαργυρία του μετατράπηκε σε ελεημοσύνη, από «*μισόθεο*» τον έκανε «*φιλόθεο*» και από αμαρτωλό τον κατέστησε «*μετανοημένη εικόνα του Θεού*».²⁷⁰ Το κείμενο του βιβλίου κλείνει με τη διδαχή και το νόημα της έλευσης του Χριστού στον επίγειο κόσμος, η σωτηρία εκείνων που έχουν χαθεί από τον δρόμο τους. Στη στήλη «*συζήτηση στην τάξη*», οι μαθητές και ο εκπαιδευτικός έχουν την ευκαιρία να αναπτύξουν το θέμα της περιφρόνησης των ανθρώπων. Ακόμη, οι μαθητές μπορούν να συνειδητοποιήσουν πως με τον Χριστό όλα μπορούν να αλλάξουν και όλοι μπορούν να σωθούν μετανοώντας ειλικρινά. Ως δραστηριότητα τίθεται η εύρεση της αιτίας που επισκέφτηκε ο Κύριος τον περιφρονημένο Ζακχαίο και η συζήτηση της έννοιας της φράσης: «*Σήμερα μπήκε η σωτηρία σ' αυτό το σπίτι*». Εντούτοις, δεν παρατηρείται κάποια άλλη διδακτική δραστηριότητα περί του φαινομένου της αλλοτρίωσης.

Στην Ε΄ τάξη το κεφάλαιο: «*Αγώνας για την αλλαγή του εαυτού μας*» θα μπορούσε να ειπωθεί πως είναι ολόκληρο αφιερωμένο στην αλλοτρίωση των ανθρώπων και στη δυνατότητα που έχουν για μεταστροφή και αλλαγή. Τα κείμενα της ενότητας «*Ένας άνθρωπος αλλάζει ριζικά*» αναφέρονται στο έργο και στα θαύματα που ο Κύριος επιτελούσε κατά την επίγεια ζωή Του. Στις δραστηριότητες, οι μαθητές παροτρύνονται μέσω ερωτήσεων να διατυπώσουν τη γνώμη τους για τη στιγμή που ο δαιμονισμένος, αλλοτριωμένος άνθρωπος της Γέργεσα τρέχει κοντά στον Χριστό. Δίνεται έτσι η ευκαιρία για μια ακόμη φορά να συνειδητοποιήσουν πως μπορεί να αλλάξει η αλλοτριωμένη κατάσταση της ζωής του συγκεκριμένου ανθρώπου και κατ' επέκταση και όλων εκείνων των ανθρώπων που βρίσκονται σε παρόμοια κατάσταση. Στο τέλος της ενότητας υπάρχουν παραθέματα που αφορούν στην ερώτηση που τίθεται

²⁶⁹ Νικολάου Μητροπολίτου Φθιώτιδος, *Εις επίγνωσιν Θεού*, εκδ. Αποστολική Διακονία, β΄ έκδοση, Αθήνα, 1999, σ.321-324.

²⁷⁰ Μητροπ. Εδέσσης Ιωήλ, «*Ο επιούσιος άρτος*», *Ομιλίες στα Αποστολικά και Ευαγγελικά αναγνώσματα*, εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2009.

στους μαθητές για τους τρόπους με τους οποίους δύνανται να αντιμετωπιστούν οι πειρασμοί και για το πώς ο Κύριος μας βοηθάει στον αγώνα κατά των πειρασμών.

Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται κι οι επόμενες ενότητες Η ενότητα 3.2 αναφέρεται στη μετάνοια που μπορεί ο άνθρωπος να δείξει και να σωθεί. Ύψιστο παράδειγμα της μετάνοιας ήταν του συσταυρωμένου με τον Κύριο, ληστή ο οποίος έγινε κοινωνός της σωτηρίας και του Παραδείσου. Ακόμη και την τελευταία στιγμή ο ληστής, ο οποίος για τη δικαιοσύνη του υπόλοιπου κόσμου ήταν ανάξιος για να ζει, που ήταν «τελευταίος και περιφρονημένος» της κοινωνίας, αξιώθηκε με την ειλικρινή μετάνοια, να εισέλθει πρώτος εντός του Παραδείσου και βρίσκεται να προηγείται όλων των δικαίων και να είναι σε διαρκή κοινωνία με τον Κύριο.²⁷¹ Πάντοτε χωρίς να γνωρίζουμε ο κάθε άνθρωπος μπορεί να διαλέγεται από καρδιάς και ψυχής με τον Θεό, μυστικά χωρίς αυτό να γίνεται αντιληπτό από κανέναν παρατηρητή²⁷² με συνέπεια να υπάρχει η σπίθα της μεταστροφής και της μετάνοιας.

Η ενότητα 3.3 «*Τα λάθη μας διορθώνονται*» αναφέρει παραδείγματα μετάνοιας. Η μία περίπτωση είναι του Πέτρου που απαρνήθηκε τον Ιησού τρεις φορές και που όμως μετανόησε ειλικρινώς και ζήτησε συγχώρεση και η άλλη περίπτωση είναι του Ιούδα που πρόδωσε τον Ιησού και, ενώ κατάλαβε το λάθος του, δεν κατάφερε να αποδείξει την ειλικρινή μετάνοιά του, διότι προτίμησε να βάλει τέλος στη ζωή του από το να ζητήσει συγχώρεση. Οι δραστηριότητες του εγχειριδίου που άπτονται του θέματος της αλλοτρίωσης είναι τα θέματα προς συζήτηση, όπου οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να συγκρίνουν τις περιπτώσεις μετάνοιας των δύο μαθητών του Χριστού και να κατανοήσουν την προσφορά της εξομολογήσεως κατά την ειλικρινή μετάνοια. Οι μαθητές διαβάζοντας το κείμενο του παραθέματος δύνανται να εμπεδώσουν πως η μετάνοια και η συγχώρεση σώζουν από την αιώνια απομάκρυνση από τον Κύριο.²⁷³

Όσον αφορά στη ΣΤ΄ τάξη, στο Γ΄ κεφάλαιο και συγκεκριμένα στην 10^η ενότητα «*και οι δύο προσεύχονταν αλλά...*» παρουσιάζει δύο αλλοτριωμένους ανθρώπους της παραβολής του Ιησού, του Τελώνου και του Φαρισαίου. Η ειδοποιός διαφορά των δύο προσευχών ήταν το αίτημα για συγχώρεση στον Θεό, από πλευράς του συνειδητοποιημένου Τελώνη. Παρόλο που ο Τελώνης εκπροσωπούσε την

---

²⁷¹ Μητροπολίτη Δημητριάδος Ιγνατίου «τον ληστήν αυθημερόν του Παραδείσου ηξίωσας Κύριε. <https://www.vimaorthodoxias.gr/theologikos-logos-diafora/ton-ληστήν-αυθημερόν-του-παραδείσου> (4/12/21)

²⁷² Ι. Κ. Κορναράκης, *Κυνηγώντας τον βάτραχο*, Αθήνα 2009, σ. 60-63.

²⁷³ Κ. Κορναράκης, Κ. Πρέντος, π. Δ. Γιαννακόπουλος, *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού, Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 2003, σ.56.

αμαρτωλότητα και την αδικία, εντούτοις κατανόησε τα λάθη του και επέστρεψε μετανοημένος στην προσευχή ζητώντας συγχώρεση. Από την άλλη, ο Φαρισαίος είχε πλέον αλλοτριωθεί. Η παραβολή αποδεικνύει στους μαθητές πως ο άνθρωπος, ο οποίος είναι γεμάτος εγωισμό και υποκρισία γίνεται πολύ αντικοινωνικός²⁷⁴ και εν τέλει γνωρίζει και την κοινωνική αλλοτρίωση και περιθωριοποίηση. Η ταπείνωση που έδειξε ο Τελώνης είναι το μέσο που θα κάνει καθαρότερο τον κόσμο, διότι με την ταπείνωση αποδεχόμαστε και σεβόμαστε τον άλλον άνθρωπο και ανοίγεται ο δρόμος της μετάνοιας και της διόρθωσης.²⁷⁵ Οι δραστηριότητες της ενότητας είναι η επισήμανση από τους μαθητές των θετικών και αρνητικών αυτών θρησκευτικών συμπεριφορών και ο εντοπισμός σημερινών παρόμοιων στάσεων από χριστιανούς. Επίσης, να εξηγήσουν γιατί η προσευχή με καθαρή την καρδιά φέρνει τον άνθρωπο κοντά στον Θεό.

4.5 Κριτική αποτίμηση των ΔΕΠΠΣ και ΑΠΣ του 2003 και των σχολικών εγχειριδίων του 2006

Βασικό χαρακτηριστικό των ΑΠΣ του 2003 είναι η διαθεματικότητα, η οποία προετοιμάζει τους μαθητές του σχολείου να μπορούν να ανταποκρίνονται στις ανάγκες και απαιτήσεις της εποχής.²⁷⁶ Η διαθεματική προσέγγιση της γνώσης που είχε εισαχθεί στα βιβλία του 2006 με βάση τα ΑΠΣ του 2003 αποτέλεσε όντως μια καινοτόμο διάσταση. Η νέα αυτή διάσταση είχε ως σκοπό να αλλάξει τη φιλοσοφία του συστήματος της εκπαίδευσης με την αναπροσαρμογή της μαθησιακής διαδικασίας στην πραγματικότητα της σύγχρονης εποχής που διαρκώς μεταβάλλεται. Έτσι, τα ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ του 2003 προτείνουν δραστηριότητες που αναφέρονται σε γιορτές άλλων χριστιανικών παραδόσεων και άλλων θρησκειών, στο ενδιαφέρον απέναντι στους αλλοεθνείς και ετερόθρησκους που χρήζουν υποστήριξης και φροντίδας, στην παγκόσμια ενότητα όλων των ανθρώπων, την ανάπτυξη περιβαλλοντικής και

---

²⁷⁴ π. Νικόλαος Χριστοδούλου, «Φαρισαίου φύγωμεν υψηγορίαν».

<http://www.isagiastriados.com/index.php/articles/keimena-orthodoxis-theologias-3/300-«Φαρισαίου-φύγωμεν-υψηγορίαν»> (15/12/21)

²⁷⁵ π. Αλέξανδρος Σμέμαν, *Εορτολόγιο – Ετήσιος εκκλησιαστικός κύκλος*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, 2005.

²⁷⁶ Σ. Αλαχιώτης, «Για Ένα Σύγχρονο Εκπαιδευτικό Σύστημα: Η Διαθεματικότητα και η Ευέλικτη Ζώνη αλλάζουν την παιδεία και αναβαθμίζουν την ποιότητα της Εκπαίδευσης», *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο*, 2003, σ.1-20.

οικολογικής συνείδησης, την κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα, την πείνα, τη φτώχεια, τον πόλεμο, την απάνθρωπη στάση των ισχυρών.²⁷⁷

Τα ΠΣ του 2003 εκτός του ότι ενημέρωναν για το θρησκευτικό φαινόμενο και ανέπτυσαν τη θρησκευτική συνείδηση και την οικειοποίηση γνώσεων για τη θρησκευτική παράδοση του Ορθόδοξου Χριστιανισμού, καλλιεργούσαν την προσωπικότητα και το ήθος κάθε μαθητή αξιοποιώντας την Αγία Γραφή και τα πατερικά κείμενα. Ακόμη, έδιναν έμφαση στο να καταστήσουν τους μαθητές ικανούς να αναπτύξουν την κριτική τους στάση απέναντι στις θρησκευτικές παραδοχές, να κατανοήσουν τον πολυσήμαντο ρόλο που διαδραματίζει ο Χριστιανισμός στον ελληνικό και ευρωπαϊκό πολιτισμό. Παράλληλα, να εμπεδώσουν ότι υπάρχουν διαφορετικές εκφράσεις θρησκευτικότητας, να κατανοήσουν ότι το πραγματικό και ουσιαστικό μήνυμα του Χριστιανισμού είναι οικουμενικό και υπερεθνικό, να συνειδητοποιήσουν τη σύγχρονη πλουραλιστική σύνθεση των κοινωνιών και την ανάγκη για διαθρησκειακή επικοινωνία.²⁷⁸

Αναφορικά με τα διδακτικά εγχειρίδια του 2006, πολλοί θεολόγοι εκπαιδευτικοί άσκησαν κριτικές παρατηρήσεις για τη βελτίωση και αναμόρφωσή τους. Παράλληλα, η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος υιοθέτησε μια έντονη κριτική στάση απέναντι στα βιβλία του 2006 λέγοντας ότι στα βιβλία αυτά λείπει ο ορθόδοξος προσανατολισμός και ότι υποτιμάται η εν Χριστώ Αποκάλυψη και η θεοπνευστία της Αγίας Γραφής.²⁷⁹ Ακόμη, προτείνεται η συγγραφή νέων Αναλυτικών Προγραμμάτων και σχολικών εγχειριδίων για τα Θρησκευτικά.²⁸⁰ Προηγουμένως, την ίδια και πιο οξεία έως απορριπτική στάση διατύπωσαν και ορισμένοι άλλοι κύκλοι θεολόγων με τη διεξαγωγή ενός συνεδρίου στη Θεσσαλονίκη. Πιο συγκεκριμένα, τα διδακτικά εγχειρίδια του 2006 δέχτηκαν δριμύτατη κριτική από Ημερίδα που διοργανώθηκε από το Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας του ΑΠΘ, τον Μάιο του 2007, με θέμα «*Τα νέα βιβλία Θρησκευτικών Δημοτικού και Γυμνασίου*».

---

²⁷⁷Στ. Γιαγκάζογλου, «Το μάθημα των Θρησκευτικών στη Δημόσια εκπαίδευση, φυσιογνωμία, σκοποί, περιεχόμενο, νέα βιβλία, διαθεματική προσέγγιση, ευρωπαϊκή προοπτική, θεολογία της ετερότητας», στην *Επιστημονική Ημερίδα Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο απέναντι στις προκλήσεις των καιρών*, Νεάπολη Θεσσαλονίκης, 2007, σ. 34-57.

²⁷⁸Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός, Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2021, σ.399-400.

²⁷⁹Στ. Γιαγκάζογλου, *όπ.π.* σ.12-13.

²⁸⁰ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα, 2003, σ.3737.

Εκεί ουσιαστικά κατηγορήθηκαν τα βιβλία του ΜτΘ ότι αποστασιοποιούνται από το περιεχόμενο της Ορθόδοξης Χριστιανικής Αγωγής και στερεώνονται στη επιταγές και τα προτάγματα της πολυπολιτισμικότητας και της παγκοσμιοποίησης. Ακόμη, θεωρήθηκε ότι απορρίπτουν σιγά-σιγά την ομολογιακή και κατηχητική φυσιογνωμία του Μαθήματος και εμπλουτίζουν τις θρησκευολογικές αναφορές και γνώσεις. Αυτό σύμφωνα με τις διαπιστώσεις της επιστημονικής Ημερίδας, έχει ως αποτέλεσμα να υποβαθμίζεται και εν τέλει να καταστρατηγείται η ομολογιακή και κατηχητική φύση του ΜτΘ με αποτέλεσμα οι μαθητές να οδηγούνται σε αναταραχή και σε σταδιακή απώλεια της πολιτιστικής και πολιτισμικής τους ταυτότητας και μεταβολή του σε μια ουδέτερη θρησκευολογία. Η «κακή» συμπεριφορά των νέων μαθητών, κατά τα συμπεράσματα της εν λόγω Ημερίδας, έχει τις ρίζες της στην καταστρατήγηση και ισοπέδωση των αρχών και αξιών που αποφάσισε η δέθην πολυπολιτισμικότητα, ο πλουραλισμός και η παγκοσμιοποίηση. Σύμφωνα με την Ημερίδα, οι συγγραφείς των εγχειριδίων δεν είναι υπεύθυνοι για τις πολυπολιτισμικές, θρησκευολογικές κατευθύνσεις που ακολουθούνται στα βιβλία, αλλά απλά την υπηρετούν. Επίσης, κατηγόρησαν τα σχολικά αυτά εγχειρίδια του Δημοτικού ότι χαρακτηρίζονται από μείωση και ανυπαρξία του βιωματικού στοιχείου, καθώς επίσης ότι διαθέτουν κοινωνικό και όχι θρησκευτικό προσανατολισμό. Ακόμη, στην Ημερίδα αυτή διατυπώθηκε ότι τα σχολικά εγχειρίδια για το ΜτΘ, αν απομονώσει κανείς τη θετική τους αισθητική εμφάνιση, μεταβάλλουν και υπονομεύουν τη στέρεη βάση και τον προσανατολισμό της Ορθόδοξης Χριστιανικής Αγωγής.²⁸¹

Το ΔΕΠΠΣ του 2003 εφοδιάζει τους μαθητές με γνώσεις και δεξιότητες, διαμορφώνοντας πλήρως την εκπαιδευτική συνείδηση και επάρκειά τους. Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές ως αυριανοί πολίτες, χρειάζεται να προετοιμαστούν κατάλληλα για την οικογένεια, να γνωρίσουν και να αγαπήσουν τον τόπο τους, να γνωρίσουν την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση, να εκτιμήσουν το δημοκρατικό πολίτευμα και την ιδιότητα του ευσυνείδητου πολίτη και να αναπτύξουν επιπλέον τη συνείδηση του ευρωπαϊού πολίτη. Στα ΑΠΣ των Θρησκευτικών κεντρικός στόχος είναι οι μαθητές να καλλιεργήσουν τη θρησκευτική τους συνείδηση, προκειμένου να μπορέσουν να προσεγγίσουν τις άλλες θρησκευτικές παραδόσεις και αντιλήψεις δίχως την ύπαρξη προκαταλήψεων, να ευαισθητοποιηθούν και να πάρουν θέση στον

---

²⁸¹ Στ., Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός, Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, όπ.π. σ.400-405.

σύγχρονο κοινωνικό προβληματισμό γύρω από τον χαρακτήρα και τη φυσιογνωμία του μαθήματος των Θρησκευτικών.²⁸² Στα ΑΠΣ των Θρησκευτικών, διασαφηνίζεται ότι οι μαθητές κατά την εννεαετή εκπαίδευσή τους γνωρίζουν τη χριστιανική πίστη ως παράδοση και πολιτισμό, ενώ ταυτόχρονα πληροφορούνται για άλλες χριστιανικές Ομολογίες, αλλά και για άλλες θρησκείες, όπως είναι ο Ιουδαϊσμός και το Ισλάμ. Τα εγχειρίδια των Θρησκευτικών αναφέρονται κατά το μεγαλύτερο τμήμα τους στον Ορθόδοξο Χριστιανισμό και μιλούν συνοπτικά για τα άλλα θρησκευτικά δόγματα.

Πολλοί έχουν προσδώσει στο μάθημα των Θρησκευτικών ομολογιακό χαρακτήρα και το έχουν χαρακτηρίσει ως μονοφωνικό και πιστεύουν ότι δεν δύναται να ανταποκριθεί στις ανάγκες μιας πλουραλιστικής, ελεύθερης και δημοκρατικής κοινωνίας.²⁸³ Στη θρησκευτική αγωγή με βάση τον νόμο (1566/85) διδάσκεται υποχρεωτικώς, έστω και με διευρυμένους ορίζοντες, η ορθόδοξη χριστιανική πίστη. Πολλοί είναι αυτοί που κατηγορούν το ΜτΘ για μονοφωνία, κατηχητικότητα και αδυναμία ανταπόκρισης στις ανάγκες μιας πλουραλιστικής δημοκρατικής κοινωνίας. Οι υποστηρικτές αυτής της άποψης δε φαίνεται να εκδηλώνουν ενδιαφέρον για τη νέα σκοποθεσία του ΜτΘ, για μια κατεύθυνση καιρίων αλλαγών και προόδου του στα τελευταία 20-30 χρόνια πέραν της κατηχητικής και ομολογιακής του φυσιογνωμίας. Βασικό επιχείρημα των υποστηρικτών του ομολογιακού χαρακτήρα του μαθήματος είναι ότι ο ορθόδοξος πληθυσμός στην Ελλάδα διέπεται από μεγάλη θρησκευτική ομοιογένεια και ακόμη ότι η Ορθοδοξία είναι αναπόσπαστο στοιχείο του έθνους των Ελλήνων. Από την άλλη, αυτοί που επικρίνουν το ομολογιακό μάθημα δεν είναι μονάχα μέλη της κοινότητας των επιστημόνων και απλοί πολίτες, αλλά θεσμοθετημένα όργανα και αρχές. Μάλιστα, με βάση τον Συνήγορο του Πολίτη, το δικαίωμα απαλλαγής από το ΜτΘ που κάθε μαθητής μπορεί να έχει, προκύπτει από την κατηχητική και μονόπλευρη φυσιογνωμία του μαθήματος.²⁸⁴

---

²⁸²Στ. Γιαγκάζογλου, «Η φυσιογνωμία και ο χαρακτήρας του θρησκευτικού μαθήματος. Η θρησκευτική αγωγή στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες», στο συλλ. τόμο *Τα Θρησκευτικά ως μάθημα ταυτότητας και πολιτισμού*, Εισηγήσεις Σεμιναρίου, έκδ. Διακοινοβουλευτικής Συνέλευσης της Ορθοδοξίας –Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2005, σ. 126-144 και *Σύναξη* 93 (2005), σ. 39-52.

²⁸³ Στ. Γιαγκάζογλου, «Το μάθημα των Θρησκευτικών στη δημόσια εκπαίδευση. Φυσιογνωμία, σκοποί, περιεχόμενο, νέα βιβλία, διαθεματική προσέγγιση, ευρωπαϊκή προοπτική, θεολογία της ετερότητας», στην *Επιστημονική Ημερίδα Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο απέναντι στις προκλήσεις των καιρών*, Νεάπολη Θεσσαλονίκης, 2007, σ. 34-57.

²⁸⁴ Στ. Γιαγκάζογλου, «Το μάθημα των Θρησκευτικών μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού. Εναλλακτικές προσεγγίσεις της θρησκευτικής ετερότητας στο δημόσιο σχολείο», στην *Ημερίδα με θέμα: Το Μάθημα των Θρησκευτικών στο Σύγχρονο Σχολείο-Θέσεις και Αντιθέσεις -Προοπτικές*, 2009.

Είναι φανερό ότι έγινε προσπάθεια τόσο από το ΔΕΠΠΣ και από τα ΑΠΣ του 2003, όσο και από τα βιβλία που παρήχθησαν το 2006 με βάση τα ΑΠΣ του 2003 να προσεγγίσουν τα κοινωνικά ζητήματα που είχαν ήδη αρχίσει να διαμορφώνονται στην ελληνική κοινωνία. Τα συγκεκριμένα ΑΠΣ θίγουν τα κοινωνικά ζητήματα της ετερότητας, των κοινωνικών δικαιωμάτων (κοινωνική δικαιοσύνη, ισότητα), των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της φτώχειας, της κοινωνικής αποξένωσης-αλλοτρίωσης, του θρησκευτικού πλουραλισμού, της μετανάστευσης και της προστασίας του περιβάλλοντος.

Το κοινωνικό ζήτημα της **Θρησκευτικής και πολιτισμικής ετερότητας** δεν προσεγγίζεται ξεκάθαρα από το ΔΕΠΠΣ του 2003 για τη Γ' τάξη του Δημοτικού. Ξεκάθαρη όμως αναφορά μέσω στοχοθεσίας γίνεται στη ΣΤ' Δημοτικού. Ωστόσο, η έννοια του «ετέρου», του άλλου, υπάρχει αφενός με τη μορφή προτροπής και δημιουργίας πνεύματος αγάπης και σεβασμού σε κάθε άνθρωπο ως πλησίον σύμφωνα με το Ευαγγέλιο, αφετέρου δε, ως κατανόηση του γεγονότος ότι ο Θεός δείχνει την απέραντη αγάπη του προς όλους τους ανθρώπους, κάτι που διαχέεται στο μάθημα των Θρησκευτικών, όπως διδάσκεται στις τέσσερις τάξεις του Δημοτικού σχολείου.

Τα ΑΠΣ του 2003 παρουσιάζουν εκτεταμένα το φαινόμενο της θρησκευτικής και πολιτισμικής ετερότητας σχεδόν σε όλες τις τάξεις του δημοτικού (Γ', Δ', ΣΤ'), είτε με τη μορφή στόχων που προϋδεάζουν και εισάγουν τα παιδιά στο φαινόμενο, είτε με προτεινόμενες δραστηριότητες, ώστε να γίνει κατανοητό βιωματικά. Οι προτεινόμενες δραστηριότητες άπτονται κατά κύριο λόγο της διερεύνησης,²⁸⁵ της συζήτησης²⁸⁶ και της δράσης.²⁸⁷

Τα σχολικά εγχειρίδια ακολουθούν τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών. Μέσα από κείμενα, δραστηριότητες, παραδείγματα, εικόνες, ζωγραφιές, φωτογραφίες, προάγουν την ενσυναίσθηση των μαθητών αναφορικά με τη θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα, η οποία υπάρχει ανά τον κόσμο εντός των πολυπολιτισμικών κοινωνιών.²⁸⁸ Έτσι, οι μαθητές κατανοούν ότι ο καθένας φέρει πολιτισμό και θρησκευτικότητα που όλοι θα πρέπει να σέβονται.²⁸⁹ Επιπλέον, τα σημαντικότερα

²⁸⁵ Προτείνεται παραδείγματος χάριν η αναζήτηση ηθών και εθίμων από άλλες εννοίες.

²⁸⁶ Οι μαθητές καλούνται να συζητήσουν για τις κύριες εορτές άλλων θρησκειών

²⁸⁷ Δραστηριότητα δράσης είναι η συγκέντρωση χρημάτων ώστε να προσφερθούν σε οικογένεια διαφορετικής θρησκευτικής πεποιθήσεως.

²⁸⁸ Στ. Γιαγκάζογλου, «Η φυσιογνωμία και ο χαρακτήρας του θρησκευτικού μαθήματος. Η θρησκευτική αγωγή στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες», στο συλλ. τόμο *Τα Θρησκευτικά ως μάθημα ταυτότητας και πολιτισμού*, Εισηγήσεις Σεμιναρίου, έκδ. Διακοινοβουλευτικής Συνέλευσης της Ορθοδοξίας –Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2005, σ. 126-144 και *Σύναξη* 93 (2005), σ. 39-52.

²⁸⁹ Π.Δ. Ξωγέλλης, *Παιδαγωγική του Σχολείου*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2002, σ.9-11.

στοιχεία, περιεχόμενα και τίτλοι των ενοτήτων πλαισιώνονται με έντονο χρωματισμό, έτσι ώστε οι μαθητές να υποκινούνται και μέσω του οπτικού ερεθίσματος. Επίσης, με αυτόν τον τρόπο, κατανοούν τη σημασία των ιδιαίτερων κειμένων εντός των πλαισίων. Στο τέλος κάθε ενότητας υιοθετούνται από το σχολικό εγχειρίδιο οι στήλες «*Με λίγα λόγια*» και «*Με μια φράση*» ώστε να υπάρχει αναστοχασμός των κυριότερων μηνυμάτων των ενοτήτων.

Η κατανόηση της σημασίας της αγάπης και του σεβασμού προς τον έτερο άνθρωπο στα σχολικά εγχειρίδια του 2006, κατανοείται και προάγεται κυρίως μέσα από τα κεντρικά κείμενα των ενοτήτων, μέσω οπτικών ερεθισμάτων από φωτογραφίες που παρουσιάζουν τη διαφορετικότητα, μέσα από την έγχρωμη εικονογράφηση²⁹⁰ που εικονίζεται η αρμονική συμβίωση όλων των ανθρώπων²⁹¹ και δευτερευόντως από δραστηριότητες ενδεικτικές που δρουν υποστηρικτικά. Οι δραστηριότητες που προτείνονται αναφορικά με την ετερότητα, άπτονται κυρίως της κατηγορίας των συζητήσεων²⁹² και της δημιουργικής έκφρασης με ζωγραφική.²⁹³

Αναφορικά με το ΔΕΠΠΣ, ο **θρησκευτικός πλουραλισμός** εμφανίζεται στη ΣΤ΄ Δημοτικού σε έναν γνωστικό άξονα. Τα ΑΠΣ προσεγγίζουν το θέμα σε δύο τάξεις του Δημοτικού (Γ΄ και ΣΤ΄). Στη Γ΄ τάξη μόνο ως δραστηριότητα προσεγγίζεται το ζήτημα, εν αντιθέσει με την ΣΤ΄ για την οποία τα ΑΠΣ, αφιερώνουν ένα ολόκληρο κεφάλαιο (το ΣΤ΄). Τα ΑΠΣ στοχεύουν στη γνωριμία με διάφορα χαρακτηριστικά γνωρίσματα άλλων θρησκειών και ως δραστηριότητες προτείνονται η συλλογή στοιχείων, η ζωγραφική και το ξεφύλλισμα βιβλίων των προτεινόμενων θρησκειών.

Τα σχολικά εγχειρίδια ακολουθούν τα ΑΠΣ. Για τη Γ΄ Δημοτικού το κείμενο της 28ης ενότητας του ΣΤ΄ κεφαλαίου, εισάγει τον μαθητή στη συμβίωση και η δραστηριότητα που προτείνεται θίγει το εν λόγω κοινωνικό ζήτημα, προτείνοντας συζήτηση για κύριες εορτές άλλων θρησκειών. Αναφορικά με τη ΣΤ΄ τάξη του

---

²⁹⁰Κ. Δ. Μαυροσκούφης, «Η εικονογράφηση της Ιστορίας και η διακόσμηση των σχολείων», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 105 (1999), σ.50-59.

²⁹¹Στη σελίδα 29 του σχολικού εγχειριδίου της Γ΄ τάξης Δημοτικού εικονίζονται παιδιά από τρεις διαφορετικές φυλές αγκαλιασμένα σε ένα αερόστατο που είναι η Γη. Στη σελίδα 39 παράλληλα με την περιγραφή της πολιτισμικής ετερότητας υπάρχει φωτογραφία του ΕΟΤ από το Σούνιο. Στη σελ. 85 στο κεφάλαιο ΣΤ΄ της Γ΄ τάξης Δημοτικού εικονίζεται η διαφορετικότητα μεταξύ των ανθρώπων. Στην 33^η ενότητα του διδακτικού βιβλίου της Δ΄ τάξης Δημοτικού παρουσιάζεται ζωγραφιά με όλα τα παιδιά πιασμένα χέρι – χέρι από όλες τις φυλές, να αγκαλιάζουν τη Γη. Στη σελίδα 58 του βιβλίου της ΣΤ΄ τάξης υπάρχει φωτογραφία του Οικ. Πατριάρχη Αθηνάγορα με τον Πάπα Παύλο τον Στ΄ στο Βατικανό το 1967 σε μία φιλική στιγμή. Τέλος στη σελίδα 73, υπάρχει ζωγραφιά με πρόσωπα από παιδιά όλων των φυλών να σχηματίζουν ένα ενιαίο ανθρώπινο σώμα.

²⁹² Για τη Γ΄ τάξη στις σελ. 30, 32, 87, για τη Δ΄ τάξη: σελ. 45, 82, 89.

²⁹³ Για τη Γ΄ τάξη: σελ. 77.

Δημοτικού γίνεται προσέγγιση του θέματος κυρίως μέσα από τα διδακτικά κείμενα. Δεν υπάρχουν, όμως, δραστηριότητες θρησκευτικής πολυφωνίας και πλουραλισμού.

Γενικά, παρατηρείται ότι δεν υπάρχουν δραστηριότητες άμεσης προσέγγισης του κοινωνικού αυτού ζητήματος, καθώς επίσης και ότι περιλαμβάνονται ορισμένες μόνο θρησκείες και χριστιανικά δόγματα. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα κείμενα των σχολικών εγχειριδίων προσεγγίζουν άμεσα το ζήτημα, διότι έχουν τη μορφή διαλόγου μεταξύ δασκάλου και μαθητών για τις συγκεκριμένες θρησκείες που αναφέρονται.²⁹⁴ Έχουν πολυφωνική μορφή, αφού συμμετέχουν στις φανταστικές συζητήσεις μαθητές άλλων θρησκειών που εξηγούν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της θρησκείας τους. Με αυτόν τον τρόπο, στοχεύουν στον εποικοδομητικό διάλογο των μαθητών, παρακινώντας τους να ενημερώσουν περαιτέρω τους συμμαθητές τους για τις θρησκείες στις οποίες ανήκουν. Δεν πρέπει να λησμονηθεί ότι στην εποχή της δημιουργίας των ΑΠΣ (2003) δεν ήταν τόσο διαδεδομένο το φαινόμενο του θρησκευτικού πλουραλισμού στην ελληνική επικράτεια.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα δικαιώματα του παιδιού ως κοινωνικά ζητήματα της εποχής δεν θίγονται από τους στόχους του ΔΕΠΠΣ. Αναφορικά με τα ΑΠΣ, στις περισσότερες τάξεις (Γ', Δ', Ε') υπάρχει τουλάχιστον ένα κεφάλαιο που θα διαπραγματευτεί το ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και δη, των δικαιωμάτων του παιδιού. Συνολικά, πέντε κεφάλαια και ισάριθμες ενότητες προσεγγίζουν το εν λόγω ζήτημα. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι δραστηριότητες που προτείνονται από τα ΑΠΣ είναι άμεσες και ξεκάθαρες. Υπάρχουν τέσσερις δραστηριότητες που προσεγγίζουν ευθέως το θέμα. Ιδιαίτερα στη Δ' τάξη το θέμα δύναται να ειπωθεί ότι προσεγγίζεται κυρίως από τις προτεινόμενες δραστηριότητες, δηλαδή ως μήνυμα είναι πιο ξεκάθαρο μέσω των δραστηριοτήτων.

Ωστόσο, τα σχολικά εγχειρίδια είναι ξεκάθαρα και σαφή απέναντι στα ανθρώπινα δικαιώματα και τα δικαιώματα των παιδιών. Τόσο τα κείμενα όσο και οι δραστηριότητες των ενοτήτων αγγίζουν την καρδιά των ζητημάτων. Αναφορικά με το ζήτημα των δικαιωμάτων των ανθρώπων και ειδικά των παιδιών, τα διδακτικά εγχειρίδια προσεγγίζουν με μεγάλη επιτυχία το ζήτημα.

---

²⁹⁴ Π.Δ. Ξωχέλλης, *Παιδαγωγική του Σχολείου*, όπ.π. σ.9-11.

Στα σχολικά εγχειρίδια παρατηρείται μια άμεση και ξεκάθαρη αναφορά, τόσο στα κείμενα όσο και στην εικονογράφηση, υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.²⁹⁵ Υπάρχουν δραστηριότητες που ευαισθητοποιούν²⁹⁶ και κινητοποιούν²⁹⁷ τους μαθητές. Επιπλέον προτρέπουν για περαιτέρω εντρύφηση στο κοινωνικό ζήτημα.²⁹⁸ Επίσης, σε κάθε ενότητα που θίγεται το κοινωνικό ζήτημα των δικαιωμάτων του ανθρώπου, τα σχολικά εγχειρίδια εντός της διδακτικής τους ύλης περιλαμβάνουν απτά παραδείγματα αλληλεγγύης υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τα παραδείγματα παρουσιάζονται με τη μορφή αφιερώματος σε ειδικό πλαίσιο, συνοδευόμενα πάντοτε με εικόνες και φωτογραφίες.

Το ΔΕΠΠΣ δεν κάνει ξεκάθαρη αναφορά στο κοινωνικό ζήτημα της **μετανάστευσης**. Τα ΑΠΣ εμμέσως θίγουν το θέμα χωρίς να αναφέρεται ο όρος μετανάστευση, αλλά αφήνεται να εννοηθεί σε τρεις τάξεις του Δημοτικού (Γ', Δ', ΣΤ'). Και στις τρεις τάξεις, τα ΑΠΣ προτείνουν να αναφερθεί το ζήτημα σε ένα κεφάλαιο ανά τάξη και αυτό όχι ξεκάθαρα και άμεσα. Η μόνη δραστηριότητα που προτείνεται σε αυτή την κατεύθυνση είναι η ανάγνωση άρθρων από τη Διακήρυξη των δικαιωμάτων των παιδιών.

Εκτενέστερη προσέγγιση του θέματος γίνεται από τα σχολικά εγχειρίδια. Καταρχάς, υπάρχει επεξήγηση του όρου «προσφυγιά» στο Β' κεφάλαιο της Γ' τάξης. Επίσης, ορισμένες δραστηριότητες αγγίζουν ακριβώς το ζήτημα της μετανάστευσης, όπως είναι η εύρεση πληροφοριών για την προσφυγιά που βίωσαν οι Έλληνες (Δ' τάξη, Ζ' κεφάλαιο). Ακόμη, στην ίδια σελίδα, παρατίθενται φωτογραφίες ανθρώπων που βιώνουν την προσφυγιά, οι οποίες αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι των ερωτήσεων για συζήτηση στην τάξη. Οι μαθητές έρχονται αντιμέτωποι με το πρόβλημα και τίθενται ενώπιον ευθυνών, διότι η ερώτηση καταλήγει στο πώς αντιμετωπίζονται από εμάς, οι πρόσφυγες, που φθάνουν στη χώρα μας. Οι στήλες με λίγα λόγια και με μια

---

²⁹⁵ Μ. Σούνουλου, Χ. Πίτσου, «Η αποτύπωση των ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην εικονογράφηση του έντυπου υλικού Θρησκευτικών της Γ' Δημοτικού» στα *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων: Θρησκευτική Εκπαίδευση: εκπαίδευση για το μέλλον*, Τόμος 3 (2019), σ.642-651.

²⁹⁶ Όπως οι δραστηριότητες του σχολικού εγχειριδίου της Γ' τάξης δημοτικού στη σελ. 30, 32.

²⁹⁷ Δραστηριότητες της Γ' τάξης Δημοτικού σελ. 32, στην οποία καλούνται να ενημερώσουν τα παιδιά άλλων τάξεων. Επίσης, στη δραστηριότητα του σχολικού εγχειριδίου της Δ' τάξης που οι μαθητές καλούνται να γράψουν γράμμα σε έναν Οργανισμό που υπερασπίζεται τα ανθρώπινα δικαιώματα.

²⁹⁸ Για τη Γ' τάξη, η δραστηριότητα στη σ. 32 του σχολικού εγχειριδίου της Γ' τάξης, προτείνει διαδικτυακούς τόπους που μπορούν οι μαθητές να ενημερωθούν. Για τη Δ' τάξη, η δραστηριότητα στη σ. 32 του σχολικού εγχειριδίου καλεί τους μαθητές να αναζητήσουν επιπλέον πληροφορίες για τους Γιατρούς του Κόσμου. Επίσης, η δραστηριότητα στη σ. 89 προτρέπει τους μαθητές να αναζητήσουν στοιχεία για το σύγχρονο ιεραποστολικό και φιλανθρωπικό έργο σε χώρες της Αφρικής. Στη σ. 94 οι μαθητές καλούνται να εντοπίσουν πληροφορίες για την «Αλληλεγγύη».

φράση, της συγκεκριμένης ενότητας, ανακεφαλαιώνουν τα σημαντικότερα στοιχεία για την προσφυγιά. Παρ' όλα αυτά και πάλι το ζήτημα δεν τυγχάνει της σημασίας που θα έπρεπε. Παρατηρείται ότι τόσο το ΔΕΠΠΣ, τα ΑΠΣ αλλά και τα σχολικά εγχειρίδια προσέδωσαν περιορισμένη έκταση αναφοράς στο ζήτημα της μετανάστευσης.

Αναφορικά με το **κοινωνικό ζήτημα της φτώχειας**, δε θίγεται ξεκάθαρα και εμφανώς από το ΔΕΠΠΣ, παρά μόνο σε έναν γνωστικό άξονα κατά τον οποίο στόχος είναι η κατανόηση ότι ο Χριστός ενδιαφέρεται για όλους όσοι υποφέρουν («*Αυτοί που έδειξαν και βάδισαν τον δρόμο*»). Τα ΑΠΣ σε τρεις τάξεις (Γ', Δ', Ε') προσεγγίζουν το κοινωνικό ζήτημα της φτώχειας. Στις δύο τάξεις Γ' και Ε' παραθέτουν ξεκάθαρους στόχους και δραστηριότητες, ενώ στη Δ' θίγεται εμμέσως και κυρίως ως προτεινόμενη δραστηριότητα.

Τα διδακτικά εγχειρίδια φαίνονται αντάξια των ΑΠΣ και προτείνουν ενδιαφέρουσες δραστηριότητες. Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι ακολουθούν τα ΑΠΣ και επιπλέον οι προτεινόμενες δραστηριότητες άπτονται επακριβώς του ζητήματος. Αξίζει να σημειωθεί ότι ακόμη και στη Δ' τάξη όπου τα ΑΠΣ δεν εμφανίζουν επακριβώς στόχους και δραστηριότητες αναφορικά με τη φτώχεια, τα σχολικά εγχειρίδια παρουσιάζουν περισσότερες ενότητες που άπτονται εμφανώς στο συγκεκριμένο ζήτημα, ενώ οι δραστηριότητες είναι διδακτικές επί του θέματος. Έτσι, πιο στοχευμένα τα σχολικά εγχειρίδια θίγουν το ζήτημα της φτώχειας στη Γ' τάξη στο Β' κεφάλαιο, σε μία ΘΕ, στη Δ' τάξη, στα κεφάλαια, Α', Γ' και Ε', στα οποία αφιερώνεται από μια ΘΕ καθώς και στην Ε' τάξη στο Ε' κεφάλαιο σε μία ΘΕ. Οι δραστηριότητες που προτείνονται ευαισθητοποιούν²⁹⁹, ενεργοποιούν, κινητοποιούν και προτρέπουν να δραστηριοποιηθούν εμπράκτως³⁰⁰ οι μαθητές. Επίσης, υπάρχουν δραστηριότητες έρευνας, συζήτησης και διαλόγου εντός της τάξεως,³⁰¹ χωρίς να λείπουν και δραστηριότητες αντιστοίχισης και συμπλήρωσης κενών.³⁰² Οι φωτογραφίες που

²⁹⁹ Στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ' τάξης στη σ. 32 υπάρχει δραστηριότητα που προτρέπει εφόσον διαβάσουν μικρό απόσπασμα, να γράψουν ερωτήσεις στα παιδιά που υποφέρουν από τη φτώχεια.

³⁰⁰ Στη Γ' τάξη το σχολικό εγχειρίδιο στη σ. 32 τα παιδιά καλούνται να γίνουν μικροί δημοσιογράφοι να ζωγραφίσουν και να ενημερώσουν τα υπόλοιπα παιδιά του σχολείου. Στο σχολικό εγχειρίδιο της Δ' τάξης, η δραστηριότητα της σ. 14 παρακινεί τα παιδιά να οργανώσουν μικρό παζάρι με δικά τους έργα για να ενισχύσουν κάποια οικογένεια που είναι φτωχή ή να προσφέρουν ένα γεύμα γαλήνης.

³⁰¹ Στη Δ' τάξη στο σχολικό εγχειρίδιο στη σ. 45, οι μαθητές με αφορμή φωτογραφίες από παιδιά της Αφρικής, καλούνται αφού αναζητήσουν υλικό από διάφορες πηγές, να συζητήσουν όλοι μαζί. Στη σ. 71 οι μαθητές πρέπει να γράψουν και να συζητήσουν τρόπους που να φανερώσουν πως σκέφτονται και τις ανάγκες των άλλων. Στο εγχειρίδιο της Ε' τάξης στη σ. 108 οι μαθητές προτρέπονται να σχολιάσουν μια πρόταση.

³⁰² Στη σ. 71 του σχολικού εγχειριδίου της Δ' τάξης παρουσιάζεται δραστηριότητα αντιστοίχισης. Στη σελίδα 108 του εγχειριδίου της Ε' τάξης εντοπίζεται δραστηριότητα συμπλήρωσης κενών.

παραθέτουν τα σχολικά εγχειρίδια, είναι ενδεικτικές του ζητήματος της φτώχειας και μαζί με τα κείμενα, τα αποσπάσματα και τα δημοσιεύματα αναπτύσσουν την ενσυναίσθηση των μαθητών απέναντι στο κοινωνικό αυτό φαινόμενο.

Επιπλέον, υπάρχουν προτρεπτικά κείμενα σε ειδικό πλαίσιο, όπως στο εγχειρίδιο της Δ' τάξης (στη σ. 14), τα οποία παρακινούν τους μαθητές σε δραστηριοποίηση υπέρ των ενδεών συνανθρώπων. Στο εγχειρίδιο της Ε' τάξης (στη σ. 108), καλούνται να προτείνουν τρόπους που οι ίδιοι οι μαθητές μπορούν να κάνουν, ώστε να αντιμετωπιστεί η πείνα.

Στις στήλες «*Με λίγα λόγια*» και «*Με μια φράση*» των ενοτήτων που θίγεται το κοινωνικό ζήτημα της φτώχειας υπάρχουν μηνύματα προσφοράς, αγάπης, αλληλοβοήθειας και στήριξης των συνανθρώπων.

Το ΔΕΠΠΣ (2003) παρουσιάζει ξεκάθαρα σε στόχους τα κοινωνικά ζητήματα της **κοινωνικής δικαιοσύνης και κοινωνικής ανισότητας** στις τρεις τάξεις του Δημοτικού (Γ', Δ', Ε'). Τα παραπάνω κοινωνικά ζητήματα παρουσιάζονται σε τρεις γνωστικούς άξονες για τη Γ' τάξη, σε έναν γνωστικό άξονα για τη Δ' και σε δύο για την Ε' Δημοτικού.

Τα ΑΠΣ σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού, παραθέτουν το κοινωνικό ζήτημα της ισότητας και της δικαιοσύνης. Αναφορικά με τη Γ' τάξη, σε δύο κεφάλαια (Γ', ΣΤ') και σε συνολικά τρεις ενότητες διαπιστώνουμε ότι θίγεται το ζήτημα στους γνωστικούς στόχους. Αναφορικά με τις δραστηριότητες μόνο μία προτείνεται, η οποία μάλιστα προωθεί το ζήτημα και είναι βιωματική (συγκέντρωση χρημάτων για βοήθεια σε ανθρώπους που έχουν ανάγκη). Έτσι, οι μαθητές ενισχύουν την κριτική τους στάση, διαλέγονται με το κοινωνικό ζήτημα της ισότητας και της δικαιοσύνης και προβληματίζονται.³⁰³

Στη Δ' Δημοτικού, το ζήτημα θίγεται σχεδόν στο σύνολο των κεφαλαίων (Α', Β', Γ', Δ, Ε', ΣΤ' πλην του Ζ') και συνολικά περιλαμβάνεται σε οκτώ θεματικές ενότητες. Στις περισσότερες υπάρχουν προτεινόμενες δραστηριότητες και μάλιστα στην πλειοψηφία προσεγγίζουν το κοινωνικό ζήτημα της ανισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Ωστόσο, θα ήταν ορθό να ειπωθεί ότι δεν άπτονται ξεκάθαρα της κοινωνικής ανισότητας και δικαιοσύνης, αλλά απλώς προσεγγίζουν το όλο ζήτημα. Χρειάζεται η καθοδηγούμενη κατεύθυνση του δασκάλου για την εκμείευση πληροφοριών και για να καταστούν οι δραστηριότητες αυτές διδακτικές προς τα εν

---

³⁰³ Δ. Καμαρινού, *Βιωματική μάθηση στο Σχολείο*, papergraph, Αθήνα, 1998, σ.1-8.

λόγω κοινωνικά ζητήματα. Το σχολικό εγχειρίδιο, συνιστά το εφελτήριο και το μέσο σύνδεσης μεταξύ εκπαιδευτικού και μαθητών και συντελεί στην αφομοίωση της προσφερόμενης γνώσης.³⁰⁴

Για την Ε΄ τάξη του Δημοτικού, το ζήτημα θίγεται σε δύο κεφάλαια (Α΄ και Ε΄) σε συνολικά τρεις θεματικές ενότητες. Οι προτεινόμενες δραστηριότητες είναι ισάριθμες όμως και πάλι εδώ, όπως και παραπάνω, δεν άπτονται άμεσα των ζητημάτων, παρά μόνο σε μία (σύνταξη επιστολής με θέμα την αδικία στον Υπουργό Δικαιοσύνης).

Για τη ΣΤ΄ τάξη, παρατηρούνται δύο κεφάλαια στα οποία θίγονται τα κοινωνικά αυτά ζητήματα. Τα ΑΠΣ, εν προκειμένω, μόνο στους στόχους προτείνουν την προσέγγιση της κοινωνικής ανισότητας και δικαιοσύνης.

Τα σχολικά εγχειρίδια εν ολίγοις, ακολουθούν πιστά τα ΑΠΣ. Γενική διαπίστωση αναφορικά με τις δραστηριότητες είναι ότι τόσο στα ΑΠΣ, όσο και στα σχολικά εγχειρίδια οι δραστηριότητες που άπτονται αμιγώς των ζητημάτων είναι περιορισμένες. Αξίζει, όμως, να σημειωθεί ότι τα επιλεγμένα κείμενα των εγχειριδίων εισάγουν στις περισσότερες των περιπτώσεων στο κοινωνικό ζήτημα σχεδόν άμεσα τον μαθητή – αναγνώστη.³⁰⁵ Επιπροσθέτως, η εικονογράφηση παίζει ουσιαστικό ρόλο στην προώθηση των μηνυμάτων δικαιοσύνης, ισότητας και ενότητας. Επιπροσθέτως, ταυτοχρόνως με τα κείμενα και κατά κόρον δυναμικά εντός αυτών, έχουν προστεθεί οι εικόνες, προσφέροντας οπτικά ερεθίσματα αναφορικά με το κείμενο. Οι μαθητές έχοντας τις εικόνες στο ίδιο επίπεδο με το κείμενο κατανοούν καλύτερα, συναισθάνονται και εμπεδώνουν το κεντρικό νόημα, διότι παρατηρούν ταυτόχρονα με εικονογραφημένο τρόπο³⁰⁶ το μήνυμα των ενοτήτων. Επιπλέον, τα πλαίσια με τα διάφορα χρώματα αναδεικνύουν τα σημαντικότερα του κεφαλαίου. Οι δραστηριότητες που υπάρχουν αναφορικά με την κοινωνική δικαιοσύνη και την κοινωνική ανισότητα, έχουν κυρίως τη μορφή ερωταπόκρισης, κριτικής σκέψης και διερεύνησης.³⁰⁷

Το ΔΕΠΠΣ αναφορικά με το κοινωνικό ζήτημα της **περιβαλλοντικής και οικολογικής συνείδησης** κάνει νύξη στους προτεινόμενους στόχους, στη Γ΄ τάξη και στην Ε΄ τάξη του Δημοτικού. Το σύνολο των γνωστικών αξόνων που παρατηρείται περιβαλλοντική προσέγγιση είναι επτά (τέσσερις για την Γ΄ τάξη και δύο για την Ε΄

---

³⁰⁴ Α. Καψάλης, Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά Εγχειρίδια. Θεσμική Εξέλιξη και Σύγχρονη Προβληματική*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2008, σ.200-210.

³⁰⁵ Ν. Κυριαζή, *Η κοινωνιολογική έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001, σ. 283-289.

³⁰⁶ Κ. Ε. Boulding, *The Image, Knowledge in Life and Society*, Ann Arbor: university of Michigan Press, 1961.

³⁰⁷ Δ. Καμαρινού, *όπ.π.* σ.1-8.

τάξη). Ως επί το πλείστον, οι στόχοι που θέτει, κάνουν άμεση αναφορά στην έννοια του περιβάλλοντος.

Τα ΑΠΣ αναφέρονται στο περιβάλλον στις περισσότερες τάξεις του Δημοτικού. (Γ', Δ', Ε'). Αξίζει να σημειωθεί ότι εκτενέστερη αναφορά γίνεται στη Γ' τάξη του Δημοτικού, στην οποία υπάρχουν αναφορές σε όλα τα κεφάλαια. Τόσο στη Δ', όσο και στην Ε' τάξη Δημοτικού, η έννοια του περιβάλλοντος εντοπίζεται σε μία ενότητα για κάθε τάξη. Οι περισσότερες δραστηριότητες που προτείνονται από τα ΑΠΣ είναι υψηλής διδακτικής αξίας και μεστές περιβαλλοντικού νοήματος. Σημαντική παρατήρηση είναι ότι δεν υπάρχουν ισάριθμες με τις ενότητες δραστηριότητες. Θα ήταν δίκαιο να ειπωθεί ότι υπήρχαν ευκαιρίες να δοθεί έμφαση και σε άλλα σημεία (τάξη, κεφάλαια, ενότητες) από τα ΑΠΣ, αναφορικά με το περιβάλλον.

Στα διδακτικά εγχειρίδια, γίνεται ξεκάθαρη μνεία στο περιβάλλον. Παρατηρείται ότι υπάρχει η έννοια σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού σε αντίθεση με τα ΑΠΣ που δεν εντοπίζεται αναφορά στη ΣΤ' τάξη. Μάλιστα, οι μαθητές καλούνται να συμμετάσχουν με αξιοσημείωτες δραστηριότητες, οι οποίες προωθούν την περιβαλλοντική και οικολογική συνείδηση. Εντούτοις, σε ορισμένες ενότητες θα μπορούσαν να υπάρχουν πιο εστιασμένες και περισσότερες σε αριθμό. Πέραν όμως των δραστηριοτήτων, τα σχολικά εγχειρίδια παρέχουν ιδέες για προώθηση του σεβασμού και της αγάπης προς το φυσικό περιβάλλον.³⁰⁸ Υπάρχουν έργα τέχνης, που απεικονίζουν τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον,³⁰⁹ τα οποία δίνουν αφορμή στον εκπαιδευτικό να εξηγήσει τη σημασία της φροντίδας και της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος. Επιπλέον, η εικονογράφηση που υπάρχει στο διδακτικό βιβλίο, είναι συνεχής και υποστηρικτική, ενώ μέσα από αυτή προβάλλονται στοιχεία του περιβάλλοντος που ο μαθητής συνειδητά ή υποσυνείδητα κάνει τη σύνδεση ανθρώπου – περιβάλλοντος στο μυαλό του. Αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της διδασκαλίας, διότι ουσιαστικά πρόκειται για οπτικοποίηση των κειμένων. Επίσης, τα

---

³⁰⁸ Π. Ι., Εφραιμίδης, *Το περιβάλλον στα σχολικά εγχειρίδια των Θρησκευτικών του Δημοτικού Σχολείου*, AndysPublishers, 2020, σ.4-19.

³⁰⁹ Στη σ. 23 του σχολικού εγχειριδίου της Γ' τάξης, υπάρχει έργο του Θεόφιλου (το μάζεμα των ελαίων) που συνοδεύεται με διδακτικό κείμενο σε πλαίσιο, το οποίο επισημαίνει στους μαθητές την ομορφιά και τη σπουδαιότητα του δέντρου της ελιάς για τον άνθρωπο. Στη σελίδα 69 εντοπίζεται το έργο «*Θεοφάνια στη Χίο*» του Γ. Ζυμαράκη, το οποίο είναι αναπόσπαστο κομμάτι του αρχικού κειμένου της ενότητας *Τα Θεοφάνια στη χώρα μας*. Οι μαθητές τόσο μέσα από το κείμενο, όσο και μέσα από τον ζωγραφικό πίνακα κατανοούν τη στενή σχέση ανθρώπου-Θεού-κτίσης. Στη σελίδα 99, υπάρχει πίνακας του Φώτη Κόντογλου, *Ο καιρός του θερισμού*, ο οποίος υποστηρίζει το κείμενο της ενότητας που αναφέρεται στο αλληγορικό παράδειγμα του σιταριού με τα ζιζάνια που ο Κύριος είχε αναφέρει παρομοιάζοντας τους ανθρώπους. Οι μαθητές παρατηρούν ότι στον λόγο του ο Ιησούς έφερνε παραδείγματα από τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον.

διδασκτικά βιβλία ενθαρρύνουν τους μαθητές για ανάληψη πρωτοβουλιών, για την προστασία και φροντίδα του περιβάλλοντος στο οποίο ζουν.³¹⁰ Οι δραστηριότητες που προτείνονται προωθούν την ενσυναίσθηση, προτρέποντας τους μαθητές να διατυπώσουν τις σκέψεις τους, είτε γραπτώς είτε προφορικώς, με τη μορφή συζήτησης εντός της τάξεως.

Γενικά, παρατηρείται ότι τόσο το ΔΕΠΠΣ όσο και τα ΑΠΣ, αλλά και τα σχολικά εγχειρίδια αναφέρονται στο περιβάλλον προωθώντας την περιβαλλοντική συνείδηση. Ωστόσο, υπήρχαν ακόμη ευκαιρίες για περαιτέρω προτεινόμενες δραστηριότητες και για περισσότερες αναφορές στους στόχους των ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ.

Το ΔΕΠΠΣ προσεγγίζει εμφανώς και ξεκάθαρα το ζήτημα της *κοινωνικής αλλοτρίωσης – αποξένωσης* σε ένα γνωστικό άξονα που αφορά την Ε΄ τάξη Δημοτικού. Στα ΑΠΣ σε τρεις τάξεις (Δ΄, Ε΄, ΣΤ΄) και σε ισάριθμα κεφάλαια γίνεται αναφορά στην αποξένωση και την αλλοτρίωση ως κοινωνικά φαινόμενα. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα ΑΠΣ αφιερώνουν ένα ολόκληρο κεφάλαιο (το Γ΄) στην Ε΄ τάξη προσεγγίζοντάς το μέσα από τους στόχους που τίθενται και όχι με τις δραστηριότητες που προτείνονται, καθώς οι τελευταίες δεν θίγουν άμεσα το ζήτημα της κοινωνικής αποξένωσης-αλλοτρίωσης.

Τα σχολικά εγχειρίδια ακόμη μια φορά εμφανίζονται άξια των προσδοκιών αναφορικά με το περιεχόμενο των ενοτήτων, εν τούτοις οι δραστηριότητες δεν επαρκούν και ως επί το πλείστον είναι της μορφής συζητήσεως εντός της τάξεως. Ωστόσο, τα παραδείγματα που υπάρχουν στα εγχειρίδια όλων των τάξεων³¹¹ δίνουν αφορμή στον εκπαιδευτικό να επικοινωνήσει την έννοια της κοινωνικής αλλοτρίωσης

---

³¹⁰ Παράδειγμα αποτελεί η στήλη «*συζητώ μέσα στην τάξη*» στη σελίδα 25 του σχολικού εγχειριδίου της Γ΄ τάξης του Δημοτικού κατά την οποία υπάρχει ο αναστοχασμός για το εάν διατηρείται ο χώρος που οι μαθητές περνούν τις περισσότερες ώρες, καθαρός, καθώς επίσης να προτείνουν οι μαθητές τρόπους φροντίδας του περιβάλλοντος ξεκινώντας από το άμεσο και να συνεχίσουν στο ευρύτερο περιβάλλον τους. Επομένως, δίδεται έτσι η ιδέα ανάληψης πρωτοβουλίας για καθαρισμό και φροντίδας τόσο των χώρων του σχολείου όσο και του ευρύτερου περιβάλλοντος της περιοχής που ζουν οι μαθητές, οργανώνοντας επίσκεψη σε κάποια κοντινή φυσική περιοχή (δάσος, παραλία κ.α.). Στο σχολικό εγχειρίδιο της Δ΄ τάξης στη σ. 62 η ενότητα «*εκδρομή στο εξωκλήσι*» δίνει αφορμή για επίσκεψη σε κάποιο εύκολα προσβάσιμο εξωκλήσι της περιοχής όπου θα μπορέσουν να δουν από κοντά όσα μαθαίνουν στην ενότητα, εντός της τάξεως και να μπορέσουν πιο εύκολα να απαντήσουν και στις προτεινόμενες δραστηριότητες της σελίδας 63. Το διδασκτικό βιβλίο της Ε΄ τάξης στη σ. 100 δίνει την ιδέα για μια πρωτοβουλία υιοθέτησης μιας κοντινής στο σχολείο παραλίας, την οποία θα καθαρίζουν και θα φροντίζουν οι μαθητές.

³¹¹ Στη Δ΄ τάξη του Δημοτικού παρουσιάζεται το παράδειγμα του Ζακχαίου που άλλαξε άρδην, μπροστά στην παρουσία του Χριστού. Στην Ε΄ τάξη γίνεται μνεία στο παράδειγμα του περιθωριοποιημένου δαιμονισμένου από τα Γέργεσα και το θαύμα που επιτέλεσε ο Ιησούς. Επίσης, στη μετάνοια του συσταυρωμένου ληστού, στις περιπτώσεις του Πέτρου και του Ιούδα, που ο ένας μετανόησε και άλλαξε, ενώ ο δεύτερος όχι. Στη ΣΤ΄ τάξη το σχολικό εγχειρίδιο έχει ως παράδειγμα την παραβολή του Τελώνου και του Φαρισαίου.

και αποξένωσης με τους μαθητές, ενώ οι μαθητές ευαισθητοποιούνται να κατανοήσουν την επικινδυνότητα που κρύβει η αλλοτρίωση στην ψυχοσωματική και κοινωνική κατάσταση του ανθρώπου.³¹² Οι δραστηριότητες που υπάρχουν είναι της μορφής ερωταπόκρισης και συζήτησης³¹³ με τις οποίες οι μαθητές με την υποστήριξη και βοήθεια του εκπαιδευτικού μπορούν να εισαχθούν βαθύτερα στην έννοια τις αλλοτρίωσης και στις επιπτώσεις της στους ανθρώπους.

Ύστερα από την κριτική αυτή αποτίμηση χρειάζονται κάποιες επιπλέον επισημάνσεις. Τα σχολικά εγχειρίδια εν ολίγοις, ακολουθούν πιστά τα ΑΠΣ και η προσπάθειά τους είναι πολύ φιλότιμη, τόσο μέσα από τα κείμενα, όσο και μέσα από τις προτεινόμενες δραστηριότητες. Τα κοινωνικά ζητήματα θίγονται στο ΔΕΠΠΣ, όμως, πολύ περισσότερο στα ΑΠΣ και στα σχολικά εγχειρίδια. Λόγω της εποχής που δημιουργήθηκαν κρίνονται επιτυχημένα, διότι η εξάπλωση των κοινωνικών ζητημάτων δεν ήταν τόσο έντονη όσο σήμερα κατά την εκπόνηση της παρούσης Διπλωματικής Εργασίας.

---

³¹²D. Kalekin-Fishman & L. Langman, «Alienation: The critique that refuses to disappear», *Sage Journals*, 63/6 (2015), σ.7-9.

³¹³Στη Δ' τάξη, το εγχειρίδιο στη σ. 34 παραθέτει δύο ερωτήσεις περί της συναντήσεως του Ιησού με τον Ζακχαίο. Στην Ε' τάξη στη σ. 49 του σχολικού εγχειριδίου, υπάρχει ερώτηση κρίσεως για τη συνάντηση του Ιησού με τον δαμονισμένο. Επίσης, στη σελίδα 56 υπάρχει θέμα προς συζήτηση για τη διαφορά της μετάνοιας του Πέτρου με τον Ιούδα. Στη ΣΤ' τάξη, στη σ. 37 του σχολικού εγχειριδίου παρατίθενται ερωτήσεις αναφορικά με τον Τελώνη και τον Φαρισαίο.

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Κεφάλαιο 5^ο Κοινωνικά ζητήματα στα ΑΠΣ του 2017 και στους Φακέλους Μαθήματος

Το 2010-2011 το Υπουργείο Παιδείας πήρε την απόφαση της δημιουργίας νέων Προγραμμάτων Σπουδών για την εκπαίδευση. Σημαντική συνιστώσα του νέου αυτού εγχειρήματος ήταν η διδακτική διεργασία να αναπροσανατολιστεί παιδαγωγικώς με στόχο την πραγμάτωση μιας βιωματικής και συνεργατικής φύσεως μάθησης. Η τροποποίηση αυτή θεωρήθηκε επιτακτική σύμφωνα με τα δεδομένα των σύγχρονων θεωριών μάθησης και διδακτικής, καθώς επίσης και την απαίτηση να ξεπεραστούν χρόνιες αγκυλώσεις στο εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδος. Στα πλαίσια της αλλαγής αυτής εκπονήθηκαν τα καινούρια ΠΣ εκτός των άλλων μαθημάτων και στο Μάθημα των Θρησκευτικών. Στόχος των νέων ΠΣ είναι να υπερβούν τη διελκυστίνδα ανάμεσα στο κατηχητικό και το θρησκευολογικό πρότυπο. Το Μάθημα των Θρησκευτικών βοηθά στη γνωριμία με τις αξίες και τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά που ο Χριστιανισμός ανέπτυξε και ταυτοχρόνως δίδονται πληροφορίες από τις δύο άλλες χριστιανικές παραδόσεις της Ευρώπης, αλλά και δεδομένα για κάποιες από τις μεγαλύτερες θρησκευτικές παραδόσεις που διεγείρουν το ενδιαφέρον της ελληνικής κοινωνίας.

Επίσης, γίνεται προσέγγιση των κοινωνικών και υπαρξιακών προβλημάτων των ανθρώπων με διαλογικό και ελεύθερο φύσεως χαρακτήρα δίχως την ύπαρξη ομολογιακού προσηλυτισμού, φανατισμού και μισαλλοδοξίας. Το Μάθημα των Θρησκευτικών βοηθά τους μαθητές να κατανοήσουν την παράδοση και τον πολιτισμό της θρησκείας μας σεβόμενοι καθετί διαφορετικό. Είναι σημαντικό να επισημανθεί πως τα ΠΣ είναι ένα παιδαγωγικό και διδακτικό εργαλείο του εκπαιδευτικού και άρα δε συνιστά διδακτικό εγχειρίδιο των μαθητών, όπως κάποιοι εσφαλμένα σχολίασαν διατυπώνοντας ως επιχειρήματα την έλλειψη ορισμένων διδακτικών ενοτήτων ή κάποιων καινοτόμων αναθεωρήσεων.³¹⁴ Στο σημείο αυτό, αξίζει να γίνει μια σύντομη αναφορά για κάθε ένα απ' αυτά.

---

³¹⁴Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός, Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2021, σ.331-332.

Πιλοτικά Προγράμματα Σπουδών 2011

Προτού εφαρμοστούν καθολικά τα Προγράμματα Σπουδών του 2016, πραγματοποιήθηκε η πιλοτική εφαρμογή τους κατά τα διδακτικά έτη 2011-2014. Η σύνταξη των πιλοτικών Προγραμμάτων Σπουδών του 2011 έγινε στα πλαίσια των προσπαθειών μεταρρύθμισης του Υπουργείου Παιδείας για το Νέο σχολείο Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Πιο συγκεκριμένα, η εφαρμογή των καινούριων Προγραμμάτων Σπουδών γίνεται για πρώτη φορά για δύο σχολικά έτη 2011-2012 και 2012-2013 προκειμένου να αναδειχθούν εμπράκτως εν δυνάμει προβλήματα και δυσλειτουργίες και να γίνει προσπάθεια απαραίτητων βελτιώσεων και αλλαγών και για να υλοποιηθούν έπειτα σε όλα τα σχολεία.³¹⁵ Η ανάθεση προετοιμασίας των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών για το Μάθημα των Θρησκευτικών δόθηκε από το Υπουργείο Παιδείας και το ΙΕΠ σε μια επιτροπή εμπειρογνομόνων. Τα πιλοτικά Προγράμματα Σπουδών ως Προγράμματα διαδικασίας,³¹⁶ έδιναν μεγάλη σημασία στη μαθησιακή διαδικασία και λιγότερη στο περιεχόμενο, ενώ ταυτοχρόνως παρείχαν σημαντική ευελιξία στον εκπαιδευτικό, ο οποίος είχε τη δυνατότητα να αναπροσαρμόσει τους μαθησιακούς στόχους, τα υπό μελέτη θέματα και τις δραστηριότητες σύμφωνα με τις θρησκευτικές, ηλικιακές, πολιτισμικές ανάγκες των μαθητών της τάξης του.

Τα πιλοτικά αυτά Προγράμματα Σπουδών είχαν ως στόχο να καταστήσουν τους μαθητές θρησκευτικά εγγράμματους μέσα από τον Χριστιανισμό και την ορθόδοξη παράδοση, να καλλιεργήσουν την ηθική και κοινωνική τους ευαισθησία, να μάθουν να σέβονται τον έτερο, τον άλλο, να αναπτυχθούν πνευματικά, ηθικά, κοινωνικά.³¹⁷ Τα καινούρια ΠΣ εφαρμόστηκαν, αφού πρώτα ελήφθησαν υπόψιν οι απόψεις και οι κρίσεις των ανεξάρτητων αρχών, των συνταγματολόγων, διαφόρων πανεπιστημιακών, της ΟΛΜΕ, της εκπαιδευτικής κοινότητας θεολόγων. Επίσης, έλαβαν κατά νου τον διάλογο που πραγματοποιήθηκε για το Μάθημα των Θρησκευτικών από τους Έλληνες θεολόγους της εκπαιδευτικής κοινότητας. Πολλοί υποστήριξαν πως μέσα σε ένα

---

³¹⁵Στ. Γιαγκάζογλου, «Η πορεία εκπόνησης και πιλοτικής εφαρμογής του νέου Προγράμματος Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», στον συλλ. τόμο *Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2013, σ. 18-19.

³¹⁶Μ. Κουκουναράς-Λιάγκης, «Το Μάθημα των Θρησκευτικών σήμερα και αύριο. Μία άποψη με κριτήριο την παιδαγωγική και διδακτική του μαθήματος», *Νέα Παιδεία*, 146 (2013), σ.123-135.

³¹⁷«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΔΒΜΘ - Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2011) διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/ps.jsp> (ημερομηνία ανάκτησης 10/11/2021).

σχολείο που πορεύεται με βάση τη δημοκρατία και σέβεται τη θρησκευτική ετερότητα, είναι σημαντικό να καταργηθεί το ομολογιακό αυτό μάθημα και να υπάρξει ένα ουδετερόθρησκο σχολείο.³¹⁸

Η Επιτροπή λοιπόν που ανέλαβε την εκπόνηση των ΠΣ του 2011-2014 διαμόρφωσε μία νέα θέση για τον χαρακτήρα του Μαθήματος των Θρησκευτικών. Το Μάθημα των Θρησκευτικών αναπροσαρμόζεται στον θεολογικό και παιδαγωγικό προσανατολισμό του βασιζόμενο σε νέες αρχές. Τώρα πια μπορεί να διαλεχθεί με κοινωνικά ζητήματα και καταστάσεις του σύγχρονου κόσμου. Βασικές προϋποθέσεις για να αναπτυχθούν τα νέα Προγράμματα Σπουδών ήταν: α) η αναθεώρηση των ευρωπαϊκών γεγονότων ιδίως εκείνων που προσπάθησαν να υπερβούν την κλειστή ομολογιακή θρησκευτική εκπαίδευση, β) η αναθεώρηση των εξελίξεων στην Ελλάδα αναφορικά με το Μάθημα των Θρησκευτικών και γ) οι διαφορές με τις ευρωπαϊκές εξελίξεις όπως επίσης και δ) οι σύγχρονες απαιτήσεις αναφορικά με τη θρησκευτική εκπαίδευση. Έτσι, το Μάθημα των Θρησκευτικών σταμάτα πια να λογίζεται ως κατηχητικό και μετατρέπεται σε ένα ανοιχτής εμβέλειας μάθημα που στόχος του είναι να ανοίξει τους ορίζοντές του, εκφράζοντας μία σύγχρονη τάση της θρησκευτικής εκπαίδευσης και πλέον βρίσκεται σε απόλυτη σύγκλιση με τις ευρωπαϊκές προτάσεις.

Παράλληλα, πολύ σημαντική θέση για την εφαρμογή των καινούργιων Προγραμμάτων Σπουδών κατείχαν οι πεποιθήσεις των Σχολών της Θεολογίας έχοντας ως αφορμή τις εγκυκλίους του 2008. Οι εγκύκλιοι αυτές, οι οποίες αναφέρθηκαν στις απαλλαγές του 2008 είχαν ως αποτέλεσμα να οδηγήσουν τους θεολόγους-εκπαιδευτικούς και τις Σχολές Θεολογίας να μιλήσουν για ένα επιτακτικό άνοιγμα προς την θρησκευτική ετερότητα μέσω της εισαγωγής θρησκευσιολογικών αναφορών σε καινούρια Προγράμματα Σπουδών προκειμένου να επέλθει η αναβάθμιση του μαθήματος των Θρησκευτικών και να γίνει εμπλουτισμός των Αναλυτικών σχολικών Προγραμμάτων με στόχο την προαγωγή της κοινωνικής ηθικής και ιστορίας των θρησκειών που όλοι οι μαθητές ανεξαρτήτως ομολογιακής καταγωγής θα δύνανται να παρακολουθούν. Η Επιτροπή λοιπόν εφαρμογής των νέων αυτών Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών έλαβε υπόψιν της τον διάλογο περί αμφισβήτησης της

---

³¹⁸Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός, Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, όπ.π. σ.335.

υποχρεωτικότητας του μαθήματος των θρησκευτικών, απαλλαγής ή προαιρετικής διδασκαλίας του.³¹⁹

Τα καινούρια ΠΣ για το Μάθημα των Θρησκευτικών Δημοτικού και Γυμνασίου συγκαταλέγονται στα ΠΣ του Νέου Σχολείου για όλα τα μαθήματα της εκπαίδευσης. Κατά την εφαρμογή και υλοποίησή τους σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η ελληνική νομοθεσία,³²⁰ όπως επίσης και η δέσμευση της πολιτείας της Ελλάδος στις συνθήκες ευρωπαϊκής και διεθνής φύσεως. Το «Νέο Σχολείο» συνιστά ένα σχέδιο δράσης με την από κοινού χρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που στόχο είχε να αναβαθμιστεί η Δημόσια εκπαίδευση.

Τα νέα ΠΣ υλοποιούν τις αρχές των ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ του 2003. Τα Προγράμματα του 2003 εκτός του ότι αναπτύσσουν τη θρησκευτική συνείδηση και βοηθούν τους μαθητές να αποκτήσουν γνώσεις γύρω από την πίστη και την παράδοση του Χριστιανισμού, στοχεύουν στο να καλλιεργήσουν ήθος και προσωπικότητα μέσα από τη χρησιμοποίηση της Αγίας Γραφής και των Πατερικών κειμένων. Έμφαση επίσης δίδεται στο να μάθουν οι μαθητές να επεξεργάζονται με κριτικό τρόπο τις θρησκευτικές απόψεις, αξίες, στάσεις, να γνωρίσουν ότι υπάρχουν διαφορετικές εκφράσεις θρησκευτικότητας, να εκφράζονται ελεύθερα και να σκέφτονται ανεξάρτητα, να εμπεδώσουν πως το γνήσιο μήνυμα του Χριστιανισμού είναι υπερφυλετικό, υπερεθνικό και κατανοώντας ότι οι σύγχρονες κοινωνίες είναι πολυθρησκευτικές και πολυφυλετικές να αντιληφθούν την αναγκαιότητα για την ύπαρξη μιας επικοινωνίας διαθρησκευτικής φύσεως. Τα καινούρια ΑΠΣ αναντίρρητα, κινούνται πάνω στις ίδιες αρχές με τα Προγράμματα του 2003 μόνο που τις εμπλουτίζουν και τις εφαρμόζουν στην πράξη.³²¹

Προγράμματα σπουδών 2016 και 2017

Τα ΑΠΣ του 2011 κατόπιν της πιλοτικής τους εφαρμογής υποβλήθηκαν σε αξιολόγηση και αναθεώρηση κατά το χρονικό διάστημα 2014-2016 και έπειτα έγινε επανέκδοση και επέκτασή τους σε όλα τα Δημοτικά σχολεία της Ελλάδος, το διδακτικό έτος 2016-2017. Το σχολικό λοιπόν έτος 2016-2017 άρχισαν να εφαρμόζονται τα νέα ΠΣ των

---

³¹⁹ Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός, Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, όπ.π. σ.337-339.

³²⁰ Βλ. Σύνταγμα, Ν. 1566/1985 & Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών-Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών 2003. (<https://www.minedu.gov.gr/exetaseis-2/298-uncategorised/402-apo-to-simera-sto-neo-sxoleio-me-prota-ton-mathiti?showall=1>) (20/11/21)

³²¹ Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός*, όπ.π. σ.334.

Θρησκευτικών δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου. Τα Προγράμματα αυτά προχώρησαν στην αναπροσαρμογή του Μαθήματος των Θρησκευτικών με βάση το ισχύον νομικό και εκπαιδευτικής φύσεως πλαίσιο που διόλου δεν μεταβάλλουν. Τα νέα ΠΣ δίδουν στους εκπαιδευτικούς τα απαραίτητα συστατικά μέσα για να αναδείξουν την ποικιλομορφία και τη δύναμη μόρφωσης που διαθέτει το Μάθημα των Θρησκευτικών έχοντας ως βασικό άξονα την παράδοση της Ορθοδοξίας και ευρισκόμενο σε διάλογο με τις άλλες παραδόσεις θρησκείας.³²²

Τα καινούρια ΠΣ δε διαθέτουν κατηχητική και προσηλυτιστική φυσιογνωμία, ενώ ταυτόχρονα συντελούν στην κατανόηση από μέρους των μαθητών της ορθόδοξης πίστης του Χριστιανισμού. Οι μαθητές δύνανται να δομήσουν την προσωπική τους ταυτότητα με το να καλλιεργούν τη θρησκευτική τους συνείδηση και με το να αποκομίζουν στοιχεία, τα οποία θα συντελέσουν στην αρμονική συμβίωσή τους με άλλους ανθρώπους σε μια εποχή που χρήζει ειρηνικής συνύπαρξης, αλληλογνωριμίας και αλληλοσεβασμού.³²³ Εντούτοις, η υλοποίηση και εφαρμογή τους δημιούργησε ποικίλες αντιδράσεις και αναταραχές στους κύκλους των θεολόγων,³²⁴ όπως επίσης και στην επίσημη Εκκλησία.

Οι αντιδράσεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί αναταραχή αναφορικά με τη σκοποθεσία και τη φυσιογνωμία του Μαθήματος των Θρησκευτικών στον κόσμο των εκπαιδευτικών και των θεολόγων και γενικότερα στην κοινή γνώμη. Επίσης, οι αντιδράσεις αυτές οδήγησαν στο να δημοσιευτούν αναθεωρημένα και ήπια τροποποιημένα Προγράμματα Σπουδών τον Ιούνιο του 2017.³²⁵ Τα νέα αυτά Προγράμματα Σπουδών δε βρίσκονται μακριά από τους προσανατολισμούς και τους στόχους του προγενέστερου ΑΠΣ.

Βάση των Θρησκευτικών, σύμφωνα με τα καινούρια ΑΠΣ συνεχίζει να αποτελεί η ορθόδοξη παράδοση του Χριστιανισμού μόνο που τώρα διαφοροποιούνται από τον κατηχητικό χαρακτήρα, διατηρούν ισορροπία ανάμεσα στο οικείο και στο

---

³²² Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός*, όπ.π. σ.332-333.

³²³ Όπ.π. σ.333.

³²⁴ Βλ. ανακοίνωση της Πανελλήνιας Ένωσης Θεολόγων, η οποία μίλησε για «μετάλλαξη του Ορθόδοξου μαθήματος σε πολυθρησκευτικό συγκρητισμικό μόρφωμα» (Πανελλήνια Ένωση Θεολόγων, Οι θέσεις της ΠΕΘ για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών. <https://www.impantokratoros.gr/E97F520C.el.aspx> (12/12/2021)

³²⁵ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon> (ημερομηνία ανάκτησης 10/11/2021)

έτερο δίχως να μετουσιώνεται το Μάθημα των Θρησκευτικών σε θρησκευολογικό.³²⁶ Επίσης, έγινε εμπλουτισμός του περιεχομένου των Θρησκευτικών με πληροφορίες σχετικά με τις παραδόσεις του Χριστιανισμού στην Ευρώπη, καθώς και παραδόσεων άλλων θρησκειών.³²⁷ Έτσι, το Μάθημα των Θρησκευτικών απευθύνεται σε όλους ανεξαιρέτως τους μαθητές. Καθένας απ' αυτούς, ανεξαρτήτως της θρησκευτικής του ταυτότητας, είναι σημαντικό να γνωρίζει τη θρησκευτική παράδοση του τόπου του ή του τόπου στον οποίον διαβιεί. Αυτός αποτελεί τον πρώτο κύκλο του μαθήματος. Ο δεύτερος περιλαμβάνει τις μεγάλες παραδόσεις του χριστιανισμού που συναντά κανείς στην Ευρώπη και σε όλο τον κόσμο πέραν της Ορθοδοξίας. (πχ. Ρωμαιοκαθολικισμός Προτεσταντισμός). Ο τρίτος κύκλος είναι μεστός με στοιχεία πληροφορίες από τις μεγάλες θρησκείες (Ιουδαϊσμός, Ισλάμ, Ινδουισμός, Βουδισμός), που απασχολούν πιο πολύ την κοινωνία της Ελλάδας.³²⁸ Σύμφωνα με τα ΠΣ των Θρησκευτικών, ο θεματικός άξονας στο Δημοτικό φέρει το όνομα «ο κόσμος της θρησκείας». Η εκπαίδευση στο μάθημα των Θρησκευτικών είναι χωρισμένη σε δύο κύκλους: ο πρώτος καλύπτει τις Γ' και Δ' δημοτικού και ο δεύτερος τις Ε' και ΣΤ'. Στα ΠΣ αυτά εντοπίζεται διακριτός σκοπός για κάθε κύκλο. Οι θεματικές ενότητες είναι δομημένες σε τρεις στήλες που φανερώνουν τι, πώς και γιατί θα πρέπει οι μαθητές να πραγματώσουν μετά το πέρας ή και κατά τη μαθησιακή διαδικασία.³²⁹

Επιπλέον, τα νέα Προγράμματα Σπουδών στα Θρησκευτικά έχουν να κάνουν με μαθητές και διαδικασίες μάθησης που πιθανόν και να μη διαθέτουν θρησκευτικές ή θεολογικές προσλαμβάνουσες.³³⁰ Τα Προγράμματα Σπουδών αυτά έχουν χαρακτήρα ανοιχτό, πλουραλιστικό. Τα περιεχόμενα επιλέγονται με κριτήριο τα ενδιαφέροντα των μαθητών και δευτερευόντως το αίτημα για να καλυφθεί η ύλη ολάκερου του θεολογικού γνωστικού αντικειμένου. «Οι μαθητές στα νέα ΑΠΣ προσεγγίζουν τον θρησκευτικό άλλο, άλλοτε και αλλού, όχι για να απομνημονεύσουν πληροφορίες, αλλά για να διαλεχθούν προσωπικά μαζί του».³³¹ Ακόμη, τα περιεχόμενα που επιλέχθηκαν

---

³²⁶ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ, ΙΕΠ, 2014), ΦΕΚ2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmataspoudon> (ημερομηνία ανάκτησης: 10/11/21)

³²⁷ Στ. Γιαγκάζογλου, «Τα καινοτομικά στοιχεία του νέου ΠΣ στα Θρησκευτικά» διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/ps.jsp> [ημερίδα «Το νέο Σχολικό Πρόγραμμα Σπουδών και η Πιλοτική Εφαρμογή του» (22/12/2021)], σ. 1.

³²⁸ Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός*, όπ.π. σ.340-341.

³²⁹ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon> (ημερομηνία ανάκτησης 10/11/2021).

³³⁰ Όπ.π. σ.350.

³³¹ Στ. Γιαγκάζογλου, «Τα καινοτομικά στοιχεία του νέου ΠΣ στα Θρησκευτικά», όπ.π. σ.4.

για τα Προγράμματα Σπουδών αυτά είναι σημαντικά για να κατανοηθεί, τόσο η Ορθοδοξία, όσο και ο Χριστιανισμός, καθώς και να αποκτήσουν οι μαθητές κάποιες γενικές πληροφορίες για άλλες θρησκείες που θα τους βοηθήσουν να αποδώσουν νόημα στα γεγονότα του πολιτισμού στον οποίο διαβιούν. Στα Αναλυτικά Προγράμματα προτείνονται μέθοδοι και δραστηριότητες, οι οποίες αποφασίζονται από κοινού δίχως επιβολή, σύμφωνα με τις ανάγκες της κάθε τάξης. Η γνώση δομείται πάντα ως εξελικτική διαδικασία συνέχειας και αλλαγής. Οι εκπαιδευτικοί είναι εκείνοι που κατέχουν πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της διδασκαλίας των Προγραμμάτων Σπουδών. Τα Προγράμματα σπουδών δε συνιστούν διδακτικό εγχειρίδιο με καθορισμένη διδακτέα ύλη, αλλά ένα μέσο διδασκαλίας με ποικίλες διαδικασίες μάθησης που διατίθεται για τους εκπαιδευτικούς με σκοπό να τους βοηθήσουν στον σχεδιασμό της διδασκαλίας τους.³³²

Τα νέα ΠΣ προσπαθούν να καταστήσουν τους μαθητές ικανούς να κατανοήσουν κριτικά τα σημερινά προβλήματα των ανθρώπων και των σημερινών κοινωνιών και να διαλεχθούν εποικοδομητικά μαζί τους. Έχουν ως στόχο να επιτευχθεί η θρησκευτική εκείνη εκπαίδευση που θα σέβεται τα παιδαγωγικά, πολιτισμικά, κοινωνικά χαρακτηριστικά κάθε μαθητή και θα δέχεται την ετερότητα. Παράλληλα, στα νέα ΑΠΣ θεμελιώνεται η ορθόδοξη χριστιανική πίστη και η συμβολή της στην εκπαίδευση.

Συγκριτικά με τα παλαιότερα ΑΠΣ, τα μεταβατικά Προγράμματα Σπουδών (2017) διαφέρουν από εκείνα ως προς τη μεθοδολογική τους προσέγγιση. Οι εμπειρίες και τα βιώματα των μαθητών κατέχουν σημαντική θέση στη διαδικασία διδασκαλίας και μάθησης, ενώ η ενεργητική συμμετοχή των μαθητών κρίνεται απαραίτητη. Τα μεταβατικά Προγράμματα Σπουδών (2017) ενδιαφέρονται να διαμορφώσουν θρησκευτικά εγγράμματους μαθητές. Βασίζονται στη διαδικασία μάθησης παρά στην ίδια τη μάθηση και γι' αυτό ονομάζονται Πρόγραμμα διαδικασίας. Έχουν ως επίκεντρό τους τις καταλλήλως επιλεγμένες διεργασίες μάθησης που συνδράμουν στη δόμηση της γνώσης των μαθητών με δημιουργικό τρόπο.³³³ Εστιάζουν στη σύζευξη της γνώσης με την πράξη που στόχο έχουν να καταστήσουν ικανούς τους μαθητές να βελτιώσουν τη ζωή του κόσμου στον οποίο διαβιούν. Τα καινούρια Προγράμματα Σπουδών ως

---

³³² Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός*, ό.π. σ.351-352.

³³³ Α. Κόπτσης, «Το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στο μάθημα Θρησκευτικών του Δημοτικού Σχολείου: Από τη μάθηση στη διαδικασία μάθησης, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών, Τόμ. 1» *Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, 2017, σ.64-65.

Πρόγραμμα διαδικασίας, αποσκοπούν στο να αναπτύξουν την προσωπική ταυτότητα των μαθητών, να καλλιεργήσουν την κριτική και ερμηνευτική προσέγγιση της θρησκευτικότητας και του θρησκευτικού φαινομένου, να προωθήσουν τον σεβασμό ανάμεσα στους ανθρώπους με διαφορετικές πεποιθήσεις, να κοινωνικοποιηθεί και να λειτουργήσει η τάξη ως κοινότητα μάθησης και ζωής. Τα Προγράμματα Σπουδών αυτά στα Θρησκευτικά αποτελούν την υλοποίηση μάθησης και διδασκαλίας μέσα σε ένα πρίσμα ομαδοσυνεργατικών μεθόδων και προσεγγίσεων.³³⁴ Είναι Προγράμματα Σπουδών διαδικασίας που εμπλουτίζουν και αναπτύσσουν τις αρχές των προηγθέντων Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών του 2003. Τα μεταβατικά Προγράμματα Σπουδών (2017) αποτελούν ένα απόλυτα οργανωμένο πλαίσιο διδακτικών αρχών και εκπαιδευτικών προτάσεων που στοχεύουν στο να εξυπηρετήσουν τον σχεδιασμό της εκπαιδευτικής διδασκαλίας. Αυτή συνιστά τη βασικότερη αλλαγή αναφορικά με τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του παρελθόντος.³³⁵

Ολάκερη η διαδικασία μάθησης στα νέα ΑΠΣ πραγματοποιείται βάσει των πολυποίκιλων δραστηριοτήτων που έχουν την προέλευσή τους στον εκκλησιαστικό χώρο, αλλά και στον χώρο του κόσμου. Ωστόσο, τα Προγράμματα αυτά δέχθηκαν δριμύτατη κριτική λόγω ελλιπών κατανοήσεων, αποσπασματικών αναγνώσεων, και διαστρεβλώσεων των περιεχομένων τους. Πολλοί επικριτές τους διατύπωσαν τη γνώμη πως το Μάθημα των Θρησκευτικών μ' αυτόν τον τρόπο μετατρέπεται σε πανθησκεία. Η Επιτροπή που υλοποίησε τα μεταβατικά Προγράμματα Σπουδών έδωσε απαντήσεις και σε αυτές τις κριτικές μολονότι οι σκοποί, τα περιεχόμενα, οι δραστηριότητες των Προγραμμάτων Σπουδών είναι ξεκάθαρες και δεν δίνουν δικαίωμα παρανοήσεων.³³⁶

Τέλος, καλό είναι να αναφερθεί πως οι φάκελοι μαθήματος συνόδευαν τα ΑΠΣ με σκοπό να υποστηρίζουν την εφαρμογή τους, περιέχοντας προτεινόμενες δραστηριότητες που μπορούσε ο εκπαιδευτικός να χρησιμοποιήσει σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά των μαθητών της τάξης του. Οι φάκελοι μαθήματος δεν είναι εγχειρίδια δοκιμακού τύπου, τα οποία μεταλαμπαδεύουν τη θρησκευτική γνώση, αλλά αποτελούν ένα εκπαιδευτικό υλικό, το οποίο συμβαδίζει απόλυτα με τη μεθοδολογία των μεταβατικών ΠΣ. Τα μεταβατικά ΠΣ (2017) και οι φάκελοι μαθήματος έχουν ως

³³⁴ Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός*, όπ.π. σ.348-349.

³³⁵ Στ. Γιαγκάζογλου, «Η πορεία εκπόνησης και πιλοτικής εφαρμογής του νέου Προγράμματος Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», στον συλλ. τόμο *Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2013, σ. 16.

³³⁶ Όπ.π. σ.28-29.

στόχο να καταστήσουν θρησκευτικά εγγράμματους της μαθητές. Αυτά έχουν ως κεντρική αρχή να προσαρμόσουν τη μορφωτική διαδικασία στα παιδαγωγικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά και της ανάγκες της. Τόσο τα μεταβατικά ΠΣ, όσο και οι φάκελοι μαθήματος στοχεύουν στο να υποστηρίξουν επαρκώς τις πτυχές της διαδικασίας μάθησης και διδασκαλίας. Προτρέπουν τους εκπαιδευτικούς να αναλάβουν πρωτοβουλίες για να σχεδιάσουν την πορεία της διδασκαλίας στοχεύοντας πάντα στην ανάδειξη και αξιοποίηση των ικανοτήτων και δεξιοτήτων του κάθε μαθητή ξεχωριστά.³³⁷

5.1 Κοινωνικά ζητήματα και προκλήσεις στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες

5.1.1 Θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα στα ΑΠΣ του 2017

Στα ΑΠΣ του 2017, τα κοινωνικά ζητήματα της θρησκευτικής και πολιτισμικής ετερότητας, καθώς και του θρησκευτικού πλουραλισμού κατέχουν κυρίαρχη θέση στη θεματολογία. Η πολυπολιτισμικότητα που χαρακτηρίζει τις σύγχρονες κοινωνίες θέτει στην Ορθοδοξία την πρόκληση να εντοπίσει μέσα από την ετερότητά της τα στοιχεία και τις αρχές ταυτότητας με άλλες συλλογικότητες, οι οποίες εμφανίζουν σθεναρή επιμονή στην ετερότητά τους προκειμένου να συμβιώσουν με ειρήνη και δικαιοσύνη στο ίδιο ζωτικό περιβάλλον.³³⁸ Έτσι, από τη Γ' τάξη και στη συνέχεια στη Δ' τάξη Δημοτικού, τα ΑΠΣ στοχεύουν στο να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές ότι υπάρχουν διαφορετικές μορφές θρησκευτικής έκφρασης. Καλούνται να έρθουν σε πρώτη γνωριμία με τα χαρακτηριστικά στοιχεία δύο αβρααμικών θρησκειών, να αρχίσουν να αποκτούν στάση αποδοχής, επικοινωνίας και να δείχνουν σεβασμό προς τον διπλανό τους άνθρωπο που διαφοροποιείται θρησκευτικά και πολιτισμικά από τους ίδιους. Επίσης, να ανακαλύψουν πως υπάρχουν σε όλες τις θρησκείες ιερά κείμενα και ιερές τελετές και να καλλιεργήσουν δεξιότητες επικοινωνίας, ενσυναίσθησης και συνεργασίας.

Για την Ε' τάξη, τα ΑΠΣ στοχεύουν, οι μαθητές να μπορούν να επισημαίνουν αξίες ανθρωπισμού και ήθους στη διδασκαλία διαφόρων θρησκειών. Επίσης, άλλος

³³⁷ Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός*, όπ.π. σ.384-386.

³³⁸ Στ. Γιαγκάζογλου, «Ο σεβασμός της θρησκευτικής ετερότητας και το σύγχρονο Μάθημα των Θρησκευτικών», *ψηφιακό αναγνωστήριο-περιοδικό Απόστολος Τίτος*, 20 (2014), σ.114-121.

στόχος είναι να αναπτυχθεί ο σεβασμός και η διάκριση για τις διαφορετικές θρησκευτικές εμπειρίες. Στόχος των ΑΠΣ (2017) για τη ΣΤ' είναι αφενός οι μαθητές να διακρίνουν τα στοιχεία που ενώνουν τους Χριστιανούς ανά τον κόσμο, αφετέρου να συνειδητοποιηθεί η ανοικτότητα απέναντι στον έτερο άλλο, ως χαρακτηριστικό του Χριστιανισμού. Επίσης, οι μαθητές πρέπει να κατανοήσουν πως γνωρίζοντας και κατανοώντας τον έτερο άλλο, επιτυγχάνεται ο πραγματικός σεβασμός και η συνύπαρξη μαζί τους. Τέλος, να καταλάβουν πως δε διακυβεύεται η θρησκευτική ταυτότητα και αυτοσυνειδησία του καθενός από τη γνωριμία και τον διάλογο με ανθρώπους που έχουν διαφορετικά θρησκευτικά πιστεύω.

Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων, τα ΑΠΣ (2017) εισάγουν στις Θεματικές Ενότητες θέματα που άπτονται των παραπάνω κοινωνικών φαινομένων. Έτσι, αναφορικά με τη Γ' τάξη Δημοτικού, στην 3^η ΘΕ που αναφέρεται στην Κυριακή ως σημαντική ημέρα της εβδομάδας, παραθέτουν και αναπτύσσουν στα Βασικά Θέματα και τις σημαντικές ημέρες άλλων θρησκειών, όπως το Σάββατο για τους Εβραίους και την Παρασκευή για τους Μουσουλμάνους, με σκοπό οι μαθητές να μάθουν να εκτιμούν τη σημασία και την ιερότητα της Κυριακής για τους Χριστιανούς, αλλά και να κατανοήσουν τη σπουδαιότητα των σημαντικών ημερών των έτερων θρησκειών. Να γνωρίζουν επίσης και να ονοματίζουν ιερούς χώρους, τελετές των παραπάνω θρησκειών. Ακόμη, να επιβεβαιώσουν πως οι πιστοί έχουν ιδιαίτερη σχέση με τους ιερούς τους χώρους, και εν τέλει να αναπτύξουν σεβασμό και διάθεση γνωριμίας και για άλλες θρησκευτικές εορτές. Η ελευθερία, η οικουμενικότητα, ο σεβασμός του άλλου, η ειρηνική συμβίωση, η διαλογική συζήτηση θα πρέπει να κάνουν το Μάθημα των Θρησκευτικών να αναπροσαρμοστεί εσωτερικά και να γίνει ανοικτό απέναντι στη θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα.³³⁹ Έτσι, ως δραστηριότητες προτείνονται η ομαδική συζήτηση αναφορικά με τους χώρους λατρείας των θρησκειών και τον ρόλο των προσώπων που συμμετέχουν στην προσευχή στους λατρευτικούς χώρους τους. Τέλος, προτείνεται η ενασχόληση με το λογισμικό «*Ετερόδοξοι και αλλόθρησκοι*».³⁴⁰

---

³³⁹ Στ. Γιαγκάζογλου, «Ο σεβασμός της θρησκευτικής ετερότητας και το σύγχρονο Μάθημα των Θρησκευτικών», ό.π. σ.114-121.

³⁴⁰ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spondon> (ημερομηνία ανάκτησης 10/11/2021), σ.21061.

Η 4^η Θεματική ενότητα, αναφέρεται στο γεγονός της Γεννήσεως του Χριστού. Εδώ, διακρίνεται το κοινωνικό ζήτημα της πολιτισμικής ετερότητας, διότι στα Βασικά Θέματα, τα ΑΠΣ προτείνουν στην υποενότητα II να διδαχθούν οι μαθητές *παραστάσεις της Γέννησης από όλο τον κόσμο*, όπως επίσης και στην υποενότητα III παρουσιάζονται έθιμα, τραγούδια και κάλαντα, παραμύθια και λογοτεχνία από όλον τον κόσμο αναφορικά με τις εορτές των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς. Προσδοκώμενο αποτέλεσμα είναι η σύγκριση εθίμων ανά την οικουμένη και η περιγραφή των εικόνων της Γεννήσεως. Ως δραστηριότητα, προτείνεται ο εντοπισμός και η παρουσίαση εθίμων των Χριστουγέννων από όλο τον κόσμο.

Στην 7^η ΘΕ που αναφέρεται στο χριστιανικό Πάσχα, τα ΑΠΣ (2017) στην υποενότητα III των Βασικών Θεμάτων, προτείνουν θέματα, όπως εικόνες για το Πάθος και την Ανάσταση από όλο τον κόσμο. Όπως επίσης και στην υποενότητα IV αναφέρονται τα πασχαλινά έθιμα ανά τον κόσμο, έτσι ώστε τα παιδιά να μπορούν να συγκρίνουν τους τρόπους εορτασμού του Πάσχα στις διάφορες παραδόσεις της χριστιανοσύνης ανά τον κόσμο. Έτσι, τα ΑΠΣ προτείνουν μια ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα στην οποία τα παιδιά καλούνται να βρουν στο διαδίκτυο έθιμα και εικόνες από τον κόσμο.

Επίσης η 7η ενότητα, περιλαμβάνει ως ΒΘ και το Πάσχα των Καθολικών και το Πάσχα των Εβραίων – Πέσαχ, κάτι που άπτεται του θέματος της θρησκευτικής ετερότητας. Επίσης, το ζήτημα της πολιτισμικής ετερότητας θίγεται και στις υποενότητες (III και IV) που αναφέρονται στα έθιμα που υπάρχουν στην Ελλάδα και στον κόσμο και στην εκκλησιαστική τέχνη αναφορικά με την εορτή του Πάσχα. Ως δραστηριότητα εν προκειμένω, προτείνεται να αναζητηθούν από τους μαθητές πληροφορίες για το Πέσαχ των Εβραίων. Έτσι, προσδοκάται να διακρίνουν το χριστιανικό από το ιουδαϊκό Πάσχα.³⁴¹ Επίσης, ως έρευνα προτείνεται να εντοπίσουν έθιμα και εικόνες από το διαδίκτυο που αφορούν το Πάσχα σε όλο τον κόσμο, να ερευνήσουν για το εβραϊκό τραπέζι του Πέσαχ, να ακούσουν κλασική μουσική γραμμένη για το Πάσχα, ώστε οι μαθητές να μπορούν να κάνουν περιγραφή και σύγκριση των εορτασμών του Πάσχα σε διάφορες παραδόσεις.

---

³⁴¹«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon> (ημερομηνία ανάκτησης 10/11/2021), σ.21066-21067.

Στη Δ΄ τάξη του Δημοτικού, τα ΑΠΣ προτείνουν κατά την 1^η ΘΕ, στο ΒΘ ΙΙ, να αναλυθεί το θέμα της προσευχής σε όλο τον κόσμο, όπως επίσης και στο ΒΘ ΙV να διδαχθούν οι προσευχές άλλων θρησκευτικών παραδόσεων (ισλάμ, ιουδαϊσμός). Έτσι, οι μαθητές καλούνται να διακρίνουν ομοιότητες και διαφορές στον τρόπο προσευχής των πιστών. Οι δραστηριότητες που άπτονται της θρησκευτικής ετερότητας και του θρησκευτικού πλουραλισμού είναι η ιδεοθύελλα με τη λέξη «προσευχή», όπως επίσης οι μαθητές να αναζητήσουν το «Πάτερ ημών» σε πολλές γλώσσες. Επίσης, να ερευνήσουν τους τρόπους που προσεύχονται στις διάφορες μονοθεϊστικές θρησκείες, να βρουν χώρους προσευχής και εικόνες από το διαδίκτυο και να δημιουργήσουν κολάζ. Να ακούσουν το τραγούδι του Καββαδία («Οι προσευχές των ναυτικών») και να εμπνευστούν μια ζωγραφιά. Στη Θεματική ενότητα 2, η οποία αναφέρεται στην Παναγία, ένα Βασικό Θέμα που προτείνουν τα ΑΠΣ είναι το V: *Ο Ιησούς και η μητέρα του στο Κοράνιο*.³⁴² Στην 5^η ΘΕ, οι μαθητές προσδοκείται να προβάλλουν θρησκευτικούς χριστιανικούς προορισμούς, αλλά και τόπους που είναι ιεροί για τους Εβραίους και για τους Μουσουλμάνους. Επίσης, να καταλάβουν πως οι προσκνηματικές επισκέψεις είναι ίδιον των πιστών όλων των θρησκειών. Ως ΒΘ παρουσιάζονται προσκνήματα Χριστιανών και προσκνήματα άλλων θρησκειών του κόσμου. Έτσι, οι δραστηριότητες που προτείνονται, ώστε να επιτευχθούν τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, είναι να παρουσιαστούν και να εξηγηθούν από έναν Μουσουλμάνο οι ετοιμασίες του Χατζ. Επίσης, δουλεύοντας οι μαθητές ομαδοσυνεργατικά, να αναρωτηθούν τον λόγο που είναι ιεροί ορισμένοι τόποι και να εντοπίσουν διαφορές προσκνηματικών και μη ταξιδιών.³⁴³

Στην Ε΄ τάξη του Δημοτικού, τα ΑΠΣ στη 2^η ΘΕ, αναφέρουν κανόνες που υπάρχουν σε άλλες θρησκείες με προσδοκώμενα αποτελέσματα τον εντοπισμό ανθρωπιστικών χαρακτηριστικών στους κανόνες που υπάρχουν στις άλλες θρησκείες.³⁴⁴ Στην 5^η ΘΕ, τα ΑΠΣ παραθέτουν ως ένα από τα βασικά θέματα το γεγονός της Πεντηκοστής, το οποίο άπτεται του κοινωνικού ζητήματος της πολιτισμικής ετερότητας. Με την Πεντηκοστή προσλαμβάνεται η ετερότητα του προσώπου και η πολυπολιτισμικότητα των λαών και των γλωσσών στο σώμα του Κυρίου Ιησού Χριστού. Η κοινωνία του Αγίου Πνεύματος δε θέτει επιβάλλοντας μια

---

³⁴² «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon> (ημερομηνία ανάκτησης 10/11/2021), σ. 21073.

³⁴³ Όπ.π. σ.21078.

³⁴⁴ Όπ.π. σ.21087.

υποχρεωτική ομοιογένεια με αμετάβλητους κανόνες και επιταγές, αλλά φωτίζει την προσωπική ετερότητα κάθε μέλους της Εκκλησίας και την κάνει να βρίσκεται σε αρμονική και ισόρροπη σχέση με τα άλλα στοχεύοντας στην οικοδόμηση της ενότητας του σώματος.³⁴⁵ Μια ενδιαφέρουσα διερευνητική δραστηριότητα που προτείνεται από το ΑΠΣ είναι το παιχνίδι επεξεργασίας «Artful thinking», Πεντηκοστή.

Στη ΣΤ΄ τάξη στη 2^η ΘΕ, ένα προσδοκώμενο αποτέλεσμα είναι η αξιολόγηση της σημασίας που έχει η ανεξιθρησκεία και η έκφραση ιδεών. Το ΒΘ που άπτεται της θρησκευτικής ετερότητας είναι εκείνο που αναφέρεται στους διωγμούς για τα πιστεύω. Ως δραστηριότητα προτείνεται από τα ΑΠΣ ένα παιχνίδι ενσυναίσθησης στο οποίο οι μαθητές καλούνται να μιλήσουν για τα συναισθήματα που έχουν όσοι διώκονται. Ακόμη ενδιαφέρουσες δραστηριότητες είναι εκείνη της ιδεοθύελλας με θέμα τους διωγμούς, όπως και η συζήτηση αναφορικά με την ανεξιθρησκεία και τη σημασία της.³⁴⁶

Η 5^η Θεματική ενότητα, είναι αφιερωμένη στη θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα. Τα βασικά θέματα της ενότητας είναι αφενός οι διάφορες χριστιανικές παραδόσεις που υπάρχουν στη χώρα, αφετέρου το χριστιανικό ψηφιδωτό της Ευρώπης και τέλος οι διαφορετικές παραδόσεις, αναζήτηση της κοινής πίστης. Οι δραστηριότητες που υπάρχουν στα ΑΠΣ είναι ομαδοσυνεργατικές, κατά τις οποίες οι μαθητές μπορούν να φτιάξουν ερωτηματολόγιο συνεντεύξεως για ανθρώπους που πιστεύουν σε άλλη θρησκεία, όπως επίσης να ερευνήσουν τους ναούς των άλλων χριστιανικών παραδόσεων στην περιοχή τους. Στις δραστηριότητες δημιουργικής έκφρασης συμπεριλαμβάνονται η αναζήτηση φωτογραφιών με σκοπό τη σύγκριση ναών, η επίσκεψη σε λατρευτικό χώρο άλλης χριστιανικής παραδόσεως, η συνέντευξη από ρωμαιοκαθολικό ιερέα, καθώς και η ενασχόληση με το λογισμικό: *Ετερόδοξοι και αλλόθρησκοι*. Από αυτήν τη ΘΕ, προσδοκάται οι μαθητές να γνωρίζουν ότι στην Ελλάδα και στην Ευρώπη υπάρχουν και άλλες χριστιανικές παραδόσεις και ομολογίες, να μπορούν να βλέπουν τα ίδια και τα διαφορετικά στοιχεία ανάμεσα στις χριστιανικές ομολογίες, να επιχειρηματολογούν με παραδείγματα πως δεν υπάρχει απαραίτητα

---

³⁴⁵Γ. Πασιάς, Γ. Φλουρής, «Ο Εθνικός χαρακτήρας της σχολικής γνώσης και η ιδεολογία του ευρωπαϊσμού», στο *Παιδαγωγική Επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Τάσεις και προοπτικές*, Ζ' Διεθνές Συνέδριο ΠΕΕ, Αθήνα, 1997, σ. 68-151.

³⁴⁶«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon> (ημερομηνία ανάκτησης 10/11/2021), σ. 21091-21096.

ταύτιση της εθνικής ταυτότητας και της θρησκευτικής πεποίθησης. Επίσης, να μπορούν να σχεδιάσουν και να πραγματοποιήσουν ενέργειες γνωριμίας και κατανόησης των ομολογιών και τέλος να επιχειρηματολογούν για τον σεβασμό της θρησκευτικής ετερότητας.

Η 6^η ενότητα περιλαμβάνει τις θρησκείες που υπάρχουν στην Ελλάδα. Προσδοκάται για τους μαθητές να εκθέτουν στοιχεία από διάφορες θρησκευτικές κοινότητες, να ελέγχουν τη στάση που έχουν απέναντι στον έτερο άλλο, να επιχειρηματολογούν για το ότι δεν υπάρχει φόβος υπονόμευσης της εθνικής ταυτότητας ούτε και ταύτιση με τις θρησκευτικές παραδόσεις, να κατανοήσουν πως η θρησκευτική ετερότητα, δεν είναι παράγοντας παρεμπόδισης επικοινωνίας, εκτίμησης και αγάπης μεταξύ των ανθρώπων. Επίσης, να μπορούν να συγκρίνουν τις ιδέες που απέκτησαν με αυτές που είχαν πριν για τη θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα. Αναντίρρητα, η διδασκαλία του Μαθήματος των Θρησκευτικών είναι σημαντικό να συνδεθεί με τα κοινωνικά προβλήματα του σημερινού ανθρώπου της σύγχρονης εποχής και να βλέπει διαλεκτικά με σεβασμό και κατανόηση τον άλλο στο πρόσωπο του ετερόθρησκου, του ετερόδοξου. Αυτό καθίσταται δυνατό με το να σέβεται κάθε θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα και πολυφωνία.³⁴⁷

Η 7^η θεματική ενότητα της ΣΤ΄ τάξης αναφέρεται στην πολιτισμική ετερότητα, διότι τα ΑΠΣ προτείνουν να διδαχθούν μνημεία και τόποι λατρείας. Έτσι, οι μαθητές θα μπορούν να γνωρίζουν την καταγωγή και την ταυτότητα των μνημείων, να επιχειρηματολογούν για τον σεβασμό που αρμόζει σε μνημεία πολιτισμού. Το Μάθημα των Θρησκευτικών βοηθά να κατανοηθεί η παράδοση και αποτελεί έκφραση του θρησκευτικού πολιτισμού σεβόμενο κάθε ετερότητα.³⁴⁸ Ως βασικά θέματα είναι να παρουσιαστούν διάφορα μνημεία, πόλεις στις οποίες υπάρχουν ναοί, εικόνες, μνημεία λόγου και μέλους, και τέλος θρησκευτικά μνημεία παγκόσμιας κληρονομιάς της UNESCO. Δραστηριότητες ομαδοσυνεργατικές που προτείνουν τα ΑΠΣ είναι να αναλάβουν οι μαθητές την προστασία ενός μνημείου, να δημιουργήσουν πόστερ με τα μνημεία και να πραγματοποιήσουν επισκέψεις σε μνημεία πολιτισμού.

---

³⁴⁷ Στ. Γιαγκάζογλου, «Το μάθημα των Θρησκευτικών στη δημόσια εκπαίδευση. Φυσιογνωμία, σκοποί, περιεχόμενο, νέα βιβλία, διαθεματική προσέγγιση, ευρωπαϊκή προοπτική, θεολογία της ετερότητας», στην *Επιστημονική Ημερίδα Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο απέναντι στις προκλήσεις των καιρών*, Νεάπολη Θεσσαλονίκης, 2007, σ. 34-57.

³⁴⁸ Στ. Γιαγκάζογλου, *Θρησκευτική Ετερότητα και Διαπολιτισμική Διάσταση της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα Σήμερα στο Διαπολιτισμική Θρησκευτική Εκπαίδευση και Ισλαμικές Σπουδές, Προκλήσεις και Προοπτικές σε Ελλάδα, Ευρώπη, ΗΠΑ*, (Επιμ. Ζιάκα Αγγελική) εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα, 2016, σ.79-89.

5.1.2 Θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα στους Φακέλους του Μαθήματος

Τα σχολικά εγχειρίδια ακολουθούν τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και έτσι η 3^η Θεματική Ενότητα της Γ' τάξης του Δημοτικού είναι αφιερωμένη στις σημαντικές θρησκευτικές ημέρες της εβδομάδας για τις θρησκείες. Η ενότητα αρχίζει με τη σημαντική ημέρα των Χριστιανών που είναι η Κυριακή παραθέτοντας κείμενα εικόνες και δραστηριότητες και συνεχίζει με τις ιερές ημέρες των Εβραίων και των Μουσουλμάνων.³⁴⁹ Τα κείμενα του εγχειριδίου εξηγούν τους λόγους για τους οποίους οι συγκεκριμένες ημέρες είναι ιερές, καθώς επίσης παραθέτουν και διάφορα χαρακτηριστικά στοιχεία από τους χώρους λατρείας και τις προσευχές των πιστών. Κατά τις δραστηριότητες της ενότητας, οι μαθητές καλούνται να επισκεφθούν έναν ενοριακό ναό και να ρωτήσουν τον ιερέα θέματα προσευχής και λατρείας, να ερευνήσουν τον ρόλο του ραβίνου και του ιμάμη κατά την προσευχή των πιστών και να κατασκευάσουν κυτία με αντικείμενα και αποκόμματα έντυπου υλικού αναφορικά με τις προσευχές των άλλων δύο θρησκειών.

Κατά την 4^η θεματική ενότητα, η οποία είναι αφιερωμένη στη Γέννηση του Ιησού, παρουσιάζονται παραστάσεις της Γεννήσεως από όλον τον κόσμο. Εκεί, οι μαθητές θα παρατηρήσουν την απεικόνιση του γεγονότος και των προσώπων και θα κατανοήσουν πως οι διαφορετικοί πολιτισμοί είναι αποτυπωμένοι στα έργα τέχνης. Η δραστηριότητα που προτείνεται εν προκειμένω είναι η παρατήρηση αυτών των εικόνων και ο στοχασμός και η συζήτηση γύρω απ' αυτές. Στην υποενότητα III, στην οποία το σχολικό εγχειρίδιο αναφέρεται στις εορτές Χριστουγέννων και Πρωτοχρονιάς, παρουσιάζοντας εικόνες, λογοτεχνικά κείμενα και κάλαντα από όλον τον κόσμο.³⁵⁰ Η δραστηριότητα που άπτεται του θέματος της πολιτισμικής ετερότητας είναι τα ακούσματα από κάλαντα διαφόρων περιοχών. Εν συνεχεία, αναφέρονται τα ήθη και έθιμα των εορτών αυτών που επικρατούν στην Ελλάδα και σε ολόκληρο τον κόσμο των οποίων τα κείμενα συνοδεύονται και με εικόνες. Έτσι, οι μαθητές λαμβάνουν ερεθίσματα πολιτισμικής ετερότητας που παρατηρείται, τόσο εντός της Ελλάδας, όσο και εκτός. Οι δραστηριότητες που βοηθούν προς αυτήν την κατεύθυνση είναι να διαλέξουν τα παιδιά από ένα αγαπημένο χριστουγεννιάτικο παραμύθι από όλο τον κόσμο και εν συνεχεία αυτό με τις πιο πολλές προτιμήσεις να το παρουσιάσουν

³⁴⁹ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε πρόσωπα, εικόνες και ιστορίες» Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος, 2017, σ.50-51.

³⁵⁰ Όπ.π. σ.62-67.

θεατρικά. Επίσης, άλλη προτεινόμενη δραστηριότητα είναι να διαλέξουν οι μαθητές χωρισμένοι σε ομάδες, ήθη και έθιμα του κόσμου τα οποία τους εντυπωσίασαν και να τα παρουσιάσουν.

Η 7^η θεματική ενότητα του σχολικού εγχειριδίου ακολουθώντας τα ΑΠΣ είναι αφιερωμένη στο Πάσχα και την Ανάσταση του Χριστού. Παρατηρείται η ύπαρξη θρησκευτικής και πολιτισμικής ετερότητας και στην εν λόγω ενότητα. Πιο συγκεκριμένα, η υποενότητα III αναφέρει την εκκλησιαστική τέχνη που αφιερώνεται στην εορτή του Πάσχα. Οι μαθητές θα ανακαλύψουν την υμνογραφία, θα μάθουν να διαβάζουν τις εικόνες της Ανάστασης, θα διαβάσουν την ποίηση που έχει γραφτεί. Εν συνεχεία, θα ανακαλύψουν τα πασχαλινά έθιμα της Ελλάδας και του κόσμου στην υποενότητα IV.³⁵¹ Τέλος, το εγχειρίδιο στις υποενότητες V και VI παρουσιάζει το Πάσχα των Καθολικών και το Πάσχα των Εβραίων αντίστοιχα. Οι δραστηριότητες που προτείνονται είναι το άκουσμα κλασικής μουσικής για τα Πάθη του Κυρίου, όπως επίσης και να εκφράσουν τα συναισθήματά τους. Ακόμη, να παρατηρήσουν οι μαθητές τον Επιτάφιο, (έργο τέχνης του Παγώνη) και να γίνει περιγραφή και επεξεργασία των όσων παρατηρούν. Τέλος, να βρουν έθιμα από όλο τον κόσμο και να κάνουν σύγκριση των εθίμων κολλώντας τα σε ένα χαρτόνι.

Στη Δ' τάξη του Δημοτικού, η θρησκευτική ετερότητα εντοπίζεται στο σχολικό εγχειρίδιο, από την 1^η Θεματική Ενότητα που είναι αφιερωμένη στην προσευχή. Κατά την υποενότητα 2, γίνεται αναφορά στην προσευχή των ανθρώπων ανά τον κόσμο.³⁵² Το εισαγωγικό κείμενο της ενότητας εισάγει τους μαθητές στην ανάγκη όλων των ανθρώπων για επικοινωνία με τον Θεό που πιστεύουν. Στην 4^η, 5^η και 6^η υποενότητα οι μαθητές κατανοούν τη θρησκευτική ετερότητα από την ελληνική ποίηση που παρουσιάζεται το ποίημα του Καββαδία για τις προσευχές των ναυτικών διαφόρων εθνικοτήτων και τέλος παρουσιάζονται οι προσευχές άλλων θρησκειών. Ως δραστηριότητα προτείνεται οι μαθητές να ακούσουν την προσευχή του Αγίου Φραγκίσκου της Ασίζης και να εντοπίσουν τις λέξεις με τις οποίες ο Άγιος επιθυμεί τα αγαθά για τον κόσμο.

Στη 2^η θεματική ενότητα, η οποία είναι αφιερωμένη στην Παναγία παρουσιάζονται εικόνες τις Παναγίας διαφορετικής τεχνολογίας και εικόνες που

---

³⁵¹ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε πρόσωπα, εικόνες και ιστορίες», ό.π. σ.111-117.

³⁵²ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες», Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος, 2017, σ.12.

απεικονίζουν την Παναγία από όλο τον κόσμο. Στο τέλος της ενότητας, υπάρχει κείμενο αφιερωμένο στο πώς δέχονται την Παναγία οι Μουσουλμάνοι.

Η 5^η ΘΕ, αναφέρεται στους ιερούς τόπους του κόσμου και στις ιερές αποδημίες. Η 3^η υποενότητα, είναι αφιερωμένη στους τόπους προσκυνημάτων των Χριστιανών, στην οποία συμπεριλαμβάνονται και θρησκευτικές περιοχές που επισκέπτονται οι Ρωμαιοκαθολικοί. Τέλος, παρατίθενται προσκυνήματα αλλόθρησκων.³⁵³ Ως δραστηριότητες, προτείνονται να ακουστούν ύμνοι και να αναφερθούν στοιχεία για την Ιερουσαλήμ. Ακόμη, να βρουν σύμβολα που χρησιμοποιούν οι πιστοί των διαφόρων θρησκειών, όπως και να παρουσιάσουν και να αναδείξουν τη σημασία προσκυνημάτων που τους έκαναν εντύπωση.

Το σχολικό εγχειρίδιο της Ε΄ τάξης στη 2^η ΘΕ αναφέρεται στους κανόνες και στα όρια. Οι μαθητές μέσα από τα κείμενα συνειδητοποιούν πως και άλλες θρησκείες (Μουσουλμάνοι, Ινδοϊστές, Βουδιστές, Εβραίοι)³⁵⁴ έχουν όρια και κανόνες. Η 5^η ΘΕ έχει ως πρώτη υποενότητα την Πεντηκοστή ως γενέθλια ημέρα της Εκκλησίας στοχεύοντας στην ανάδειξη της πολιτισμικής ετερότητας. Γίνεται μνεία στο Απολυτίκιο της γιορτής της Πεντηκοστής, ενώ ταυτόχρονα αναφέρονται έθιμα της Πεντηκοστής. Μια ενδιαφέρουσα δραστηριότητα είναι η παρουσίαση σε ομάδες μιας «παγωμένης εικόνας» των μαθητών του Χριστού την ώρα που πραγματώνεται η επιφοίτησή τους από το Άγιο Πνεύμα.³⁵⁵

Το σχολικό εγχειρίδιο της ΣΤ΄ τάξης, κατά τη 2^η ΘΕ, αφιερώνει κεφάλαιο για τους διωγμούς εξαιτίας των προσωπικών πεποιθήσεων. Η ενότητα γενικά κάνει μνεία στην ανεξιθρησκεία, επομένως άπτεται του ζητήματος της θρησκευτικής ετερότητας. Οι μαθητές καθ' όλη την ενότητα θα κατανοήσουν πως έγιναν διωγμοί ανά τους αιώνες και συνεχίζουν να γίνονται για τις θρησκευτικές πεποιθήσεις.

Η 5^η ΘΕ του σχολικού εγχειριδίου («Από τους Χριστιανούς της χώρας μας στους Χριστιανούς του κόσμου») είναι αφιερωμένη στον Χριστιανισμό με τις διάφορες ομολογίες που υπάρχουν ανά τον κόσμο. Οι μαθητές δύνανται να παρατηρήσουν πως ακόμη και εντός της θρησκείας του Χριστιανισμού παρατηρείται έντονος θρησκευτικός πλουραλισμός. Οι δραστηριότητες αφορούν σε αναζητήσεις από τους

---

³⁵³ Όπ.π. σ.101-105.

³⁵⁴ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού, Ο κόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα», Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος, 2017, σ.31-33.

³⁵⁵ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού, Ο κόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα» όπ.π. σ.86-90.

μαθητές διαφόρων ναών ορθοδόξων και μη στην περιοχή τους, στην επιλογή ενός τρόπου λατρείας με τον οποίο εντυπωσιάστηκαν και στην αναφορά στα χαρακτηριστικά του. Επίσης, να αναζητήσουν πληροφορίες στη διαδικτυακή σελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου για τις αυτοκέφαλες Εκκλησίες.³⁵⁶

Η 6^η ΘΕ που άπτεται της θρησκευτικής ετερότητας πραγματεύεται τις θρησκείες που θα συναντήσει κάποιος στην Ελλάδα. Το εισαγωγικό κείμενο της ενότητας εισάγει τους μαθητές στο χαρακτηριστικό της Ελλάδας που υπήρχε από την αρχαιότητα, τη φιλοξενία. Αναφέρονται οι θρησκείες και τα σύμβολά τους, ενώ στη συνέχεια αφιερώνεται υποενότητα για τον σεβασμό που πρέπει να υπάρχει στη θρησκευτική ετερότητα των ανθρώπων. Η ενότητα συνεχίζει με τις θρησκευτικές κοινότητες εντός του Ελλαδικού χώρου και κλείνει με την έμπρακτη ανά τα χρόνια, θετική στάση που έχει δείξει η Ορθοδοξία απέναντι στον θρησκευτικό «άλλο». Οι δραστηριότητες που υπάρχουν, κατευθύνουν τους μαθητές προς το σεβασμό και την αγάπη που πρέπει να δείχνουν προς όλους τους ανθρώπους. Πιο συγκεκριμένα, προτρέπουν τους μαθητές να ερευνήσουν την ύπαρξη θρησκειών στον τόπο τους, να ζωγραφίσουν διάφορα σύμβολα από άλλες θρησκείες, να δημιουργήσουν κολάζ συμβόλων με στόχο την απεικόνιση της συνύπαρξης, να συζητήσουν τη σημασία της ανεξιθρησκίας.³⁵⁷ Ακόμη, να μελετήσουν τον Ύμνο της αγάπης του Αποστόλου Παύλου, να αιτιολογήσουν τι είναι η αγάπη για τους ίδιους και να καταγράψουν βιώματα, καθώς επίσης να αναστοχαστούν σχετικά με το ποιες είναι οι δυσκολίες ειρηνικής συνύπαρξης μεταξύ των χωρών και των θρησκειών.³⁵⁸

Η 7^η ΘΕ περιλαμβάνει μνημεία θρησκευτικού πολιτισμού παγκόσμιας αίγλης και μνημεία χριστιανικής λατρείας. Οι μαθητές θα διαπιστώσουν την ύπαρξη πληθώρας τεχνοτροπιών που προέρχονται από την πολιτισμική ετερότητα. Οι δραστηριότητες άπτονται της μελέτης, της παρατήρησης, της περιγραφής, της αναζήτησης πληροφοριών, και της αποτύπωσης με διάφορους τρόπους, διαφόρων μνημείων, τεχνοτροπιών και έργων τέχνης.³⁵⁹

---

³⁵⁶ Όπ.π. σ.85-93.

³⁵⁷ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά ΣΤ΄ Δημοτικού, Ο κόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα» Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος, 2017, σ. 106.

³⁵⁸ Όπ.π. σ.112-118 και σ.127.

³⁵⁹ Όπ.π. σ.129-157.

5.1.3 Θρησκευτικός πλουραλισμός στα ΑΠΣ του 2017

Τα νέα ΠΣ στα Θρησκευτικά χαρακτηρίζονται καινοτόμα, καθότι στηρίζονται στο άνοιγμα γνωριμίας με τις θρησκείες του κόσμου. Η πληροφόρηση πάνω σε άλλες θρησκευτικές παραδόσεις εντάσσεται οργανικά στα Βασικά Θέματα των νέων ΠΣ με μια κριτική και ερμηνευτική προσέγγιση με στόχο να επιτευχθεί σεβασμός των διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων. Πρωταρχικός στόχος της θρησκευτικής εκπαίδευσης είναι να αναπτύξει μία προσέγγιση σεβασμού στο διαφορετικό προκειμένου οι μαθητές να καταφέρουν να χειρίζονται την πολυφωνία με υπευθυνότητα και δημιουργικό πνεύμα, όπως επίσης να κατανοήσει κριτικά και υπεύθυνα τις θρησκευτικές αντιλήψεις των άλλων και της επιρροής της θρησκευτικής πίστης στον προσωπικό και κοινωνικό βίο των ανθρώπων.³⁶⁰

Οι μαθητές μαθαίνουν για τις θρησκείες του κόσμου και κατανοούν τον βίο των θρησκευτικών ομάδων, τον τρόπο με τον οποίο οι άλλοι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο και συνάμα αναπτύσσουν ενδιαφέρον, ενσυναίσθηση, κατανόηση για τον άλλον. Έτσι, δύνανται να αποκτήσουν εμπιστοσύνη στα δικά τους προσωπικά βιώματα και πιστεύω πάνω σε θρησκευτικά ζητήματα και θέματα πίστης. Οι μαθητές με το να αναγνωρίζουν τη βασική κατευθυντήρια γραμμή των θρησκειών για την αγάπη και τον σεβασμό απέναντι στον άλλο και διαχωρίζοντάς την από τη μισαλλοδοξία, κατανοούν ότι οι θρησκείες δύνανται να συμβάλλουν στη στερέωση της ειρήνης.³⁶¹ Είναι επιτακτικό να γνωρίζουμε τη θρησκεία και άλλων ανθρώπων προκειμένου να μπορέσει να ευοδωθεί διάλογος και ειρηνική συνύπαρξη. Αυτό είναι καλό να πραγματώνεται μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος και όχι από εκπροσώπους θρησκειών.³⁶²

Ο Αρχιεπίσκοπος Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας αναφέρει πως η συνειδητή αποδοχή του θρησκευτικού πλουραλισμού και κατ' επέκταση η ειρηνική συμβίωση μπορεί να υπάρξουν από τη σε βάθος βίωση του νοήματος της θρησκείας. Είναι σημαντικό κατά τον ίδιο να καλλιεργείται μια υγιής θρησκευτική συνείδηση, η οποία συνιστά τη βάση της ειρηνικής συμβίωσης και κάθε μορφής θρησκευτική αδιαφορία να μην έχει λόγο και χώρο ύπαρξης. Ο διάλογος σε πνεύμα νηφαλιότητας και η επισήμανση των ειρηνικών αρχών κάθε θρησκείας μπορεί να συμβάλλουν στο να

³⁶⁰ Στ. Γιαγκάζογλου, «Ο σεβασμός της θρησκευτικής ετερότητας και το σύγχρονο Μάθημα των Θρησκευτικών», ό.π. σ.114-121.

³⁶¹ Στ. Γιαγκάζογλου, ό.π. σ.134-135.

³⁶² Μ. Κουκουνάρας-Λιάγκης, «Διαπολιτισμική Θρησκευτική Αγωγή στο Ελληνικό Σχολείο: Ένα μάθημα για όλους και όχι διαθρησκειακό», *Σύναξη*, 115 (2010), σ.37-49.

καλλιεργηθεί από κοινού εμπιστοσύνη και έτσι να καταστεί δυνατός ο διαθρησκευτικός διάλογος.³⁶³ Η θρησκευτική αγωγή θα πρέπει να αφορά σε ένα μάθημα ηθικό, οικουμενικό, με θρησκευιολογικό περιεχόμενο που θα καλλιεργεί το πνεύμα σεβασμού στις κατά τόπους θρησκευτικές παραδόσεις δίχως αυτό να συνεπάγεται συγκρητισμό αλλά γνωριμία με τον άλλον, τον ξένο, τον διαφορετικό. Επίσης, θα βοηθά στην πληροφόρηση για κοινωνικά ζητήματα που αναφέρονται στις θρησκείες με τις οποίες οι μαθητές θα έρθουν σε επαφή μετέπειτα στη σύγχρονη κοινωνία ως ενήλικες.³⁶⁴

Αναφορικά με τη Γ' τάξη του Δημοτικού προτείνονται στη 2^η ΘΕ³⁶⁵ ως Βασικά Θέματα να διδαχθούν ταυτόχρονα με τις εορτές των Χριστιανών και οι εορτές των Εβραίων και των Μουσουλμάνων, όπως επίσης και τα σύμβολα των παραπάνω θρησκειών (Βασικό Θέμα III και V). Έτσι, οι μαθητές επιδιώκεται να αναγνωρίζουν σύμβολα και ονόματα του Θεού, να καταλάβουν πως όλοι οι άνθρωποι έχουν ανάγκη να εορτάσουν ανεξαρτήτως θρησκευτικών πιστεύω και ότι οι θρησκευτικές εορτές ενώνουν τους ανθρώπους. Για τα προσδοκώμενα αυτά αποτελέσματα, τα ΑΠΣ παραθέτουν ενδεικτικές δραστηριότητες, όπως το παιχνίδι ρόλων (βιοματική δραστηριότητα), μια ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα όπου καλούνται να βρουν με τη βοήθεια του διαδικτύου έθιμα και εικόνες από θρησκευτικές εορτές του κόσμου και να τα παρουσιάσουν. Ακόμη, να δημιουργήσουν πόστερ με σύμβολα από διάφορες θρησκείες, να κατασκευάσουν ένα κουτί υλικού εορτών για κάθε μια από τις θρησκείες.

Στη Δ' τάξη του Δημοτικού, στην 4^η Θεματική Ενότητα, παρατίθενται από τα ΑΠΣ στην III υποενότητα το Βάπτισμα και Χρίσμα των Ορθοδόξων, των Καθολικών και το Βάπτισμα των Προτεσταντών. Επίσης, παρατίθενται στην IV υποενότητα, τελετές ενηλικίωσης Εβραίων και Μουσουλμάνων. Στόχος είναι αφενός να μπορούν να εξηγήσουν τη σημασία που έχει το βάπτισμα για τους Χριστιανούς και αφετέρου να κατανοήσουν ότι υπάρχουν τελετές ενσωμάτωσης στην κοινότητα σε άλλες θρησκείες. Τα παραπάνω ενισχύονται με προτεινόμενες δραστηριότητες, όπως με το να ανταλλάσσουν φωτογραφίες και να συνομιλούν με συνομηλίκους άλλων χωρών

---

³⁶³ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΤΙΡΑΝΩΝ, ΔΥΡΡΑΧΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ, Θρησκευτικός πλουραλισμός και ειρηνική συνύπαρξη. <https://www.kathimerini.gr/society/993417/archiepiskopos-tiranon-anastasios-stin-k-thriskeytikos-ployralismos-kai-eiriniki-synyparxi/> (29/12/21)

³⁶⁴ Π. Καλαϊτζίδης, «Το θρησκευτικό μάθημα στην εποχή της πολυπολιτισμικότητας», *Καθ' οδόν*, 17 (2001), σελ. 49.

³⁶⁵ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thriskeftika-programmata-spoudon> (10/11/2021), σ.21060.

εντοπίζοντας ομοιότητες και διαφορές. Επίσης, να εντοπίσουν έθιμα και παραδόσεις για τα Φώτα στις χώρες της Ευρώπης. Τέλος, μια ακόμη δραστηριότητα είναι η προβολή βίντεο από βάπτισμα καθολικών, στην οποία καλούνται να εντοπίσουν ομοιότητες και διαφορές.³⁶⁶ Στην 6^η ΘΕ αναφορικά με τον θρησκευτικό πλουραλισμό, τα ΑΠΣ προσδοκούν τη μελέτη και αξιολόγηση από τους μαθητές ιερών προσώπων που ανήκουν σε άλλες θρησκείες, τα οποία εφάρμοσαν στη ζωή τους την πίστη. Γι' αυτό, στα ΒΘ που προτείνονται υπάρχει υποενότητα για τα πρόσωπα που είναι ιερά για τις διάφορες θρησκείες. Ως δραστηριότητα προτείνεται τα παιδιά να φανταστούν ότι παίρνουν συνέντευξη από ένα ιερό πρόσωπο και ομαδικά να δημιουργήσουν ένα ερωτηματολόγιο.

Η 7^η ενότητα είναι αφιερωμένη στα ιερά βιβλία των θρησκειών. Κατά συνέπεια στα ΑΠΣ αναφέρεται η Αγία Γραφή και παρουσιάζονται και τα ιερά βιβλία για τους Εβραίους και για τους Μουσουλμάνους. Οι μαθητές προσδοκείται να κατανοήσουν πως όλες οι μεγάλες θρησκείες έχουν ιερά κείμενα και είναι σημαντικό να υπάρχει σεβασμός σ' αυτά. Έτσι, τα ΑΠΣ προτείνουν ως δραστηριότητες τον εντοπισμό της θέσης που έχει το Κοράνιο στο τζαμί και η Τορά στη Συναγωγή, η εύρεση από το διαδίκτυο χειρόγραφων από την ισλαμική τέχνη.³⁶⁷

Στην Ε' τάξη του Δημοτικού, στην 1^η Θεματική ενότητα αναφορικά με τον θρησκευτικό πλουραλισμό, τα ΑΠΣ προσδοκούν οι μαθητές να εξετάζουν διδασκαλίες από άλλες θρησκείες και να κατανοούν τη διαφορετικότητα των προσεγγίσεων. Η θρησκευτική εκπαίδευση των μαθητών διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στο να μπορέσουν οι μαθητές να διαχειρίζονται με υπεύθυνο και δημιουργικό τρόπο την πολυφωνία στη ζωή τους και τον διάλογο με τον «άλλο» και τον «διαφορετικό».³⁶⁸ Η 4^η υποενότητα (IV) αναφέρεται στους δασκάλους των θρησκειών του κόσμου. Ως δραστηριότητες προτείνονται να ερευνήσουν στοιχεία της UNICEF για τα σχολεία της Αφρικής. Επίσης, συναντάται η δραστηριότητα Artful Thinking με δημιουργικές ερωτήσεις που προτρέπει τους μαθητές να αντιληφθούν, να γνωρίσουν και να μάθουν μέσα από τα έργα τέχνης. Παράλληλα, προτείνεται η επίσκεψη ή ιστοεξερεύνηση των

---

³⁶⁶ Οπ.π. σ.21076-21077.

³⁶⁷ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon> (10/11/2021), σ.21079-21080.

³⁶⁸ Στ. Γιαγκάζογλου, *Θρησκευτική Ετερότητα και Διαπολιτισμική Διάσταση της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα Σήμερα στο Διαπολιτισμική Θρησκευτική Εκπαίδευση και Ισλαμικές Σπουδές, Προκλήσεις και Προοπτικές σε Ελλάδα, Ευρώπη, ΗΠΑ*, (Επιμ. Ζιάκα Αγγελική) εκδ. Μάϊστρος, Αθήνα, 2016, σ.79-89.

μαθητών σ' ένα σχολείο στην Αφρική.³⁶⁹ Στην 3^η ΘΕ, στο Βασικό Θέμα V, παρουσιάζονται οι διάφορες νηστείες και ασκήσεις που υπάρχουν σε άλλες θρησκείες πέραν του Χριστιανισμού, ανά τον κόσμο.³⁷⁰

5.1.4 Θρησκευτικός πλουραλισμός στους Φακέλους του Μαθήματος

Τα σχολικά εγχειρίδια ακολουθώντας τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών, στη 2η Θεματική Ενότητα της Γ' τάξης του Δημοτικού παραθέτουν και εορτές από άλλες θρησκείες (Εβραίων και Μουσουλμάνων). Ως δραστηριότητα, προτείνεται η αναζήτηση πληροφοριών και φωτογραφικού υλικού για τις παραπάνω εορτές και η συζήτηση για τη σημασία τους. Στην 5^η υποενότητα³⁷¹ παρουσιάζονται τα σύμβολα που χρησιμοποιούνται από τις παραπάνω θρησκείες. Στη συνέχεια της υποενότητας, το σχολικό εγχειρίδιο παραθέτει τα ονόματα που χρησιμοποιούν για τον Θεό οι Εβραίοι και οι Μουσουλμάνοι. Στη Δ' τάξη του Δημοτικού στην 4^η ΘΕ: «*Όλοι ίσοι, όλοι διαφορετικοί*» πέραν της υπόλοιπης θεματολογίας γίνεται μνεία και στο Βάπτισμα των ανθρώπων. Έτσι, το εγχειρίδιο περιλαμβάνει αποσπασματικά το Βάπτισμα και Χρίσμα των Καθολικών και το Βάπτισμα των Προτεσταντών.³⁷² Επίσης, περιλαμβάνονται και τελετές ενσωμάτωσης στην κοινότητα που υπάρχουν σε διάφορες θρησκείες του κόσμου.

Στην 6^η ΘΕ, το σχολικό εγχειρίδιο παρουσιάζει πρόσωπα Χριστιανών αγίων, καθώς και προσώπων που είναι ιερά για τις άλλες θρησκείες. Οι δραστηριότητες που άπτονται του θρησκευτικού πλουραλισμού αφορούν τον εντοπισμό από μέρους των μαθητών των ομοιοτήτων και των διαφορών μεταξύ αγίων του Χριστιανισμού και ιερών προσώπων άλλων θρησκειών. Το σχολικό εγχειρίδιο, στην 7^η ενότητα αναφέρει ιερά βιβλία των θρησκειών. Πέραν της Αγίας Γραφής αναφέρονται και το ιερό βιβλίο των Εβραίων (η ΤΕΝΑΚΑ) και το ιερό βιβλίο των Μουσουλμάνων (το Κοράνιο). Η

---

³⁶⁹«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thriskeftika-programmata-spoudon> (10/11/2021), σ.21085-21086.

³⁷⁰Όπ.π. σ.21089.

³⁷¹ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε πρόσωπα, εικόνες και ιστορίες» Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος, 2017, σ.41.

³⁷²ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες» (Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος), 2017, σ.79.

δραστηριότητα που προτείνεται αναφορικά με τον θρησκευτικό πλουραλισμό είναι η αναζήτηση ιερών βιβλίων θρησκειών στο διαδίκτυο.³⁷³

Το σχολικό εγχειρίδιο της Ε΄ τάξης στην πρώτη Θεματική Ενότητα που αναφέρεται στους μαθητές και τους δασκάλους, αφιερώνει μία υποενότητα στους δασκάλους των θρησκειών του κόσμου. Στην 3^η ΘΕ, παρουσιάζονται πέραν των νηστειών του Χριστιανισμού και νηστείες και ασκήσεις άλλων θρησκειών. Οι θρησκείες που περιλαμβάνονται είναι το Ισλάμ, ο Ιουδαϊσμός, ο Ινδοϊσμός και ο Βουδισμός. Ως δραστηριότητα, προτείνεται η παρουσίαση των τρόπων άσκησης σε άλλες θρησκείες.³⁷⁴

5.1.5 Τα ανθρώπινα δικαιώματα – δικαιώματα παιδιού στα ΑΠΣ του 2017

Τα ανθρώπινα δικαιώματα και ιδίως τα δικαιώματα των παιδιών διατρέχουν τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, τα βασικά θέματα και το πλήθος των δραστηριοτήτων στα καινούρια ΠΣ στα Θρησκευτικά Δημοτικού και συνιστούν έναν θεμελιώδη άξονα στη βάση του οποίου ξεδιπλώνονται η δομή και τα περιεχόμενά τους. Το Μάθημα των Θρησκευτικών έχει ως στόχο να εξασφαλίσει θρησκευτική εκπαίδευση για όλους ανεξαιρέτως τους μαθητές. Στα ΑΠΣ του 2017 για τη Γ΄ τάξη Δημοτικού στην 1^η ΘΕ «Ζούμε μαζί» γίνεται αναφορά στο κοινωνικό ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ως ΠΜΑ είναι οι μαθητές να αισθανθούν την αξία της από κοινού ζωής, της αλληλεγγύης, της αγάπης, της προσφοράς στον άλλον, όπως επίσης να κατανοήσουν τον Θεό των Χριστιανών ως πρόσωπο αγάπης απέναντι σε όλους δίχως την ύπαρξη διακρίσεων. Η προέλευση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων βρίσκεται σε άμεση σχέση με τον Χριστιανισμό, με την πεποίθηση της υψίστης αξίας του ανθρώπου ως ελεύθερο ον, με την ισότητα και την αδελφική σχέση των ανθρώπων.³⁷⁵

Για να επιτευχθούν τα παραπάνω αποτελέσματα προτείνεται από τα ΑΠΣ στο ΒΘ(Ι) «Οι άλλοι κι εγώ», η αναφορά στις αξίες της αγάπης, της συγγνώμης, της

³⁷³ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ,, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες» ό.π. σ.122-137.

³⁷⁴ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού, Οκόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα», Αθήνα:ΙΤΥΕ Διόφαντος, 2017, σ.20.

³⁷⁵ Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός, Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, ό.π., σ.372-382.

φροντίδας, μολονότι πολλές φορές προκύπτουν κρίσεις και προβλήματα στις ανθρώπινες διαπροσωπικές σχέσεις. Για τον Ιωάννη Ζηζιούλα, η διάσταση που αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα απορρέει κυρίως από τη διάσταση που προκύπτει αναφορικά με τη μοναδικότητα και τη σημασία του προσώπου.³⁷⁶ Πολλές βιωματικές δραστηριότητες προτείνονται από τα ΑΠΣ με στόχο την ανάδειξη των παραπάνω αξιών που συνιστούν αναφαίρετο δικαίωμα όλων των ανθρώπων. Χαρακτηριστική είναι η δραστηριότητα στην οποία ο εκπαιδευτικός αφηγείται και παρουσιάζει σκηνές με κεντρικό θέμα την αλληλεγγύη, την αγάπη (πχ. Όσκαρ Ουάιλντ, Ο εγωιστής γίγαντας).³⁷⁷

Στη 2η ΘΕ «*Θρησκευτικές γιορτές: Μέρες γεμάτες χαρά και σημασίες*», στα ΑΠΣ και πιο συγκεκριμένα στα ΠΜΑ επισημαίνεται η ανάγκη όλων ανεξαιρέτως των ανθρώπων να γιορτάζουν οποιαδήποτε θρησκεία κι αν ενστερνίζονται. Ακόμη, στόχος είναι να κατανοήσουν πως οι θρησκευτικές γιορτές είναι σημαντικές για τη ζωή των ανθρώπων, καθότι τους φέρνουν κοντά και τους ενθαρρύνουν να γίνουν καλύτεροι. Για την υλοποίηση αυτών των ΠΜΑ προτείνονται τα ΒΘ I, II, III που φέρουν τους τίτλους «*Χαιρόμαστε γιορτάζοντας*», «*Μέρες γιορτής των Χριστιανών*», όπου εδώ γίνεται ιδιαίτερη μνεία στη γιορτή των Τριών Ιεραρχών και «*Γιορτές των Εβραίων και των Μουσουλμάνων*». Πολλές δραστηριότητες που προτείνονται από τα ΑΠΣ αποσκοπούν στην ανάδειξη της αξίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Χαρακτηριστικά, αναφέρεται η δραστηριότητα δημιουργικής έκφρασης, η οποία έχει να κάνει με την περιγραφή από έναν μαθητή μιας γιορτής της θρησκευτικής του παράδοσης.³⁷⁸

Στην 5^η ΘΕ «*Τα παιδιά: Η Χαρά και η ελπίδα του κόσμου*», γίνεται λόγος για τα δικαιώματα των ανθρώπων και ιδίως του παιδιού. Ως ΠΜΑ τίθενται οι μαθητές να αντιληφθούν τη σημασία των χαρακτηριστικών της παιδικής ηλικίας, όπως επίσης να μάθουν να ξεδιπλώνουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους για τη θέση που δίνεται στα παιδιά από τον Χριστό. Ακόμη, να κατανοήσουν τις διαφορές στον βίο των παιδιών της σύγχρονης κοινωνίας και να συναισθανθούν τη σημασία της ενότητας, της προσφοράς και της αλληλεγγύης απέναντι σε όλα ανεξαιρέτως τα παιδιά του κόσμου. Για την πραγμάτωση αυτών των ΠΜΑ προτείνεται στο ΒΘ I, η επισήμανση των

---

³⁷⁶ Ι. Ζηζιούλας, «Από το Προσωπείον εις το Πρόσωπον. Η συμβολή της πατερικής θεολογίας εις την έννοιαν του Προσώπου» στο *Χαριστήρια εις τιμήν του Μητρ. Γέροντος Χαλκηδόνης Μελίτωνος*, εκδόσεις Πατριαρχικών Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη, 1977, σ. 287.

³⁷⁷ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21058.

³⁷⁸ Όπ.π. σ.21060.

χαρακτηριστικών των παιδιών και της παγκόσμιας γλώσσας τους (χορός, τραγούδια, παραμύθια). Επίσης, προτείνεται το ΒΘ ΙΙ «*Όλα τα παιδιά αξίζουν αγάπη, σεβασμό και φροντίδα*», όπου γίνεται σημαντική αναφορά σε χωρία της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης. Ακόμη, γίνεται μνεία στα σημερινά παιδιά του κόσμου από την Ευρώπη έως τις χώρες του Τρίτου Κόσμου και στα δικαιώματα των παιδιών. Πλήθος δραστηριοτήτων που προτείνονται από τα ΑΠΣ με σκοπό την καλύτερη δυνατή προσέγγιση του κοινωνικού ζητήματος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι βιωματικού, ομαδοσυνεργατικού και διερευνητικού τύπου. Χαρακτηριστική βιωματική δραστηριότητα είναι η αναπαράσταση σκηνικού ομάδων παιδιών που παίζουν σ' έναν καταυλισμό προσφύγων σε περιοχή της σύγχρονης Ελλάδας. Άλλες προτεινόμενες δραστηριότητες από τα ΑΠΣ είναι η παρουσίαση των δικαιωμάτων του παιδιού από τον Συνήγορο του Πολίτη, η συζήτηση σε ομάδες για κάποιο δικαίωμα του παιδιού και η παρουσίασή του στην τάξη με παιγνιώδη τρόπο, η ενασχόληση με το λογισμικό παιχνίδι της Γ' και Δ' τάξης περί δικαιωμάτων του παιδιού.³⁷⁹

Στην 3^η ΘΕ «*Σπουδαία παιδιά*», της Δ' τάξης δημοτικού, το ΑΠΣ αναφέρεται στα παιδικά δικαιώματα. Ως Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα, τα ΑΠΣ αναφέρουν τη σημασία της μίμησης των βιβλικών προσώπων ως προς τις αξίες της αγάπης, της προσφοράς, της δικαιοσύνης σε όλα τα θεία δημιουργήματα. Το πρόσωπο αντικατοπτρίζει τη μοναδικότητα που δε συνιστά αυτοβεβαίωση ναρκισσιστική απέναντι στον άλλον, αλλά απορρέει από μια αδιάσπαστη σχέση με την ετερότητα. Το πρόσωπο έχει την πηγή της στον κατεξοχήν Άλλον που είναι ο Θεός. Η αποδοχή του έτερου και του διαφορετικού είναι σημαντική για να διασφαλιστεί το πλουραλιστικό ιδεώδες με απώτερο σκοπό την ειρηνική συνύπαρξη σε μια πολυπολιτισμική και παγκοσμιοποιημένη κοινωνία.³⁸⁰ Η θεολογική πρόσληψη της ετερότητας μπορεί να δημιουργήσει έναν πολιτισμό του προσώπου και να απελευθερώσει τα ανθρώπινα δικαιώματα από την ατομοκεντρικότητα και τη χρησιμοθηρία με το να τα συνδέσει με το ήθος της ελευθερίας.³⁸¹

Πολλά από τα ΒΘ κάνουν μνεία στα παιδικά δικαιώματα. Πιο συγκεκριμένα, το ΒΘ (Ι) «*Από τη Βίβλο*», αναφέρεται στον Ισαάκ και τον Μωυσή ως παιδιά-δώρα του

³⁷⁹ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21063.

³⁸⁰ Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός, Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, όπ.π. σ.374-375.

³⁸¹ Ι. Ζηζιούλας, «Από το Προσωπείον εις το Πρόσωπον. Η συμβολή της πατερικής θεολογίας εις την έννοιαν του Προσώπου», όπ.π. σ. 287-323.

Θεού. Στο ΒΘ (ΙΙ) «*Από την εικονογραφία*», παρουσιάζονται εικόνες των «σπουδαίων παιδιών» της Βίβλου, ενώ στο ΒΘ ΙΙΙ «*Από την καθημερινή ζωή*», γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στα παιδιά με αναπηρία, σε εκείνα που αγωνίζονται να βοηθήσουν την οικογένειά τους, σε εκείνα με οικογενειακής φύσεως προβλήματα, στα παιδιά «θαύματα». Οι ενδεικτικές δραστηριότητες των ΑΠΣ που στόχο έχουν την ανάδειξη των δικαιωμάτων των παιδιών έχουν βιωματικό, ομαδοσυνεργατικό-διερευνητικό και δημιουργικής φύσεως χαρακτήρα. Χαρακτηριστική βιωματική δραστηριότητα είναι εκείνη όπου οι μαθητές χωρισμένοι σε ομάδες συζητούν για το πώς θα αντιδρούσαν οι ίδιοι στην πιθανότητα φοίτησης στην τάξη τους ενός μαθητή με αναπηρία. Επίσης, μια ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα είναι η συζήτηση για το εάν η αναπηρία συνιστά απόρριψη ή θεία πρόσκληση παίρνοντας ως αφορμή το τραύλισμα του Μωυσή.³⁸² Για την 6^η ΘΕ της ίδιας τάξης «*Χριστιανοί άγιοι και ιερά πρόσωπα άλλων θρησκειών*», τα ΑΠΣ παραθέτουν ως ΠΜΘ οι μαθητές να κατανοήσουν την ατέρμονη αγάπη για τον Θεό, τον κόσμο, τον πλησίον ως συστατικό χαρακτηριστικό ιδίωμα της άγιας ζωής. Στο ΒΘ (Ι) «*Ποιος είναι ο χριστιανός άγιος*» τονίζεται η αγάπη, η προσφορά και ο σεβασμός στον πλησίον, αλλά και σε όλη την κτίση και στο ΒΘ (ΙV) παρατίθενται σύγχρονοι αγωνιστές και υπέρμαχοι του συνανθρώπου, της δικαιοσύνης, της ειρήνης, του περιβάλλοντος.³⁸³

Ακόμη, τα ΑΠΣ του 2017 για την Ε΄ τάξη Δημοτικού αναφέρονται στο κοινωνικό ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Για την 1^η ΘΕ με τίτλο «*Μαθητές και δάσκαλοι*» προτείνεται από τα ΑΠΣ το ΒΘ (Ι) «*Μαθητεία, ένας παντοτινός δρόμος*», όπου γίνεται αναφορά στα σχολεία του κόσμου από τη Νορβηγία έως και το Αφγανιστάν. Ακόμη, για τη 2^η ΘΕ «*Συμπόρευση με όρια και κανόνες*», τα ΑΠΣ ως Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα προτείνουν οι μαθητές να μάθουν να επιχειρηματολογούν υποστηρίζοντας τη σημασία των κανόνων-ορίων για τη ζωή τόσο του ατόμου, όσο και του συνόλου. Ο στόχος αυτός υλοποιείται μέσα από το ΒΘ (Ι) «*Ζώντας μαζί*», το οποίο θίγει τη σημασία που έχουν οι κανόνες συμβίωσης σε όλον τον κόσμο. Οι ενδεικτικές δραστηριότητες είναι βιωματικές (πχ. η συζήτηση για το πώς θα παίζονταν ένα επιτραπέζιο παιχνίδι δίχως την ύπαρξη κανόνων), αλλά και ομαδοσυνεργατικές-διερευνητικές (πχ. αναστοχασμός γύρω από τα θετικά

---

³⁸² «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ. 21074-21075.

³⁸³ Οπ.π. σ.21079.

αποτελέσματα που επιφέρουν οι κανονισμοί στον χώρο του σχολείου).³⁸⁴ Επιπλέον, η ανάδειξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων φαίνεται και στη ΘΕ 4 «*Οι προφήτες της Βίβλου: Κλήση για μετάνοια και αναγγελία του ερχομού του Μεσσία*» και πιο συγκεκριμένα από το ΒΘ (IV) «*Τα μηνύματα των Προφητών στη σύγχρονη ζωή*». Ως ΠΜΑ τίθεται να αντιληφθούν και να εμπεδώσουν οι μαθητές τη σημασία και τον ρόλο των προφητικών μηνυμάτων για τον σύγχρονο βίο. Για την 5^η ΘΕ «*Η Εκκλησία του Χριστού μπαίνει στην ιστορία*», ως ΠΜΑ διατυπώνεται στα ΑΠΣ οι μαθητές να μάθουν να εξηγούν την αξία της έμπρακτης αγάπης με το να προεκτείνουν τα χαρακτηριστικά της ζωής των πρώτων κοινοτήτων (αλληλεγγύη, ισότητα, κοινοκτημοσύνη) στη σύγχρονη εποχή. Για την πραγμάτωση αυτού του μαθησιακού αποτελέσματος προτείνεται το ΒΘ (IV), το οποίο κάνει λόγο για τις πανανθρώπινες αξίες της δικαιοσύνης, της ειρηνικής συνύπαρξης των ανθρώπων, της αλληλεγγύης κλπ.³⁸⁵

Στη Στ' τάξη του Δημοτικού, για τη ΘΕ 1 «*Οι πρώτοι Χριστιανοί: Δυσκολίες και περιπέτειες*» τα ΠΜΑ που τίθενται από τα ΑΠΣ είναι οι μαθητές να πληροφορηθούν για τις δυσκολίες των πρώτων χριστιανικών κοινοτήτων, όπως επίσης να αντιληφθούν την ύπαρξη διακρίσεων στη σύγχρονη εποχή και τις αρνητικές τους επιπτώσεις, αλλά και να προτείνουν ιδέες για το πώς θα μπορούσαν να τις καταργήσουν. Σύμφωνα με άρθρο της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων, όλοι οι άνθρωποι από τη στιγμή που γεννιούνται είναι ελεύθεροι και έχουν ίσα δικαιώματα στη ζωή. Καθώς διαθέτουν τις αρετές της λογικής και της συνείδησης, η συμπεριφορά τους οφείλει να διέπεται από πνεύμα αδελφοσύνης και αγάπης προς τον άλλον.³⁸⁶

Για να πραγματοποιηθούν αυτά τα μαθησιακά αποτελέσματα προτείνεται το ΒΘ I «*Οι πρώτοι Χριστιανοί μέσα στον κόσμο*» όπου γίνεται λόγος για τις δυσκολίες και τα προβλήματα των κοινοτήτων, όσο αυτές μεγάλωναν. Ακόμη, το ΒΘ III «*Διακρίσεις στην εποχή μας*» συγκλίνει κι αυτό προς την επίτευξη των προαναφερθέντων στόχων. Οι δραστηριότητες που προτείνονται είναι η βιωματική δραστηριότητα της ιδεοθύελλας με τη φράση: «*Διακρίσεις στην καθημερινή ζωή*» όπου οι μαθητές μέσω του διαλόγου συζητούν για τις διακρίσεις που υπάρχουν στην καθημερινότητά μας.

---

³⁸⁴ Όπ.π. σ.21085-21088.

³⁸⁵ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ. 21074-21090-21091.

³⁸⁶ Άρθρο 1, Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk> (23/1/22)

Για τη ΘΕ 2 «Διωγμοί και εξάπλωση του Χριστιανισμού. Πρόσωπα και μαρτυρίες» ως Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα, προτείνεται από τα ΑΠΣ να μάθουν οι μαθητές να επιχειρηματολογούν πάνω στο θέμα του διωγμού των ανθρώπων για τα πιστεύω τους. Για την πραγματοποίηση αυτών των στόχων προτείνεται το ΒΘ Ι, όπου γίνεται αναφορά στους διωγμούς των χριστιανών και τις αιτίες τους, όπως επίσης και το ΒΘ (V), το οποίο μιλά για τους σύγχρονους διωγμούς των χριστιανών της Συρίας. Δραστηριότητα που προτείνεται από τα ΑΠΣ, η οποία στοχεύει στην πραγμάτωση των άνωθεν αποτελεσμάτων είναι οι μαθητές να αναπτύξουν διαλογική συζήτηση για τα συναισθήματα των ανθρώπων εκείνων που εκδιώχθηκαν, αλλά και για την ανάγκη ύπαρξης αλληλεγγύης, αλληλοϋποστήριξης σε τέτοιες περιστάσεις και συνθήκες.³⁸⁷

Στην 6^η ΘΕ «Θρησκείες στη χώρα μας», ΠΜΑ που τίθεται από τα ΑΠΣ είναι να αντιληφθούν και να κατανοήσουν οι μαθητές πως η επικοινωνία, η εκτίμηση και η αγάπη μεταξύ των ανθρώπων δεν εμποδίζεται από τη διαφορετική θρησκευτική ταυτότητα. Στο βασικό θέμα IV «Ποιος είναι «δικός μας» άνθρωπος;», γίνεται λόγος στις στάσεις των σύγχρονων χριστιανών, όπως είναι η προστασία των ξένων. Επίσης, μέσα από τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του ανθρώπου δίδεται έμφαση και στην αξία της θρησκευτικής ελευθερίας. Συγκεκριμένα, στο 18^ο άρθρο της Διακήρυξης, υπογραμμίζεται πως κάθε άνθρωπος έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της σκέψης και της θρησκείας. Σε αυτό το δικαίωμα συμπεριλαμβάνεται η ελευθερία που διαθέτει κάθε άνθρωπος να αλλάξει θρησκεία ή τις πεποιθήσεις του, η ελευθερία εκδήλωσης της θρησκείας του ατομικά ή ομαδικά, ιδιωτικά ή δημόσια με τη διδασκαλία, τη λατρεία, την τέλεση θρησκευτικών εορτών και τελετών.³⁸⁸ Βιωματική δραστηριότητα που προτείνεται από τα ΑΠΣ είναι η καρέκλα αφήγησης, όπου ένα εβραίοπουλο αφηγείται τη σωτηρία του από μια οικογένεια χριστιανών κατά την Κατοχή.³⁸⁹

---

³⁸⁷«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ. 21074-21095-21096.

³⁸⁸Άρθρο 18, Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/grk.pdf. (23/1/22)

³⁸⁹«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ. 21074-21101.

5.1.6 Τα ανθρώπινα δικαιώματα – δικαιώματα παιδιού στους Φακέλους του Μαθήματος

Στη Θεματική Ενότητα 1 «*Ζούμε μαζί*», της Γ΄ τάξης Δημοτικού με παιγνιώδη μέσα και δραστηριότητες (τραγούδια πχ. Αν όλα τα παιδιά της γης) αναφέρεται η σημασία του να ενδιαφερόμαστε ο ένας για τον άλλον, να δείχνουμε αγάπη και σεβασμό στον άλλον, δίχως διακρίσεις, παρόλο που πολλές φορές ανακύπτουν διαπληκτισμοί και έριδες μεταξύ των ανθρώπων.³⁹⁰ Στην 5^η ΘΕ «*Τα παιδιά: Η χαρά και η ελπίδα του κόσμου*», υπογραμμίζεται πως όλα ανεξαιρέτως τα παιδιά του κόσμου θα πρέπει να τα αντιμετωπίζουμε με αγάπη και σεβασμό. Στη σύγχρονη εποχή υπάρχουν παιδιά που χρήζουν φροντίδας και προστασίας. Όλα τα παιδιά έχουν δικαιώματα που πρέπει να αναγνωρίζονται και να εφαρμόζονται στην πράξη. Τα δικαιώματα και οι ανάγκες των παιδιών αναδεικνύονται οικουμενικά με παιγνιώδη τρόπο (μέσω παραμυθιών, ποιημάτων, μουσικής, χορού, «Τα παιδιά ζωγραφίζουν στον τοίχο»). Ακόμη, παρατίθενται τα παιδικά δικαιώματα (Unicef 1989). Πέραν των θεολογικών και χριστολογικών διαστάσεων αυτής της ενότητας γίνεται μνεία στα προβλήματα που τα παιδιά του σύγχρονου κόσμου αντιμετωπίζουν, όπως επίσης και στην παιδική εργασία ανά την οικουμένη. Στο διδακτικό εγχειρίδιο της Γ΄ τάξης του Δημοτικού, παρατίθενται ενδιαφέρουσες δραστηριότητες, όπως είναι ο χωρισμός των μαθητών σε ομάδες, όπου η μία αναλαμβάνει την καταγραφή των δικαιωμάτων των παιδιών, ενώ η άλλη αναστοχάζεται για την ύπαρξη των υποχρεώσεων που έχουν. Κατόπιν, γίνεται εικονογράφηση των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων σε κάρτες, οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν στο παίξιμο του επιτραπέζιου παιχνιδιού που οι ίδιοι οι μαθητές δημιούργησαν. Επίσης, μια άλλη ενδιαφέρουσα δραστηριότητα είναι η συζήτηση σε ομάδες για ένα παιδικό δικαίωμα και η αναπαράστασή του με παντομίμα στην τάξη.³⁹¹

Στη Δ΄ τάξη Δημοτικού, στη ΘΕ 3 «*Σπουδαία παιδιά*» δίνεται έμφαση στην αξία της μίμησης των προσώπων της Βίβλου αναφορικά με τις αξίες της αγάπης, της προσφοράς, της δικαιοσύνης, της ειρήνης, του σεβασμού σε κάθε θείο δημιούργημα. Σημαντική επισήμανση δίδεται στα παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, σε εκείνα που μοχθούν να προσφέρουν ένα χέρι βοήθειας στην οικογένειά τους, σε εκείνα που

³⁹⁰ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Γ΄ Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε πρόσωπα, εικόνες και ιστορίες» Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος, 2017, σ.9-26.

³⁹¹Όπ.π. σ.73-86.

αντιμετωπίζουν ενδοοικογενειακά προβλήματα, όπως επίσης και στα χαρισματικά παιδιά. Σχετικές δραστηριότητες συναντώνται στο διδακτικό εγχειρίδιο, οι οποίες στοχεύουν στην ανάδειξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και ιδίως του παιδιού. Μια ενδιαφέρουσα δραστηριότητα, η οποία προτάθηκε και από τα ΑΠΣ του 2017 είναι η συζήτηση των μαθητών για το εάν η αναπηρία συνιστά εμπόδιο στον αγώνα της ζωής προβάλλοντας ως παράδειγμα τον τραυλισμό του Μωυσή, ο οποίος παρά την αναπηρία του αυτή, καλέστηκε από τον Θεό για να οδηγήσει τον λαό του στη γη της Επαγγελίας. Επίσης, μια άλλη ενδιαφέρουσα δραστηριότητα είναι η εύρεση από μέρους των μαθητών ιστοριών παιδιών που εργάζονταν, όπως επίσης η πληροφόρησή τους για το πότε απαγορεύτηκε επισήμως η παιδική εργασία.³⁹² Στην 6^η ΘΕ «Χριστιανοί άγιοι και ιερά πρόσωπα άλλων θρησκειών», γίνεται μνεία στον έφηβο Σύριο προσφυγόπουλο, ο οποίος κατάφερε να μεταφέρει τον επτάχρονο ξάδελφό του με τα σπασμένα πόδια στον δρόμο της προσφυγιάς.³⁹³ Στην Ε΄ Δημοτικού, στην υποενότητα «Σχολεία του κόσμου σήμερα», γίνεται λόγος για τις ένοπλες συγκρούσεις και τις εμπόλεμες καταστάσεις που έχουν πλήξει τα σχολεία και οι οποίες στερούν από τα παιδιά το αναφαίρετο δικαίωμα που έχουν στην εκπαίδευση. Στη 2^η ΘΕ με τίτλο: «Συμπόρευση με όρια και κανόνες», επισημαίνεται η διασφάλιση της πανανθρώπινης αξίας της ελευθερίας μέσα από την ύπαρξη κανόνων. Ακόμη, γίνεται αναφορά στα ανθρώπινα δικαιώματα και γίνεται παρουσίαση των κύριων άρθρων από την Οικουμενική Διακήρυξη για τα ανθρώπινα δικαιώματα του ΟΗΕ (1948).³⁹⁴

Στην 4^η ΘΕ με τίτλο: «Οι προφήτες της Βίβλου, Κλήση και αναγγελία του ερχομού του Μεσσία», γίνεται αναφορά στα παιδιά που εργάζονται σε διάφορες χώρες του κόσμου λόγω της φτώχειας και των άθλιων συνθηκών διαβίωσης. Η παιδική εργασία έχει φτάσει στο σημείο να αποτελεί πια μια μαστίγα της κοινωνίας, τόσο σε φτωχές, όσο και σε κοινωνικά προηγμένες χώρες.³⁹⁵ Στην 5^η ΘΕ «Η Εκκλησία του Χριστού μπαίνει στην ιστορία» γίνεται αναφορά στα παιδιά των δρόμων, όπως επίσης και στην προσφορά του εθελοντικού οργανισμού «Χαμόγελο του παιδιού» σε αυτά τα παιδιά. Ακόμη, παρατίθεται κείμενο που μιλά για την προσφορά της μητέρας Τερέζας

---

³⁹²ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες», Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος, 2017, σ.45-64.

³⁹³Όπ.π. σ. 110.

³⁹⁴ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού, Ο κόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα», Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος, 2017, σ.23-34.

³⁹⁵ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού, Ο κόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα» όπ.π. σ.79.

στους δυστυχημένους και ταλαιπωρημένους ανθρώπους, στα παιδιά και στους πρόσφυγες. Επίσης, γίνεται αναφορά στο έργο του Ερρίκου Ντυνάν, του Αλβέρτου Σβάιτσερ, του Αγίου Λουκά του ιατρού από την Κριμαία, της Ουγκάντας και της Κένυας, ως δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα ιεραποστολικής δράσης στην Αφρική.³⁹⁶

Στη Στ' τάξη, στην 1^η ΘΕ που φέρει τον τίτλο: *«Οι πρώτοι χριστιανοί: δυσκολίες και περιπέτειες»*, επισημαίνεται η ύπαρξη των διακρίσεων στην εποχή μας κάνοντας μνεία στον αγώνα του Νέλσον Μαντέλα για το απαρτχάιντ και για τρόπους ανθρώπινης εκμετάλλευσης. Μια ενδιαφέρουσα δραστηριότητα που εντοπίζεται στο διδακτικό εγχειρίδιο της Ε' τάξης Δημοτικού και που αντλείται από τα ΑΠΣ είναι η συζήτηση σε ομάδες για το εάν θα πρέπει να είμαστε όλοι ίδιοι προκειμένου να μπορούμε να νιώθουμε άνετα. Στη 2^η ΘΕ με τίτλο: *«Διωγμοί και εξάπλωση του Χριστιανισμού: πρόσωπα και μαρτυρίες»*, γίνεται λόγος για την εξόντωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, για τα μαρτύρια που βιώνουν οι χριστιανοί κόπτες και άλλοι χριστιανοί στη Συρία και στο Ιράκ. Αναφέρονται οι διωγμοί των μουσουλμάνων, ο αγώνας της Μαλάλα εναντίον της καταπίεσης των παιδιών και υπερτονίζεται το δικαίωμα που έχουν όλα τα παιδιά ανεξαιρέτως στην εκπαίδευση.³⁹⁷

Τέλος, στην 6^η ΘΕ αναφέρεται η στάση που επέδειξε η Ορθόδοξη Εκκλησία απέναντι στους διωγμούς των Εβραίων κατά τη Γερμανική Κατοχή και στην κοινή Διακήρυξη του Οικουμενικού Πατριάρχη του Πάπα και του Αρχιεπισκόπου για την προάσπιση των δικαιωμάτων των προσφύγων και των μεταναστών στη Μυτιλήνη το 2016. Ως δραστηριότητα, οι μαθητές καλούνται να εντοπίσουν τα ανθρώπινα δικαιώματα στα οποία αναφέρονται οι επικεφαλής των δύο Εκκλησιών.³⁹⁸

---

³⁹⁶ Όπ.π. σ.105-109.

³⁹⁷ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά ΣΤ' Δημοτικού, Ο κόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα», Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος, 2017, σ.25-42.

³⁹⁸ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά ΣΤ' Δημοτικού, Ο κόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα» όπ.π. σ.119-125.

5.2. Κοινωνικά ζητήματα οικονομικής φύσεως

5.2.1 Η μετανάστευση στα ΑΠΣ του 2017

Στα μεταβατικά ΑΠΣ (2017), γίνεται αναφορά στο κοινωνικό ζήτημα της μετανάστευσης. Ο μετανάστης για την Εκκλησία είναι θεϊκό δημιούργημα πλασμένο κατ' εικόνα Του.³⁹⁹ Κατά τον Πρεσβ. Μ. Ευδοκίμωφ, η μη αποδοχή του ξένου ισοδυναμεί με την άρνηση του σχεδίου του Θεού για τη δημιουργία Του.⁴⁰⁰ Έτσι, στην 5^η ενότητα: «*Τα παιδιά: Η χαρά και η ελπίδα του κόσμου*» της Γ' τάξης του Δημοτικού, Προσδοκώμενο Μαθησιακό Αποτέλεσμα (ΠΜΑ) είναι οι μαθητές να κατανοήσουν την αξία της αλληλεγγύης και της ενότητας απέναντι σε όλα ανεξαιρέτως τα παιδιά του κόσμου. Ως βασικό θέμα (ΒΘ) για την πραγμάτωση αυτή του στόχου προτείνεται το ΒΘ III. Εδώ, γίνεται μνεία στα παιδιά του σύγχρονου κόσμου, όπως είναι τα προσφυγόπουλα. Οι προτεινόμενες από τα ΑΠΣ δραστηριότητες, οι οποίες συνδράμουν προς την επίτευξη του παραπάνω στόχου έχουν κυρίως βιωματικό χαρακτήρα. Χαρακτηριστική είναι εκείνη που έχει να κάνει με την αναπαράσταση του σκηνικού μιας ομάδας παιδιών που παίζουν σε έναν καταυλισμό προσφύγων σε ένα μέρος της σύγχρονης Ελλάδος. Ακόμη, μια άλλη αξία λόγου δραστηριότητα είναι αυτή που αναφέρεται στην εύρεση φωτογραφιών από παιδιά προσφυγόπουλα και η δημιουργία ιστοριών γι' αυτά.⁴⁰¹

Στην 6^η ΘΕ: «*Ποιος είναι ο Ιησούς Χριστός*», στόχος είναι οι μαθητές να εμπεδώσουν ότι ο Χριστός δεν έγινε δεκτός με παρόμοιο τρόπο από όλους τους ανθρώπους. Ο Χριστός πέραν του ότι βίωσε τη μετανάστευση στην επίγεια ζωή Του, πηγαίνοντας στην Αίγυπτο προκειμένου να σωθεί από τον Ηρώδη, εισήλθε στην κτίση από την αρχή όντας μετανάστης, καθότι μετανάστευσε από τα θεία ουράνια και ήρθε σε εμάς με σκοπό να κηρύξει την Αγάπη.⁴⁰² Για την υλοποίηση αυτού του στόχου προτείνεται το Βασικό Θέμα (ΒΘ) I «*Από την Καινή Διαθήκη*», όπου γίνεται λόγος για

---

³⁹⁹ Αντ. Παπαντωνίου, Πρόσφυγες και μετανάστες στην Ελλάδα, *όψεις εκκλησιαστικής διακονίας σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία*.
https://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/comitees/metanastes/papantoniou_052010.pdf (20/1/22)

⁴⁰⁰ Πρεσβ. Μ. Ευδοκίμωφ, «υποδοχή του ξένου ως καρπός του Πνεύματος», στο *Υποδοχή του άλλου, ορθόδοξες πνευματικές Αξίες και Νεωτερικότητα*, (επιμ. Σ. Φωτίου), εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2009, σ. 95-100.

⁴⁰¹ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο:
[http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21063.

⁴⁰² Θ. Παπαθανασίου, *Ο Θεός μου ο αλλοδαπός, κείμενα για μια αλήθειαν που είναι του δρόμου*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004, σ.46.

την αναγκαστική φυγή του Ιωσήφ, της Παναγίας και του Χριστού (ως βρέφος) στην Αίγυπτο για να σωθεί από την απειλή της σφαγής που επιφύλασσε ο Ηρώδης.⁴⁰³ Το γεγονός ότι ο Κύριος Ιησούς Χριστός υπήρξε μετανάστης μας επισημαίνει πως θα πρέπει να φροντίζουμε, να αγαπάμε και να εναγκαλιζόμαστε τον ξένο και όχι να τον φυγαδεύουμε.⁴⁰⁴ Μια βιωματική δραστηριότητα που προτείνεται είναι η συγγραφή του φανταστικού ημερολογίου του Ιωσήφ.⁴⁰⁵

Στην 3^η ΘΕ της Δ' τάξης δημοτικού, στο ΒΘ ΙΙΙ «*Από την καθημερινή ζωή*», τα ΑΠΣ προτείνουν να γίνει αναφορά στα παιδιά με γονείς μετανάστες, καθώς επίσης και στα ασυνόδευτα παιδιά μετανάστες με στόχο οι μαθητές να κατανοήσουν πως στη ζωή των ανθρώπων είναι σημαντικό να υπάρχει υπομονή και αγάπη για να αντιμετωπίζουν ορθά τα προβλήματά τους. Ακόμη, αναστοχάζονται και συζητούν τρόπους με τους οποίους μπορούν να μάχονται απέναντι σε κάθε δυσκολία της ζωής. Για να εγκολπωθεί βαθιά μέσα μας ο Κύριος Ιησούς Χριστός θα πρέπει να πραγματοποιηθεί το κατά μίμηση και αφού ο άνθρωπος έχει δημιουργηθεί κατ' εικόνα Θεού με νου, συνείδηση και λόγο, δύναται να προσλάβει την αγάπη και να τη μεταδώσει σε ολάκερη τη θεική πλάση.⁴⁰⁶ Κατά τον Παπαντωνίου, η Εκκλησία θα πρέπει να προσεγγίσει τους μετανάστες με τη θεολογική ανθρωπολογία, τη διδασκαλία για τους ξένους, το χριστιανικό πνεύμα και ήθος της φιλοξενίας και τη θεολογική προσέγγιση της κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης μιας χώρας. Έτσι, η Εκκλησία θα συνδράμει στο να σταματήσει η οικονομικής φύσεως εκμετάλλευση των μεταναστών.⁴⁰⁷ Μια βιωματική δραστηριότητα που προτείνεται από τα νέα ΑΠΣ είναι η δραματοποίηση ενός σεναρίου, όπου δύο αδέρφια όντας παιδιά μεταναστών παραθέτουν τις αναμνήσεις που έχουν από την πατρίδα τους, ενώ παράλληλα συζητούν για τα βιώματά τους στη χώρα υποδοχής. Επιπροσθέτως, μια ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα είναι αυτή που έχει να κάνει με τη χρήση της στρατηγικής «5π και 1γ» για την αναφορά σε εκείνα τα παιδιά

---

⁴⁰³ Μτ. 2, 13-15.

⁴⁰⁴ Ο Θ. Παπαθανασίου κάνοντας αναφορά στα λόγια του Κυρίου Ιησού Χριστού «ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε». (Ματθ. 25:45) αναδεικνύει την πραγματική σημασία του όρου μετανάστη μέσα από την οπτική του Χριστιανισμού. (Θ. Παπαθανασίου, *Ο Θεός μου ο αλλοδαπός, κείμενα για μια αλήθειαν που είναι του δρόμου*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004, σ.20).

⁴⁰⁵ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ. 21065.

⁴⁰⁶ Χ. Σταμούλης, *Ὡσπερ ξένος και αλήτης ἡ Σάρκωση: ἡ μετανάστευση τῆς αγάπης*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010, σ.19-21.

⁴⁰⁷ Αντ. Παπαντωνίου, *Πρόσφυγες και μετανάστες στην Ελλάδα, ὄψεις εκκλησιαστικῆς διακονίας σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία*, ὀπ.π. σ.41-42.

με δύο πατρίδες, τα οποία προσπαθούν να ξεπεράσουν τις δύσκολες καταστάσεις που βιώνουν.⁴⁰⁸

Στη ΣΤ΄ τάξη του Δημοτικού, στη 2^η ΘΕ «Διωγμοί και εξάπλωση του Χριστιανισμού. Πρόσωπα και μαρτυρίες» τα ΑΠΣ προτείνουν το ΒΘ V στο οποίο γίνεται αναφορά στους σύγχρονους διωγμούς-Χριστιανούς της Συρίας έχοντας ως ΠΜΑ την τοποθέτηση των μαθητών επί του ζητήματος των διωγμών των ανθρώπων για τα πιστεύω τους. Ο Παπαθανασίου αναφέρει πως «η Αγάπη είναι μετανάστευση» έχοντας τη λογική πως ο Θεός αγάπη εστίν.⁴⁰⁹ Ο Θεός είναι συλλογικός για όλα τα έθνη, είναι ο Πατήρ όλων δίχως την ύπαρξη διακρίσεων. Επίσης, όντας Τριαδικός συναποτελείται από τρεις υποστάσεις, οι οποίες συνυπάρχουν με αρμονία χάρι της αγάπης. Έτσι, συμπεραίνουμε πως τον άλλον θα πρέπει να τον πλησιάζουμε με αγαπητικό τρόπο και να μην τον θεωρούμε απειλή.⁴¹⁰ Μια δραστηριότητα που προτείνεται είναι ένα παιχνίδι ενσυναίσθησης στο οποίο οι μαθητές αναπτύσσουν συζήτηση για τα συναισθήματα των ανθρώπων που διώκονται. Μια άλλη δραστηριότητα είναι εκείνη της ιδεοθύελλας στο θέμα των διωγμών των ανθρώπων για τα πιστεύω τους και γι' αυτό που είναι.⁴¹¹

Τέλος, στην 6^η ΘΕ με τίτλο: «Θρησκείες στη χώρα μας», στο ΒΘ IV γίνεται μνεία στην προστασία των ξένων, η οποία συνιστά μια σπουδαία παλιά εντολή.⁴¹² Στην Παλαιά Διαθήκη, ο λαός είναι μεταναστευτικός και στο Λευιτικό, εντοπίζεται η αγάπη με την οποία θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ο ξένος. «*Να τον αγαπάτε σαν τον εαυτό σας*».⁴¹³ Ο Απ. Παύλος τονίζει τη θέληση του Χριστού να υπάρχει ενότητα στο ανθρώπινο γένος.⁴¹⁴ Επισημαίνει την ολότητα στο πρόσωπο του ανθρώπου, ως Θείο δημιούργημα. Δεν κάνει διαχωρισμό του κοινωνικοπολιτικού και θρησκευτικού

---

⁴⁰⁸ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21074-21075.

⁴⁰⁹ Α΄ Ιω.4:8.

⁴¹⁰ Θ. Παπαθανασίου, *Ο Θεός μου ο αλλοδαπός, κείμενα για μια αλήθειαν που είναι του δρόμου*, όπ.π. σ.23.

⁴¹¹ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21096.

⁴¹² Εξ 22,20,23, 9. Λευ 19, 33-34. Αρ. 15, 15-16.

⁴¹³ Λευιτ.19:34.

⁴¹⁴ Στην προς Εφεσίους επιστολή ο Απ. Παύλος αναφέρει: *ὅτι δι' αὐτοῦ ἔχομεν τὴν προσαγωγὴν οἱ ἀμφοτέροι ἐν ἐνὶ Πνεύματι πρὸς τὸν Πατέρα. Ἄρα οὖν οὐκέτι ἐστὲ ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ ἐστὲ συμπολίται τῶν ἁγίων καὶ οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ* (Εφ. 2:18-19).

επιπέδου του ανθρώπου. Αυτός είναι και ο λόγος που δεν ξεχωρίζει κανέναν ξένο. Διότι δεν είναι δυνατόν να είναι ξένος αυτός που πλάστηκε από τον Θεό.⁴¹⁵

5.2.2 Η μετανάστευση στους Φακέλους του Μαθήματος

Στην 5^η ΘΕ της Γ' τάξης Δημοτικού με τίτλο: «*Τα παιδιά: Η χαρά και η ελπίδα του κόσμου*» στο ΒΘ ΙΙΙ γίνεται αναφορά στα παιδιά του κόσμου τη σημερινή εποχή. Στη συγκεκριμένη υποενότητα δηλώνεται και το φαινόμενο της προσφυγιάς από το οποίο πολλά παιδιά υποφέρουν.

Στην 6^η ΘΕ με τίτλο: «*Ποιος είναι ο Ιησούς Χριστός*», τα παιδιά μαθαίνουν πως και ο Χριστός βίωσε την προσφυγιά. Το σχολικό εγχειρίδιο παραθέτει τη φυγή στην Αίγυπτο που αναγκάστηκε ο Κύριος ως βρέφος να υποστεί.⁴¹⁶ Η δραστηριότητα που εντοπίζεται είναι να γράψουν οι μαθητές χρησιμοποιώντας τη φαντασία τους ένα ημερολόγιο που θα κρατούσε ο Ιωσήφ, όταν έφτασαν στην Αίγυπτο, γράφοντας τα συναισθήματα που είχε και τις ανησυχίες του.

Αναφορικά με τη Δ' τάξη, στο σχολικό εγχειρίδιο στην 3^η ΘΕ «*Σπουδαία παιδιά*» εντοπίζεται η υποενότητα 3, η οποία περιλαμβάνει ένα αφιέρωμα στα παιδιά με γονείς μετανάστες, καθώς και στα ασυνόδευτα παιδιά-μετανάστες. Οι δραστηριότητες που υποστηρίζουν το κοινωνικό φαινόμενο της μετανάστευσης είναι να γράψουν οι μαθητές την ιστορία ενός παιδιού, το οποίο έζησε την προσφυγιά. Επίσης, το σχολικό εγχειρίδιο προτείνει να βρουν τραγούδια που να αναφέρονται στην προσφυγιά και να διατυπώσουν συναισθήματα.

Στη ΣΤ' τάξη του Δημοτικού εντοπίζεται το κοινωνικό ζήτημα της προσφυγιάς. Συγκεκριμένα, στη 2^η ΘΕ «*Διωγμοί και εξάπλωση του Χριστιανισμού. Πρόσωπα και μαρτυρίες*» εντοπίζεται υποενότητα για τους σύγχρονους διωγμούς που υπόκεινται Χριστιανοί και γενικά άνθρωποι γι' αυτό που πιστεύουν και γι' αυτό που είναι.⁴¹⁷ Οι δραστηριότητες του σχολικού εγχειριδίου, παρακινούν τους μαθητές να διαβάσουν

---

⁴¹⁵ Στις Πράξεις των Αποστόλων τονίζεται πως ο Θεός: *ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὀρίσας προσεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν* (πραξ. 17:26).

⁴¹⁶ ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε πρόσωπα, εικόνες και ιστορίες» όπ.π. σ.82-89.

⁴¹⁷ ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά ΣΤ' Δημοτικού, Οκόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα» όπ.π. σ. 40-42.

κάποιο βιβλίο για την προσφυγιά και να το σχολιάσουν, καθώς επίσης να συζητήσουν στην τάξη για τα συναισθήματα των ανθρώπων που διώκονται και για τη συμπαράσταση που θα πρέπει να έχουν από τους συνανθρώπους τους.

Το σχολικό εγχειρίδιο στην 6^η ΘΕ («*Θρησκείες στη χώρα μας*») αναφέρει και τη στάση που κράτησε η Ορθόδοξη Εκκλησία κατά των διωγμών των Εβραίων. Αναφέρεται η αξιοθαύμαστη στάση προστασίας των Εβραίων από τους Γερμανούς κατά τον δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο. Στο τέλος της υποενότητας γίνεται αφιέρωμα για τον ξένο τη σημερινή εποχή. Το σχολικό εγχειρίδιο παραθέτει το διδακτικό τραγούδι του Πορτοκάλογλου: «*Είμαι ξένος*», καθώς και το ποίημα του Μπέρτολτ Μπρεχτ «*Για τον όρο μετανάστες*». Οι μαθητές καλούνται να διατυπώσουν σκέψεις για όσα διάβασαν στο ποίημα και στους στίχους του τραγουδιού. Παράλληλα, διαβάζοντας απόσπασμα από το μυθιστόρημα του Σεφέρη και το ρητό του Αγίου Μακαρίου να σκεφτούν την έννοια του «άλλου» για τον καθέναν, όπως επίσης και να ψάξουν ιστορίες από την οικογένειά τους και να διηγηθούν, αν οι πρόγονοί τους είχαν μεταναστεύσει.⁴¹⁸

5.2.3 Η φτώχεια στα ΑΠΣ του 2017

Κατά τη φοίτηση στη Γ' τάξη του Δημοτικού, οι μαθητές σύμφωνα με τα ΑΠΣ θα πρέπει να καθοδηγηθούν, ώστε να έρθουν σε μια πρώτη επαφή με αξίες του Χριστιανισμού όπως η αγάπη, η προσφορά, η αλληλεγγύη και να κατανοήσουν πως ακολουθώντας αυτές τις αξίες, ο κόσμος στον οποίο ζουν μπορεί να αλλάξει.

Στην 4^η ΘΕ, τα ΑΠΣ θέτουν ως στόχο, οι μαθητές να κατανοήσουν πως το ουσιαστικό μήνυμα της εορτής των Χριστουγέννων, είναι μήνυμα αγάπης και προσφοράς στον συνάνθρωπο. Επίσης, να μπορούν να σκεφτούν και να οργανώσουν, έμπρακτη δράση αλληλεγγύης για τους εν ανάγκαις αδερφούς. Ο Κύριος ήρθε στη γη για τη λύτρωση του ανθρώπου από την πλάνη και το ξερίζωμα από την καρδιά του, της ρίζας πάντων των κακών που κατά τον Απ. Παύλο είναι η φιλαργυρία. Ήρθε εκουσίως φτωχικά, ώστε με την ένδεια να γιατρέψει την ερωτική επιθυμία του πλουτισμού. Καλεί τον άνθρωπο να πράττει ελεημοσύνη στον ενδεή συνάνθρωπό του και ο Ίδιος

---

⁴¹⁸ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά ΣΤ' Δημοτικού, Οκόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα» ό.π. σ. 122-129.

προσφέρει θησαυρό εν ουρανῷ.⁴¹⁹ Δραστηριότητα που κατευθύνει τους μαθητές προς τα προσδοκώμενα αποτελέσματα είναι να προετοιμάσουν δώρα για οικογένειες που βρίσκονται σε ανάγκη. Επίσης εντοπίζεται δραστηριότητα ιδεοθύελλας αναφορικά με τα δώρα με αξία και δώρα με αγάπη.⁴²⁰

Η 5^η ΘΕ «*Τα παιδιά: Η χαρά και η ελπίδα του κόσμου*», κάνει αναφορά σε όλα τα παιδιά του πλανήτη κατά τη σημερινή εποχή (εκείνα που έχουν ανέσεις και εκείνα που υποφέρουν από πείνα, φτώχεια και δυστυχία). Βάση αποτελεσμάτων σύγκρισης ηλικιακών ομάδων εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα παιδιά (0-18) βρίσκονται αντιμέτωπα με πιο μεγάλο κίνδυνο ένδειας ή κοινωνικού αποκλεισμού σε σχέση με τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες.⁴²¹ Παρόλο που η Ευρωπαϊκή Ένωση, θεωρείται από τις πλούσιες περιοχές του πλανήτη, το 2020 παρατηρήθηκε πως το 24,2% των παιδιών (0-18) κινδύνευαν από τη φτώχεια ή από τον κοινωνικό αποκλεισμό.⁴²² Τα αποτελέσματα που τα ΑΠΣ προσδοκούν είναι να μπορούν οι μαθητές να εντοπίζουν ποιες μεγάλες διαφορές υπάρχουν στη ζωή των παιδιών του πλανήτη τη σημερινή εποχή και να εκφράζουν τη δική τους κρίση, καθώς και να αποκτήσουν το αίσθημα της αλληλεγγύης. Οι δραστηριότητες αναφορικά με το παρόν κοινωνικό ζήτημα είναι να αναπτύξουν οι μαθητές ιστορίες παιδιών του Τρίτου Κόσμου, αφού προηγουμένως βρουν ανάλογες φωτογραφίες παιδιών από το διαδίκτυο.

Μέσα από την 7^η ΘΕ «*Χριστός Ανέστη: Γιορτάζοντας το χριστιανικό Πάσχα*», τα ΑΠΣ στοχεύουν στο να μάθουν οι μαθητές να μετέχουν σε δράσεις και γεγονότα αγάπης απέναντι σε όλους. Κατά τον Μέγα Βασίλειο, όποιος αγαπά τον διπλανό του σαν τον εαυτό του, δε γίνεται να έχει πλεόνασμα σε οποιοδήποτε υλικό αγαθό από τον πλησίον. Επομένως, υπερέχοντας ο άνθρωπος στον πλούτο, υστερείται αγάπης, διότι εάν αγαπούσε τον πλησίον του θα σκεφτόταν να απαλλαγεί από τον πλούτο γι' αυτόν.⁴²³ Μια δραστηριότητα που συντελεί στην πραγμάτωση αυτού του στόχου είναι

---

⁴¹⁹ Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης, *Λόγος εις την Γέννησιν του Ιησού Χριστού*. <https://www.monastiria.gr/agios-nikodimos-logos-stin-gennisi/> (2/12/21)

⁴²⁰ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon> (10/11/2021), σ. 21062.

⁴²¹ Ειδική έκθεση 2020. Καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας – Ανάγκη για καλύτερη στόχευση της στήριξης της Επιτροπής, Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο. σ.7 https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR20_20/SR_child_poverty_EL.pdf .(13/12/21)

⁴²² Eurostat. *Children at risk of poverty or social exclusion* (2022) https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Children_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion.(13/12/21)

⁴²³ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ, ΤΟΜΟΣ 31ος (PG 31) Άγιος Βασίλειος Καισαρείας, ο Μέγας. *Ομιλία προς τους πλουτούντας*. (PG 31, σ. 277 – 304). Ὅσον οὖν πλεονάζεις τῷ πλούτῳ, τοσοῦτον ἐλλείπεις τῇ ἀγάπῃ. Ἐπεὶ πάλαι ἂν ἐμελέτησας τῶν χρημάτων τὴν ἀλλοτριώσιν, εἰ ἠγαπήκεις σου τὸν πλησίον.

η βαφή αυγών, οι ετοιμασίες τσουρεκιών και δώρων για τους φτωχούς συμπολίτες μας.⁴²⁴

Για τη Δ΄ τάξη Δημοτικού, στην 3^η ΘΕ «*Σπουδαία παιδιά*», παρουσιάζεται ως Προσδοκώμενο Μαθησιακό Αποτέλεσμα η κατανόηση από μέρους των μαθητών της ανάγκης και της σημασίας ύπαρξης της υπομονής και της αγάπης για την αντιμετώπιση των προβλημάτων του ανθρωπίνου βίου. Τον στόχο αυτόν υλοποιεί το βασικό θέμα ΙΙΙ, το οποίο αναφέρεται σε παιδιά με προβλήματα οικογενειακής φύσεως, όπως είναι η φτώχεια. Πάμπολλες είναι οι περιπτώσεις ενδεών παιδιών που δοθέντος ευκαιρίας, διέπρεψαν σε σπουδές, σε επαγγελματικό και προσωπικό επίπεδο.⁴²⁵ Μια δραστηριότητα δημιουργικής έκφρασης που προτείνεται από τα μεταβατικά ΑΠΣ (2017) είναι οι μαθητές της τάξης να κάνουν προσευχή για εκείνα τα παιδιά που βιώνουν δυσκολίες και κακουχίες.⁴²⁶

Για την Ε΄ τάξη του Δημοτικού, η 1^η ΘΕ «*Μαθητές και δάσκαλοι*», στο Βασικό Θέμα ΙΙ αναφέρεται στην αξία της πραγματικής ελεημοσύνης «*Μη γνώτω η αριστερά σου τι ποιεί η δεξιά σου*».⁴²⁷ Σύμφωνα με τον Άγιο Γρηγόριο τον Θεολόγο, η ελεημοσύνη είναι το βότανο που καθαρίζει τους ανθρώπους και η καθαρότητα του καθενός είναι ανάλογη της ελεημοσύνης του, «*Μηδέ η νύκτα να είναι αιτία διακοπής της ελεημοσύνης, διότι εάν διακοπεί για την επομένη ίσως και να ματαιωθεί οριστικά και όπως τονίζει, είναι το μοναδικό πράγμα που δεν σηκώνει αναβολή*».⁴²⁸ Μια ομαδοσυνεργατική/διερευνητική δραστηριότητα, η οποία αναδεικνύει το κοινωνικό ζήτημα της φτώχειας είναι η πραγματοποίηση έρευνας της UNICEF για τα σχολεία της Αφρικής.⁴²⁹

Στην 5^η ΘΕ «*Η Εκκλησία του Χριστού μπαίνει στην ιστορία*», στόχος των ΑΠΣ είναι να μάθουν οι μαθητές τη σημασία της έμπρακτης αγάπης με το να γίνεται

---

⁴²⁴ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thriskeftika-programmata-spoudon>(10/11/2021), σ. 21066-21067.

⁴²⁵ Ε. Ντολιοπούλου, «Οι επιπτώσεις της φτώχειας γενικότερα και στα παιδιά ειδικότερα και πιθανοί τρόποι παρεμβάσεων για την πρόληψη και τη μείωσή της», *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 3 (2015) σ.115.

⁴²⁶ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thriskeftika-programmata-spoudon>(10/11/2021), σ.21074-21075.

⁴²⁷ Μτ 6, 1-4.

⁴²⁸ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ, ΤΟΜΟΣ 35ος (PG 35) Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος, ο Ναζιανζηνός. [Depauperumamore](#). Λόγος ιδ΄. Περί φιλοπτωχίας. (PG 35, σελ. 857 – 909). Μη διακοπάτω σου μηδέ νυξ τόν έλεον. Μη είπης: Έπανελθών επάνηκε, και αύριον δώσω σοι· μη τι μέσον γένηται τής όρμης αι τής εϋεργεσίας·

⁴²⁹ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thriskeftika-programmata-spoudon>(10/11/2021), σ.21085-21086.

προέκταση των χαρακτηριστικών του βίου (ισότητα, αλληλεγγύη, κοινοκτημοσύνη) των πρώτων κοινοτήτων στη σύγχρονη εποχή. Η Εκκλησία ως «*σώμα του ζώντος Χριστού*» ακολούθησε τη διδασκαλία του Χριστού αναφορικά με τη σχέση συμπόρευσης εντός της Βασιλείας του Θεού, τόσο των ευκατάστατων, όσο και των ενδεών ανθρώπων, και την εφάρμοσε εμπράκτως στη ζωή των χριστιανών.⁴³⁰ Τα Βασικά Θέματα III και IV επιχειρούν να υλοποιήσουν αυτόν τον στόχο μέσα από την αναφορά στην αξία των κοινοτήτων αγάπης και των χαρακτηριστικών της (ισότητα, αλληλεγγύη, κοινοκτημοσύνη), καθώς επίσης και στη σημασία της έμπρακτης προσφοράς προς όλους όσους χρήζουν ανάγκης. Η κοινοκτημοσύνη στο Χριστιανισμό βασίζεται στην ελευθερία και τον αυθορμητισμό της συγκατάθεσης και εμφανίστηκε στην αρχή ανάμεσα στα μέλη της πρώτης Εκκλησίας ενώ η διατήρησή της μέχρι σήμερα παρατηρείται στα κοινοβιακά μοναστήρια.⁴³¹ Πολλές δραστηριότητες (διερευνητικές, δημιουργικής έκφρασης και δράσης) που τα ΑΠΣ προτείνουν, θέτουν υπό στέρεες βάσεις το υπό μελέτη κοινωνικό ζήτημα της φτώχειας. Ορισμένες από αυτές είναι η δημιουργία μιας κοινότητας αγάπης στο πλαίσιο του σχολείου, η υποβολή προτάσεων προς την κυβέρνηση με σκοπό τη βελτίωση του ανθρωπίνου βίου που αντιμετωπίζει δυσκολίες.

Για τη ΣΤ΄ τάξη, στην 4^η ΘΕ «*Η Θεία Ευχαριστία: Πηγή και κορύφωση της ζωής της Εκκλησίας*», το κοινωνικό ζήτημα της φτώχειας διαφαίνεται στα ΑΠΣ μέσα από τη βιωματική δραστηριότητα με τίτλο: «*Έδωσε τον εαυτό Του*», όπου οι μαθητές συζητούν το νόημα αυτής της φράσης και ανατρέχουν στη ζωή του Κυρίου Ιησού Χριστού και στις πράξεις ελεημοσύνης Του.⁴³² Η ίδια η ζωή του Κυρίου στη γη ήταν φτωχική και ήταν υποδειγματικό παράδειγμα τρόπου ζωής για τους μαθητές του.⁴³³

---

⁴³⁰ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, *Το σώμα του ζώντος Χριστού*, μτφρ. Παπαδόπουλος, Ι. Κ., εκδ. Αρμός, Αθήνα, 1999.

⁴³¹ Γ. Ι. Μαντζαρίδης, *Πλούτος και Πτωχεία*. [https://www.pemptousia.gr/2018/08/ploutos-ke-ftochia/\(2/12/21\)](https://www.pemptousia.gr/2018/08/ploutos-ke-ftochia/(2/12/21))

⁴³² «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ. 21091-21098.

⁴³³ Γ. Ι. Μαντζαρίδης, *Πλούτος και Πτωχεία*, όπ.π.

5.2.4 Η φτώχεια στους φακέλους του Μαθήματος

Στο διδακτικό εγχειρίδιο της Γ΄ τάξης του Δημοτικού στην 4^η ΘΕ, «Χριστούγεννα: Ο Θεός γίνεται άνθρωπος»,⁴³⁴ υπάρχει εισαγωγικό κείμενο το οποίο κλείνει αφενός με την προτροπή της προσφοράς σε όσους έχουν ανάγκη (φαγητού, ρουχισμού κλπ.) και αφετέρου με τα λόγια του Κυρίου ότι πράττοντας αγαθοεργίες στους συνανθρώπους, τις πράττουν στον ίδιο τον Κύριο.⁴³⁵ Ωστόσο, δεν υπάρχει κάποια δραστηριότητα που να άπτεται του ζητήματος της φτώχειας, στη συγκεκριμένη ενότητα.

Στην 5^η ΘΕ: «Τα παιδιά: Η χαρά και η ελπίδα του κόσμου», στην υποενότητα ΙΙΙ, γίνεται αναφορά στα παιδιά ανά τον κόσμο που υποφέρουν από πολλά προβλήματα, όπως είναι η φτώχεια. Επίσης εντοπίζεται κείμενο του Α. Σαμαράκη που αναφέρεται στην ευθύνη που έχουμε όλοι απέναντι στα παιδιά που πεθαίνουν από φτώχεια. Έπειτα, η ενότητα παρουσιάζει στοιχεία παιδικής εργασίας και κλείνει με τα δικαιώματα των παιδιών. Ως δραστηριότητα, οι μαθητές καλούνται να βρουν στο διαδίκτυο φωτογραφικό υλικό από παιδιά που διαβιούν δύσκολα και να παρουσιάσουν τις ιστορίες τους. Επίσης, καλούνται να καταγράψουν, να ζωγραφίσουν, να αναρωτηθούν και να συζητήσουν σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών. Η ΘΕ 7: «Χριστός Ανέστη. Γιορτάζοντας το χριστιανικό Πάσχα», περικλείει το νόημα της εορτής που είναι η έμπρακτη Αγάπη προς όλους.⁴³⁶ Τα παιδιά ως δραστηριότητα καλούνται να κατασκευάσουν λαμπάδες στην τάξη και να τις δωρίσουν σε παιδιά κάποιου ιδρύματος.

Στη Δ΄ τάξη του Δημοτικού, στην 3^η ΘΕ, στην υποενότητα: «Από την καθημερινή ζωή», υπάρχει αφιέρωση στα «Παιδιά που αγωνίζονται να βοηθήσουν την οικογένειά τους».⁴³⁷ Το κείμενο του σχολικού εγχειριδίου αναφέρει τη φτώχεια και την ανέχεια που υπομένουν τα παιδιά σε πολλές χώρες ανά τον κόσμο. Το κείμενο συνοδεύεται από φωτογραφίες μικρών παιδιών που εργάζονται για να μπορέσουν να ζήσουν αυτά και οι οικογένειές τους. Για δραστηριότητες, οι μαθητές θα πρέπει να βρουν ιστορίες από παιδιά που εργάζονταν παλαιότερα στην Ευρώπη και να αναζητήσουν τη συνθήκη με την οποία απαγορεύτηκε η παιδική εργασία. Ακόμη, να

⁴³⁴ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Γ΄ Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε πρόσωπα, εικόνες και ιστορίες» όπ.π. σ.54.

⁴³⁵ Μτ.25,40

⁴³⁶ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Γ΄ Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε πρόσωπα, εικόνες και ιστορίες» όπ.π. σ.97.

⁴³⁷ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ,, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες» Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος, 2017, σ.59.

εκφράσουν τα συναισθήματά τους μετά από το άκουσμα τραγουδιών που έχουν ως θέμα τη φτώχεια. Επίσης, καλούνται να γράψουν μια προσευχή για εκείνα τα παιδιά που αντιμετωπίζουν προβλήματα.⁴³⁸

Στην Ε΄ τάξη του Δημοτικού στην 1^η ΘΕ στην υποενότητα: «*Ο Χριστός ως δάσκαλος, συνοδοιπόρος και οδηγός*» υπάρχει αφιέρωση από την «επί του όρους ομιλία» και μία από τις διδαχές προς τον λαό που συγκεντρώθηκε ήταν για την ελεημοσύνη. Ωστόσο, δεν υπάρχει κάποια δραστηριότητα που να άπτεται του ζητήματος. Η 5^η ΘΕ στην 3^η υποενότητα, αφιερώνει πολύ υλικό αναφορικά με την αλληλεγγύη που οι άνθρωποι πρέπει να δείχνουν και την έμπρακτη προσφορά στους ανθρώπους που βρίσκονται σε ανάγκη. Τα κείμενα της υποενότητας βρίθουν διδαγμάτων, παραδειγμάτων και προσωπικοτήτων που βοήθησαν τους αδερφούς τους που βρίσκονταν σε ανάγκη. Οι μαθητές μαθαίνουν και παραδειγματίζονται, συναισθάνονται και κατανοούν την αξία της βοήθειας προς τους συνανθρώπους που είναι σε δύσκολη κατάσταση. Οι δραστηριότητες που υπάρχουν υποκινούν τα παιδιά στην κατεύθυνση της αλληλεγγυας βοήθειας και της ενσυναίσθησης. Καλούνται να συζητήσουν πως θα ήταν η γειτονιά τους αν εφαρμόζονταν η κοινοκτημοσύνη. Επίσης, μαθαίνουν, συζητούν έργα ιατρών που βοηθούσαν τους συνανθρώπους τους, ενώ ταυτοχρόνως προτείνεται να συγκεντρώσουν αποκόμματα περιοδικών και εφημερίδων που αναφέρονται στην αλληλεγγύη και τέλος να δημιουργήσουν κοινότητα αγάπης στο σχολείο τους.

Στη ΣΤ΄ τάξη του Δημοτικού, το σχολικό εγχειρίδιο στην 4^η ΘΕ, παρουσιάζει το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Εντοπίζεται δραστηριότητα κατά την οποία οι μαθητές θα πρέπει να εξηγήσουν τη φράση «*έδωσε τον εαυτό Του*» που αναφέρεται στον Ιησού και να δείξουν τι προσέφερε στους ανθρώπους.

5.2.5 Κοινωνική δικαιοσύνη-Κοινωνική ανισότητα στα ΑΠΣ του 2017

Το ζήτημα της κοινωνική ανισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης θίγεται από τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του ΜτΘ, τόσο στα Προσδοκώμενα Αποτελέσματα, όσο και στα Βασικά Θέματα και στις Ενδεικτικές δραστηριότητες που προτείνει. Πιο συγκεκριμένα, για τη Γ΄ τάξη Δημοτικού, κατά την 1^η Θεματική

---

⁴³⁸ Όπ.π. σ.64.

Ενότητα: «Ζούμε μαζί»⁴³⁹ οι μαθητές προσδοκείται να κατανοήσουν πως ο Θεός των Χριστιανών, έμπρακτα αγαπά όλους δίχως διακρίσεις. Για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός, τα ΑΠΣ προτείνουν ως Βασικό Θέμα να διδαχθούν την παραβολή του «καλού ποιμένα», καθώς επίσης και την παραβολή του ασώτου υιού. Οι μαθητές θα κατανοήσουν πως όπως ο καλός ποιμένας χαίρεται όταν βρίσκει το χαμένο πρόβατο και δε διακρίνει κανένα από τα πρόβατά του, επίσης όπως ο πατέρας δέχεται τον άσωτο υιό του με μεγάλη χαρά και δεν κάνει διάκριση ανάμεσα στα παιδιά του, έτσι και ο Θεός Πατέρας όλων δεν κάνει διακρίσεις στην αγάπη Του για όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους. Επιπλέον, στην Εκκλησία ως ενιαίο σώμα Χριστού, παρόλο που οι ιερείς έχουν ρόλο ποιμαντικό προς το λαό, αυτή η πνευματική τους εξουσία δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως πολιτική ή κοσμική εξουσία, διότι όλοι είναι ισότιμα στοιχεία του συνόλου του σώματος της Εκκλησίας του Χριστού και όπως επισημαίνει ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος: «πρὸς δὲ τὸν Χριστὸν πάντες Πρόβατα καὶ γὰρ οἱ ποιμένοντες καὶ οἱ ποιμενόμενοι ὑφ' ἑνὸς τοῦ ἄνω Ποιμένος ποιμαίνονται».⁴⁴⁰ Αναφορικά με την παραβολή του ασώτου, δύναται να ειπωθεί πως το στοργικό πατρικό περιβάλλον θα οδηγήσει τον άσωτο στο δρόμο της επιστροφής. Η σημερινή ασωτία του αμετανόητου ασώτου ανθρώπου, έχει ως έκφρασή της, την τραγική κατάσταση της αδίκως κατανεμημένης παραγωγής αγαθών.⁴⁴¹ Ως δραστηριότητα προτείνεται να δουν, να σκεφτούν, να ισχυριστούν και να αναρωτηθούν οι μαθητές επάνω στο ζωγραφικό πίνακα του Ρέμπραντ: «Η επιστροφή του Ασώτου».

Το ζήτημα της κοινωνική ανισότητας φαίνεται στην 5^η ΘΕ, «Τα παιδιά: Η χαρά και η ελπίδα του κόσμου», διότι τα ΑΠΣ προτείνουν να διδαχθεί ως ΒΘ «Όλα τα παιδιά αξίζουν αγάπη σεβασμό και φροντίδα».⁴⁴² Μέσα από το παρόν Βασικό Θέμα, οι μαθητές θα διαπιστώσουν πως υπάρχει κοινωνική ανισότητα ανά τον κόσμο. Οι μαθητές έτσι θα επισημάνουν πως η ζωή των παιδιών ανά τον κόσμο δεν είναι παντού η ίδια και ότι υπάρχουν μεγάλες διαφορές και ανισότητες. Τη σημερινή εποχή, το παιδί εκείνο που

⁴³⁹ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21058.

⁴⁴⁰ Κ. Κωτσιόπουλος, «Θεσμός και Χάρισμα εξ' επόψεως Κοινωνιολογίας του Χριστιανισμού», *Θεολογία*, 3 (2017), σ. 119-133.

⁴⁴¹ Μητροπολίτης Ζιμπάμπουε Σεραφείμ, Κυριακή του Ασώτου-Στράτευση για κοινωνική αλληλεγγύη να έχουν τροφή όλοι οι άνθρωποι. <https://www.pemptousia.gr/2022/02/kiriaki-tou-asotou-stratefsi-gia-kinoniki-allilengii-na-echoun-trofi-oli-i-anthropi/> (16/12/21)

⁴⁴² «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21063.

υπάρχει δίπλα μας, εσωτερικά μας, εκείνο που ο Κύριος μας παρήγγειλε να αγαπάμε και να τιμούμε και το οποίο μας το έδειξε ως πρότυπο ψυχής, δέχεται λυσσαλέα την επίθεση του κακού και η παιδική ψυχή λεηλατείται, γεγονός που σημαίνει ότι δε θα πρέπει να μένουμε άπραγοι.⁴⁴³ Μια δραστηριότητα που προτείνεται από τα ΑΠΣ είναι να μελετήσουν οι μαθητές την περίπτωση των παιδιών της Αφρικής και της Ασίας.

Στην 6^η ΘΕ στο Βασικό Θέμα Ι, στην υποενότητα: IV, οι μαθητές θα διαπιστώσουν πως ο Κύριος ήταν και είναι κοντά σε όλους χωρίς διάκριση.⁴⁴⁴ Ο Ίδιος δεν έτυχε της ίδιας αποδοχής από όλους τους ανθρώπους, ενώ υπέστη την αδικία. Υπήρξαν πολλοί αρνητές και πολλοί που προσπάθησαν να τον κατηγορήσουν άδικα.⁴⁴⁵ Ως δραστηριότητα, προτείνεται οι μαθητές να παρουσιάσουν τη σκηνή που οι αρνητές του Ιησού προσπαθούσαν να βρουν κάποια ψεύτικη κατηγορία εναντίον Του.⁴⁴⁶ Η 7^η ΘΕ είναι αφιερωμένη στο χριστιανικό Πάσχα.⁴⁴⁷ Ένα από τα Προσδοκώμενα Αποτελέσματα είναι η αναγνώριση από τους μαθητές πως η αγάπη προς όλους είναι το βασικό στοιχείο των Παθών. Παρόλου που ο Κύριος, δέχθηκε την αδικία των ανθρώπων, το μήνυμά Του είναι η αγάπη προς όλους.⁴⁴⁸ Στο ΒΘ ΙΙ, προτείνονται να διδαχθούν, η προδοσία, τα Άγια Πάθη και η Ανάσταση του Χριστού και στο τέλος να κατανοήσουν πως το Πάσχα είναι εορτή της Αγάπης του Κυρίου προς τους ανθρώπους.

Στη Δ΄ τάξη του Δημοτικού, η Θεματική Ενότητα 3, είναι αφιερωμένη στα παιδιά.⁴⁴⁹ Στο ΒΘ ΙΙΙ προτείνεται από τα ΑΠΣ να γίνει αναφορά στα παιδιά που

---

⁴⁴³Μακαριστού Αρχιεπισκόπου Χριστοδούλου, Παιδιών έστησεν εν μέσω ημών» ομιλία του Αρχιεπισκόπου στο χορηγικό δείπνο της ProEuropa για το πρόγραμμα «αγαπά τα παιδιά.http://www.ecclesia.gr/greek/archbishop/christodoulos.asp?id=24&what_main=1&what_sub=3&lang=gr&archbishop_heading=%CE%95%CE%BA%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%AF%CE%B1 (30/12/21)

⁴⁴⁴«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21065.

⁴⁴⁵ Στην Θ' Ώδή του Κανόνος της Μεγάλης Παρασκευής φαίνεται η προσπάθεια άδικης κατηγορίας του Κυρίου: *Ὁλέθριος σπείρα θεοστγῶν, πονηρευομένων, θεοκτόνων συναγωγή, ἐπέστη Χριστὲ σοι, καὶ ὡς ἄδικον εἶλκε, τὸν Κτίστην τῶν ἀπάντων, ὃν μεγαλύνομεν.* Επίσης στο Και νυν των Αποστίχων της Μεγάλης Παρασκευής: *Ἦδη βάπτεται κάλαμος ἀποφάσεως, παρὰ κριτῶν ἀδίκων, καὶ Ἰησοῦς δικάζεται, καὶ κατακρίνεται σταυρῶ, καὶ πάσχει ἡ Κτίσις, ἐν σταυρῶ καθορῶσα τὸν Κύριον. Ἄλλ' ὁ φύσει σώματος δι' ἐμὲ πάσχων, ἀγαθὲ Κύριε δόξα σοι.*

⁴⁴⁶ Μτ.26,59-60.

⁴⁴⁷«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο:[http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21066.

⁴⁴⁸ ...*Ὁ Δεσπότην φιλανθρωπίας! ὑπὲρ τῶν σταυροῦντων παρεκάλει τὸν ἴδιον Πατέρα, λέγων Ἄφες αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην· οὐ γὰρ οἶδασιν οἱ ἄνομοι, τί ἀδίκως πράττουσιν.* Στιχηρὸ Ἰδιόμελο Ἑσπερινῶ Ἁγίας και Μεγάλης Παρασκευῆς Ἦχος πλ.β΄

⁴⁴⁹«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο:[http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21074-21075.

υπάρχουν στο κοινωνικό περιβάλλον, όπως παιδιά με αναπηρία, με οικογενειακές δυσκολίες. Οι μαθητές προσδοκείται να μπορούν να σκέφτονται και να προτείνουν τρόπους με τους οποίους θα ξεπεραστούν οι δυσκολίες της ζωής. Σύμφωνα με τη Ζώνιου-Σιδέρη, αναφορικά με τα άτομα με αναπηρία, υπάρχουν δύο αντιθέσεις. Από τη μία, υπάρχει ο χαρακτηρισμός της απόκλισης από το κανονικό και διακρίνονται ως άτομα με «ειδικές ανάγκες» και από την άλλη στοιχεία δομής της εκπαίδευσης και γενικότερα της κοινωνίας παρέχουν εν μέρει ή ακόμη χειρότερα είναι απαγορευτικά ως προς την ένταξη των εν λόγω ατόμων.⁴⁵⁰ Μια ενδιαφέρουσα δραστηριότητα είναι οι μαθητές να μελετήσουν τους σχολικούς χώρους και να διαπιστώσουν αν είναι κατάλληλοι ή όχι για όλους τους μαθητές, όπως και για ένα παιδί με αναπηρία. Η ενιαία εκπαίδευση είναι ανθρώπινο δικαίωμα, ενώ άπτεται των παραδοχών της κοινωνικής δικαιοσύνης. Όμως, θέτει τις βάσεις της στο να γίνει αποδεκτό καθετί διαφορετικό και να μπορέσει με γόνιμο τρόπο να αντιμετωπιστεί. Συνάμα, εντείνεται η συμμετοχή όλων των ομάδων του μαθητικού δυναμικού στη δημοκρατική διαδικασία, επαινώντας με θέρμη τη διαφορετικότητα των ατόμων.⁴⁵¹ Επίσης, προτείνεται παιχνίδι με στόχο την ενσυναίσθηση στο οποίο οι μαθητές καλούνται να χωριστούν σε ομάδες και να συζητήσουν για την πιθανότητα φοίτησης στο σχολείο τους ενός παιδιού με αναπηρία.

Η 4^η Θεματική Ενότητα που προτείνουν τα ΑΠΣ είναι αφιερωμένη στην ισότητα: «Όλοι ίσοι, όλοι διαφορετικοί».⁴⁵² Έτσι, προσδοκείται οι μαθητές να μπορούν να αναγνωρίζουν τη μοναδικότητά των ιδίων ως πρόσωπα αλλά και αναφορικά με τις ομάδες που συμμετέχουν. Επίσης, να μπορούν να αναγνωρίσουν και να εκτιμήσουν τις δυνατότητες των άλλων παιδιών. Ως Βασικό Θέμα προτείνεται να διδαχθεί πως χαρίσματα έχουν δοθεί σε όλους από τον Θεό και με τη διαφορετικότητα των χαρισμάτων υπάρχει αλληλοσυμπλήρωση. Ο Μέγας Βασίλειος ακόμη και για τον μοναχισμό θεωρούσε πως η πλέον ταιριαστή με την ανθρώπινη φύση είναι η κοινοβιακή του μορφή, διότι εκτός κοινοβίου λείπει ο πλησίον, επομένως δεν υπάρχει υποστήριξη της σχετικής αγάπης και του ελέγχου και δεν υπάρχει η αλληλοσυμπλήρωση των πολλαπλών χαρισμάτων,⁴⁵³ διότι στη ζωή μέσα στην

---

⁴⁵⁰Α. Ζώνιου-Σιδέρη, Ένταξη, εκπαίδευση και κοινωνική πολιτική. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2009.

⁴⁵¹Χ. Κωφίδου, «Η ενιαία Εκπαίδευση ως Θέμα Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Κοινωνικής Δικαιοσύνης», *Εκπαιδευτική Επικαιρότητα*, Τόμος Β', 3 (2017), σ.24-46.

⁴⁵²«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο:<http://iep.edu.gr/el/thriskoefitika-programmata-spoudon>(10/11/2021), σ.21076.

⁴⁵³Κ. Κόττης, Η θεώρηση του Μεγάλου Βασιλείου για το Μοναχισμό, <https://www.pemptousia.gr/2019/01/i-theorisi-tou-megalou-vasiliou-gia-to-monachismo/> (11/12/22)

κοινωνία το χάρισμα του κάθε ανθρώπου γίνεται κοινό για τους συμπολίτες του.⁴⁵⁴ Σε μια προτεινόμενη δραστηριότητα, οι μαθητές καλούνται να κάνουν ομαδικό γλυπτό αποδεικνύοντας τη σημαντικότητα της αλληλοσυμπλήρωσης.

Στο τέλος του Α΄ κύκλου, τα ΑΠΣ στοχεύουν οι μαθητές να αναπτύξουν σεβασμό στη διαφορετικότητα, ομαδικό πνεύμα και απόψεις πως όλοι είναι ισότιμα μέλη στην τάξη.

Στην Ε΄ τάξη, οι μαθητές θα μάθουν τη διαχρονικότητα των χριστιανικών αξιών, όπως είναι η δικαιοσύνη, η ελευθερία, η ισότητα κ.ά. Στην 1^η ΘΕ στόχος είναι να μπορούν οι μαθητές να εξηγήσουν τη διαχρονικότητα των αξιών του Χριστιανισμού στις ανθρώπινες σχέσεις.⁴⁵⁵ Έτσι, τα ΑΠΣ προτείνουν να διδαχθεί η διδασκαλία του Χριστού και πιο συγκεκριμένα στο ΒΘ ΙΙ συναντάται η παραβολή του καλού Σαμαρείτη. Οι μαθητές θα διδαχθούν ότι τα ανώτερα ιδανικά, όπως η αξία της ζωής και η υπεράσπιση των αδυνάτων⁴⁵⁶ είναι πάνω από διακρίσεις και ανισότητες κοινωνικές. Με το τέλος της παραβολής του καλού Σαμαρείτη, οι μαθητές καταλαβαίνουν πως στη Βασιλεία των Ουρανών δεν υφίσταται καμία διάκριση και ο άνθρωπος από τη Σαμάρια της παραβολής δεν θεωρείται εχθρός αλλά σωτήρας.⁴⁵⁷ Η δραστηριότητα που προτείνεται είναι οι μαθητές να χρησιμοποιήσουν την τέχνη της ζωγραφικής, ώστε να αποδώσουν την παραβολή.

Κατά τη 2^η ΘΕ που αναφέρεται στα όρια και στους κανόνες που πρέπει να υπάρχουν, ώστε να συμπορευόμαστε στη ζωή, οι μαθητές αναμένεται να αναγνωρίσουν το ηθικό σκέλος των ορίων για τη ζωή και να είναι σε θέση να εξηγούν τι σημαίνει όριο και κανόνας.⁴⁵⁸ Το θέμα άπτεται του φαινομένου της κοινωνικής ανισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης, διότι όπως θα διδαχθούν κατά το ΒΘ Ι, οι κανόνες διασφαλίζουν την ελευθερία. Ο Μέγας Βασίλειος εξηγεί πως νόμος είναι ο κανόνας

---

⁴⁵⁴ «...ἐν τῇ τῆς ζωῆς. κοινωνία, τὸ ἐκάστου ἴδιον χάρισμα κοινὸν τῶν συμπολιτευομένων γίνεται...» Του εν αγίοις πατρός ημών Βασιλείου Αρχιεπισκόπου Καισάρειας Καππαδοκίας. Κεφάλαια όροι κατά πλάτος κατ' ερώτησιν και απόκρισιν PG 31,932.

⁴⁵⁵ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskeftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskeftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21085.

⁴⁵⁶ Μ. Χούλη, Η εξίσια παραβολή του Καλού Σαμαρείτη-Κάθε άνθρωπος οφείλει να αγαπά χωρίς ιδιοτελή κίνητρα και κριτήρια. <https://imsyrou.gr/index.php/keimena-tou-m-xoyli-theologou/4473-i-eksaisia-paravoli-tou-kaloy-samareiti-kathe-anthropos-ofeilei-na-agapa-xoris-idioteli-kinitra-kai-kritiria-louk-10-25-37> (11/12/22)

⁴⁵⁷ Β. Β., Scott *Hear then the Parable. A Commentary of Parables of Jesus*, Fortress press, Minneapolis, 1990, p. 192.

⁴⁵⁸ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskeftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskeftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21087.

των δίκαιων και άδικων, μας προστάζει τι πρέπει να κάνουμε και μας απαγορεύει εκείνα που δεν πρέπει.⁴⁵⁹ Ο Επίσκοπος Καμπανίας Θεόφιλος (1749-1795) επισημαίνει πως οι νόμοι διακρίνονται σε εκκλησιαστικούς και σε πολιτειακούς. Οι μεν εκκλησιαστικοί είναι οι των Αγίων Αποστόλων θεσπισμένοι κανόνες, οι κανόνες των Συνόδων, οι επικυρωμένοι κανόνες που θέσπισαν θεοφόροι Πατέρες. Οι δε πολιτειακοί είναι τα νομοθετήματα που αποβλέπουν στη δικαιοσύνη, στη σεμνότητα και το όφελος της κοινωνίας και των ανθρώπων. Αναφερόμενος στους πολιτειακούς νόμους, τονίζει πως είναι φτιαγμένοι για τη δικαιοσύνη και την υποστήριξη των ευάλωτων ανθρώπων και ομάδων, ενώ ταυτόχρονα κάνει τον παραλληλισμό, όπως οι καλοί γιατροί είναι σωτήριοι για τον άρρωστο, έτσι και οι νόμοι για τον αδικημένο. Ακόμη, οι εκκλησιαστικοί νόμοι είναι σωτήριοι της ψυχής όλων των χριστιανών.⁴⁶⁰ Οι δραστηριότητες που αναφέρονται στο εν λόγω ζήτημα είναι η συζήτηση για τους κανόνες και τον ρόλο που έχουν στη σχολική ζωή, ώστε να αντιμετωπίζονται καταστάσεις που δημιουργούν προβλήματα. Επίσης να πραγματοποιηθεί ως project η αντιμετώπιση των βίαιων πράξεων εντός του σχολικού χώρου.

Στην 3^η ΘΕ το 2^ο ΒΘ είναι αφιερωμένο στη μετάνοια και στη συγχώρεση. Στα ΑΠΣ προτείνονται παραδείγματα ειλικρινούς μεταμέλειας.⁴⁶¹ Εκεί, υπάρχει η ιστορία του Ζακχαίου, ο οποίος μετανόησε και υποσχέθηκε να αποκαταστήσει τις αδικίες που δημιούργησε.⁴⁶² Τα ΑΠΣ προτείνουν ως δραστηριότητα «τον διάδρομο συνειδήσεως», συζήτηση και σχολιασμό αναφορικά με τον Ζακχαίο.

Η 4^η ΘΕ, η οποία είναι αφιερωμένη στους Προφήτες της Βίβλου⁴⁶³ περιλαμβάνει σε ένα από τα Βασικά της Θέματα, λόγια των Προφητών, οι οποίοι κατέκριναν αυτούς που αδικούσαν και υπερασπίζονταν αυτούς που είχαν αδικηθεί. Καλούσαν τον κάθε έναν να είναι δίκαιος και να μετανοήσει. Σύμφωνα με τον Heschel, η αδικία για τον απλό άνθρωπο θεωρείται μια παρέκκλιση στις μεταξύ των ανθρώπων

---

⁴⁵⁹ Στο έργο του Μεγάλου Βασιλείου *Εις τον Προφήτην Ησαΐαν* (1,23) «...ὁ μὲν γὰρ νόμος κανὼν δικαίων ἐστὶ καὶ ἀδίκων, προστακτικὸς μὲν ὢν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸς δὲ ὢν οὐ ποιητέον...» προσβάσιμο στο: https://greekdownloads3.files.wordpress.com/2014/09/enarratio_in_prophetam_isaiam.pdf. (2/12/21)

⁴⁶⁰ Θεοφίλου Επισκόπου Καμπανίας, *Περὶ νόμων ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν Προλεγόμενα*. http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/regulations/various_regulations.htm. (13/2/22)

⁴⁶¹ «Πρόγραμμα Σπουδῶν στα Θρησκευτικά Δημοτικῶν καὶ Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο καὶ στον διαδικτυακὸ τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21089.

⁴⁶² Λουκ. 19,8 «σταθεὶς δὲ Ζακχαῖος εἶπε πρὸς τὸν Κύριον· ἰδοὺ τὰ ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου, Κύριε, δίδωμι τοῖς πτωχοῖς, καὶ εἴ τινός τι ἐσκοφάντησα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν»

⁴⁶³ «Πρόγραμμα Σπουδῶν στα Θρησκευτικά Δημοτικῶν καὶ Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο καὶ στον διαδικτυακὸ τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21090.

σχέσεις. Όμως, η σημασία της αδικίας για τους Προφήτες λαμβάνει μορφή ασθένειας που οδηγεί στον θάνατο της ανθρώπινης ύπαρξης και ένας πιθανός κίνδυνος καταστροφής της κτίσης.⁴⁶⁴ Έτσι, οι μαθητές καλούνται να κάνουν και αναγωγή των λεγομένων των Προφητών στη σημερινή ζωή και να διαπιστώσουν τη διαχρονικότητα της σημασίας τους. Ως δραστηριότητα καλούνται να δουλέψουν σε δυνάδες και να επιλέξουν λόγια Προφητών θεμελιώνοντας την επιλογή που έκαναν.

Στην 5^η ενότητα στο ΒΘ ΙΙΙ, συναντώνται η προς Γαλάτας επιστολή⁴⁶⁵ και η επιστολή προς Φιλήμονα, οι οποίες αναφέρονται στην ισότητα όλων των ανθρώπων.⁴⁶⁶ Ο λόγος του Αποστόλου Παύλου επιδρά θετικά στην κοινωνική ζωή των ανθρώπων. Οι σχέσεις των ανθρώπων στην κοινωνία κατανοούνται ως αγαπητικές προς τους συνανθρώπους τους υπό την προϋπόθεση να γίνει υπέρβαση του ατομοκεντρισμού και να αναγνωρισθούν οι αρχές της ισότητας και της αλληλεγγύης.⁴⁶⁷ Οι μαθητές προσδοκείται να επιχειρηματολογούν υπέρ της σημασίας της έμπρακτης αγάπης που είναι η ισότητα, η αλληλεγγύη, η ευγνωμοσύνη. Η υποβολή προτάσεων στην κυβέρνηση, ώστε να βελτιωθεί η ζωή των ανθρώπων είναι μια δραστηριότητα που προτείνεται από τα ΑΠΣ και άπτεται των κοινωνικών ζητημάτων της ανισότητας και της δικαιοσύνης.

Στη ΣΤ΄ τάξη του Δημοτικού, στην 1^η ΘΕ εντοπίζονται τα εν λόγω κοινωνικά ζητήματα στα ΒΘ, στους στόχους και στις δραστηριότητες που προτείνονται από τα ΑΠΣ, διότι αναφέρεται στις δυσκολίες των χριστιανών της πρώτης εποχής. Έτσι, στο ΒΘ «*Διακρίσεις στην εποχή μας*», οι μαθητές προσδοκείται να μπορούν να διατυπώνουν τις διακρίσεις που συναντώνται στη σημερινή εποχή και να μπορούν να λένε τις καταστροφικές τους ιδιότητες. Επίσης, να δίνουν προτάσεις για τερματισμό των διακρίσεων. Οι δραστηριότητες είναι καθοδηγητικές στο να επιτευχθούν οι στόχοι, διότι οι μαθητές σε αυτές αφενός καλούνται σε ιδεοθύελλα αναφορικά με τις διακρίσεις στην καθημερινότητα που στόχος είναι η ενσυναίσθηση προσώπων των συνεπειών της, αφετέρου καλούνται να αναρωτηθούν για το αν χρειάζεται να είναι όλοι οι άνθρωποι ίδιοι για να νιώθουν άνετα. Τέλος, προτείνεται να δημιουργήσουν μουσικό εργαστήρι και ζωγραφιές γύρω από το θέμα τις ισότητας όλων απέναντι στον Θεό.

---

⁴⁶⁴J. Abraham Heschel, *The Prophets*, PRINCE PRESS, New York 2004, σελ. 4.

⁴⁶⁵ Γαλ.3,26-29.

⁴⁶⁶«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21091.

⁴⁶⁷Θ. Ιωαννίδης, «Η έννοια της αγάπης κατά τον απόστολο Παύλο και τον άγιο Φώτιο», *Θεολογία* 2 (2016), σ. 19.

Στη 2^η ΘΕ που αναφέρεται στους διωγμούς, οι μαθητές καλούνται να πάρουν θέση στο ζήτημα της δίωξης για τις πεποιθήσεις. Τα Βασικά Θέματα κατευθύνουν τον μαθητή, διότι αναφέρουν τους πολύχρονους διωγμούς των χριστιανών (ΒΘ, Ι), τους Μάρτυρες (ΒΘ, ΙΙ), το πέρας των διωγμών (ΒΘ, ΙΙΙ) και τους σημερινούς διωγμούς για τα πιστεύω. (ΒΘ, V). Προτεινόμενη από τα ΑΠΣ δραστηριότητα είναι η ιδεοθύελλα για το θέμα της ανθρώπινης δίωξης για τα πιστεύω τους και η συζήτηση αναφορικά με το διάταγμα των Μεδιολάνων. Επίσης, οι μαθητές καλούνται να παρουσιάσουν σκηνές από κατακόμβες Χριστιανών εξαιτίας των διωγμών τους.

Στο τέλος του δεύτερου κύκλου, οι μαθητές αναφορικά με το θέμα της κοινωνικής δικαιοσύνης, προσδοκείται να αποκτήσουν ενσυναίσθηση και προβληματισμό πάνω στις ηθικές αξίες όπως είναι η αγάπη, η δικαιοσύνη. Επίσης, καλούνται να εμπνευστούν από τη Βίβλο γύρω από τα ζητήματα της κοινοκτημοσύνης, του τερματισμού των διακρίσεων, του σεβασμού για τους άλλους, του ενδιαφέροντος υπέρ του αδυνάτου.

5.2.6 Κοινωνική δικαιοσύνη και Κοινωνική ανισότητα στους Φακέλους του Μαθήματος

Τα σχολικά εγχειρίδια ακολουθούν τα ΑΠΣ, αναφορικά με τα ζητήματα της κοινωνικής ανισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Έτσι, το σχολικό εγχειρίδιο της Γ' τάξης Δημοτικού, παραθέτει στην 1^η ΘΕ «Ζούμε μαζί», στην υποενότητα ΙΙΙ, τις παραβολές του καλού ποιμένα και του ασώτου υιού.⁴⁶⁸ Τα κείμενα πλαισιώνονται με πίνακες ζωγραφικής που αναφέρονται στις παραβολές. Οι μαθητές κατευθυνόμενοι από τους εκπαιδευτικούς, προτείνεται να εμπλακούν σε μια δραστηριότητα στην οποία θα πρέπει να κοιτάξουν τους πίνακες που αναφέρονται στην παραβολή του ασώτου και καλούνται να σκεφτούν, να συζητήσουν, να αναρωτηθούν.⁴⁶⁹ Στην παρούσα δραστηριότητα, θα μπορούν να εστιάσουν και στο θέμα της ισότητας με την οποία αντιμετώπισε ο πατέρας τους δύο υιούς του, παρότι ο μικρότερος είχε φύγει και είχε κατασπαταλήσει την περιουσία του.

⁴⁶⁸ΥΠΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε πρόσωπα, εικόνες και ιστορίες» όπ.π. σ.23-24.

⁴⁶⁹ Όπ.π. σ.26.

Στην 5^η ΘΕ το σχολικό εγχειρίδιο περιλαμβάνει την υποενότητα III «Όλα τα παιδιά αξίζουν αγάπη, σεβασμό και φροντίδα». Στη συγκεκριμένη υποενότητα υπάρχει αφιέρωμα στα «παιδιά του κόσμου σήμερα», στο οποίο παρουσιάζονται οι δυσκολίες και οι αδικίες εις βάρος των παιδιών σε διάφορες περιοχές της Γης. Στη συνέχεια της ενότητας παρουσιάζονται τα δικαιώματα των παιδιών, που έγιναν για την αποφυγή των αδικιών εις βάρος τους. Ως προτεινόμενη δραστηριότητα,⁴⁷⁰ οι μαθητές καλούνται να βρουν φωτογραφίες από το διαδίκτυο από παιδιά που στερούνται δικαιωμάτων και να παρουσιάσουν ιστορίες με αφορμή αυτές. Επίσης, εργαζόμενοι σε ομάδες να καταγράψουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των παιδιών. Ακόμη να αναρωτηθούν για την τήρηση των δικαιωμάτων στην Ελλάδα, να συζητήσουν για ένα από τα δικαιώματα και να το παρουσιάσουν με παντομίμα.

Στην 6^η ΘΕ η οποία αναφέρεται στο πρόσωπο του Ιησού Χριστού, αφιερώνονται από το σχολικό εγχειρίδιο δύο υποενότητες στις οποίες αφενός στην πρώτη αναφέρεται πως ο Κύριος ήταν κοντά στους πάντες χωρίς να διακρίνει κανέναν και αφετέρου στην άλλη παρουσιάζονται οι αρνήσεις και οι αδικίες που δέχθηκε ο Ίδιος από τους ανθρώπους. Οι μαθητές στην προτεινόμενη δραστηριότητα⁴⁷¹ κατά την οποία καλούνται να παρουσιάσουν θεατρική σκηνή με θέμα το απόσπασμα του Ευαγγελίου⁴⁷² κατανοούν τη μεγάλη αδικία που οι άνθρωποι προκάλεσαν στον Σωτήρα του κόσμου.

Το σχολικό εγχειρίδιο της Δ΄ τάξης Δημοτικού, ακολουθώντας τα ΑΠΣ περιλαμβάνει τη ΘΕ 3, η οποία αναφέρεται στα παιδιά.⁴⁷³ Μέσα από τη γνωριμία των προσώπων από τη Βίβλο, οι μαθητές λαμβάνουν ερεθίσματα και εμπνέονται να μιμηθούν τις πολύτιμες αξίες της αγάπης, της δικαιοσύνης, του σεβασμού. Τα κείμενα της υποενότητας τονίζουν τις αδικίες που τα παιδιά περνούν και γίνονται οι άμεσοι αποδέκτες των προβλημάτων, των κακουχιών, των δυσκολιών και της κοινωνικής ανισότητας και αδικίας. Οι δραστηριότητες που προτείνονται από το σχολικό εγχειρίδιο εισάγουν τους μαθητές σε ένα διαφορετικό τρόπο σκέψης, ενσυναίσθησης, προβληματισμού και εκτίμησης. Συγκεκριμένα, οι δραστηριότητες που άπτονται του θέματος της αναπηρίας βάζουν τους μαθητές να αναρωτηθούν αν οι αναπηρίες εμποδίζουν τον αγώνα στη ζωή λαμβάνοντας αφορμή από τον Μωυσή. Επίσης, να σκεφτούν και να προτείνουν βελτιώσεις υποδομών, ώστε να διευκολύνουν τη ζωή των

---

⁴⁷⁰ Όπ.π. σ.82-86.

⁴⁷¹ Όπ.π. σ.92.

⁴⁷² Μτ 26, 59-60.

⁴⁷³ ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ,, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες» όπ.π. σ.45.

μαθητών με αναπηρία.⁴⁷⁴ Μια άλλη δραστηριότητα καλεί τους μαθητές να αναζητήσουν στοιχεία για την παιδική εργασία και τη συμφωνία με την οποία απαγορεύτηκε τελικώς στην Ευρώπη.⁴⁷⁵

Κατά την 4^η ΘΕ,⁴⁷⁶ στην υποενότητα 3 «*Με τα διαφορετικά μας χαρίσματα συμπληρώνουμε ο ένας τον άλλον*», οι μαθητές κατανοούν πως με τα χαρίσματα ως δώρα Θεού οι άνθρωποι αλληλοσυμπληρώνονται, ώστε να καταλήξουν με την υποενότητα 4, να διαπιστώσουν πως πρέπει να αποδέχονται το διαφορετικό. Οι δραστηριότητες της σελίδας 71 βοηθούν τους μαθητές να καταλάβουν γιατί πρέπει να υπάρχει αποδοχή του διαφορετικού. Τέλος, το παιχνίδι που προτείνεται αποδεικνύει στα παιδιά πως όλοι είναι σημαντικοί και στην ομάδα όλοι έχουν απαραίτητο ρόλο. Τα καλεί να παίζουν δίκαια ώστε να χαρούν. Η δραστηριότητα αποδεικνύει στους μαθητές πως δεν πρέπει να υπάρχουν ανισότητες και χρειάζεται κοινωνική δικαιοσύνη για να υπάρχει ευτυχία στην κοινωνία.

Για την Ε΄ τάξη του Δημοτικού, το σχολικό εγχειρίδιο, στην πρώτη Θεματική ενότητα, παραθέτει την υποενότητα «*Ο Χριστός ως διδάσκαλος, συνοδοιπόρος και οδηγός*».⁴⁷⁷ Στη συγκεκριμένη υποενότητα, αναφέρεται πως ο Κύριος δεν έκανε διακρίσεις. Αφενός δίδασκε σε όποιο σημείο βρισκόταν και αφετέρου επισκέπτονταν αμαρτωλούς. Επίσης, παρουσιάζεται και η παραβολή του καλού Σαμαρείτη στην οποία δίνεται το παράδειγμα της κοινωνικής δικαιοσύνης και κατάργησης των κοινωνικών ανισοτήτων από πλευράς του Σαμαρείτη.⁴⁷⁸

Στη 2^η ΘΕ «*Συμπόρευση με όρια και κανόνες*», στην υποενότητα 1 «*Ζώντας μαζί*»⁴⁷⁹ αναφέρεται πως υπάρχουν κανόνες με σκοπό τη διασφάλιση της ελευθερίας. Τα τρία διαδοχικά κείμενα τονίζουν στους μαθητές πως όπως υπάρχουν κανόνες στον χώρο του σχολείου έτσι υπάρχουν και στην κοινωνία. Για να κατανοήσουν τη σημασία των κανόνων για το κοινωνικό σύνολο οι μαθητές ως δραστηριότητα πρέπει να επιχειρήσουν να παίζουν ένα παιχνίδι χωρίς κανόνες.⁴⁸⁰ Καλούνται να σκεφτούν κανόνες επιβίωσης, ενώ προτείνεται να μελετήσουν και τους σχολικούς κανόνες και να

---

⁴⁷⁴ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ,, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες» όπ.π. σ.58.

⁴⁷⁵Όπ.π. σ.58-59.

⁴⁷⁶Όπ.π. σ.63-65.

⁴⁷⁷ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού, Οκόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα» όπ.π. σ.13.

⁴⁷⁸ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού, Οκόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα» όπ.π. σ.16-17.

⁴⁷⁹Όπ.π. σ.22-27.

⁴⁸⁰Όπ.π. σ.34.

καταγράψουν περιστατικά παραβίασης αυτών. Ακόμη, καλούνται να δημιουργήσουν σενάρια ανάδειξης της σημασίας των κανόνων, αλλά και να προτείνουν λύσεις αντιμετώπισης του φαινομένου του εκφοβισμού στα σχολεία.

Με την 3^η ΘΕ «*Προχωράμε αλλάζοντας*» και συγκεκριμένα με τη 2^η υποενότητα «*Μετάνοια και συγχώρηση στη βιβλική εμπειρία*», το σχολικό εγχειρίδιο καλεί τους μαθητές να κατανοήσουν την αξία της μετάνοιας και της συγχώρεσης για την αποκατάσταση της κοινωνικής δικαιοσύνης και την αποφυγή των κοινωνικών ανισοτήτων. Τα κείμενα με τα παραδείγματα της συντριβής του Δαβίδ, της ιστορίας του Ζακχαίου, του φιλεύσπλαχνου πατέρα, του συσταυρωμένου ληστού και της μεταστροφής του Παύλου, διδάσκουν τους μαθητές προς αυτή την κατεύθυνση. Οι δραστηριότητες κατευθύνουν τους μαθητές να συναισθανθούν τον σπλαχνικό πατέρα και τον άσωτο υιό που επέστρεψε. Επίσης, να καταλάβουν την αξία της μετάνοιας μέσα από το παράδειγμα του ληστή στον σταυρό, ακόμη, να παρουσιάσουν θεατρικά τη στιγμή που ο Άγιος Διονύσιος συνάντησε τον άνθρωπο που σκότωσε τον αδερφό του.

Στην 4^η ΘΕ του σχολικού εγχειριδίου, οι μαθητές θα διαπιστώσουν ότι οι προφήτες καλούσαν για δικαιοσύνη, μετάνοια και επιστροφή στον δρόμο του Θεού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, στην υποενότητα 1, είναι ο προφήτης Αμώς⁴⁸¹, ο οποίος αναφέρεται πως κατέκρινε σφόδρα την ηθικοθησκευτική πτώση των Ισραηλιτών, και την κοινωνική αδικία ενώ τόνιζε τη μετάνοια και υπήρξε υπέρμαχος της κοινωνικής δικαιοσύνης. Επίσης γίνεται αναφορά στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο, ο οποίος κατέκρινε την αδικία και το κακό και καλούσε προς μετάνοια όλους. Επίσης σε παρόμοιο τόνο κυμαίνεται και η επίκριση του προφήτη Μιχαία προς τους άδικους και άρπαγες άρχοντες του τόπου. Για την κοινωνική δικαιοσύνη και ειρήνη, αναφέρονται και οι προφητείες του Ησαΐα όταν προφήτευε τον ερχομό του Χριστού.⁴⁸² Το σχολικό εγχειρίδιο αναφέρει σε ξεχωριστό σημείο τις δυσκολίες, τις αδικίες και τα δεινά που πέρασαν οι προφήτες. Η 4^η υποενότητα πραγματεύεται την επικαιρότητα των μηνυμάτων των προφητών. Ακόμη, παρατίθεται απόσπασμα από το ημερολόγιο της Άννας Φρανκ που καυτηριάζει την κοινωνική αδικία, τους πολέμους και την κοινωνική ανισότητα. Οι δραστηριότητες υπερτονίζουν την αξία της κοινωνικής δικαιοσύνης και της ισότητας, διότι καλούν τα παιδιά να εντοπίσουν εικόνες μεγάλων σύγχρονων προβλημάτων (πόλεμος, φτώχεια, ανισότητα, αδικία κ.α.) και δίπλα να γράψουν λόγια

---

⁴⁸¹Οπ.π. σ.65.

⁴⁸²Οπ.π. σ.70-77.

προφητών. Ακόμη καλούνται να βρουν από ειδησιογραφικά μέσα, ανθρώπους που κάνουν διαμαρτυρίες για την αδικία και καλούν τους άλλους να αλλάξουν.⁴⁸³

Κατά την 5^η ΘΕ και στην υποενότητα 3 «*Η ζωή στις πρώτες χριστιανικές κοινότητες*» γίνεται αναφορά στις αξίες που οι πρώτοι χριστιανοί είχαν κατά την κοινοβιακή τους ζωή. Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο κείμενο της υποενότητας αναφέρεται στις Αγάπες, τα κοινά τραπέζια των χριστιανών που είχαν ταπείνωση και αγάπη. Επίσης απόσπασμα από τις Πράξεις των Αποστόλων αναφέρει την κοινοκτημοσύνη που επικρατούσε χωρίς ουδείς να στερείται τίποτα. Στην προς Γαλάτας επιστολή ο Απ. Παύλος αναφέρει την ισότητα που θα πρέπει να υπάρχει και μαζί με το συγκεκριμένο απόσπασμα το εγχειρίδιο παραθέτει κείμενο με τίτλο: «*Όλοι ίσοι, όλοι φίλοι*» στο οποίο περιγράφονται αφενός οι επιστολές του Απ. Παύλου προς τον Φιλήμονα και προς τους Κορινθίους αφετέρου παρουσιάζεται η επιστολή Ιακώβου. Το κεντρικό νόημα όλων είναι η έμπρακτη προσφορά. Έπειτα παρατίθενται η επιστολή του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου προς πλούσιο χριστιανό που επαινεί την βοήθεια που προσφέρει και απόσπασμα από τον Μέγα Βασίλειο αναφορικά με την ισότιμο διαμοιρασμό των αγαθών.⁴⁸⁴ Μέσα από κείμενα και διάφορα αποσπάσματα και παραδείγματα αξιόλογων ανθρώπων και Αγίων που προσέφεραν τα μέγιστα στον συνάνθρωπο, καθώς επίσης και από δραστηριότητες, αναδεικνύονται οι αρχές της ισότητας, της αλληλεγγύης και της κοινοκτημοσύνης.

Στο σχολικό εγχειρίδιο της ΣΤ΄ τάξης του Δημοτικού, στην 1^η ΘΕ υπάρχει υποενότητα για τις διακρίσεις στις μέρες μας. Στην υποενότητα παρουσιάζονται πρόσωπα (Νέλσον Μαντέλα), τραγούδια και λογοτεχνικά αποσπάσματα, τα οποία όλα σαν θέμα έχουν την κοινωνική αδικία και την κοινωνική ανισότητα. Με αφορμή τα παραπάνω, οι μαθητές στις δραστηριότητες καλούνται να αναπτύξουν ιδέες για το αν οι διαφορές χωρίζουν ή ενώνουν τους ανθρώπους, να αναλύσουν τι σημαίνει διαφορετικός και να επιχειρηματολογήσουν για το αν θα πρέπει ή όχι οι άνθρωποι να είναι όλοι ίδιοι.⁴⁸⁵

Στη 2^η ΘΕ που αναφέρεται στους διωγμούς των Χριστιανών⁴⁸⁶, οι δύο πρώτες υποενότητες πραγματεύονται τα αίτια των διώξεων που δεν ήταν άλλα από τα κηρύγματα των Χριστιανών για αγάπη, ισότητα, δικαιοσύνη, ενώ παρουσιάζονται άγιοι

---

⁴⁸³ Όπ.π. σ.79-82.

⁴⁸⁴ Όπ.π. σ.95-98.

⁴⁸⁵ ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά ΣΤ΄ Δημοτικού, Οκόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα» όπ.π. σ.25.

⁴⁸⁶ Όπ.π. σ.26.

μάρτυρες που δέχθηκαν την αδικία και τον θάνατο. Η τρίτη υποενότητα αναφέρεται στο διάταγμα των Μεδιολάνων. Οι δραστηριότητες που υπάρχουν καλούν τους μαθητές να συζητήσουν για τα συναισθήματα των διωκόμενων αγίων και των ανθρώπων που παρατηρούσαν. Επίσης προτείνεται να περιηγηθούν στο λογισμικό «Αγωνιστές και μάρτυρες». Η υποενότητα «Διωγμοί γι' αυτό που είσαι/ διωγμοί γι' αυτό που πιστεύεις» πραγματεύεται την αδικία που υπέστησαν οι Εβραίοι κατά το ολοκαύτωμα της ναζιστικής Γερμανίας. Επίσης, αναφέρεται στους σύγχρονους διωγμούς των χριστιανών της Συρίας, ενώ παρουσιάζονται και διωγμοί μουσουλμάνων. Ακόμη, εντοπίζεται δραστηριότητα ενσυναίσθησης πάνω στο θέμα των διωγμών, με ερωτήσεις που κατευθύνουν τους μαθητές να μουν στη θέση των διωκόμενων.

5.3 Κοινωνικά ζητήματα οικολογικής φύσεως

5.3.1 Περιβαλλοντική και οικολογική συνείδηση στα ΑΠΣ του 2017

Ο άνθρωπος εξαρτάται άμεσα από το φυσικό περιβάλλον, διότι τροφοδοτείται από τη φύση, ενώ η γη του δίνει διαρκώς ζωή.⁴⁸⁷ Ο Θεός εποίησε την κτίση ανθρωποκεντρικά δηλαδή προς ίδιον όφελος και ίδιαν απόλαυση του ανθρώπου.⁴⁸⁸ Η καθυπόταξη, ο έλεγχος, καθώς και η τάξη που ο Θεός επέβαλε στη φύση πραγματοποιήθηκε με σκοπό τα πάντα της φύσεως να είναι κατάλληλα και χρήσιμα, ώστε ο άνθρωπος να επιβιώνει επάνω στη γη. Ωστόσο παρόλη την ανθρωποκεντρική θεώρηση δεν εννοείται πως ο άνθρωπος μπορεί να αυθαιρετεί και να καταχράται τη φύση.⁴⁸⁹ Δίνεται ως δώρο Θεού στον άνθρωπο, όχι απλώς προς υπηρετήσή του, αλλά για να οδηγηθεί εν είδει κλίμακος στον «κοινό Δημιουργό».⁴⁹⁰ Γι' αυτό και στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών φαίνεται η ευαισθητοποίηση και προωθείται η προστασία και ο σεβασμός στο φυσικό περιβάλλον.

Τα ΑΠΣ (2017) για τη Γ' τάξη Δημοτικού, για την πρώτη Θεματική ενότητα, «Ζούμε μαζί», αναφέρουν πως ο Κύριος έλαβε στοιχεία από το φυσικό περιβάλλον για

⁴⁸⁷ Μακαρίου Αιγυπτίου, *Ομιλία Πνευματικάί*, PG 34,460-461.

⁴⁸⁸ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατήχησις IB'*, PG33, 732A.

⁴⁸⁹ Σ. Αγουρίδη, *Οικολογία και Θεολογία. Σκέψεις για κάτι καινούργιο στη Θεολογία μας*, Καθ' Οδόν, εκδ. Παρατηρητής, τεύχος 1, Ιανουάριος-Απρίλιος 1992, σ.38.

⁴⁹⁰ Στ. Γιαγκάζογλου, «Ο κόσμος και ο άνθρωπος. Μετα-οικολογικές πτυχές στη θεολογία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά», *Σύναξη* 53 (1995), σ.67.

να διδάξει την παραβολή του καλού ποιμένα.⁴⁹¹ Τα ΑΠΣ παραθέτουν την παραβολή αυτή ως Βασικό Θέμα της ενότητας αντλημένη από την Καινή Διαθήκη. Μία δραστηριότητα που προτείνεται σχετική με το φυσικό περιβάλλον είναι να σχεδιάσουν οι μαθητές την παραβολή του χαμένου προβάτου, όπως επίσης και να κατασκευάσουν από πλαστελίνη τις μορφές της παραβολής. Πέραν επομένως του βαθύτερου νοήματος της παραβολής, κατανοούν οι μαθητές πως στον Χριστιανισμό, το περιβάλλον έχει ενεργό συμμετοχή κατά την επίγεια ζωή του Κυρίου Ιησού Χριστού και συμπορεύεται μαζί Του.

Στη 2^η Θεματική ενότητα της Γ' τάξης, «*Θρησκευτικές γιορτές: Μέρες γεμάτες χαρά και σημασίες*» προτείνεται από τα ΑΠΣ ως Βασικό Θέμα τα σύμβολα του Χριστιανισμού. Σε αυτή την ενότητα οι μαθητές θα κατανοήσουν πως πολλά σύμβολα είναι δανεισμένα από το φυσικό περιβάλλον όπως ο Ιχθύς και η άμπελος.

Στην 4^η ΘΕ («*Χριστούγεννα: Ο Θεός γίνεται άνθρωπος*»), η οποία είναι αφιερωμένη στη Γέννηση του Χριστού, θα κατανοήσουν οι μαθητές πως το φυσικό περιβάλλον είναι αναπόσπαστο στοιχείο της εορτής.⁴⁹² Ήδη τα ΑΠΣ στα ΒΘ, αναφέρονται σε στοιχεία του περιβάλλοντος (φάτνη, βοσκοί), ενώ κατά την: «*ορθόδοξη εικόνα της Γέννησης*» θα δούνε το φυσικό περιβάλλον σε άμεση επαφή με το μεγάλο Γεγονός. Αυτό θα γίνει κατανοητό και με την προτεινόμενη από τα ΑΠΣ δραστηριότητα «*ArtfulThinking*» κατά την οποία οι μαθητές καλούνται να δουν έργα τέχνης, να σκεφτούν και να αναρωτηθούν. Έτσι, θα διαπιστώσουν την ενεργό παρουσία της κτίσεως στη Γέννηση του Χριστού.

Αναφορά για το φυσικό περιβάλλον γίνεται και στην 6^η Θ.Ε, η οποία αναφέρεται στον Ιησού Χριστού. Τα ΑΠΣ στο ΒΘ «*Από την Καινή Διαθήκη*» αναφέρουν τη Γέννηση περιγράφοντας γραφικά τις συνθήκες της Γέννησης στις οποίες συμπεριλαμβάνονται και στοιχεία του περιβάλλοντος.

Επίσης, στην Ενότητα 7, «*Χριστός Ανέστη: Γιορτάζοντας το χριστιανικό Πάσχα*», υπάρχει σύνδεση της μεγαλύτερης εορτής της χριστιανοσύνης με το φυσικό περιβάλλον και πιο συγκεκριμένα, τα ΑΠΣ στο ΒΘ «*Στον δρόμο για το Πάσχα*» συμπεριλαμβάνουν την έλευση της Άνοιξης, τον στολισμό των εκκλησιών με βάρια,

---

⁴⁹¹«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο:<http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon>, όπ.π. σ.21058.

⁴⁹²«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο:[http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon(10/11/2021)),σ. 21060-21062.

δάφνες και μυρτιές, ενώ στο μέρος II: *Μεγάλη Εβδομάδα «Στον κήπο της αγωνίας»* υπάρχει το στοιχείο του περιβάλλοντος που συμπάσχει με τον Χριστό.⁴⁹³ Ως δραστηριότητα δημιουργικής έκφρασης, συναντάται το «*Πάσχα» της φύσης*, στην οποία τα παιδιά καλούνται να ζωγραφίσουν ή να κάνουν κολλάζ με λουλούδια σχετικά με τη μετάβαση από τον χειμώνα στην άνοιξη. Επίσης, στην υποενότητα IV παρατίθενται πασχαλινά έθιμα στα οποία είναι εμφανής η συμμετοχή του φυσικού περιβάλλοντος (στολισμός επιταφίου, στεφάνια με λουλούδια κόκκινα αυγά κ.ά.)

Η 8^η ενότητα «*Ο κόσμος μας, ένα στολίδι*» των ΑΠΣ είναι αφιερωμένη ολόκληρη στο περιβάλλον.⁴⁹⁴ Τόσο τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, όσο και τα βασικά θέματα και οι ενδεικτικές δραστηριότητες προωθούν την οικολογική ευαισθησία, τον σεβασμό στο περιβάλλον, την επισήμανση της ύπαρξης στοιχείων της φύσης στον Χριστιανισμό, τη διαπίστωση από τους μαθητές πως οι Άγιοι στη ζωή τους συμφιλίωθηκαν με την κτίση, τη διερεύνηση και τον εντοπισμό της σχέσης των χριστιανών με το φυσικό περιβάλλον. Οι Άγιοι είναι τα φωτεινά παραδείγματα πως ο άνθρωπος μπορεί να συμβιώνει αρμονικά με το φυσικό περιβάλλον. Ο βίος των αγίων δείχνει ότι ο άνθρωπος συμφιλιώνεται με όλα τα στοιχεία της κτίσης.⁴⁹⁵ Με τον ασκητισμό, υπό την έννοια της προσωπικής χρήσης των στοιχείων τη ύλης και όχι απλώς ως εγκράτεια ή ως μη καταναλωτισμός, αποκαθίσταται η ιερότητα της κτίσεως.⁴⁹⁶

Στη Δ' τάξη του Δημοτικού, στη Θεματική Ενότητα 4, ως ένα από τα Βασικά Θέματα αναφέρεται και η γιορτή των Θεοφανίων. Κατά το γεγονός της Βαπτίσεως του Ιησού, η κτίση συμμετείχε φανερά, όπως άλλωστε σε όλη την επίγεια ζωή Του. Με τη Βάπτισή Του ο Κύριος δεν αγίασε μόνο τον ποταμό Ιορδάνη, αλλά όλη τη φύση των υδάτων.⁴⁹⁷ Τα ΑΠΣ προτείνουν να διδαχθούν έθιμα των Θεοφανίων και να αναλυθεί η εικόνα της Βαπτίσεως. Έτσι, οι μαθητές θα διαπιστώσουν πως το νερό το οποίο είναι φυσικό στοιχείο, αγιάζεται κατά την ημέρα των Θεοφανίων. Ως ενδεικτικές δραστηριότητες που άπτονται του θέματος προτείνονται: έθιμα και παραδόσεις των Φώτων και Artfulthinking, αναφορικά με την εικόνα της Βαπτίσεως του Χριστού.

---

⁴⁹³ Όπ.π. σ.21065-21066.

⁴⁹⁴ Όπ.π. σ.21068.

⁴⁹⁵ Σ. Μπαλατσούκας, *Οι άγιοι και το φυσικό περιβάλλον*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη, 1996, σ.132.

⁴⁹⁶ Στ. Γιαγκάζογλου, «Ο κόσμος και ο άνθρωπος. Μετα-οικολογικές πτυχές στη θεολογία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά», όπ.π. σ.70.

⁴⁹⁷ Νικοδήμου Αγιορείτου, *Συναξαριστής των δώδεκα μηνών του ενιαυτού*, τόμος 3, εκδ. Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη, 1982, σ.37.

Τα ΑΠΣ για την 6^η ΘΕ: «Χριστιανοί άγιοι και ιερά πρόσωπα άλλων θρησκειών» παραθέτουν ως προσδοκώμενα αποτελέσματα για τους μαθητές να περιγράψουν και να αξιολογούν το πώς έπρατταν οι Άγιοι απέναντι στον συνάνθρωπο και στην κτίση και να εξακριβώσουν ότι η αγία ζωή έχει ως γνώρισμά της την άπειρη αγάπη για τον Θεό, τον πλησίον και την κτίση.⁴⁹⁸ Για τους συγκεκριμένους στόχους οι οποίοι άπτονται και της περιβαλλοντικής συνειδήσεως, προτείνονται ως ΒΘ να διδαχθεί από τη φιλοκαλία και το Λειμωνάριον ο «Σεβασμός και η αγάπη προς όλη την κτίση». Ακόμη, στο IV βασικό θέμα της ενότητας προτείνεται να παρουσιαστούν σύγχρονοι άνθρωποι που αγωνίστηκαν πέραν των άλλων και για το περιβάλλον. Ως ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα τα ΑΠΣ προτείνουν τον εντοπισμό και σημείωση στο χάρτη δρόμους, πλατείες, χωριά, βουνά, νησιά στα οποία έχουν δοθεί ονόματα από Αγίους. Άλλωστε ως μία από τις επάρκειες που προσδοκούνται στο τέλος του πρώτου κύκλου ως προς την προσωπική ανάπτυξη των μαθητών είναι και η ανάπτυξη οικολογικής ευαισθησίας, όπως επίσης και η κατανόηση πως μία από τις ηθικές αξίες της Βίβλου είναι και ο σεβασμός στην κτίση.

Ο δεύτερος κύκλος δεν περιλαμβάνει ως αντικείμενο το ζήτημα του περιβάλλοντος. Παρ' όλα αυτά υπάρχουν ορισμένες αναφορές σε περιβαλλοντικά στοιχεία όπως στην 5^η ΘΕ της Ε' τάξης Δημοτικού, όπου στο ΒΘ II: «*Τι σημαίνει Εκκλησία*» γίνεται αναφορά σε εικόνες και σύμβολα της Εκκλησίας.⁴⁹⁹ Εκεί, υπάρχουν στοιχεία όπως η άμπελος και το ποίμνιο. Κατά την πρώτη χριστιανική εποχή χρησιμοποιήθηκαν πολλά σχέδια, με βαθύτατους συμβολισμούς και αλληγορίες. Την εποχή εκείνη είχε αναπτυχθεί μια απλοποιημένη καλλιτεχνία κατά την οποία παρουσιάστηκαν φυτικά σχέδια με επίπεδη και ιερατική μορφή, ώστε να αναδεικνύεται ο υψηλός συμβολισμός τους. Τα σύμβολα αυτά παρουσιάζουν έκδηλα το νατουραλιστικό περιβάλλον από το οποίο προήλθαν.⁵⁰⁰

Επίσης, μία ακόμη αναφορά σε στοιχεία του περιβάλλοντος γίνεται από τα ΑΠΣ για τη ΣΤ' τάξη Δημοτικού κατά τη 2^η ΘΕ στην οποία γίνεται αναφορά στην Εορτή της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και παρουσιάζονται στοιχεία του φυσικού

---

⁴⁹⁸«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο:[http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21079.

⁴⁹⁹«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο:[http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21091.

⁵⁰⁰ Κ. Βίγκλας, «Πρωτοχριστιανικός συμβολισμός στις Φθιώτιδες Θήβες Θεσσαλίας», *Θεολογία* 1 (2011), σ.30.

περιβάλλοντος ως μέρος των εθίμων (βασιλικός, ευλογία σπόρων δημητριακών).⁵⁰¹ Τέλος, στα ΑΠΣ κατά την 4^η ΘΕ «*Η Θεία Ευχαριστία: Πηγή και κορύφωση της ζωής της Εκκλησίας*» παρουσιάζονται τα δώρα που προσφέρονται στο Θεό, τα οποία είναι φτιαγμένα από τα φυσικά αγαθά του σιταριού και του σταφυλιού.⁵⁰² Κατά τη Θεία Λειτουργία με την αναφορά του υλικού κόσμου στον Δημιουργό, οι άνθρωποι δεν επιτελούν κάτι διαφορετικό από το να προσφέρουν ως ευχαριστία στον Θεό αυτά που έλαβαν ως δωρεά από Αυτόν. Έτσι με τη Θεία Ευχαριστία, δια μέσω του ανθρώπου πραγματοποιείται η ανύψωση της υλικής κτίσης, προς τη Θεία ζωή.⁵⁰³ Στο τέλος του Β΄ κύκλου υπάρχει ως προσδοκώμενη επάρκεια από τους μαθητές η συνειδητοποίηση πως ο εκκλησιαστικός τρόπος ζωής είναι ουσιαστικά η προσωπική συνάντηση με τον Θεό, τον συνάνθρωπο και την κτίση.

5.3.2 Περιβαλλοντική και οικολογική συνείδηση στους φακέλους του Μαθήματος

Στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ τάξης στη Θεματική ενότητα «*Ζούμε μαζί*» στην υποενότητα III («*Ιστορίες από την Καινή Διαθήκη*») αναφέρεται η παραβολή του καλού ποιμένα.⁵⁰⁴ Οι μαθητές αντιλαμβάνονται πως ο Ιησούς χρησιμοποιούσε παραδείγματα και από τον φυσικό κόσμο για να διδάξει τον λαό. Γίνεται έτσι κατανοητό από τους μαθητές που έρχονται σε πρώτη επαφή πως η κτίση, το φυσικό περιβάλλον, έχει σημαντική θέση στον Χριστιανισμό.

Στη δεύτερη ΘΕ της ίδιας τάξης («*Χριστιανικές γιορτές: μέρες γεμάτες χαρά και νόημα*») στην υποενότητα III («*Χριστιανικά σύμβολα*») οι μαθητές θα παρατηρήσουν πως πολλά από τα σύμβολα του Χριστιανισμού είναι δανεισμένα από το φυσικό περιβάλλον.⁵⁰⁵ Οι αναφορές στα στοιχεία από το φυσικό περιβάλλον στα κείμενα της υποενότητας είναι πολλές και εμφανείς (σταυρολούλουδα, γλάστρες με βασιλικό, ο ιχθύς, ο αμνός, η άμπελος).

Η 4^η ΘΕ είναι αφιερωμένη στα Χριστούγεννα. Τα κείμενα του σχολικού εγχειριδίου περιγράφουν με γραφικό τρόπο την Γέννηση κατά την οποία η παρουσία

---

⁵⁰¹ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskeftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskeftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21096.

⁵⁰² Όπ.π. σ.21098.

⁵⁰³ Στ. Γιαγκάζογλου, όπ.π. σ.70.

⁵⁰⁴ ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Γ΄ Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε πρόσωπα, εικόνες και ιστορίες» όπ.π. σ.23.

⁵⁰⁵ Όπ.π. σ.38-40.

του φυσικού περιβάλλοντος ήταν έντονη. Στην υποενότητα II⁵⁰⁶ θα διαπιστώσουν πως στη Γέννηση του Θεανθρώπου συμμετείχε ολόκληρη η κτίση. Στο κείμενο που αναφέρεται στην εικόνα της Γεννήσεως, περιγράφεται η εικόνα και τα παιδιά θα κατανοήσουν πως εκπροσωπείται ολόκληρη η κτίση του Δημιουργού Θεού. Ακόμη και οι συμβολισμοί της Παλαιάς Διαθήκης που είναι φιλοτεχνημένοι στην εικόνα είναι δανεισμένοι από το φυσικό περιβάλλον (γαϊδουράκι και βόδι).⁵⁰⁷ Στις δραστηριότητες του σχολικού εγχειριδίου υπάρχει η δραστηριότητα κατά την οποία ο μαθητής καλείται να παρατηρήσει και να απαντήσει σε ερωτήσεις. Ο μαθητής μπορεί να κατευθύνει τη σκέψη του με τη βοήθεια του δασκάλου, ούτως ώστε να συμπεριλάβει και το φυσικό περιβάλλον κατά την επιχειρηματολογία του.

Επίσης, στα ήθη και έθιμα της Ελλάδας που ακολουθούν στη συνέχεια στο σχολικό εγχειρίδιο (*Τα Χριστούγεννα στην Ελλάδα. Ήθη και έθιμα και Πρωτοχρονιάτικα έθιμα και παραδόσεις*), είναι έντονη η ύπαρξη του φυσικού στοιχείου.⁵⁰⁸

Στην 7^η ΘΕ και συγκεκριμένα στο: *I: Στον δρόμο για το Πάσχα*, το αρχικό κείμενο της υποενότητας, συνδέει στενά την άνοιξη, που είναι η εποχή της αναγέννησης της φύσης, με την εορτή του Χριστιανισμού, το Πάσχα. Επίσης, η παρουσία του περιβάλλοντος εντοπίζεται και στα επόμενα κείμενα της υποενότητας, καθώς και στις φωτογραφίες με τις οποίες έχει εμπλουτιστεί. Στην υποενότητα *II Μεγάλη Εβδομάδα* στο απόσπασμα που αναφέρεται στο Μυστικό Δείπνο, γίνεται μνεία στο όρος των ελαίων στο οποίο ο Ιησούς και οι μαθητές έπειτα από το Μ. Δείπνο κατευθύνθηκαν. Στο κείμενο: *Τα Πάθη και η Σταύρωση του Ιησού*, οι μαθητές διαπιστώνουν ότι η κτίση συνέπασχε και Τον ακολουθούσε σε όλη την επίγεια ζωή Του. Στα ποιήματα της υποενότητας, η φύση σμίγει με την μεγαλύτερη εορτή του Χριστιανισμού, την Ανάσταση. Η δραστηριότητα που προτείνει το βιβλίο προτρέπει τους μαθητές να αναπαραστήσουν το «*Πάσχα της Φύσης*» ζωγραφίζοντας και κατασκευάζοντας κολάζ με λουλούδια. Στην υποενότητα *IV «Πασχαλινά έθιμα της Ελλάδας και του κόσμου»* αναφέρεται ο στολισμός του Επιταφίου με λουλούδια, το βάψιμο των αυγών, κ.α. Σημειωτέον ότι τα κείμενα των θεματικών ενοτήτων εμπλουτίζονται με εικόνες που εικονίζουν στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος.⁵⁰⁹

---

⁵⁰⁶ Όπ.π. σ.54-60.

⁵⁰⁷ Όπ.π. σ.61.

⁵⁰⁸ Όπ.π. σ.68-72.

⁵⁰⁹ Όπ.π. σ.106-119.

Η 8^η ΘΕ του σχολικού εγχειριδίου,⁵¹⁰ είναι αφιερωμένη στο περιβάλλον και στην ευαισθητοποίηση των μαθητών για την προστασία του. Τα παιδιά μέσα από τη συγκεκριμένη Θεματική Ενότητα επιδιώκεται να αποκτήσουν περιβαλλοντική συνείδηση και ενσυναίσθηση, σεβασμό στο περιβάλλον, να κατανοήσουν πως η θρησκεία και το περιβάλλον συμπορεύονται και να τεθούν ενώπιον των ευθυνών που τους αναλογούν ως άνθρωποι που διαβιούν στον πλανήτη. Οι δραστηριότητες της ενότητας κατευθύνουν τα παιδιά στο να κατανοήσουν τη σημασία της προστασίας και του σεβασμού του φυσικού περιβάλλοντος.

Το σχολικό εγχειρίδιο της Δ΄ τάξης Δημοτικού, στην 4^η Θεματική Ενότητα, και συγκεκριμένα στην 6^η υποενότητα («Μια γιορτή γεμάτη φως: Θεοφάνια»), κατά τη Βάπτισή του Ιησού διαπιστώνουν έτι μία φορά τη σημασία του φυσικού περιβάλλοντος στον Χριστιανισμό. Το νερό του Ιορδάνη θαυματουργικώς στράφηκε προς τα πίσω κατά την είσοδο του Ιησού εντός Του. Επίσης το Άγιον Πνεύμα εμφανίζεται με τη μορφή περιστεριού, ενώ οι ουρανοί άνοιξαν και ακούστηκε η φωνή του Θεού επιβεβαιώνοντας τον Ιησού ως Υιό Του. Στην εικόνα της Βαπτίσεως, είναι έντονο το φυσικό περιβάλλον ακόμη και στους συμβολισμούς. Στη συνέχεια της ενότητας παρατίθενται κείμενα με έθιμα των Θεοφανίων⁵¹¹ στα οποία περιλαμβάνονται αναφορές σε στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος και κυρίως στο νερό, δίνοντας στους μαθητές να καταλάβουν τη σημαντική θέση που κατέχει το φυσικό περιβάλλον στη θρησκεία και την παράδοση.

Στην 6^η ΘΕ του σχολικού εγχειριδίου, στην 1^η υποενότητα, υπάρχει αφιέρωμα στον σεβασμό και την αγάπη προς όλη τη δημιουργία.⁵¹² Στο αφιέρωμα της υποενότητας παρουσιάζονται μορφές Αγίων που σεβάστηκαν το φυσικό περιβάλλον και ολόκληρη την κτίση. Επίσης, στην 4^η υποενότητα παρουσιάζονται σύγχρονες μορφές – αγωνιστές του κόσμου που αγωνίζονται για τη δικαιοσύνη, την ειρήνη, αλλά και για το περιβάλλον. Οι μαθητές βλέπουν παραδείγματα απτά ανθρώπων που αγωνίζονται και λαμβάνουν έτσι παραδείγματα ζωής.

Για την Ε΄ τάξη στην 5^η ΘΕ, και συγκεκριμένα στο 2^η υποενότητα, «Τι σημαίνει Εκκλησία;» παρατίθενται εικόνες και σύμβολα που χρησιμοποιεί η Εκκλησία. Οι

---

⁵¹⁰ Όπ.π. σ.121-136.

⁵¹¹ ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Εντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες» όπ.π. σ.74-77.

⁵¹² Όπ.π. σ.111.

μαθητές θα διαπιστώσουν ότι τα περισσότερα είναι δανεισμένα από το φυσικό περιβάλλον (Ιχθύς, Άμπελος).

Στη ΣΤ΄ τάξη, στο σχολικό εγχειρίδιο γίνεται αναφορά στην εορτή του Τιμίου Σταυρού (2^η ΘΕ).⁵¹³ Στα έθιμα της εορτής που παρουσιάζονται αναφέρεται ο βασιλικός, ο οποίος είναι κατ' εξοχήν φυσικό στοιχείο της εορτής απ' την παράδοση. Το κείμενο περιέχει στοιχεία για το συμβολισμό, καθώς επίσης παραθέτει παροιμίες και ποιήματα από την παράδοση αφιερωμένα στο φυσικό αυτό στοιχείο και την εορτή.

Η 4^η Θεματική Ενότητα⁵¹⁴ είναι αφιερωμένη στη Θεία ευχαριστία. Τα κατεξοχήν κύρια στοιχεία της Θείας Ευχαριστίας θα παρατηρήσουν οι μαθητές πως είναι τα δώρα που προσφέρει ο άνθρωπος, ο άρτος και ο οίνος, ώστε να μετατραπούν σε σώμα και αίμα Χριστού κατά το Μυστήριο. Ο άρτος και ο οίνος προέρχονται από την ανθρώπινη επεξεργασία του σιταριού και του σταφυλιού που ο Θεός δώρισε στον άνθρωπο και ο άνθρωπος τα προσφέρει επεξεργασμένα στον Κύριο και Δημιουργό του. Ως δραστηριότητα προτείνεται ερώτηση για τον λόγο που ο Ιησούς επέλεξε να συμβολίσει τον εαυτό του με τον άρτο και τον οίνο. Επίσης, καλούνται οι μαθητές να απαντήσουν σε ποιες άλλες εκδηλώσεις της εκκλησιαστικής ζωής συναντούν τα δύο υλικά.

5.4 Ζητήματα κοινωνικής αλλοτρίωσης και αποξένωσης

5.4.1 Αποξένωση – Κοινωνική Αλλοτρίωση στα ΑΠΣ του 2017

Η έννοια της αλλοτρίωσης στα ΑΠΣ εμφανίζεται αρχικά στη Γ΄ τάξη Δημοτικού στην 1^η ΘΕ: «*Ζούμε μαζί*» κατά το ΒΘ ΙΙΙ στο οποίο γίνεται λόγος για τις δύο παραβολές του Ιησού, εκείνη του καλού ποιμένα και εκείνη του Ασώτου υιού στην οποία διαφαίνεται το μήνυμα ελπίδας της παραβολής του Ασώτου για κάθε αλλοτριωμένη ψυχή, στη φράση «*εἰς ἑαυτὸν δὲ ἔλθὼν εἶπε: ...*».⁵¹⁵ Η φράση αυτή εμμέσως υπονοεί την αμαρτία ως παραφροσύνη. Η αμαρτία φέρει τον άνθρωπο σε αδιέξοδο, ώστε να στραφεί στον εσωτερικό διάλογο και να οδηγηθεί στη μετάνοια.⁵¹⁶

⁵¹³ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά ΣΤ΄ Δημοτικού, Οκόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα» όπ.π. σ. 38.

⁵¹⁴Όπ.π. σ.67-84.

⁵¹⁵Λουκ.15,17.

⁵¹⁶Σ. Ν. Σάκκος, *Ερμηνεία στο κατά Λουκαν Ευαγγέλιο*, εκδ. Χριστιανική Ελπίς, τόμος Β΄, σ.322-340.

Στην παραβολή του ασώτου, η αλλοτρίωση του ανθρώπου φαίνεται στο πρόσωπο αμφοτέρων των δύο αδερφών. Διότι αφενός ο πρώτος ασώτευσ όμως μετανόησε και αφετέρου ο δεύτερος ακούγοντας την επιστροφή του αδερφού του παρουσιάζει έναν δεύτερο εαυτό με διαφορετικά χαρακτηριστικά με τον πρότερο εαυτό. Ο σεβαστικός μεγαλύτερος αδερφός αλλάζει άξαφνα σε αυθάδη.⁵¹⁷ Έτσι κρατά από τον πατέρα του απόσταση, απομακρύνεται και αλλοτριώνεται.⁵¹⁸ Ως δραστηριότητες που άπτονται του θέματος προτείνονται η παγωμένη εικόνα αναφορικά με την παραβολή του Ασώτου (βιωματική δραστηριότητα), Artful Thinking που καλούνται οι μαθητές να δουν να ισχυριστούν και να αναρωτηθούν πάνω στο έργο τέχνης του Ρέμπραντ. Τέλος, μία ακόμη δραστηριότητα δημιουργικής έκφρασης είναι να σχεδιάσουν την παραβολή του καλού ποιμένα.⁵¹⁹

Στην 6^η ΘΕ: «*Ποιος είναι ο Ιησούς Χριστός*» στο βασικό θέμα Ι που τα ΑΠΣ προτείνουν, περιλαμβάνεται και η υποενότητα που αναφέρει πως ο Ιησούς ήταν δίπλα σε όλους χωρίς διάκριση, στην οποία γίνεται μνεία στο περιστατικό της συνάντησης του Ιησού με τον Τελώνη.⁵²⁰ Ο Τελώνης Ζακχαίος, προσωποποιεί τον αλλοτριωμένο από τον πλούτο άνθρωπο, ο οποίος αναγνωρίζει τα λάθη του, μετανοεί ειλικρινά και αλλάζει.

Επόμενη αναφορά στην αλλοτρίωση γίνεται στη Δ' τάξη του Δημοτικού κατά την 1^η ΘΕ των ΑΠΣ «*Όταν οι άνθρωποι προσεύχονται*» στην οποία ως ένα από τα βασικά θέματα είναι και η παραβολή του Τελώνου και Φαρισαίου.⁵²¹ Η παραβολή αναφέρεται σε δύο αλλοτριωμένους (με διαφορετικό τρόπο ο καθένας) ανθρώπους οι οποίοι προσεύχονται. Όμως, η δικαίωση έρχεται σε εκείνον που έχει μετανοήσει και θέλει να ακολουθήσει τον δρόμο του Θεού. Το νόημα της παραβολής είναι η προσευχή με συντριβή, διότι η συντριβή έχει ως απαίτηση την κατανόηση και την συναίσθηση της αμαρτωλότητας.⁵²² Η καύχηση του Φαρισαίου περί νηστείας, αφενός κατατροπώνει τη σημασία της νηστείας ως ηθική, αφετέρου αποδεικνύει τον αλαζονικό

---

⁵¹⁷ Αρχιμ. Τιμόθεος Γ. Παπασταύρου, Ο «εμφανής» και εκδηλούμενος, εαυτός μας, Διδάγματα εκ του Ευαγγελίου. <https://orthodoxostypos.gr/2413-2/> (12/1/22)

⁵¹⁸ Σ. Ν. Σάκκος, *Ερμηνεία στο κατά Λουκάν Ευαγγέλιο*, όπ.π. σ.322-340.

⁵¹⁹ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21058-21059.

⁵²⁰ Όπ.π. σ.21065.

⁵²¹ Όπ.π. σ.21071.

⁵²² Π. Ν. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα Εις το κατά Λουκάν Ευαγγέλιον*, εκδ. Αδελφότης Θεολόγων η Ζωή, Αθήνα, 1952, σ. 513.

τρόπο ύπαρξης ενός ανθρώπου που έχει αλλοτριωθεί και απομακρυνθεί από τον Θεό.⁵²³ Τα ΑΠΣ προτείνουν δύο βιωματικές δραστηριότητες που αναφέρονται στη συγκεκριμένη παραβολή κατά τις οποίες οι μαθητές καλούνται σε σκέψη αναφορικά με την προσευχή των δύο ανθρώπων της παραβολής και ποια στάση θα είχαν οι ίδιοι μετά την προσευχή.

Στην Ε΄ τάξη στη 2^η ΘΕ και ποιο συγκεκριμένα στο Βασικό Θέμα ΙΙ⁵²⁴ τα ΑΠΣ προτείνουν αναφορά στον πύργο της Βαβέλ για το θέμα: Ζωή χωρίς όρια. Η έννοια της αλλοτρίωσης διαφαίνεται στην όλη υποενοότητα, διότι η ζωή χωρίς όρια οδηγεί στην αλλοτρίωση του ανθρώπου, όπως επίσης και η σκέψη που έγινε για την κατασκευή του πύργου της Βαβέλ. Οι άνθρωποι είχαν φύγει από τον δρόμο του Θεού, είχαν εκτοπίσει τον Θεό από τη ζωή τους, είχαν αλλοτριωθεί από την αλαζονεία και τον εγωισμό. Ο άνθρωπος με τις επιλογές του απομακρύνεται από τον Θεό. Δραστηριότητα που προτείνεται από τα ΑΠΣ πάνω στο συγκεκριμένο θέμα είναι ArtfulThinking μέσα από τον πίνακα του Bruegel. Οι μαθητές καλούνται να στοχαστούν «*Βλέπω αυτό που εσύ δεν βλέπεις*».

Η 3^η Θεματική Ενότητα «*Προχωράμε αλλάζοντας*»⁵²⁵ θα μπορούσε να ειπωθεί πως αφιερώνεται στην αλλοτρίωση, διότι η συγκεκριμένη ενότητα πραγματεύεται την αναγνώριση του λάθους και τον ρόλο της μετάνοιας στη ζωή των ανθρώπων. Έτσι, τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα από τα ΑΠΣ είναι η αποτίμηση της σημασίας της αναγνώρισης των λαθών, του ρόλου της μετάνοιας στη ζωή των βιβλικών προσώπων και των αγίων. Επίσης, η επιβεβαίωση πως το μυστήριο της Μετάνοιας είναι προσωπική ίαση, καταλλαγή με τον Θεό, τον πλησίον και τον κόσμο. Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων προτείνονται από τα ΑΠΣ, Βασικά Θέματα όπως το Ι «*Όλοι κάνουμε λάθη* και ΙΙ. *Μετάνοια, συγχώρεση και νηστεία στη βιβλική εμπειρία*». Το περιεχόμενο των ΒΘ αναφέρεται στην αναγνώριση των λαθών. Παρατίθενται παραδείγματα από την Καινή Διαθήκη και από το βιβλίο των Ψαλμών. Οι περισσότερες δραστηριότητες που προτείνονται από τα ΑΠΣ (βιωματικές, ομαδοσυνεργατικές, δημιουργικής έκφρασης) είναι δραστηριότητες που άπτονται του θέματος της μετάνοιας και της συγχώρεσης.

---

⁵²³ Β. Στογιάννος, *Η παραβολή του τελώνου και Φαρισαίου εις την Ελληνικήν Πατερική Παράδοσιν*, Ερμηνευτικά Μελετήματα, εκδ. Πουρνάρας, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 119.

⁵²⁴ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21087.

⁵²⁵ Οπ.π. σ.21089.

5.4.2 Αποξένωση – Κοινωνική Αλλοτριώση στους Φακέλους του Μαθήματος

Τα διδακτικά εγχειρίδια ακολουθώντας τα ΑΠΣ, αναφέρονται στην αλλοτριώση αρχικά στη Γ΄ τάξη Δημοτικού, στην 1^η ΘΕ και συγκεκριμένα στην ΙΙ υποενότητα.⁵²⁶ Η έννοια του αλλοτριωμένου ανθρώπου διαφαίνεται από τις παραβολές του Ιησού στις οποίες γίνεται λόγος για ανθρώπους που έχασαν το δρόμο της ζωής τους και έφυγαν από τον Θεό. Εντούτοις, κατάλαβαν το λάθος τους και μετανόησαν και ο Θεός τους δέχθηκε. Οι δραστηριότητες του κεφαλαίου είναι πηγή σκέψης και με τη βοήθεια του δασκάλου οι μαθητές έρχονται σε πρώτη επαφή με την έννοια της αλλοτριώσης.

Στην 6^η ΘΕ, παρουσιάζεται ο Ιησούς να βρίσκεται δίπλα σε όλους χωρίς διάκριση. Το κείμενο του εγχειριδίου επισημαίνει πως ο Ιησούς δειπνούσε με αμαρτωλούς και τελώνες. Έτσι, κατανοούν οι μαθητές την πρόσκληση του Ιησού σε αλλοτριωμένους ανθρώπους, να επιστρέψουν στο δρόμο του Θεού, να τον ακολουθήσουν και να σωθούν.

Στη Δ΄ τάξη του Δημοτικού, το εγχειρίδιο στην 1^η ΘΕ γίνεται λόγος για την παραβολή του Τελώνου και Φαρισαίου. Τα παιδιά μέσα από το κείμενο της σελίδας 18, θα διαπιστώσουν την αλλοτριώση που είχαν υποστεί και οι δύο, εξαιτίας διαφορετικών αιτιών. Σώθηκε μόνο εκείνος που κατάλαβε, μετανόησε και άλλαξε τη ζωή του στρέφοντάς την στον δρόμο του Θεού.⁵²⁷

Στην Ε΄ τάξη του Δημοτικού, στη 2^η ΘΕ και συγκεκριμένα στη 2^η υποενότητα υπάρχει κείμενο το οποίο είναι απόσπασμα από το βιβλίο της Γενέσεως της Παλαιάς Διαθήκης, το οποίο αναφέρεται στον πύργο της Βαβέλ. Παρατηρείται η κοινωνική αλλοτριώση των ανθρώπων, οι οποίοι θέλησαν να κατασκευάσουν ένα τόσο ψηλό πύργο που θα έφτανε στον ουρανό. Αυτή η παράτολμη προσπάθεια εγωισμού ήταν προϊόν αλλοτριώσης των ανθρώπων που έφυγαν από τον δρόμο του Θεού και απέκτησαν υπερηφάνεια και εγωισμό.⁵²⁸

⁵²⁶ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Γ΄ Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε πρόσωπα, εικόνες και ιστορίες» όπ.π. σ.23.

⁵²⁷ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ,, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες» όπ.π. σ.18.

⁵²⁸ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού, Οκόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα» όπ.π. σ.28.

5.5 Κριτική αποτίμηση των ΑΠΣ του 2017 και των Φακέλων Μαθήματος

Τα μεταβατικά Προγράμματα Σπουδών στα Θρησκευτικά (2017) χαρακτηρίζονται από ανοικτότητα, πλουραλισμό και διαθεματικότητα.⁵²⁹ Μάλιστα, γι' αυτό έχουν εκφραστεί από ιδιώτες, φορείς, αρχές και διάφορους κύκλους θεολόγων τόσο θετικές, όσο και αρνητικές κριτικές. Κάποια από τα θετικά που διατυπώθηκαν ήταν ότι κάνουν χρήση αποτελεσμάτων σύγχρονης βιβλιογραφίας, παιδαγωγικής και εκπαιδευτικής έρευνας. Επίσης, αξιοποιούνται σε αυτά τα θετικά χαρακτηριστικά των προηγούμενων (ΑΠΣ-ΔΕΠΠΣ 2003) και γίνεται προσπάθεια υπερπήδησης των δυσκαμψιών τους.⁵³⁰ Λαμβάνουν κατά νου και δείχνουν σεβασμό στις προτάσεις των Ανεξάρτητων Ελληνικών και Ευρωπαϊκών Αρχών.⁵³¹ Βοηθούν το ΜτΘ, ώστε να μην καταστεί μια ώρα που θα απαξιώνεται η πίστη και ο εκπαιδευτικός, ενώ ταυτόχρονα εγείρουν το ενδιαφέρον των μαθητών. Συνάμα, αξιολογείται το παιδί ως μαθητής και όχι ως πιστός. Μέσω αυτού, η θρησκευτική αγωγή μεταλαμπαδεύεται με ξεκάθαρο και δημοκρατικό έλεγχο από πλευράς της Πολιτείας, εξασφαλίζοντας τη δημόσια διάσταση του σχολείου. Ακόμη, τα μεταβατικά ΑΠΣ (2017) δεν ενθαρρύνουν το φαινόμενο απαλλαγής μαθητών από το μάθημα για λόγους συνείδησης και έτσι το μάθημα διαφεύγει τον κίνδυνο να γίνει προαιρετικό. Ταυτόχρονα, αξιοποιούνται καινοτόμες μέθοδοι και βιωματικές προσεγγίσεις, λαμβάνοντας υπόψη κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά⁵³² χωρίς να μεταβάλλεται σε ομολογιακό αλλά ούτε και σε θρησκευολογικό γνωστικό αντικείμενο.⁵³³

Ωστόσο, πέραν των θετικών κριτικών διατυπώθηκαν και ορισμένες κακόβουλες και επιστημονικά «ασταθείς» κριτικές. Πιο συγκεκριμένα, λέχθηκε ότι τα μεταβατικά

---

⁵²⁹ Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός, Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, όπ.π. σ. 353-358.

⁵³⁰ Χ. Παπασωτηρόπουλος, Για το Νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου. Μια προωθημένη πρόταση «στον καιρό του αλλόκοτου φόβου», στο Σ. Γιαγκάζογλου, Α. Νευροκοπλής, Γ. Στριλιγκάς (Επιμ.), *Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο Διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2013, σ.231-240.

⁵³¹ Δ. Μόσχος, Νέο Πρόγραμμα Σπουδών Θρησκευτικών. Απαντήσεις σε καλοπροαίρετους, στο Σ. Γιαγκάζογλου, Α. Νευροκοπλής, Γ. Στριλιγκάς (Επιμ.), *Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο Διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2013, 263-274.

⁵³² Γ. Στριλιγκάς, «Για την ανανέωση των Θρησκευτικών. Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο», στο Σ. Γιαγκάζογλου, Α. Νευροκοπλής, Γ. Στριλιγκάς (Επιμ.), *Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο Διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*. (σ.189-193), εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2013.

⁵³³ Α. Γιαννέλος, & Γ. Νάστος, «Το Νέο Πρόγραμμα Σπουδών Θρησκευτικών και η «διαμάχη». Δεδομένα και ζητούμενα, σχόλια και προτάσεις», στο *Επιστημονικό Βήμα του Δασκάλου*, 22 (2018), σ.52-53.

ΑΠΣ (2017) διαθέτουν θρησκευολογικές αναφορές, καθώς αναφέρονται σε πολλές θρησκείες ήδη από τη Γ΄ τάξη. Επίσης, κατηγορήθηκαν ότι πολτοποιούν τις θρησκείες, ενθαρρύνουν μια γενικότερη γνώση των θρησκειών και αναφέρονται επιφανειακά στην Ορθόδοξη χριστιανική παράδοση. Για το Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣτΕ), το Μάθημα των Θρησκευτικών είναι μονάχα κατηχητικού χαρακτήρα και δεν θα πρέπει να εμπεριέχει θρησκευολογικά στοιχεία. Δε θα πρέπει να διέπεται από αρχές πλουραλισμού. Εντούτοις, οι αποφάσεις αυτές του ΣτΕ υπονομεύουν το Μάθημα των Θρησκευτικών δίνοντάς του κατηχητικό χαρακτήρα και μετατρέπουν το σχολείο σε αρνητή της θρησκευτικής ετερότητας.⁵³⁴ Ο μαθητής, ο οποίος δεν οικειοποιείται γνώσεις για τον θρησκευτικά άλλον και λαμβάνει μονάχα μία κατηχητικής φύσεως θρησκευτική εκπαίδευση θα είναι μελλοντικά ευάλωτος να αποδεχτεί δίχως κρίση επιρροές από την πληθώρα των θρησκευτικών δοξασιών.

Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι στα διάφορα Βασικά Θέματα των Προγραμμάτων Σπουδών του 2017 γίνεται αναφορά σε στοιχεία άλλων θρησκευτικών παραδόσεων με κριτική και ερμηνευτική προσέγγιση και σκοπιά, προκειμένου να οδηγήσει στον θρησκευτικό γραμματισμό και τον σεβασμό της θρησκευτικής ετερότητας. Οι επικρίσεις, λοιπόν, που δέχτηκαν τα εν λόγω Προγράμματα Σπουδών περί συμπερίληψης θρησκευολογικών στοιχείων και αναφορών δεν ευσταθούν. Οι επικριτές αυτό που έκαναν είναι είτε να απομονώσουν κάποιες θρησκευολογικές αναφορές, είτε να συγκεντρώσουν όλα τα διαθρησκειακά στοιχεία και να τα ενοποιήσουν επίτηδες για να δείξουν ότι αυτά τα Προγράμματα είναι θρησκευολογικά. Στα συγκεκριμένα Προγράμματα Σπουδών, η αναφορά στοιχείων που αφορούσαν άλλες θρησκείες έγινε αφού πρώτα παρουσιάστηκαν εκτενώς και επαρκώς τα ορθόδοξα χριστιανικά θέματα κάθε ενότητας. Ακόμη, είναι άξιο αναφοράς ότι οι διάφορες θρησκευολογικές αναφορές στα διδακτικά εγχειρίδια των Θρησκευτικών υπάρχουν ήδη στο Δημοτικό με τα βιβλία του 2003-2006. Επομένως, δεν ευσταθεί η κατηγορία ότι στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών γίνεται παραγκωνισμός της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης. Τα νέα ΠΣ έχοντας κατά νου ότι οι μαθητές του σύγχρονου σχολείου ενδέχεται πολλές φορές να λάβουν λανθασμένη και μη έγκυρη πληροφόρηση από διάφορων ειδών πηγές (διαδίκτυο, τηλεόραση) για στοιχεία της λατρείας και πίστης άλλων θρησκειών, οφείλουν να ενημερώσουν ορθώς τους μαθητές για να μην

---

⁵³⁴ Στ., Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός, Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, όπ.π. σ.412-415.

είναι ευάλωτοι σε κάθε είδους παραπληροφόρηση. Στα μεταβατικά Προγράμματα Σπουδών που αποτελούν εργαλεία του εκπαιδευτικού, οι εκάστοτε θρησκευολογικές αναφορές πραγματώνονται με σαφή τρόπο. Οπότε, είναι ξεκάθαρο ότι δεν υπάρχει καμία είδους σύγχυση των διάφορων θρησκευτικών παραδόσεων.

Οι γνώσεις που θα λάβουν οι μαθητές γύρω από τις θρησκείες του κόσμου θα τους βοηθήσουν να κατανοήσουν τη ζωή των θρησκευτικών ομάδων, τον τρόπο με τον οποίο οι άλλοι νοηματοδοτούν και αντιλαμβάνονται τον κόσμο, όπως και να αναπτύξουν ενδιαφέρον για τον έτερο, τον άλλον, αλλά και να διαλεχθούν μαζί του. Τα Θρησκευτικά ως γνωστικό αντικείμενο, θα πρέπει να έρχεται σε αλληλεπίδραση με τις άλλες θρησκείες, να έχει άποψη για τη θρησκευτική ετερότητα, να παροτρύνει τον διάλογο και την κριτική ενατένιση-ενδοσκόπηση του φαινομένου της θρησκείας.⁵³⁵

Η πληροφόρηση των μαθητών γύρω από τις θρησκείες βοηθά στην ειρηνική συμβίωση των ανθρώπων, στην αποστασιοποίηση από ακραίες πεποιθήσεις φονταμενταλισμού και φανατισμού που δαιμονοποιούν τον άλλον, τον ξένο, τον διαφορετικό. Οι μαθητές αναγνωρίζουν ότι βασική κατεύθυνση των θρησκειών είναι ο σεβασμός και η αγάπη προς τον πλησίον και απομακρύνοντας κάθε αίσθημα μισαλλοδοξίας κατανοούν ότι οι θρησκείες δύνανται να συμβάλλουν στην εδραίωση της ειρήνης.⁵³⁶

Το Μάθημα των Θρησκευτικών καλλιεργεί τη γνωριμία με τη θρησκευτική διαφορετικότητα, η οποία είναι απαραίτητη για να κατανοηθεί η σύγχρονη πολυπολιτισμική κοινωνία, θέτοντας τα θεμέλια για την ειρηνική συνύπαρξη και την κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα.⁵³⁷ Είναι σημαντικό, η θρησκευτική αγωγή στο Δημοτικό σχολείο να περικλείει και στοιχεία για άλλες θρησκείες.⁵³⁸ Επιπροσθέτως, οι παρουσίες των θρησκειών καθιστούν απαραίτητη την ύπαρξη στο σχολικό περιβάλλον μιας αμοιβαίας κατανόησης στις από κοινού σχέσεις που συνεισφέρουν στην κατάργηση κάθε κινήτρου ρατσιστικής συμπεριφοράς ή θρησκευτικής διαμάχης μεταξύ των μαθητών.⁵³⁹ Στο γεγονός του Χριστού παρατηρείται η ανάδειξη της

---

⁵³⁵ Στ. Γιαγκάζογλου, *όπ.π.* σ. 359-360.

⁵³⁶ *Οπ.π.* σ.359-367.

⁵³⁷ Π. Καραμούζης, «Θρησκείες και διαπολιτισμικότητα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η αναγκαιότητα μιας εναλλακτικής θρησκευτικής αγωγής στο σύγχρονο δημόσιο σχολείο», *Πρακτικά συνεδρίου με θέμα: Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και οι προκλήσεις της εποχής μας*, Ιωάννινα, 2007.

⁵³⁸ Δ. Μπαλατατζής, Η συμβολή της χριστιανικής θεολογίας στην ετερότητα. <https://www.pemptousia.gr/2015/08/i-simvoli-tis-christianikis-theologias-stin-eterotita/> (15/11/21).

⁵³⁹ Γ. Πασιάς, Γ. Φλουρής, «Ο Εθνικός χαρακτήρας της σχολικής γνώσης και η ιδεολογία του ευρωπαϊσμού», στο *Παιδαγωγική Επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Τάσεις και προοπτικές*, Ζ' Διεθνές Συνέδριο ΠΙΕΕ, Αθήνα, 1997, σ. 151.

ετερότητας κατεξοχήν και η συνάντηση του ευαγγελικού μηνύματός του με τα έτερα έθνη. Τόσο στο γεγονός της Πεντηκοστής, όσο και στα τελευταία λόγια του αναστημένου Χριστού: «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τα έθνη»,⁵⁴⁰ διαφαίνεται ότι ο Χριστός αγκάλιασε δίχως προϋποθέσεις όλα τα έθνη, τις φυλές και τους πολιτισμούς, γεγονός που σημαίνει ότι και η χριστιανική πίστη θα πρέπει να σφιχταγκαλιάσει την ετερότητα.⁵⁴¹

Ακόμη, κάποιοι ισχυρίστηκαν ότι εισάγεται μια πανθησκεία με αυτά τα Προγράμματα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού. Κάτι τέτοιο δε συμβαίνει, καθότι η ύλη είναι διαστρωματοποιημένη και οργανωμένη αναφορικά με τη διδασκαλία της Ορθοδοξίας, τις άλλες ομολογίες του Χριστιανισμού και τις άλλες μεγάλες θρησκείες με τρόπο που να είναι διακριτός και να μη νοείται καμία είδους σύγχυση.⁵⁴²

Επιπροσθέτως, το ΣτΕ ισχυρίστηκε μέσα από τις αποφάσεις του ότι στα μεταβατικά Προγράμματα Σπουδών (2017), η πίστη του Ορθόδοξου Χριστιανισμού δε διδάσκεται με τρόπο διακριτό, αλλά συγχέεται με τις άλλες ομολογίες και θρησκείες. Όμως, κάτι τέτοιο δεν ισχύει αν μελετήσει κανείς τα εν λόγω ΑΠΣ. Οι μαθητές δεν μελετούν σε έκταση τα άλλα θρησκευόμενα, απλά λαμβάνουν πληροφορίες και γνώσεις γι' αυτά, ενώ είναι ξεκάθαρη η εκτεταμένη αναφορά στα θέματα της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης. Με βάση τις αποφάσεις του ΣτΕ, τα Προγράμματα Σπουδών του 2017 δε στοχεύουν στο να αναπτυχθεί η θρησκευτική συνείδηση των μαθητών της ορθόδοξης πίστης, καθότι σε αυτά τα Προγράμματα Σπουδών δεν υπάρχει διάκριση στη διδασκαλία των άλλων δοξασιών ή θρησκειών και της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης.⁵⁴³ Αυτή η θέση του ΣτΕ αποδεικνύει ότι η Ορθόδοξη χριστιανική παράδοση δε βρίσκεται σε διάλογο με την σύγχρονο πολιτισμό και τον κόσμο, καθώς συνιστά μία κατάσταση του παρελθόντος όπου η διδασκαλία της γίνεται σύμφωνα με τις παλιές κατηχητικές αντιλήψεις. Η κατηγορία για εκ παραλλήλου ταυτόχρονη διδασκαλία της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης και άλλων θρησκειών είναι ανυπόστατη, καθώς το ΣτΕ βλέπει τη διδασκαλία μόνο στο περιεχόμενο και όχι στον τρόπο διάθεσης χρόνου της

---

⁵⁴⁰Κατά Ματθαίον 28,19.

⁵⁴¹Θ. Μαρίνου, Η ετερότητα στην Παράδοση και σήμερα. <https://www.pemptousia.gr/2013/04/i-eterotita-stin-paradosi-ke-simera-1/> (2/12/21).

⁵⁴²Στ. Γιαγκάζογλου, όπ.π., σ. 359-360.

⁵⁴³Όπ.π. σ.422-424.

διδασκαλίας για κάθε θεματική ενότητα (2 ώρες). Έτσι, δεν κατανοείται από πλευράς του ΣτΕ ότι πρόκειται για ένα πρόγραμμα διαδικασίας.⁵⁴⁴

Παράλληλα, διατυπώθηκε η άποψη ότι στα μεταβατικά ΑΠΣ (2017) δε γίνεται λόγος για τον μυστηριακό βίο της Εκκλησίας και για τον Χριστό ως Σωτήρα της κτίσης και πως δε διαφαίνεται κανενός είδους σεβασμός στη χριστιανική πίστη της πλειονότητας των μαθητών, αλλά και στη θρησκευτικότητα της μειονότητας των μαθητών. Η απόφαση αυτή κρίνει με λάθος τρόπο δήθεν απώλειες στο περιεχόμενο του δόγματος της Αγίας Τριάδας του Ιησού Χριστού και τα λοιπά χωρίς να γίνεται αντιληπτό ότι τα θέματα αυτά εμπεριέχονται σε πληθώρα Θεματικών Ενοτήτων των μεταβατικών ΠΣ και παρέχεται η διδασκαλία τους με τη χρήση παιδαγωγικών μεθόδων και προσεγγίσεων. Τα μεταβατικά ΑΠΣ (2017) δίνουν σημαντική έκταση στην ανάπτυξη της ορθόδοξης χριστιανικής συνείδησης των μαθητών. Άλλωστε, ας μη λησμονούμε ότι δεν είναι εφικτό να αναπτύσσεται πλήρως η ύλη ενός γνωστικού αντικείμενου στο σχολικό Πλαίσιο, αλλά μονάχα το παιδαγωγικά βασικό.⁵⁴⁵ Είναι φανερό ότι η παρουσίαση του Ορθόδοξου Χριστιανισμού είναι πλήρης και εκτενής και ότι αυτό που κρίνεται αρνητικά από τους επικριτές, κάνοντας λόγο για ποσοτική υπονόμηση της ορθόδοξης πίστης είναι ότι η διδασκαλία του μαθήματος βασίζεται σε διερευνητικές, ομαδοσυνεργατικές, κριτικές, διαλεκτικές παιδαγωγικές πρακτικές και μεθόδους. Η ποσότητα των πολυτροπικών δοκιμίων, των οπτικοακουστικών και εικονογραφικών στοιχείων που αναφέρονται στον Ορθόδοξο Χριστιανισμό αναδεικνύει ότι το μάθημα των Θρησκευτικών διαθέτει πλούσιο περιεχόμενο για την παράδοση της Ορθόδοξης χριστιανικής πίστης.

Μάλιστα, κάποιοι επικριτές θεώρησαν ότι τα νέα ΑΠΣ δε δίνουν λύση στο ζήτημα της απαλλαγής από το μάθημα, καθότι είναι πιθανόν οι ορθόδοξοι μαθητές να θελήσουν να απαλλαχτούν λόγω του τρόπου με τον οποίο διδάσκεται και προσεγγίζεται από τον εκπαιδευτικό και λόγω του τρόπου με τον οποίο παρουσιάζονται οι άλλες θρησκείες.⁵⁴⁶ Η απόφαση του ΣτΕ, η οποία θεωρεί ότι το Μάθημα των Θρησκευτικών αναφέρεται μονάχα στους ορθόδοξους μαθητές αλλάζει ολοκληρωτικά την υποχρεωτική του φυσιογνωμία σε προαιρετική για όλους ανεξαιρέτως τους μαθητές επί τη βάση της αρχής του συντάγματος περί ελευθερίας στη θρησκεία και τη

---

⁵⁴⁴ Όπ.π. σ.431.

⁵⁴⁵ Όπ.π. σ.422-425.

⁵⁴⁶ Α. Γιαννέλος & Γ., Νάστος, «Το Νέο Πρόγραμμα Σπουδών Θρησκευτικών και η «διαμάχη». Δεδομένα και ζητούμενα, σχόλια και προτάσεις», στο *Επιστημονικό Βήμα του Δασκάλου*, 22 (2018), σ.52-53.

συνείδηση. Όμως, έτσι ελλοχεύει ο κίνδυνος να εκφυλιστεί το Μάθημα των Θρησκευτικών στο Δημοτικό στο οποίο οι δάσκαλοι δε δύναται να παρέχουν διδασκαλία ενός μαθήματος μονοφωνικής κατήχησης. Ο μητροπολίτης Αλεξανδρουπόλεως Άνθιμος υπογράμμισε ότι η κατήχηση του λαού είναι μέριμνα και έργο των κληρικών, των επισκόπων, και δε δύναται να εκχωρηθεί στους εκπαιδευτικούς. Για τη θεολογία της Ορθόδοξης Χριστιανικής πίστης, η εν Χριστώ πίστη συνιστά εμπειρία και βίωμα της μυστηριακής ζωής της εκκλησίας και δεν συνταυτίζεται με τις μαθησιακές διαδικασίες του σχολείου.⁵⁴⁷ Σύμφωνα με τον ίδιο, το ΜτΘ θα πρέπει να είναι υποχρεωτικό για όλους τους μαθητές. Έτσι, οι αλλόθρησκοι που διαβιούν σε έναν τόπο και θα συνεχίσουν να ζουν σε αυτόν συνάμα με τη γνώση της δικής τους θρησκείας θα μάθουν στοιχεία και για τη θρησκεία του τόπου στον οποίο ζουν.⁵⁴⁸ Με την εφαρμογή των νέων ΠΣ, παρατηρήθηκε μείωση της απαλλαγής από το ΜτΘ. Τα νέα Προγράμματα Σπουδών στα Θρησκευτικά χαρακτηρίζονται καινοτόμα ως προς τα περιεχόμενά τους, καθότι γίνεται σημαντική προσπάθεια να υπάρξει γνωριμία με τις θρησκείες ανά τον κόσμο. Αν τα Θρησκευτικά καθιερωθούν στη δημόσια εκπαίδευση ως ένα προαιρετικό μάθημα, τότε ενυπάρχει ο κίνδυνος το ΜτΘ να αποκτήσει προσανατολισμό και κατεύθυνση καθαρά ομολογιακή και κατηχητική. Επίσης, εάν στο σχολείο της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας προταθεί η διδασκαλία ενός ομολογιακού-κατηχητικού μαθήματος μονάχα για τους ορθόδοξους μαθητές ή κάθε θρησκείας σε άλλη τάξη ως προαιρετικό τότε υπάρχει κίνδυνος να εμφανιστεί στην Ελλάδα θρησκευτική ομοσπονδοποίηση. Αυτή θα αποτελέσει την χειρίστη τροπή, καθότι οι θρησκείες μονίμως ρέπουν προς τον φονταμενταλισμό.

Στη σύγχρονη πολυπολιτισμική κοινωνία δε νοείται η ύπαρξη της θρησκευτικής κατήχησης στο δημόσιο σχολείο, διότι κάτι τέτοιο θα έπληττε ένα ανοικτό και πλουραλιστικό προς την ετερότητα μάθημα των Θρησκευτικών. Οι μαθητές αφενός θα πρέπει να έχουν γνώση της δικής τους θρησκευτικής παράδοσης, αφετέρου η πολιτισμικότητα των σύγχρονων κοινωνιών προστάζει τη γνώση και των θρησκευτικών παραδόσεων των ανθρώπων με τους οποίους ζουν μαζί από ιστορικής

---

⁵⁴⁷ Στ. Γιαγκάζογλου, *όπ.π.* σ. 416-429.

⁵⁴⁸ Άνθιμος, Μητροπολίτης Αλεξανδρουπόλεως, Εισήγηση στη Διαρκή Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος σχετικά με το «Υπόμνημα για το Νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», στο Σ. Γιαγκάζογλου, Α. Νευροκοπλής, Γ. Στριλιγκάς (Επιμ.), *Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο Διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου.* (σ.158- 164), εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2013.

και πολιτισμικής οπτικής. Υπό το πρίσμα αυτό, τα νέα ΠΣ που εισήχθησαν απευθύνονται σε όλους ανεξάρτητα τους μαθητές και δεν παραβιάζεται η θρησκευτική ελευθερία των παιδιών.⁵⁴⁹

Τα νέα ΠΣ δέχτηκαν επίσης επικρίσεις για δήθεν αντισυνταγματικότητα. Τα Προγράμματα Σπουδών του 2017 έχουν τη βάση τους στο ίδιο θεσμικό πλαίσιο με τα προηγούμενα Προγράμματα Σπουδών (ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ 2003). Η παράδοση του Ορθόδοξου Χριστιανισμού συνιστά το θεμέλιο και το σημαντικότερο κομμάτι των μεταβατικών Προγραμμάτων Σπουδών (2017). Επίσης, διακρίνεται από πνεύμα κριτικού διαλόγου με τη θρησκευτική ετερότητα, όπου αυτό κρίνεται απαραίτητο και δεν το διακρίνει καμία είδους προσέγγιση πολυθρησκευτικότητας.⁵⁵⁰ Αυτοί που επικρίνουν τα νέα Προγράμματα Σπουδών στα Θρησκευτικά διατείνονται ότι γίνεται παραβίαση των άρθρων 4 και 13 του Συντάγματος, αφού με την απόφαση του Υπουργείου σύμφωνα με την οποία εφαρμόζονται αυτά τα Προγράμματα, εντοπίζεται θρησκευτικός διαχωρισμός ανάμεσα στους μαθητές του Ορθόδοξου Χριστιανισμού και σε εκείνους που πιστεύουν σε άλλες θρησκευτικές ομολογίες.

Η επιτροπή εμπειρογνομόνων απάντησε στις κατηγορίες λέγοντας ότι δεν υφίσταται καμία διάκριση απέναντι στους ορθόδοξους μαθητές, καθώς τα Θρησκευτικά ως διδακτικό γνωστικό αντικείμενο δεν έχουν κατηχητικό χαρακτήρα για τους ανθρώπους άλλων ομολογιών (ρωμαιοκαθολικών, Εβραίων και μουσουλμάνων), αλλά αυτοί οι μαθητές καλούνται με τα ίδια Προγράμματα Σπουδών να συμμετέχουν στο μάθημα των Θρησκευτικών, όπως και οι ορθόδοξοι μαθητές. Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτές οι κατηγορίες κατά των νέων Προγραμμάτων Σπουδών κυρίως προέρχονται από ανθρώπους που δεν ανήκουν στον εκπαιδευτικό χώρο και δεν τεκμηριώνονται παιδαγωγικά και θεολογικά. Οι επικριτές προσπαθούν να στρέψουν προς το μέρος τους θεσμούς ιδίως με μέσα και επιχειρήματα που στηρίζονται στην παραπληροφόρηση.

Κάθε μαθητής καλείται να συμμετέχει στο μάθημα των Θρησκευτικών ανεξαρτήτως θρησκευτικής παράδοσης. Όλοι θα λάβουν γνώσεις για την ισχύουσα από το Σύνταγμα θρησκεία της πατρίδας μας, αλλά και για άλλες χριστιανικές παραδόσεις στην Ευρώπη, όπως επίσης και για κάποιες σημαντικές μεγάλες θρησκείες του κόσμου. Αυτό το άνοιγμα της εκπαίδευσης στη θρησκευτική ετερότητα εφαρμόζεται όχι μονάχα λόγω της ύπαρξης ετερόθρησκων στον ελλαδικό χώρο, αλλά πρωτίστως γιατί είναι

⁵⁴⁹ Στ. Γιαγκάζογλου, Απροϋπόθετες απαλλαγές στα Θρησκευτικά; <http://frear.gr/?p=10888>. (21/12/21)

⁵⁵⁰ Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός, Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, όπ.π. σ. 359-366.

απαραίτητο το άνοιγμα του μορφωτικού ορίζοντα της θρησκευτικής εκπαίδευσης στοχεύοντας στο να ωφεληθούν όλοι οι μαθητές σε μία κατεύθυνση που οι διαφορές είναι ορατές και γίνεται προσπάθεια αντιμετώπισης και όχι περιφρόνησή τους.⁵⁵¹

Ακόμη, σύμφωνα με τις αποφάσεις του ΣτΕ, το Μάθημα των Θρησκευτικών δε δύναται να κάνει πράξη μία ερμηνευτική θεώρηση της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης στα σύγχρονα κοινωνικά ζητήματα, καθόσον αυτά τα θέματα μπορούν να πραγματευτούν μονάχα άλλα γνωστικά αντικείμενα.⁵⁵² Διερωτόμαστε, λοιπόν, άραγε θα πρέπει να δημιουργηθούν και άλλα μαθήματα που θα κάνουν λόγο για το θρησκευτικό πλαίσιο που περιβάλλει τον ορθόδοξο χριστιανό ή ο ίδιος δε θα πρέπει να μαθαίνει τίποτα αναφορικά με το θρησκευτικό πλαίσιο στο οποίο ζει;⁵⁵³ Σήμερα, το ισχύον ΜτΘ απέχει πολύ από τη μονοφωνία και τον κατηχητικό και ομολογιακό χαρακτήρα, αλλά συνιστά ένα μάθημα που είναι ανοικτό απέναντι στις άλλες ομολογίες του Χριστιανισμού και τις μεγάλες θρησκευτικές παραδόσεις του κόσμου. Στο σύγχρονο μάθημα των Θρησκευτικών γίνεται προσέγγιση των κοινωνικής και υπαρξιακής φύσεως προβλημάτων των ανθρώπων με πνεύμα ελευθερίας, διαλόγου και όχι φανατισμού και μισαλλοδοξίας. Με απλά λόγια, το μάθημα των Θρησκευτικών συντελεί στο να κατανοηθεί η παράδοση του θρησκευτικού μας πολιτισμού σεβόμενο όμως κάθε άλλη θρησκευτική ετερότητα.

Εν κατακλείδι, τα ΠΣ του 2017 συγκριτικά με τα προγενέστερα έχουν ως βάση την πίστη του ορθόδοξου Χριστιανισμού, ξεπερνούν κάθε πρακτική ομολογιακού χαρακτήρα, δίχως να μετουσιώνουν το μάθημα σε θρησκευτολογικό. Ακόμη, προβάλλουν μια διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών που στηρίζεται σε πραγματικούς στόχους, οι οποίοι είναι συνυφασμένοι με το ψυχολογικό και παιδαγωγικό υπόβαθρο των μαθητών του Δημοτικού σχολείου και ανταποκρίνονται στις σημερινές ανάγκες της κοινωνίας.⁵⁵⁴

---

⁵⁵¹ Στ. Γιαγκάζογλου, «Πλουραλισμός ή ομολογιακή νοστροπία στο μάθημα των θρησκευτικών; Η εφαρμογή των νέων Προγραμμάτων Σπουδών στα Θρησκευτικά και οι επικρίσεις εναντίον τους», στο *Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών, τόμος 1, στα Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, 2018, σ.1-7.

⁵⁵² Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός, Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, όπ.π. σ.435.

⁵⁵³ Βλ. το κείμενο του Γιώργου Στριλιγκά, Σχολικού Συμβούλου Θεολόγων με τίτλο «Σε σταυροδρόμι το μάθημα των Θρησκευτικών;» στον ιστότοπο: http://ntsireve.blogspot.com/2018/07/blog-post_8.html?m=0

⁵⁵⁴ Α., Κόπτσης, «Το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στο μάθημα Θρησκευτικών του Δημοτικού Σχολείου: Από τη μάθηση στη διαδικασία μάθησης, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών, Τόμ. 1» *Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, 2017, σ.62-68.

Το ΜτΘ στην πράξη της διδασκαλίας είναι καλό να βρίσκεται σε σύνδεση με τη φυσιογνωμία της παιδείας, του πολιτισμού προβάλλοντας την παιδευτική του συμβολή. Θα πρέπει να διδάσκεται μακριά από κάθε μορφής ηθικισμό, πουριτανισμό, μη διαλογικό πνεύμα. Έτσι, είναι σημαντικό να μη διαθέτει ξύλινη γλώσσα, να παραμερίζει κάθε μορφής κατηχητική και απολογητική κατεύθυνση, να συνδέεται με τα προβλήματα του ανθρώπου της σύγχρονης εποχής, να σέβεται και να κατανοεί τον ετερόδοξο, τον ετερόθρησκο, τον άλλον. Ακόμη, θα πρέπει να βρίσκεται σε άμεση σύνδεση με την παράδοση του ελληνικού πολιτισμού και να καλύπτει τις ανάγκες μιας πλουραλιστικής κοινωνίας. Ο ορίζοντάς του, δε θα πρέπει να περιορίζεται σε μια ορθοδοξία εθνοκεντρικού χαρακτήρα, αλλά να συνιστά γνώση της ελληνο-ορθόδοξης παράδοσης, όπως επίσης και να προσεγγίζει με διαλεκτικό τρόπο τα ανθρώπινα προβλήματα στο πλαίσιο της ελευθερίας και του σεβασμού. Αυτό πραγματώνεται με το να μη χειραγωγεί, αλλά να σέβεται κάθε μορφής ετερότητα και πλουραλισμό.⁵⁵⁵

Σύμφωνα με τον Π. Καλαϊτζίδη, το ΜτΘ δεν μπορεί να έχει πια ομολογιακό και κατηχητικό χαρακτήρα, αλλά η χριστιανική αγωγή χρειάζεται να διδάσκεται ως ένα πολιτιστικό και ανθρωπιστικό μάθημα. Το Μάθημα αυτό θα αναφέρεται σε όλους ανεξαιρέτως και θα μεταλαμπαδεύει γνώσεις, αρχές και αξίες αναφορικά με τις θρησκευτικές συνιστώσες που στιγμάτισαν την ιστορία τόσο του ελληνικού όσο και του ευρωπαϊκού πολιτισμού.⁵⁵⁶ Ακόμη, ο Δεληκωσταντής διατείνεται ότι το ΜτΘ θέτει υψηλές απαιτήσεις, τόσο στον εκπαιδευτικό όσο και στους μαθητές. Η θρησκευτική αγωγή στο πλαίσιο του σχολείου καλείται να μειώσει τις αντιθέσεις και να απομακρύνει τις προκαταλήψεις απέναντι στο διαφορετικό και να βοηθήσει στην κατανόηση της κοινής μακραίωνης πορείας του ανατολικού και δυτικού Χριστιανισμού.⁵⁵⁷

Στα ΑΠΣ του 2017, το κοινωνικό φαινόμενο της **θρησκευτικής και πολιτισμικής ετερότητας** υπάρχει σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού. Στην κάθε τάξη

---

⁵⁵⁵ Στ. Γιαγκάζογλου, «Το μάθημα των Θρησκευτικών μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού. Εναλλακτικές προσεγγίσεις της θρησκευτικής ετερότητας στο δημόσιο σχολείο», στην *Ημερίδα με θέμα: Το Μάθημα των Θρησκευτικών στο Σύγχρονο Σχολείο-Θέσεις και Αντιθέσεις -Προοπτικές*, 2009.

⁵⁵⁶ R. Debray, *Η διδασκαλία της θρησκείας στο ουδέτερόθρησκο σχολείο*, μτφρ. Καραμπέλας, Θ. Γ., στο *Επίμετρο* - επιμέλεια Π. Καλαϊτζίδη, εκδ. Εστία, Αθήνα 2004, σ.93.

⁵⁵⁷ Κ. Δεληκωσταντής, *Η σχολική θρησκευτική αγωγή σήμερα. Παιδευτικές λειτουργίες, δυσκολίες, προοπτικές*. Στο *Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών. Τιμητικόν αφιέρωμα εις Εμ. Ιω. Κωνσταντινίδην, Δημ. Α. Σταθόπουλον και Ν. Φρ. Ξυπνητόν, τόμ. Μ', Αθήνα, 2005, σ. 263-272.*

εμφανίζεται σε περισσότερες της μίας Θεματικής Ενότητας⁵⁵⁸, ενώ και οι προτεινόμενες δραστηριότητες που υπάρχουν σε κάθε ΘΕ είναι τουλάχιστον μια και είναι διερευνητικές, βιωματικές, Artful Thinking, συζήτησης, ιδεοθύελλας, TPS, δημιουργικής έκφρασης, επίσκεψης, ασκήσεις από λογισμικά.

Στα σχολικά εγχειρίδια ακολουθείται πιστά τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών. Η σημαντικότητα των σχολικών εγχειριδίων έγκειται στην πραγμάτωση των σκοπών και των κατευθύνσεων των ΑΠΣ, στην κατεύθυνση της διδασκαλίας, ενώ συνάμα πληροφορεί τους μαθητές αποτελώντας πηγή γνώσεων⁵⁵⁹. Έτσι, τα σχολικά εγχειρίδια, εν προκειμένω, ακολουθούν πιστά τα ΑΠΣ αναφορικά με το ζήτημα της θρησκευτικής ετερότητας. Μέσω των σχολικών εγχειριδίων επιδιώκεται αφενός η παρουσίαση της πραγματικότητας, αφετέρου η ενεργοποίηση μαθησιακών κινήτρων, η καθοδήγηση της διδασκαλίας και η κοινωνικοποίηση των μαθητών.⁵⁶⁰ Με τη διεργασία της κοινωνικοποίησης, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα για ομαλή ένταξη των μαθητών στην κοινωνία που ζουν. Έτσι θα καταφέρουν να προσφέρουν το καλύτερο δυνατό για το κοινωνικό και ατομικό συμφέρον, ενώ ταυτόχρονα θα εξασφαλιστεί και η διαχρονικότητά της.⁵⁶¹ Στα εν λόγω σχολικά εγχειρίδια των Θρησκευτικών, υπάρχουν προτεινόμενες ιδέες για δραστηριότητες σε κάθε Θεματική Ενότητα, στις οποίες προωθείται η αγάπη και ο σεβασμός προς όλους. Επιπλέον, σημαντικό ρόλο στη μάθηση διαδραματίζουν, οι εικόνες και οι φωτογραφίες που υπάρχουν σε κάθε σελίδα και οι οποίες δρουν υποστηρικτικά στα κείμενα των ενοτήτων. Οι εικόνες ακολουθούν τις αρχές της «διαθρησκευτικής αγωγής», η οποία δεν έχει ως στόχο τον προσηλυτισμό και την «ενδογμάτιση» των παιδιών, αλλά στοχεύει στη δυνατότητα κατανόησης του κόσμου στον οποίο ζουν.⁵⁶² Με τις δραστηριότητες των σχολικών εγχειριδίων, οι μαθητές συναισθάνονται και αποκτούν σεβασμό προς τον «έτερο», τον άλλο, και οι εκπαιδευτικοί λαμβάνουν αφορμή να εξηγήσουν τη διαφορετικότητα που υπάρχει στην κοινωνία αναφορικά με τη θρησκευτικότητα και τον πολιτισμό. Οι παραπάνω

---

⁵⁵⁸ Θεματικές Ενότητες που περιλαμβάνουν στοιχεία θρησκευτικής ετερότητας ανά τάξη είναι: για τη Γ' τάξη, η 3^η, 4^η και 7^η Θεματική Ενότητα. Για τη Δ' τάξη: η 1^η, η 2^η και η 5^η ΘΕ. Για την Ε' τάξη: η 2^η και η 5^η ΘΕ. Για τη ΣΤ' τάξη: η 2^η, η 5^η και η 7^η ΘΕ.

⁵⁵⁹ Π.Δ. Ξωχέλλης, *Παιδαγωγική του Σχολείου*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2002, σ.9-11.

⁵⁶⁰ Π.Δ. Ξωχέλλης, *Παιδαγωγική του Σχολείου*, όπ.π. σ.9-11.

⁵⁶¹ Ζ. Παπανασούμ-Τζίκια, *Πολιτική κοινωνικοποίηση και σχολείο: Κριτική θεώρηση και εμπειρική έρευνα*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1989, σ.33.

⁵⁶² Μ. Σούντογλου, Χ. Πίτσου, «Η αποτύπωση των ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην εικονογράφηση του έντυπου υλικού Θρησκευτικών της Γ' Δημοτικού» στα *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων: Θρησκευτική Εκπαίδευση: εκπαίδευση για το μέλλον*, Τόμος 3(2019), σ.642-651.

προτεινόμενες δραστηριότητες είναι διερευνητικές⁵⁶³, επίσκεψης/δράσης,⁵⁶⁴ κατασκευής⁵⁶⁵, παιγνιώδεις⁵⁶⁶, δημιουργικής έκφρασης⁵⁶⁷, συζητήσεως,⁵⁶⁸ οπτικού/ακουστικού ερεθίσματος.⁵⁶⁹

Στα ΑΠΣ του 2017 προσεγγίζεται το κοινωνικό ζήτημα του *θρησκευτικού πλουραλισμού* σχεδόν σε όλες τις τάξεις του δημοτικού πλην της ΣΤ΄ που είναι εντονότερο το ζήτημα της θρησκευτικής ετερότητας. Οι δραστηριότητες που σχετίζονται με το ζήτημα είναι τουλάχιστον μία ανά Θεματική ενότητα. Το σχολικό περιβάλλον και κυρίως τα υλικά διδασκαλίας θα πρέπει να συνδράμουν με διαμορφωτικό τρόπο στην καλλιέργεια της θρησκευτικής συνείδησης σε σχέση με τη δυνατότητα μεταλαμπάδευσης της γνώσης με πλουραλιστικό και κριτικό προσανατολισμό.⁵⁷⁰

Τα σχολικά εγχειρίδια ακολουθούν τα προτεινόμενα ΑΠΣ (2017) όσον αφορά τις Θεματικές Ενότητες ανά τάξη και υπηρετούν το Πρόγραμμα Σπουδών με σκοπό την

---

⁵⁶³ Στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ τάξης του Δημοτικού, στη σελίδα 52, η δραστηριότητα προτείνει έρευνα αναφορικά με την ιδιότητα του ραβίνου και του ιμάμη πάνω στο θέμα της προσευχής. Στη σελίδα 120, προτείνεται η αναζήτηση εθίμων για το Πάσχα και για το έθιμο του Μοιρολογιού της Παναγιάς. Στη Δ΄ τάξη του Δημοτικού, στη σ. 106 του σχ. εγχειριδίου, προτείνεται η αναζήτηση συμβόλων από διάφορες θρησκείες. Στη δραστηριότητα του σχ. εγχειριδίου της ΣΤ΄ τάξης στη σ.93, οι μαθητές προτείνεται να αναζητήσουν ναούς ορθόδοξους ή μη στην περιοχή τους. Στη σελίδα 116 του σχ. εγχειριδίου της ΣΤ΄ τάξης προτείνεται αναζήτηση στις σελίδες της Καινής Διαθήκης φράσεων με τη λέξη αγάπη.

⁵⁶⁴ Στη σελίδα 52, στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ τάξης του Δημοτικού, εντοπίζεται δραστηριότητα που προτείνει επίσκεψη στον ιερό ναό της ενορίας και συνομιλία με τον ιερέα.

⁵⁶⁵ Στη σελίδα 52 στο σχ. εγχειρίδιο της Γ΄ τάξης, προτείνεται κατασκευή κυτίου πληροφοριών. Στη σ. 91 του σχ. εγχειριδίου της ΣΤ΄ τάξης υπάρχει δραστηριότητα κατασκευής κολάζ αναφορικά με το Σταυρό. Στη σελίδα 106 του σχ. εγχειριδίου της ΣΤ΄ τάξης, προτείνεται ως δραστηριότητα η κατασκευή κολάζ με σύμβολα θρησκειών, ώστε να γίνει η απεικόνιση της αρμονικής συμβίωσης. Επίσης, στη σελίδα 112, οι μαθητές μπορούν να κατασκευάσουν ψηφιδωτό ή κολάζ αναφορικά με τις διάφορες θρησκείες.

⁵⁶⁶ Στην Ε΄ τάξη του Δημοτικού, προτείνεται από το σχ. εγχειρίδιο στη σελ. 90, να παρουσιάσουν μια παγωμένη εικόνα αναφορικά με την επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος.

⁵⁶⁷ Στη σελίδα 72, στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ τάξης, προτείνεται επιλογή ενός παραμυθιού από όλο τον κόσμο και η θεατρική παρουσίασή του. Επίσης, παρουσίαση με ομαδοσυνεργατικό τρόπο ηθών και εθίμων από τον κόσμο. Στο σχ. εγχειρίδιο της ΣΤ΄ τάξης, στη σ. 106, οι μαθητές μπορούν να ζωγραφίσουν διάφορα σύμβολα.

⁵⁶⁸ Στη ΣΤ΄ τάξη, στη σελίδα 31 του σχολικού εγχειριδίου οι μαθητές καλούνται να συζητήσουν για τα συναισθήματα των διωκόμενων και των συνανθρώπων τους, στη σ. 127 προτείνεται να συζητήσουν οι μαθητές για την ειρηνική συμβίωση των ανθρώπων.

⁵⁶⁹ Στη σελίδα 62 του σχολικού εγχειριδίου της Γ΄ τάξης, οι μαθητές καλούνται να παρατηρήσουν εικόνες και να ξεδιπλώσουν τις σκέψεις τους γ' αυτές. Στη σελίδα 68, προτείνεται να ακούσουν κάλαντα από διάφορες περιοχές. Στη σελίδα 112, προτείνεται άκουσμα κομματιών κλασικής μουσικής αναφορικά με τα Πάθη και έκφραση συναισθημάτων. Επίσης, καλούνται σε παρατήρηση του Επιταφίου του Παγώνη και έπειτα να περιγράψουν και να επεξεργασθούν. Στη Δ΄ τάξη στο σχ. εγχειρίδιο, στη σελίδα 21, προτείνεται το άκουσμα του τραγουδιού οι προσευχές των ναυτικών του Καββαδία. Στη σελίδα 104 προτείνεται να ακούσουν τραγούδια και ύμνους για την Ιερουσαλήμ. Στο εγχειρίδιο της Ε΄ τάξης στη σελ. 90 υπάρχει δραστηριότητα παρατήρησης ζωγραφικού πίνακα του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου.

⁵⁷⁰ Π. Καραμούζης, *Πολιτισμός και Διαθρησκευτική Αγωγή: Η συγκριτική διδακτική των θρησκειών και της θρησκευτικότητας στο σύγχρονο σχολείο*, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 123-128.

κατάκτηση της προσδοκώμενης μάθησης από μέρους των μαθητών. Ο εκπαιδευτικός είναι εκείνος που θα αποφασίσει τον τρόπο ένταξης στη διδασκαλία του την παρεχόμενη πληροφορία του εγχειριδίου, η οποία όμως δεν έχει ως προορισμό της να διδαχθεί από τον εκπαιδευτικό και αφετέρου δεν ανήκει στην εξεταστέα ύλη. Ο χαρακτήρας των μεθόδων που προτείνονται ώστε να αξιοποιηθεί το υλικό που υπάρχει στα βιβλία, είναι βιωματικός και διερευνητικός και για τον λόγο αυτό χρειάζεται η αποφυγή της αποστήθισης.⁵⁷¹

Προτεινόμενες δραστηριότητες υπάρχουν τουλάχιστον μία σχεδόν σε κάθε θεματική Ενότητα ανά τάξη που άπτεται του ζητήματος του θρησκευτικού πλουραλισμού. Οι δραστηριότητες είναι κυρίως δραστηριότητες αναζήτησης πληροφοριών και στοιχείων και συζήτησης. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα κείμενα στα σχολικά εγχειρίδια του 2017 αναφορικά με τον θρησκευτικό πλουραλισμό είναι κείμενα εγκυκλοπαιδικής πληροφόρησης, δηλαδή κείμενα στα οποία υπάρχουν πληροφορίες για τις άλλες θρησκείες χωρίς να υπάρχει η μορφή διαλόγου στο περιεχόμενό τους. Δεν υπάρχουν ήρωες (παιδιά) που να μιλούν και να διαλέγονται για τη θρησκεία τους με τους συμμαθητές ή τον δάσκαλο/δασκάλα τους, όπως συνέβαινε στα προηγούμενα σχολικά εγχειρίδια. Τα κείμενα στα παρόντα σχολικά εγχειρίδια παρέχουν σαφή, και περιεκτική πληροφόρηση για τα ζητήματα των άλλων θρησκειών.⁵⁷² Ακόμη, σημαντικό είναι πως έχουν προστεθεί και συμπεριληφθεί τόσα στα ΑΠΣ όσο και στα σχολικά εγχειρίδια του 2017 και άλλες θρησκείες (όπως ο Ινδοϊσμός και ο Βουδισμός) που δεν συμπεριλαμβάνονταν στα ΑΠΣ και σχολικά εγχειρίδια του 2003.

Τα ΑΠΣ προβάλλουν το κοινωνικό ζήτημα των *ανθρωπίνων δικαιωμάτων* καθ' όλη τη διάρκεια φοίτησης των μαθητών στο Δημοτικό σχολείο. Πιο συγκεκριμένα στη Γ' τάξη το ζήτημα θίγεται σε 3 Θεματικές Ενότητες (1^η, 2^η, 5^η). Στη Δ' τάξη, σε 2 ΘΕ (3^η, 6^η), στην Ε' τάξη σε 4 ΘΕ (1^η, 2^η, 4^η, 5^η). Τέλος, στη ΣΤ' τάξη το κοινωνικό ζήτημα των δικαιωμάτων του ανθρώπου – παιδιού εμφανίζεται σε 3 ΘΕ (1^η, 2^η, 6^η). Οι δραστηριότητες που προτείνονται είναι εμφανώς ξεκάθαρες, πολλές σε αριθμό και άπτονται ενός ευρέως φάσματος κατηγοριών (βιωματικές, ομαδοσυνεργατικές, διερευνητικές κ.ά.).

---

⁵⁷¹ Γ. Στριλιγκάς, Προγραμματισμός εκπαιδευτικού έργου στα Θρησκευτικά. http://theologoi-kritis.sch.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=1177:2020-09-18-06-43-31&catid=59:2008-12-26-13-06-18&Itemid=53 (25-1-2022)

⁵⁷² Στην Γ' τάξη τα κείμενα των σελίδων: 37-42, στη Δ' τάξη τα κείμενα στις σελίδες: 79-80, 122, 137-138, στην Ε' τάξη τα κείμενα στις σελίδες: 31-33.

Τα σχολικά εγχειρίδια ακολουθούν τα ΑΠΣ και προβάλλουν ξεκάθαρα το κοινωνικό ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η διδακτέα ύλη των ενοτήτων προσεγγίζει ευθέως το εν λόγω ζήτημα και προάγουν ανθρωπιστικά μηνύματα στους μαθητές όλων των τάξεων. Σημειώνεται ότι δεν έχουν όλες οι ενότητες ξεκάθαρες και άμεσες με το ζήτημα δραστηριότητες. Οι εικόνες που παρατίθενται συνάδουν με το κοινωνικό ζήτημα και έτσι λειτουργούν αποτελεσματικότερα στην ενσυναίσθηση, διότι οι μαθητές τις προσέχουν καλύτερα και μπορούν να τις επεξεργασθούν αναλυτικότερα.⁵⁷³ Επίσης, υπάρχουν εικόνες διακόσμησης με ρεαλισμό, όπως επίσης και ερμηνευτικές, ώστε να κατανοηθεί όσο το δυνατόν καλύτερα η πραγματικότητα. Προκύπτει έτσι ο σεβασμός της διαφορετικότητας υπό το πρίσμα των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, διότι παρατίθενται εικόνες παιδιών διαφορετικών πολιτισμών αναφορικά με τα δικαιώματα του παιδιού.⁵⁷⁴

Η **μετανάστευση** ως κοινωνικό ζήτημα, προσεγγίζεται από το ΑΠΣ στις Γ', Δ' και ΣΤ' τάξεις του Δημοτικού. Στη Γ' τάξη, τα ΑΠΣ προτείνουν να ενταχθεί το ζήτημα σε δύο ΘΕ (5^η, 6^η). Στη Δ' τάξη στην 3^η ΘΕ, ενώ στη ΣΤ' σε δύο ΘΕ (στη 2^η και 6^η). Επίσης, τα ΑΠΣ παραθέτουν δραστηριότητες για το ζήτημα της μετανάστευσης, οι οποίες είναι βιωματικές⁵⁷⁵, διερευνητικές⁵⁷⁶ και δράσης.⁵⁷⁷ Η βιωματική μάθηση, η οποία ακολουθείται, προτείνεται κατά κόρον στα παρόντα ΑΠΣ και είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη σε βάθος παρότρυνση των μαθητών να αποκτήσουν την ικανότητα να διαχειρίζονται ζητήματα που τους προβληματίζουν και που πολύ συχνά συνιστούν βασικά προβλήματα στη σύγχρονη εποχή στην οποία διαβιούν.⁵⁷⁸ Τα ΠΣ του 2017

---

⁵⁷³ Κ. Δ. Μαυροσκούφης, «Η εικονογράφηση της Ιστορίας και η διακόσμηση των σχολείων», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 105 (1999), σ.52.

⁵⁷⁴ Μ. Σούνου, Χ. Πίτσου, «Η αποτύπωση των ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην εικονογράφηση του έντυπου υλικού Θρησκευτικών της Γ' Δημοτικού» στα *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων: Θρησκευτική Εκπαίδευση: εκπαίδευση για το μέλλον*, Τόμος 3(2019), σ.642-651.

⁵⁷⁵ Το ΑΠΣ για τη Γ' τάξη Δημοτικού στην 5^η ΘΕ, προτείνει, αναπαράσταση σκηνοικού και ιδέες, με θέμα το παιχνίδι των παιδιών σε προσφυγικό καταυλισμό. Στην 6^η ΘΕ, να γράψουν το ημερολόγιο του Ιωσήφ μετά από τη μετάβαση στην Αίγυπτο. Για τη Δ' τάξη στη ΘΕ 3, ως προτεινόμενη δραστηριότητα αναφέρεται η δραματοποίηση με σενάριο παιδιά μεταναστών, τα οποία συζητούν για τη χώρα τους. Στη 2^η ΘΕ της ΣΤ' τάξης του Δημοτικού προτείνεται η ιδεοθύελλα για τους διωγμούς, και παιχνίδι ενσυναίσθησης αναφορικά με τα συναισθήματα των διωκόμενων και την αλληλεγγύη και τη συμπαράσταση μεταξύ των ανθρώπων.

⁵⁷⁶ Για την Γ' τάξη, το ΑΠΣ ενδεικτικά προτείνει στην 5^η ΘΕ, να αναζητήσουν φωτογραφίες από παιδιά που βιώνουν την προσφυγία και να επινοήσουν ιστορίες. Για τη Δ' τάξη υπάρχει δραστηριότητα στην 3^η ΘΕ, τα 5π και 1γ αναφορικά με τα παιδιά με δύο πατρίδες.

⁵⁷⁷ Στη ΣΤ' τάξη προτείνεται στην 6^η ΘΕ να οργανώσουν μια δράση για τους πρόσφυγες στην περιοχή τους. Επίσης, να διοργανώσουν μια γιορτή που όλοι θα φέρουν γλυκά που παρασκευάζουν στην πατρίδα τους.

⁵⁷⁸ J. Mezirow, *Transformative Dimensions of adult learning*, publ. JosseyBass, SanFrancisco 1991, p. 197.

στοχεύουν μέσω του διδακτικού του υλικού που τα συνοδεύει να καταργήσουν τις στερεοτυπικές πεποιθήσεις για τα άλλα έθνη και να καλλιεργήσουν τον σεβασμό και την αποδοχή του διαφορετικού ως μια αντίδραση στη σύγχρονη μάστιγα εθνικιστικής και ρατσιστικής συμπεριφοράς.⁵⁷⁹

Τα σχολικά εγχειρίδια σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές των ΑΠΣ, θίγουν το κοινωνικό ζήτημα της μετανάστευσης στις Θεματικές Ενότητες που προτείνονται από το ίδιο. Η ανάπτυξη του κοινωνικού αυτού ζητήματος γίνεται πέρα από τα βασικά κείμενα των ενοτήτων και από τις φωτογραφίες ανθρώπων που βιώνουν το φαινόμενο.⁵⁸⁰ Παρατηρείται μεγάλη ποικιλία εικόνων εντός των σχολικών εγχειριδίων, διότι η «οπτική γλώσσα» βοηθά στο να επικοινωνούνται ιδέες, συναισθήματα, νοήματα και πληροφορίες με ασυναγώνιστο τρόπο.⁵⁸¹ Ακόμη, παρατίθενται αποσπάσματα ειδησεογραφικών μέσων και σχετικές δραστηριότητες.⁵⁸²

Η *φτώχεια* ως κοινωνικό ζήτημα, προσεγγίζεται από τα ΑΠΣ είτε άμεσα είτε έμμεσα σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού. Πιο συγκεκριμένα προτείνεται από τα ΑΠΣ στη Γ' τάξη του Δημοτικού να γίνει νύξη του ζητήματος σε τρεις Θεματικές Ενότητες (4^η, 5^η, 7^η) με προτεινόμενες δραστηριότητες σε κάθε ενότητα οι οποίες είναι βιωματικές και ενσυναίσθησης. Στη Δ' τάξη του Δημοτικού, θίγεται το ζήτημα σε μια ΘΕ (3^η) με δραστηριότητα δημιουργικής έκφρασης. Στην Ε' τάξη υπάρχει σε 2 ΘΕ (1^η, 5^η). Οι δραστηριότητες που προτείνονται είναι αρκετές και είναι διερευνητικές, δημιουργικής έκφρασης, δράσεως κ.ά. Στη ΣΤ' τάξη Δημοτικού, το ζήτημα θίγεται εμμέσως στην 4^η ΘΕ, όμως εκμαιεύεται και αναδεικνύεται από την προτεινόμενη δραστηριότητα.

Τα σχολικά εγχειρίδια ακολουθούν πιστά τα ΑΠΣ και περιλαμβάνουν στην διδακτέα ύλη τους, το κοινωνικό ζήτημα της φτώχειας στις ίδιες ΘΕ που τα ΑΠΣ προτείνουν. Υπάρχουν δραστηριότητες που προωθούν την ενσυναίσθηση, όμως δεν εμφανίζονται σε όλες τις ΘΕ που θίγεται το ζήτημα. Ωστόσο στο ζήτημα της φτώχειας, τα σχολικά εγχειρίδια παρουσιάζουν πληθώρα φωτογραφιών που εμφανίζουν τη

---

⁵⁷⁹Ε. Αβδελά, *Ιστορία και σχολείο*, εκδόσεις Νήσος, Αθήνα, 1998, σ. 40.

⁵⁸⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το σχολικό εγχειρίδιο της Δ' τάξης Δημοτικού που στη σελίδα 62, παραθέτει πληθώρα φωτογραφιών κυρίως με παιδιά – μετανάστες.

⁵⁸¹Μ. Σούννογλου, Χ. Πίτσου, «Η αποτύπωση των ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην εικονογράφηση του έντυπου υλικού Θρησκευτικών της Γ' Δημοτικού», όπ.π. σ.642-651.

⁵⁸²Στο σχολικό εγχειρίδιο της Δ' τάξης Δημοτικού που στη σελίδα 62, υπάρχει ειδησεογραφικό απόσπασμα αναφορικά με τη μετανάστευση, ενώ στη σελίδα 63 παρατίθενται δραστηριότητες για την προσφυγία με παράλληλη παρουσίαση φωτογραφίας. Επίσης, στη σελίδα 110 στο σχολικό εγχειρίδιο υπάρχει δραστηριότητα που έχει παράλληλα φωτογραφία ενός νεαρού μετανάστη και αναφέρει την ιστορία του.

ζοφερή πραγματικότητα των ατόμων και ιδιαιτέρως των παιδιών που βιώνουν τη φτώχεια.⁵⁸³ Η συνάφεια των φωτογραφιών με το κοινωνικό ζήτημα και η υποστήριξη που προσφέρουν στα κείμενα των Θεματικών Ενοτήτων, ενισχύουν την ποιότητα της διδασκαλίας.⁵⁸⁴ Η συνάντηση των μαθητών με τα νοήματα και τα συμφραζόμενα που θέλει να εκφράσει ένα έργο τέχνης βοηθά στη διάνοιξη του πεδίου της μαθησιακής διεργασίας, αναδεικνύοντας τον τρόπο προσοικειώσής της με το μαθησιακό στυλ, το οποίο υιοθετεί ο εκπαιδευτικός και οι μαθητές.⁵⁸⁵

Στα νέα ΑΠΣ, είναι εμφανές το κοινωνικό ζήτημα της **κοινωνικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής ανισότητας**. Σε όλες τις τάξεις προτείνονται θέματα που άπτονται του παραπάνω ζητήματος. Αξίζει να σημειωθεί πως η κοινωνική δικαιοσύνη και η κοινωνική ανισότητα καταλαμβάνουν τη μεγαλύτερη έκταση από όλα τα κοινωνικά ζητήματα και αντίστοιχα ως ζητήματα υπάρχουν σε περισσότερες των δύο ΘΕ σε κάθε τάξη. Επίσης, υπάρχουν σε όλες τις ΘΕ, δραστηριότητες που προάγουν την ενσυναίσθηση των μαθητών. Πιο συγκεκριμένα αναφορικά με τη Γ' τάξη, το παρόν κοινωνικό ζήτημα θίγεται σε 4 θεματικές ενότητες (1^η, 5^η, 6^η, 7^η). Στη Δ' τάξη Δημοτικού, θίγεται σε 2 ΘΕ (3^η και 4^η), στην Ε' τάξη σε 5 ΘΕ (1^η, 2^η, 3^η, 4^η και 5^η). Τέλος, στη ΣΤ' τάξη εμφανίζεται σε 2 ΘΕ (1^η και 2^η). Οι δραστηριότητες που προτείνονται είναι Artfulthinking,⁵⁸⁶ διερευνητικές,⁵⁸⁷ βιωματικές,⁵⁸⁸ δημιουργικής έκφρασης,⁵⁸⁹

Τα σχολικά εγχειρίδια ως καθρέφτης της κοινωνίας⁵⁹⁰ ακολουθούν πιστά τα ΑΠΣ. Επίσης, υπάρχει μεγάλος αριθμός προτεινόμενων δραστηριοτήτων που κύριο στόχο έχουν την ενσυναίσθηση των μαθητών για τα ζητήματα της κοινωνικής

---

⁵⁸³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι φωτογραφίες παιδιών που δουλεύουν για να προσφέρουν στην οικογένειά τους και παρουσιάζονται στο σχολικό εγχειρίδιο της Δ' τάξης στη σελίδα 59.

⁵⁸⁴R. N. Carney, & J.R. Levin, «Pictorial Illustrations Still Improve Students Learning From Text», *Educational Psychology Review*, 14/1 (2002), pp. 5-26.

⁵⁸⁵Κ. Μαντζανάρης, «Όψεις του οπτικού γραμματισμού στο μάθημα των θρησκευτικών. Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών Τομ. 2», *Πρακτικά του 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, Αθήνα, σ.340-343.

⁵⁸⁶ Στη Γ' τάξη, προτείνεται από το ΑΠΣ στην 1^η ΘΕ, οι μαθητές να δουν και να αναρωτηθούν τον πίνακα του Ρέμπραντ *Η επιστροφή του Ασώτου*.

⁵⁸⁷ Στην 5^η ΘΕ της Γ' τάξης το ΑΠΣ προτείνει μελέτη περίπτωσης για τα παιδιά της Αφρικής και της Ασίας.

⁵⁸⁸ Στην 6^η ΘΕ της Γ' τάξης, προτείνεται η παρουσίαση της σκηνής από το Μτ 26,59-60. Στη Δ' τάξη, στην 3^η ΘΕ οι μαθητές καλούνται να μελετήσουν την καταλληλότητα του σχολείου τους αναφορικά με τη φιλοξενία παιδιών με αναπηρία.

⁵⁸⁹ Στη Δ' τάξη οι μαθητές στην 4^η ΘΕ καλούνται να φτιάξουν ένα ομαδικό γλυπτό αναφορικά με την αλληλοσυμπλήρωση.

⁵⁹⁰ P. G. Altbach et al., *Textbooks in American Society: Politics, Policy and Pedagogy*, State University of New York Press, USA, 1991.

δικαιοσύνης και κοινωνικής ανισότητας. Πέραν των προτεινόμενων δραστηριοτήτων, τα σχολικά εγχειρίδια περιλαμβάνουν εικόνες, έργα τέχνης και φωτογραφίες, ώστε να μπορούν οι μαθητές να κατανοούν ποιοτικότερα το γνωστικό αντικείμενο.⁵⁹¹ Οι εικόνες των σχολικών εγχειριδίων υπάρχουν παράλληλα με τα κείμενα, σχετίζονται με αυτά, ενώ δρουν συμπληρωματικά.⁵⁹²

Σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού το *περιβαλλοντικό ζήτημα* είναι εμφανές. Στη Γ' τάξη τα ΑΠΣ θίγουν το ζήτημα σε 6 ΘΕ (1^η, 2^η, 4^η, 6^η, 7^η, 8^η). Στη Δ' τάξη υπάρχει σε δύο ΘΕ (4^η και 6^η), ενώ στην Ε' τάξη εμφανίζεται εμμέσως στην 5^η ΘΕ. Στην ΣΤ' υπάρχει σε 2 ΘΕ (2^η και 4^η). Η περιβαλλοντική συνείδηση και η στενή σχέση του περιβάλλοντος με τον Χριστιανισμό προωθείται κατά κύριο λόγο από τη θεματολογία των Θεματικών Ενοτήτων και έπειτα από τις προτεινόμενες δραστηριότητες.

Η θεματολογία των σχολικών εγχειριδίων ακολουθεί τα ΑΠΣ. Έτσι, παρατηρείται πληθώρα νοημάτων τόσο στα κείμενα, όσο και στις εικόνες⁵⁹³ που δύναται να προαχθεί η περιβαλλοντική συνείδηση ενώ δηλώνεται έντονα η σχέση της θρησκείας με το περιβάλλον. Ο «οπτικός γραμματισμός» ολοένα και περισσότερο θεωρείται σημαντικός στην εκπαίδευση, διότι η μάθηση έτσι καθίσταται αποτελεσματικότερη. Οι προτεινόμενες δραστηριότητες οι εικόνες και τα έργα τέχνης που παρουσιάζονται στα σχολικά εγχειρίδια, ενισχύουν την προσπάθεια ανάπτυξης περιβαλλοντικής ευαισθησίας. Ο εκπαιδευτικός έχει στη διάθεσή του πληθώρα αφορμών για παρουσίαση και ανάπτυξη του κοινωνικού ζητήματος και την εμφύσηση στους μαθητές του σεβασμού που πρέπει να δείχνουν προς το φυσικό περιβάλλον και όλη την κτίση που δημιούργησε ο Θεός. Η έκταση που δίνεται τόσο από τα ΑΠΣ όσο και από τα σχολικά εγχειρίδια, στο εν λόγω κοινωνικό ζήτημα είναι η απόδειξη της μεγάλης σημασίας που έχει το περιβάλλον στη ζωή του ανθρώπου και η στενή σχέση που έχει με τη θρησκεία.

Στα ΑΠΣ, το ζήτημα της *κοινωνικής αλλοτρίωσης και της αποξένωσης* προτείνεται να προσεγγιστεί αρχικά στη Γ' τάξη του Δημοτικού και στη συνέχεια στη Δ' και την Ε' τάξη. Αναλυτικότερα, για τη Γ' εμφανίζεται σε δύο ΘΕ (1^η και 6^η), για

---

⁵⁹¹Ι. Βαμβακίδου, Π. Γκόλια, «Οι αναπαραστάσεις της γυναίκας στην εικονογράφηση: σχολικά εγχειρίδια νεότερης ελληνικής Ιστορίας του Δημοτικού Σχολείου», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 158 (2009), σ. 143.

⁵⁹²Κ. Δ. Μαυροσκούφης, «Η εικονογράφηση της Ιστορίας και η διακόσμηση των σχολείων», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 105 (1999), σ.50-59.

⁵⁹³ Σε κάθε θεματική ενότητα που αναφέρεται στο περιβάλλον υπάρχουν στο σχολικό εγχειρίδιο εικόνες που εισάγουν το μαθητή στο ζήτημα της περιβαλλοντικής συνείδησης

τη Δ' στην 1^η ΘΕ, και για την Ε' υπάρχει σε δύο ΘΕ (2^η και 3^η). Προτεινόμενες δραστηριότητες στηρίζουν την κάθε ΘΕ που αναφέρεται στο εν λόγω κοινωνικό ζήτημα. Οι δραστηριότητες είναι αρκετές και είναι δημιουργικής έκφρασης, βιωματικές, ενσυναίσθησης κ.ά.

Τα σχολικά εγχειρίδια ακολουθούν τα ΑΠΣ αναφορικά με την ύλη. Οι δραστηριότητες των σχολικών εγχειριδίων, αν και διαπιστώνονται περιορισμένες αναφορικά με την ευθέως προσέγγιση του ζητήματος της κοινωνικής αλλοτρίωσης, αποτελούν αφορμές για τον εκπαιδευτικό να παρουσιάσει την αλλοτρίωση ως κοινωνικό φαινόμενο στους μαθητές. Αφορμές αποτελούν επίσης τα κείμενα των Θεματικών Ενοτήτων, καθώς και τα παραδείγματα που υπάρχουν μέσα σε αυτά.⁵⁹⁴

---

⁵⁹⁴ Ενδεικτικά στη Δ' τάξη υπάρχει στη σελίδα 18, κείμενο με το παράδειγμα της παραβολής του Τελώνου και Φαρισαίου, το οποίο αποτελεί αφορμή για τον εκπαιδευτικό να διδάξει την έννοια της αλλοτρίωσης.

ΜΕΡΟΣ Δ΄

Κεφάλαιο 6^ο Κοινωνικά ζητήματα στα ΑΠΣ του 2021

Παρά τις σημαντικές προσπάθειες των ΑΠΣ του 2017 να αναβαθμίσουν το ΜτΘ, τα προγράμματα αυτά δέχτηκαν επίμονες κριτικές αναφορικά με τη φυσιογνωμία του Μαθήματος.⁵⁹⁵ Στο Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣτΕ) κατατέθηκε αίτημα για την ακύρωση των ΠΣ του 2017. Αυτό έγινε αποδεκτό με το επιχείρημα ότι τα μεταβατικά ΠΣ (2017) υποσκάπτουν την ανάπτυξη της ορθόδοξης χριστιανικής συνείδησης των μαθητών.⁵⁹⁶ Τα ΠΣ (2017) κρίθηκαν από το ΣτΕ αντισυνταγματικά,⁵⁹⁷ αλλάζοντας τα πολιτικά πράγματα. Το 2019 το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων προέβη στην εκπόνηση νέων ΠΣ για το ΜτΘ, προκειμένου το περιεχόμενο του μαθήματος να είναι σύμφωνο με όσα αποφάσισε το ΣτΕ.

Στις 24 Δεκεμβρίου του 2021 εκδόθηκαν τα αναθεωρημένα Προγράμματα Σπουδών με τη λογική να μην υπάρχουν καθόλου θρησκευολογικές αναφορές στο Δημοτικό σχολείο. Τα ΠΣ αυτά για το ΜτΘ συστάθηκαν έχοντας ως θεμέλιο λίθο την παράδοση του Ορθόδοξου Χριστιανισμού, όπως αυτή παρουσιάζεται στη Βίβλο και σαρκώνεται στον βίο και στο έργο των Πατέρων και αντικατοπτρίζεται στον πολιτισμό.⁵⁹⁸ Ακόμη, τονίζουν ότι το μάθημα είναι υποχρεωτικό και δε διαθέτει κατηχητικό χαρακτήρα.

Στα ισχύοντα ΠΣ του 2021, τα οποία χαρακτηρίζονται σαφέστατα από περισσότερη λιτότητα συγκριτικά με τα προηγούμενα αφαιρούνταν από τα περιεχόμενα του ΜτΘ στο Δημοτικό σχολείο εκείνες οι πληροφορίες των Θεματικών Ενοτήτων που είχαν σχέση με άλλες θρησκείες ή ομολογίες του Χριστιανισμού. Ωστόσο, τα ΠΣ του 2021 δε διαφέρουν από τα προγενέστερα ΠΣ στα άλλα χαρακτηριστικά τους, καθότι είναι κι αυτά πρόγραμμα Διαδικασίας που στόχο έχουν να καταστήσουν τους μαθητές ικανούς να ανακαλύπτουν και να αξιοποιούν με δημιουργικό τρόπο τη γνώση, ενώ ταυτόχρονα αφήναν τους εκπαιδευτικούς να αποφασίσουν για το εάν θα αξιοποιήσουν τις προτεινόμενες ενδεικτικές

---

⁵⁹⁵ Στ. Γιαγκάζογλου, Α. Νευροκοπλή, Γ. Στριλιγκά, *Τα θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2013, σ.20.

⁵⁹⁶ Βλπ. την υπ. Αριθ. 660/2018 απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ.

⁵⁹⁷ Βλπ. Υπ' αριθ. 1749-1752/2019 αποφάσεις της Ολομέλειας του ΣτΕ.

⁵⁹⁸ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.1-2.

δραστηριότητες, παρέχοντάς τους το δικαίωμα να σχεδιάσουν και να υλοποιήσουν τη διδασκαλία με βάση τα ΠΜΑ που οι μαθητές θα πρέπει να αποκτήσουν. Η επιτροπή εμπειρογνομόνων του ΙΕΠ, η σύγκληση της οποίας έγινε έχοντας ως στόχο να συμμορφώσει τα ΠΣ του ΜτΘ σύμφωνα με τις αποφάσεις του ΣτΕ, διατύπωσε την άποψη ότι τα ΠΣ (2017) είναι μεταβατικά για εκείνη τη χρονική περίοδο που χρειάζεται μέχρι να εφαρμοστούν τα ισχύοντα ΠΣ και να συγγραφούν τα αντίστοιχα διδακτικά εγχειρίδια.⁵⁹⁹

Κύριος προσανατολισμός του ΜτΘ είναι να ενισχυθεί και να εμπεδωθεί η θρησκευτική συνείδηση των ορθόδοξων μαθητών. Το ΜτΘ έχει ως βασικό μέλημά του, να καταστήσει τους μαθητές ικανούς να γνωρίσουν τον εαυτό τους, να συνδιαλέγονται με τους άλλους ανθρώπους, να αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις της σημερινής εποχής. Μέσω αυτού, οι μαθητές θα αντιληφθούν τη σημασία της παράδοσης του Ορθόδοξου Χριστιανισμού, προκειμένου να συναισθανθούν το χρέος που φέρουν να την συνεχίσουν τόσο ατομικά όσο και συλλογικά. Αποκομίζουν τα αναγκαία εφόδια, έτσι ώστε να μπορούν να ενεργούν μελλοντικά ως πολίτες που έχουν ενεργητικό ρόλο στη διαφύλαξη της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης, η οποία συνιστά ακρογωνιαίο λίθο της ταυτότητας, της ιστορίας και του πολιτισμού τους. Το ΜτΘ ενισχύει την αυτοεκτίμηση, την αυτοπεποίθηση, την ενσυναίσθηση των μαθητών. Έτσι, οι μαθητές αποκτούν όλες εκείνες τις αναγκαίες ικανότητες, προκειμένου να συμβιώνουν με αρμονικό τρόπο με όλους τους ανθρώπους και να διαμορφώνουν σχέσεις συνεργασίας και σεβασμού. Μαθαίνουν το πραγματικό νόημα του να είναι κανείς ορθόδοξος χριστιανός και πώς αυτό επηρεάζει τη ζωή τους, τη στάση τους απέναντι στην κοινωνία. Παροτρύνονται να ενεργούν με δημοκρατικό, ελεύθερο και γεμάτο αγάπη τρόπο απέναντι στον πλησίον.⁶⁰⁰

Το ΜτΘ σκοπό έχει να διαμορφώσει ελεύθερους, υπεύθυνους, κριτικά σκεπτόμενους πολίτες και να προετοιμάσει τους μαθητές να εισέλθουν στον δημόσιο χώρο, αναδεικνύοντας τις θεμελιώδεις αρχές που διέπουν την Ορθόδοξη Χριστιανική παράδοση στους μελλοντικούς πολίτες. Ακόμη, οι μαθητές παροτρύνονται να κατανοήσουν και να καταστούν ικανοί να ερμηνεύουν σημαντικές πτυχές της

---

⁵⁹⁹Εισήγηση επιστημονικής Επιτροπής για τα Θρησκευτικά, αριθ. απόφασης ΙΕΠ 13322/19.12.2019 διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/component/k2/916-deltio-tyrou-iep-gia-programmata-spoudonthriskoftikon> (29/12/2021).

⁶⁰⁰ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.1-2.

διδασκαλίας της Ορθόδοξης Εκκλησίας, όπως αυτές αποτυπώνονται στην Αγία Γραφή και στην παράδοση των Πατέρων της Εκκλησίας. Παράλληλα, καλούνται να αναπτυχθούν ολόπλευρα, να αποκτήσουν συμπαγείς και άρτια θεμελιωμένες γνώσεις και να καταστούν ολοκληρωμένες προσωπικότητες και να ζουν με αγάπη και σεβασμό προς τον συνάνθρωπο, την κοινωνία και το φυσικό περιβάλλον. Να χαρακτηρίζονται από πίστη απέναντι στην πατρίδα και τα στοιχεία της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης. Να αναγνωρίσουν το συλλογικό θρησκευτικό βίωμα που διαπλάθεται μέσα από την ιστορική παρουσία και δράση της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Να καλλιεργήσουν δεξιότητες και ικανότητες που θα τους βοηθήσουν αργότερα ως πολίτες αφενός να συνυπάρχουν με πνεύμα ισότητας, ειρήνης, δημοκρατίας με άλλους ανθρώπους, αφετέρου να αλλάζουν και να βελτιώσουν τον κόσμο. Να γνωρίσουν άλλα θρησκευτικά και κοσμοθεωρίες πάντοτε με διακριτό τρόπο με στόχο να καλλιεργηθεί η ικανότητα διαλόγου, σεβασμού σε κάθε έτερο, διαφορετικό καθώς και η αρμονική συμβίωση με τον άλλο.⁶⁰¹

6.1 Κοινωνικά ζητήματα διακοινωνικής και πολυπολιτισμικής φύσεως

6.1.1 Θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα στα ΑΠΣ του 2021

Στη Γ΄ τάξη του Δημοτικού στην πρώτη έκδοση των ΑΠΣ του 2021, η θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα εντοπίζεται μέσα από την παραβολή του καλού Σαμαρείτη, η οποία προτείνεται στο Θεματικό Πεδίο: «Ενανθρώπιση-Χριστός» και συγκεκριμένα στη Θεματική Ενότητα: «Ο Χριστός μας διδάσκει την προσφορά: Η παραβολή του καλού Σαμαρείτη».⁶⁰² Οι μαθητές παρακολουθώντας τη διδασκαλία της παραβολής θα καταλάβουν ότι η παροχή βοήθειας και προσφοράς πρέπει να γίνεται σε όλους ανεξαιρέτους τους ανθρώπους χωρίς να λαμβάνεται υπόψιν ποια είναι η πολιτισμική ή η θρησκευτική τους ταυτότητα. Η ορθή στάση προς οποιασδήποτε ετερότητας είναι η στάση του προσώπου, το οποίο υπηρετεί και προσφέρεται θυσιαστικά για τον «έτερο». Το πρόσωπο αυτό βιώνει και εργάζεται την ιδιότητα του μέλους του σώματος του Χριστού.⁶⁰³ Στις προτεινόμενες δραστηριότητες, οι μαθητές

⁶⁰¹ Όπ.π. σ.2-3.

⁶⁰² Όπ.π. σ. 26-27.

⁶⁰³ 5 Α΄ Κορ. 12, 27: «Υμείς δὲ ἐστὲ σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους» ἢ Πρβλ. Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη, «Κοινωνία και ετερότητα», ό.π., σ. 7.

πρέπει ομαδοσυνεργατικά να σκεφτούν, να συζητήσουν αναφορικά με το ζήτημα της φροντίδας και δεξίωσης έναντι του ξένου. Ακόμη, θα πρέπει να συζητήσουν για την έννοια της προσφοράς και την προσφορά στον συνάνθρωπο. (βλ. Παιχνίδι ρόλου στον τοίχο για τον καλό Σαμαρείτη και ανίχνευση της σκέψης του πληγωμένου Ιουδαίου). Επίσης, καλούνται να παίξουν τον ρόλο του καλού Σαμαρείτη και του Ιουδαίου που πληγώθηκε.

Στη Δ' τάξη του Δημοτικού, τα ΑΠΣ του 2021, στο Θεματικό πεδίο «*Εκκλησία-Λατρεία-Αγία Γραφή*» και συγκεκριμένα στη Θεματική Ενότητα: «*Τα γενέθλια της Εκκλησίας: Η Πεντηκοστή*», στοχεύουν οι μαθητές να κατανοήσουν ότι η Πεντηκοστή συνιστά την πρόσκληση του Θεού προς όλον τον κόσμο ανεξαιρέτως για μια καινούργια αρχή.⁶⁰⁴ Η θεία αγάπη και η κοινωνία τελεσιουργείται από το Άγιο Πνεύμα που οδηγεί τα έλλογα όντα στην υπέρβαση των φυσικών περιορισμών τους δίχως την απώλεια της ετερότητά τους και στην ένωση τόσο μεταξύ τους, όσο και με τον Χριστό.⁶⁰⁵ Ως δραστηριότητα, οι μαθητές μπορούν ομαδοσυνεργατικά να παρατηρήσουν μια εικόνα που εικονίζει την Πεντηκοστή (του Θεοφάνους) και να συλλογιστούν, να αναρωτηθούν, να ισχυριστούν. Επίσης, προτείνεται και μια δραστηριότητα επίλυσης προβλήματος (5π και 1γ) αναφορικά με την Πεντηκοστή, όπως επίσης και παιχνίδι ρόλου στον τοίχο για τον Απόστολο Πέτρο που κηρύττει στον κόσμο ύστερα από την επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος. Τέλος, καλούνται να μετατρέψουν σε τέχνη το «*Βασιλεύ Ουράνιε*».

Ο σεβασμός και η βοήθεια προς τον θρησκευτικά και πολιτισμικά «έτερο» προβάλλεται και στη Θεματική ενότητα: «*Η Εκκλησία της Ελλάδος κατά την περίοδο του 1940*» στην οποία οι μαθητές θα διαπιστώσουν ότι συνέβαλε τα μέγιστα, ώστε να διασώσει τους Εβραίους αδερφούς από τη μανία των ναζιστών. Η Εκκλησία έχει από τη φύση της ένα συνεχές ενδιαφέρον για όλους τους ανθρώπους που είτε αποτελούν μέλη της είτε όχι. Έτσι, με το πέρας του μαθήματος θα πρέπει να είναι σε θέση να αφηγούνται τη δράση της Εκκλησίας κατά τον πόλεμο του '40 και να επισημαίνουν τη συμβολή της. Κατά τις ομαδοσυνεργατικές δραστηριότητες, τα παιδιά μπορούν να

---

⁶⁰⁴ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β' 6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.33-34.

⁶⁰⁵ Στ. Γιαγκάζογλου, Πνευματολογία: Το Άγιο Πνεύμα στη ζωή της Εκκλησίας, <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/THEOL293/%CE%9C%CE%AC%CE%B8%CE%B7%CE%BC%CE%B1%20%CE%BF%2C%20%CE%A4%CE%BF%20%CE%86%CE%B3%CE%B9%CE%BF%20%CE%A0%CE%BD%CE%B5%CF%8D%CE%BC%CE%B1%20%CF%83%CF%84%CE%B7%20%CE%B6%CF%89%CE%AE%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%95%CE%BA%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%AF%CE%B1%CF%82.pdf> (15/11/21)

σκεφτούν, να μοιραστούν τις σκέψεις τους για το πώς η Ορθόδοξη Εκκλησία συνέβαλε στο να διασωθούν οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης και για το έργο φιλανθρωπίας που η Εκκλησία εκείνη την περίοδο είχε αναπτύξει. Παράλληλα, προτείνονται παιχνίδια δραστηριοτήτων με λέξεις και γρίφους αναφορικά με το έργο της Ελλαδικής Εκκλησίας την περίοδο του πολέμου, καθώς και παιχνίδι ρόλου αναφορικά με τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Δαμασκηνό. Ακόμη, οι μαθητές δύνανται με θέμα τους ιερείς κατά την περίοδο εκείνη, να δημιουργήσουν «Εφημερίδα τοίχου» και ημερολόγιο αναστοχασμού.

Στο Θεματικό Πεδίο «*Βασιλεία του Θεού*» και πιο συγκεκριμένα στην Θεματική ενότητα «*Είμαστε όλοι ίσοι αλλά και όλοι διαφορετικοί στον καινούριο κόσμο της Βασιλείας του Θεού*» συναντάται η έννοια της πολιτισμικής ετερότητας, διότι στόχος των ΑΠΣ είναι οι μαθητές να κατανοήσουν ότι για την Εκκλησία δε νοείται καμία διάκριση μεταξύ των ανθρώπων και καλούνται να μπορούν να εξηγήσουν τους λόγους.⁶⁰⁶ «*Η απόλυτη Εκκλησία της Αγίας Τριάδος αναδεικνύεται το αρχέτυπο και ο κανόνας της Εκκλησίας των ανθρώπων, αφού η ενότητά της αναδεικνύεται μέσα στην ετερότητα των μελών του Σώματος του Χριστού, ως απεικόνιση της ομοούσιας ένωσης και ομοβουλίας των προσώπων της Αγίας Τριάδος*».⁶⁰⁷ Ως δραστηριότητα προτείνεται να δημιουργήσουν εφημερίδα τοίχου αναφορικά με τα διαφορετικά χαρίσματα που έχουν λάβει όλοι οι άνθρωποι, τα οποία μας καθιστούν διαφορετικούς μα συνάμα και ίσους. Ακόμη, μπορούν ως δραστηριότητα να εφαρμόσουν τον πίνακα αλληλεπίδρασης αναφορικά με τη διαφορετικότητα, αλλά και την ταυτόχρονη ισότητα όλων των ανθρώπων, ως ισότιμα παιδιά του Θεού. Το ημερολόγιο αναστοχασμού είναι μια άλλη δραστηριότητα, η οποία προτείνεται με θέμα τα χαρίσματα του κάθε ανθρώπου.

Στην Ε΄ τάξη του Δημοτικού δε διαφαίνεται η θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα στα ΑΠΣ του 2021 για το ΜτΘ. Στη ΣΤ΄ τάξη, όμως, στο Θεματικό Πεδίο «*Εκκλησία-Λατρεία-Αγία Γραφή*» και συγκεκριμένα στη ΘΕ: «*Το τέλος των διωγμών: Ο Μέγας Κωνσταντίνος και το Διάταγμα των Μεδιολάνων*» τα ΑΠΣ, τονίζοντας τη σημασία της ανεξιθρησκείας, καλούν τους μαθητές με το πέρας της διδασκαλίας της ενότητας να δύνανται να εξαίρουν την αξία που έχει το διάταγμα της ανεξιθρησκείας

---

⁶⁰⁶«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β΄6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.52.

⁶⁰⁷Στ. Γιαγκάζογλου, Πνευματολογία: Το Άγιο Πνεύμα στη ζωή της Εκκλησίας όπ.π. (15/11/21)

και της θρησκευτικής ελευθερίας.⁶⁰⁸ Το Διάταγμα των Μεδιολάνων, αναδεικνύει τον σεβασμό στη θρησκευτική ετερότητα ως αναπόσπαστο συστατικό μιας απόλυτα υγιούς κοινωνίας που διαβεβαιώνει για την ενότητα και την αρμονική συμβίωση των ανθρώπων. Αυτό εμφανίζεται και στη σημερινή εποχή για να θεσπίσει τον λεγόμενο «δημόσιο χώρο» στον οποίο κάθε θρησκευτική παράδοση καλείται με πειθώ και δίχως φόβο να διατυπώσει την πρότασή της περί σωτηριολογίας, αναμένοντας την κρίση της ιστορίας.⁶⁰⁹ Οι δραστηριότητες που άπτονται του κοινωνικού ζητήματος είναι τα παιδιά να τοποθετηθούν αναφορικά με το Διάταγμα, να δημιουργήσουν παιχνίδια ρόλου ή παγωμένη εικόνα για τη στιγμή της ανακοίνωσης του Διατάγματος. Επίσης, ενθαρρύνονται να αναζητήσουν διαδικτυακά το άρθρο της θρησκευτικής ελευθερίας στη χώρα μας. Τέλος, μια δραστηριότητα δράσεως είναι οι μαθητές να δημιουργήσουν μια ιστορία με ζωγραφίες που οι ίδιοι έκαναν για το πέρας των διωγμών και την εξάπλωση των Χριστιανών.

Ακόμη, στη ΘΕ: «*Η ιεραποστολή της Εκκλησίας στους Σλάβους: Κύριλλος και Μεθόδιος*» οι μαθητές θα μάθουν πως οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος σεβάστηκαν τον πολιτισμό των Σλάβων και πως έργο της ιεραποστολής τους ήταν πέραν του εκχριστιανισμού και η ανάπτυξη του ιδιαίτερου πολιτισμού τους.⁶¹⁰ Οι δραστηριότητες που προτείνονται είναι ομαδοσυνεργατικές, διαλόγου, και παιχνιδιού/δράσης με θέμα το έργο των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου.

Αντικείμενο του ζητήματος της πολιτισμικής ετερότητας θεωρούνται και τα διαφορετικά ήθη και έθιμα του κάθε τόπου (η μουσική, οι εορτές) που δεν ανήκουν στη βασική θεμελίωση του κοινωνικού συνόλου⁶¹¹. Υπό αυτή την έννοια η ΘΕ: «*Γιορτές της ορθοδοξίας*» της οποίας στόχος είναι οι μαθητές να συσχετίζουν τις εορτές του Χριστιανισμού με τα ήθη και έθιμα από τον τόπο που κατάγονται, θεωρείται ότι αγγίζει το ζήτημα της πολιτισμικής ετερότητας.⁶¹² Δραστηριότητα με βάση τον διάλογο είναι

---

⁶⁰⁸ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.80.

⁶⁰⁹ Α. Ν. Παπαβασιλείου, Το Διάταγμα των Μεδιολάνων. <http://archive.romfea.gr/arthrapopseis/15694-2013-02-19-21-46-18> (3/12/22)

⁶¹⁰ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.84.

⁶¹¹ Π. Γεωργιάννης, *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση, Επιστημονική σειρά: Βηματισμοί για μια αλλαγή στην εκπαίδευση*, τόμος 7, ΤΥΡΟCΕΝΤΕΡ, Πάτρα, 2008,σ.209.

⁶¹² «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.91.

να σκεφτούν και να συζητήσουν σε μικρές ομάδες το θέμα των πανηγυριών των ενοριών τους. Επίσης, μπορούν να δημιουργήσουν ένα ημερολόγιο με τις εορτές που θα περιλαμβάνει και την πληροφόρηση περί των ηθών και των εθίμων των τόπων.

Στο Θεματικό Πεδίο «Χριστιανική ζωή», υπάρχει η ΘΕ: «Εμείς και οι άλλοι» στην οποία οι μαθητές προσδοκείται να διηγούνται τη συμπεριφορά του Ιησού προς τους ανθρώπους που ήταν αλλόθρησκοι. Επίσης, καλούνται να γνωρίζουν την ισότητα και την αγάπη προς όλους που δίδαξε ο Χριστός, και τέλος να παραθέτουν παραδείγματα ορθόδοξων που βοηθούν αλληλέγγυα ανθρώπους ανεξαρτήτου εθνικότητας και θρησκευτικότητας. «Ο πλησίον είναι ο άλλος, ο έτερος, όπως και ο Θεός είναι ο απόλυτος Άλλος, ο όντως Έτερος προς τον άνθρωπο, που γίνεται αδελφός». Επομένως, το να αποδεχόμαστε τον έτερο, τον άλλον, τον διαφορετικό δε συνιστά απλά μια επιπρόσθετη αντιφατική απαίτηση της μετανεωτερικότητας και της πολυπολιτισμικότητας, αλλά αυτή η αποδοχή εντοπίζεται στην καρδιά της παράδοσης της ορθόδοξης χριστιανικής Θεολογίας «*Εν τη οικία του πατρός μου μοναί πολλαί εισίν*».⁶¹³ Δραστηριότητες που προτείνονται είναι η ιδεοθύελλα με τη λέξη συνάνθρωπος, (να σκεφτούν, να γράψουν, να συζητήσουν για τη στάση του Ιησού προς τους ανθρώπους που βίωναν την απόρριψη). Προτείνεται η κατασκευή καρτών με λόγια Αγίων αναφορικά με τον «έτερο». Ακόμη, μπορούν να παίζουν θεατρικούς ρόλους παιδιού Εβραϊκής οικογένειας που σώθηκε από χριστιανική οικογένεια στον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, το οποίο εξιστορεί τα γεγονότα.

6.1.2 Θρησκευτικός πλουραλισμός στα ΑΠΣ του 2021

Στη ΣΤ΄ τάξη του Δημοτικού στο Θεματικό Πεδίο: «*Εκκλησία-Λατρεία-Αγία Γραφή*» στη ΘΕ «*Ένα λυπηρό γεγονός. Το σχίσμα Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας*»,⁶¹⁴ καλούνται οι μαθητές αφενός να μπορούν να αφηγηθούν την ιστορία του Σχίσματος, αλλά αφετέρου να οικειοποιηθούν τη γνώση ότι τη σημερινή εποχή υπάρχει διάλογος μεταξύ των Εκκλησιών, στόχος που άπτεται του ζητήματος του θρησκευτικού πλουραλισμού. Προτεινόμενες από τα ΑΠΣ δραστηριότητες είναι ο

⁶¹³Δ. Μπαλατζής, Η συμβολή της χριστιανικής θεολογίας στην ετερότητα. <https://www.pemptousia.gr/2015/08/i-simvoli-tis-christianikis-theologias-stin-eterotita/> (15/12/21)

⁶¹⁴ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ-ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β΄6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.83.

ενοσιολογικός χάρτης κατά τον οποίο οι μαθητές θα διαπιστώσουν την προσπάθεια που γίνεται για να επανενωθούν οι Εκκλησίες, όπως επίσης και η ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα κατά την οποία επεξεργάζονται κείμενο για την αιτία του Σχίσματος και την προώθηση της επανένωσης. Ακόμη, οι μαθητές καλούνται να ανατρέξουν στο διαδίκτυο για τον διάλογο που επιχειρείται μεταξύ της Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας. Τέλος, να ανιχνεύσουν τους προβληματισμούς των χριστιανών εκείνης της περιόδου.

6.1.3 Τα ανθρώπινα δικαιώματα – τα δικαιώματα του παιδιού στα ΑΠΣ του 2021

Στη Δ' τάξη του Δημοτικού, στο Θεματικό Πεδίο: «*Εκκλησία – Λατρεία – Αγία Γραφή*», στη Θεματική Ενότητα: «*Η τόλμη και η πίστη των χριστιανών μπροστά στα εμπόδια και τις δυσκολίες*» εντοπίζονται προτεινόμενες δραστηριότητες ενσυναίσθησης αναφορικά με τους διωγμούς που υπέστησαν οι χριστιανοί.⁶¹⁵ Έτσι, οι μαθητές κατανοούν τη σημασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Στην επόμενη Θεματική Ενότητα: «*Ένα νέο ξεκίνημα για την Εκκλησία: το έργο των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης*» υπάρχουν δραστηριότητες αναφορικά με το διάταγμα των Μεδιολάνων. Ο εκπαιδευτικός μπορεί να εξηγήσει τη σημασία της ανεξιθρησκείας για τους χριστιανούς της εποχής του Μεγάλου Κωνσταντίνου, αλλά και τη σημασία της στη σημερινή εποχή.

Στο Θεματικό Πεδίο: «*Βασιλεία του Θεού*», στη Θεματική Ενότητα: «*Όλα αρχίζουν από την αγάπη στον καινούριο κόσμο της Βασιλείας του Θεού*», προσδοκάται οι μαθητές να μπορούν να παραθέτουν τους τρόπους με τους οποίους επιτυγχάνεται ειρηνική συμβίωση μεταξύ των ανθρώπων. Σύμφωνα με τον Αρχιεπίσκοπο Αλβανίας, Αναστάσιο, η χριστιανική αγάπη διέπεται από αξίες και αρχές που αφορούν ολάκερη την ανθρωπότητα. Η αποδοχή του άλλου με αίσθημα σεβασμού απέναντι στην ελευθερία του, η συναναστροφή με ανθρώπους διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων δίχως προσπάθεια επιβολής των δικών μας απόψεων σημαίνει σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα και θέληση εποικοδομητικής συνεργασίας με στόχο την προάσπισή τους.⁶¹⁶ Τα ΑΠΣ προτείνουν δραστηριότητες, όπως η βιοματική με θέμα:

⁶¹⁵ Όπ.π. σ.38.

⁶¹⁶ Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας, Αναστάσιος, Οι θεολογικές ρίζες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. <https://slpress.gr/idees/oi-theologikes-rizes-ton-anthropinon-dikaiomaton/> (29/11/21)

«Ζω ειρηνικά με όλους», στις οποίες ο εκπαιδευτικός προβάλλει την αξία και τη σημασία του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για την ειρηνική συμβίωση στον πλανήτη.

Στο Θεματικό Πεδίο: «Χριστιανική ζωή», στη Θεματική Ενότητα: «Η αξία της ανθρώπινης ζωής για την Εκκλησία», τα παιδιά καλούνται να μάθουν την αξία της ανθρώπινης ζωής. Ο σεβασμός του πλησίον είναι σημαντικό στοιχείο του Χριστιανισμού και οι μαθητές θα πρέπει να μπορούν να το κατανοήσουν. Κατά τον Δεληκωνσταντή, τα ανθρώπινα δικαιώματα στη σημερινή εποχή αποτελούν τον ανθρωπιστικό πυρήνα μέσα στο πλαίσιο του σύγχρονου περιβάλλοντος που διαμόρφωσε η παγκοσμιοποίηση. Έναν πυρήνα που θα δύναται να απαντήσει στις προκλήσεις των σύγχρονων κοινωνιών, όπως είναι ο ρατσισμός, η ανισότητα, η καταπάτηση των δικαιωμάτων διαφόρων θρησκευτικών, πολιτικών και κοινωνικών ομάδων.⁶¹⁷ Οι δραστηριότητες της ενότητας εστιάζουν στο θέμα της ανθρώπινης αξίας. Μια ομαδική δραστηριότητα ενσυναίσθησης αφορά τον σχολικό εκφοβισμό, ενώ μια άλλη αφορά τις διακρίσεις. Ο εκπαιδευτικός λαμβάνοντας αφορμή δύναται να μιλήσει για τα ανθρώπινα δικαιώματα που δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να παραβιάζονται.

Στην Ε΄ τάξη του Δημοτικού, στο Θεματικό Πεδίο: «Ενανθρώπηση – Χριστός», στη Θεματική Ενότητα: «Αφήστε τα παιδιά να έρθουν κοντά μου», εντοπίζεται προτεινόμενη δραστηριότητα στην οποία οι μαθητές καλούνται να δημιουργήσουν αφίσα με θέμα τα δικαιώματα των παιδιών. Ο Κύριος με τη φράση «Άφετε τα παιδιά έλθειν προς με» διδάσκει στον άνθρωπο ότι ο Θεός είναι στοργικός Πατέρας και ο Άνθρωπος το παιδί Του και όχι απλώς ένα από τα δημιουργήματά Του.⁶¹⁸ Επίσης, προτείνεται δραστηριότητα με την οποία οι μαθητές πρέπει να αναζητήσουν με τη βοήθεια του διαδικτύου τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά στον κόσμο στη σημερινή εποχή. Τέλος, ως αξιολογική δραστηριότητα διατυπώνονται ερωτήσεις αναφορικά με τη θέση των παιδιών στον κόσμο και τη θέση που έχουν στον Χριστιανισμό.

---

⁶¹⁷ Κ. Δεληκωνσταντής, «Τα δικαιώματα του ανθρώπου: μόνιμη πρόκληση για τις θρησκείες», στο *Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, Αθήνα, 2002α, σ. 21.

⁶¹⁸ Μακαριστού Αρχιεπισκόπου Χριστοδούλου, «Παιδίον έστησεν εν μέσω ημών» ομιλία του Αρχιεπισκόπου στο χορηγικό δείπνο της ProEuropa για το πρόγραμμα «αγαπά τα παιδιά». http://www.ecclesia.gr/greek/archbishop/christodoulos.asp?id=24&what_main=1&what_sub=3&lang=gr&archbishop_heading=%CE%95%CE%BA%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%AF%CE%B1 (13/11/21)

Στη ΣΤ΄ τάξη, στο Θεματικό Πεδίο: «*Εκκλησία – Λατρεία – Αγία Γραφή*», στη Θεματική Ενότητα: «*Οι διωγμοί και οι μάρτυρες*», αναφέρονται οι διωγμοί κατά των χριστιανών.⁶¹⁹ Με τις δραστηριότητες που υπάρχουν ο εκπαιδευτικός μπορεί να συνδυάσει το θέμα της ενότητας με το ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διότι στις δραστηριότητες οι μαθητές καλούνται να διατυπώσουν στάσεις και σκέψεις και να επιχειρηματολογήσουν αναφορικά με τους διωγμούς. Επίσης, στην επόμενη ενότητα που αφορά «*Το τέλος των διωγμών: Ο Μέγας Κωνσταντίνος και το Διάταγμα των Μεδιολάνων*» οι μαθητές καλούνται να κατανοήσουν την αξία που είχε το διάταγμα για τη θρησκευτική ελευθερία. Με το διάταγμα των Μεδιολάνων συνεπαγόταν το τέλος των διωγμών και εισαγόταν η αξία του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας κάθε ανθρώπου.⁶²⁰ Σύμφωνα με τον Οικουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαίο, όταν ομιλούμε για τα ανθρώπινα δικαιώματα, ομιλούμε για την ελευθερία. Η ελευθερία αυτή κατακτιέται με τον σεβασμό στην ισότητα όλων ανεξαιρέτως των ανθρώπων. Η ελευθερία καταστρατηγεί κάθε διάκριση και δεν οδηγεί σε αποκλεισμό.⁶²¹ Οι δραστηριότητες που προτείνονται προάγουν την ενσυναίσθηση αναφορικά με τη θρησκευτική ελευθερία.

6.2 Κοινωνικά ζητήματα οικονομικής φύσεως

6.2.1 Η μετανάστευση στα ΑΠΣ του 2021

Στη ΣΤ΄ τάξη του Δημοτικού, στο Θεματικό Πεδίο: «*Χριστιανική ζωή*» και στη Θεματική Ενότητα: «*Εμείς και οι άλλοι*», προσδοκώμενο αποτέλεσμα είναι η αναγνώριση της ισότητας και της αδελφοσύνης των ανθρώπων κατά τη χριστιανική διδασκαλία. Η θρησκευτική πίστη θα πρέπει να ενώνει τις κοινωνίες σε μια γόνιμη και ηθικού χαρακτήρα βάση στην οποία η αλληλεγγύη θα υπερβαίνει κάθε θρησκευτικό, φυλετικό και εθνικό διαχωρισμό.⁶²² Επίσης, γίνεται παράθεση παραδειγμάτων

---

⁶¹⁹ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β' 6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ. 79-80.

⁶²⁰ Α. Ν. Παπαβασιλείου, Το Διάταγμα των Μεδιολάνων. <http://archive.romfea.gr/arthra-aporseis/15694-2013-02-19-21-46-18> (3/12/22)

⁶²¹ Ecumenical Patriarch Bartholomew, *Encountering the Mystery, understanding Orthodox Theology today*, Doubleday, New York, 2008, σ. 123.

⁶²² Ν. Βερνίκος, Σ. Δασκαλοπούλου, *Πολυπολιτισμικότητα. Οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2002, σ. 314.

αλληλεγγύης ορθοδόξων σε όλους τους ανθρώπους αδιακρίτως.⁶²³ Κατά τον Φλωρόφσκυ, το χριστιανικό πρότυπο της ζωής του ανθρώπου συνιστά κοινωνία προσώπων, «κοινωνία ετεροτήτων», η οποία πάντοτε επιδιώκει τις αξίες της αλληλεγγύης, της αγάπης, της προσφοράς στον άλλον, προς τον διαφορετικό.⁶²⁴ Τα ΑΠΣ παραθέτουν δραστηριότητα διαλόγου αναφορικά με ένα παιδί το οποίο φοιτά στο σχολείο και έχει ζήσει την προσφυγιά. Στη δραστηριότητα καλούνται οι μαθητές να ανακαλύψουν τα συναισθήματα αφενός του ίδιου του παιδιού και αφετέρου τα συναισθήματα των συμμαθητών του.

6.2.2 Η φτώχεια στα ΑΠΣ του 2021

Στο Θεματικό Πεδίο «*Βασιλεία του Θεού*», της Δ' τάξης Δημοτικού στη ΘΕ «*Η χριστιανική κοινότητα ως Σώμα Χριστού*», στόχος των ΠΣ είναι η αναγνώριση της κοινωνικής και φιλανθρωπικής προσφοράς και συνδρομής της Εκκλησίας. Κατά τον Απόστολο Παύλο, το «κοινωνείν» κατανοείται ως αγαπητική αλληλεπίδραση με τον πλησίον, η οποία απαιτεί την υπερπήδηση κάθε μορφής εγωισμού και εγωκεντρισμού και τον ενστερνισμό των αξιών της αλληλεγγύης, της ισότητας, της προσφοράς και εφαρμόζεται ως φιλανθρωπική μέριμνα των ανθρώπων και αναφορά προς τον Έναν και μοναδικό Θεό.⁶²⁵ Η δραστηριότητα που προτείνεται είναι δραστηριότητα διαλόγου (εφημερίδα τοίχου: αναφέρονται δράσεις και ενέργειες της Εκκλησίας που προάγουν την κοινωνική αλληλεγγύη και προσφορά).⁶²⁶

Στο Θεματικό Πεδίο «*Χριστιανική ζωή*», στη ΘΕ «*Η δύναμη της συγχώρεσης*», Προσδοκώμενο Μαθησιακό Αποτέλεσμα είναι η αφήγηση της παραβολής του άφρονα πλούσιου, καθώς και η καταγραφή παραδειγμάτων από το κοινωνικό έργο φιλανθρωπίας των χριστιανών στη σύγχρονη κτίση και της εκδήλωσης πραγματικού ενδιαφέροντος και αγάπης για τον πλησίον. Η αγάπη και προσφορά στον πλησίον, ο

---

⁶²³ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΙΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.102.

⁶²⁴ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, *Το σώμα του ζώντος Χριστού*, μτφρ. Παπαδόπουλος, Ι. Κ., εκδ. Αρμός, Αθήνα, 1999, σ. 68.

⁶²⁵ Κολ., 2, 19

⁶²⁶ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΙΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.48.

οποίος αποτελεί δημιούργημα του Θεού υποδηλώνει την αγάπη στον ίδιο τον Θεό.⁶²⁷ Δραστηριότητες που επισημαίνουν τη σημασία της φιλανθρωπίας στους ανθρώπους που αντιμετωπίζουν δυσκολίες είναι ομαδοσυνεργατικές (αναστοχασμός και συζήτηση για την προσφορά του χριστιανού, καθότι αγαπά τον συνάνθρωπο), δραστηριότητα διαλόγου (ρόλος στον τοίχο: ο άφρων πλούσιος), δραστηριότητα αξιολόγησης (οι μαθητές διατυπώνουν τις θετικές και αρνητικές συνέπειες μέσα από ερωτήσεις που δημιουργεί η πληθώρα των υλικών αγαθών στη σύγχρονη εποχή).⁶²⁸

Στο πρώτο Θεματικό Πεδίο της Ε΄ Δημοτικού στη ΘΕ «Ο Θεός ως αγάπη», στόχος είναι οι μαθητές να αναφέρουν τρόπους με τους οποίους δύναται να εκδηλωθεί η αγάπη προς τον άλλον έχοντας ως βάση και αρχή την αγάπη του Θεού για τον άνθρωπο. Όταν απουσιάζει η αγάπη, η αλληλεγγύη, η καλοσύνη από τη ζωή και τις σχέσεις των ανθρώπων σημαίνει ότι απουσιάζει ο Θεός από τις ψυχές τους. Η προσπάθεια του ανθρώπου να ζει σύμφωνα με το θέλημα και τις εντολές του Θεού είναι αντίστοιχη προσπάθεια φιλευσπλαχνίας προς τους συνανθρώπους.⁶²⁹ Η δραστηριότητα που προτείνεται από τα ΠΣ έχει να κάνει με την εξερεύνηση σε ιστοσελίδες του διαδικτύου για το κοινωνικό έργο φιλανθρωπικής προσφοράς της Εκκλησίας.⁶³⁰

Ακόμη, στο Θεματικό Πεδίο «*Άνθρωποι του Θεού*», στη ΘΕ «*Τρεις Ιεράρχες: Άγιοι των Γραμμάτων*», στόχος είναι οι μαθητές να αναφέρουν παραδείγματα για τη φροντίδα και την προσφορά στον πλησίον (πχ. Βασιλειάδα). Οι δραστηριότητες που προτείνονται είναι επίλυσης προβλήματος (οι μαθητές με βάση τους λόγους του Μεγάλου Βασιλείου καλούνται να αναφέρουν παραδείγματα αγάπης και προσφοράς στον συνάνθρωπο) και παιγνιώδεις δραστηριότητες (συζήτηση και συνειδητοποίηση της σημασίας προσφοράς από το υστέρημά μας στους ανθρώπους που έχουν ανάγκη).⁶³¹

Στο Θεματικό Πεδίο «*Ενανθρώπιση –Χριστός*», στη ΘΕ «*Αφήστε τα παιδιά να έρθουν κοντά μου*», οι δραστηριότητες που προτείνονται συγκλίνουν προς την ανάδειξη της ενσυναίσθησης και της κοινωνικής προσφοράς σε παιδιά που χρήζουν ανάγκης.

---

⁶²⁷Μητροπολίτης Ζιμπάμπουε Σεραφείμ Κυκκώτη, Ο φιλάνθρωπος Θεός και η φιλανθρωπία των ανθρώπων. <https://www.vimaorthodoxias.gr/eipan/%CE%BF%CF%86%> (29-12-2021)

⁶²⁸ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β΄6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.54-55.

⁶²⁹Σεβασμιότατος Μητροπολίτης Ζιμπάμπουε Σεραφείμ Κυκκώτη, όπ.π.

⁶³⁰ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β΄6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.58.

⁶³¹ Όπ.π. σ.67.

Πιο συγκεκριμένα, οι δραστηριότητες που προτείνονται είναι ομαδοσυνεργατικές (οι μαθητές δημιουργούν κάρτες για να τις αποστείλουν σε παιδιά που διαβιών σε ίδρυμα), επίλυσης προβλήματος (εξερεύνηση μέσω Διαδικτύου για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά του σύγχρονου κόσμου) και ομαδοσυνεργατικές (μέσω της παιδαγωγικής μεθόδου-καρέκλα των αποκαλύψεων γίνεται αναφορά στον άφρονα πλούσιο).⁶³²

Στο Θεματικό Πεδίο «*Εκκλησία-Λατρεία-Αγία Γραφή*» της Στ' τάξης Δημοτικού, στη ΘΕ «*Η ζωή των πρώτων χριστιανών*», στόχος είναι η περιγραφή των πρώτων χριστιανικών κοινοτήτων ως υπόδειγμα χριστιανικού τρόπου διαβίωσης με τις αρχές της αλληλεγγύης και της κοινοκτημοσύνης. Προτείνεται δραστηριότητα διαλόγου στην οποία οι μαθητές προβληματίζονται σχετικά με τη φιλανθρωπική δράση των ενοριών στη σημερινή εποχή και συζητούν για το τι χρειάζεται να γίνει.⁶³³ Η Εκκλησία συνιστά τον πρωτεύοντα χώρο στον οποίο ασκείται η φιλανθρωπία, καθότι η φιλανθρωπική δράση είναι αδιάσπαστο τμήμα της ποιμαντικής της μέριμνας και δράσης.⁶³⁴

Στο Θεματικό Πεδίο «*Χριστιανική ζωή*», στη ΘΕ «*Ζωή με αγάπη*», στόχος είναι η αναφορά από μέρους των μαθητών παραδειγμάτων ανιδιοτελούς προσφοράς και αγάπης προς τον πλησίον, όπως επίσης η παρουσίαση προσωπικών εμπειριών προσφοράς, φροντίδας και αγάπης. Ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος για να αναδείξει τη σημαντική συμβολή της φιλανθρωπικής δράσης εντός του χώρου της Εκκλησίας ενθαρρύνει τους πιστούς να μη συγκεντρώνουν υλικής φύσεως αγαθά σε αφθονία, ενώ οι άλλοι αδερφοί τους δυσχεραίνονται να τα αποκτήσουν και χρήζουν βοήθειας, καθώς αυτή η συμπεριφορά τους σημαίνει υπονόμηση της αγάπης προς το πρόσωπο του Χριστού. Ο Άγιος Γρηγόριος υπογράμμισε την καθολική διάσταση και ποικιλομορφία της χριστιανικής φιλανθρωπίας.⁶³⁵ Οι δραστηριότητες που προτείνονται από τα ΠΣ για την ανάδειξη του παραπάνω στόχου είναι επίλυσης προβλήματος (όπου οι μαθητές ομαδοσυνεργατικά εμπεδώνουν τη δυσχέρεια ανιδιοτελούς προσφοράς κάποιων ανθρώπων προς τους άλλους που αντιμετωπίζουν δυσκολίες. Πολλοί άνθρωποι δυσκολεύονται να προσφέρουν χέρι βοήθειας προς τους συνανθρώπους τους που η

---

⁶³² Όπ.π. σ.71.

⁶³³ Όπ.π. σ.77.

⁶³⁴ Ιερά Μητρόπολη Κωνσταντίας, Η φιλανθρωπία στις μέρες μας και η αληθινή αγάπη, [https://www.vimaorthodoxias.gr/peri-zois/i-filanthropia-stis-meres-mas-ke-i-alithini-agapi/\(10/12/21\)](https://www.vimaorthodoxias.gr/peri-zois/i-filanthropia-stis-meres-mas-ke-i-alithini-agapi/(10/12/21)).

⁶³⁵ Μητροπολίτης Ναυπάκτου κ. Ιερόθεος, Το ήθος της εκκλησιαστικής φιλανθρωπίας, [https://www.vimaorthodoxias.gr/theologikos-logos-diafora/to-ithos-tis-ekklisiastikis-filanthropias/\(3/1/22\)](https://www.vimaorthodoxias.gr/theologikos-logos-diafora/to-ithos-tis-ekklisiastikis-filanthropias/(3/1/22)).

οικονομική τους κατάσταση δεν είναι καλή) και παιγνιώδεις (οι μαθητές μαντεύουν πρόσωπα της Βίβλου που αποτελούν παραδείγματα ανιδιοτελούς προσφοράς προς τον άλλον).⁶³⁶

Στη ΘΕ «*Εμείς και οι άλλοι*», Προσδοκώμενο Μαθησιακό Αποτέλεσμα είναι η περιγραφή της στάσης του Χριστού απέναντι σε εκείνους τους ανθρώπους που δέχονταν περιθωριοποίηση λόγω της οικονομικής τους δυσχέρειας. Οι μαθητές μπορούν να εμπλακούν σε δραστηριότητα, στην οποία αφού πρώτα διαβάσουν βιβλικά αποσπάσματα, να διατυπώσουν τη στάση του Κυρίου Ιησού Χριστού απέναντι σε αυτούς που βίωναν την περιφρόνηση.⁶³⁷

6.2.3 Κοινωνική Δικαιοσύνη – Κοινωνική Ανισότητα

Το ΑΠΣ του 2021, για τη Γ' τάξη Δημοτικού, προτείνει στο Θεματικό Πεδίο: «*Θεός*», στην πρώτη Θεματική ενότητα, οι μαθητές να διδαχθούν ότι ο Θεός είναι ο Πατέρας όλων των ανθρώπων. Τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα είναι η αναγνώριση του Θεού ως Δημιουργό των πάντων από τους μαθητές, καθώς επίσης και να παραθέτουν παραδείγματα καθολικής αγάπης του Θεού μέσα από την καθημερινή τους ζωή.⁶³⁸ Γίνεται έτσι μια πρώτη έμμεση προσέγγιση των ζητημάτων της κοινωνικής δικαιοσύνης και ανισότητας. Οι δραστηριότητες που ο εκπαιδευτικός μπορεί να αξιοποιήσει για να κατευθύνει τη σκέψη των μαθητών στα παρόντα κοινωνικά ζητήματα είναι αφενός η δραστηριότητα ιδεοθύελλας (άμεσης διδασκαλίας) αναφορικά με το θέμα γονεϊκή αγάπη, αφετέρου, η δραστηριότητα για διάλογο στην οποία οι μαθητές καλούνται να σκεφτούν και να συζητήσουν τη φράση: «*Ο Θεός Πατέρας όλων των ανθρώπων*». Επίσης στην ενότητα: «*Ο Θεός χαρίζει τα δώρα του σε όλους τους ανθρώπους*»⁶³⁹ μέσω των προσδοκώμενων αποτελεσμάτων, τα οποία είναι η απαρίθμηση των ταλάντων που ο Θεός δίνει σε όλους και η κατάθεση τρόπων αξιοποίησης αυτών για το κοινό καλό, ο εκπαιδευτικός μπορεί να προσεγγίσει την

---

⁶³⁶ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.98-99.

⁶³⁷ Οπ.π. σ.101.

⁶³⁸ Εφ. 4,6: «εἷς Θεός καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῖν».

⁶³⁹ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.13.

έννοια του κοινού καλού μέσω της ισότητας, της αγάπης, της αλληλεγγύης και της δικαιοσύνης.

Στο Θεματικό Πεδίο: «*Άνθρωποι του Θεού*» και συγκεκριμένα στη Θεματική ενότητα: «*Ο Θεός δίνει στον Μωσή τις Δέκα Εντολές*» παρατίθεται ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα αναφορικά με την αναγκαιότητα των κανόνων στη ζωή των ανθρώπων.⁶⁴⁰ Ακόμη, προτεινόμενη δραστηριότητα προβληματισμού έχει ως θέμα τους κανόνες στην καθημερινή ζωή. Οι δραστηριότητες της ενότητας άπτονται του κοινωνικού ζητήματος της κοινωνικής δικαιοσύνης και δίνουν αφορμή στον εκπαιδευτικό να τονίσει τη σπουδαιότητα και την αναγκαιότητα των κανόνων και της ύπαρξης κοινωνικής δικαιοσύνης για την αρμονική συμβίωση των ανθρώπων στην κοινωνία.

Στο Θεματικό Πεδίο: «*Ενανθρώπηση – Χριστός*» και συγκεκριμένα στην ενότητα: «*Ο Χριστός συμβουλεύει: Αγαπάμε όσους μας βλάπτουν, δεν κρίνουμε τους άλλους*», οι μαθητές προσδοκείται να ανακαλύψουν μέσα από τους λόγους του Χριστού πώς θα πρέπει να είναι η ζωή αναφορικά με τους συνανθρώπους. Οι προτεινόμενες δραστηριότητες που μπορεί ο εκπαιδευτικός να χρησιμοποιήσει είναι η οπτικοποίηση φράσεων του Χριστού, οι οποίες προτρέπουν σε ισότητα και δικαιοσύνη, όπως επίσης και η δημιουργία κολλάζ με θέμα την έμπρακτη αγάπη προς όλους. Στο ίδιο Θεματικό Πεδίο στην ενότητα: «*Ο Χριστός μας διδάσκει την προσφορά: Η παραβολή του καλού Σαμαρείτη*», οι μαθητές καλούνται να κατανοήσουν τη μεγάλη αξία που έχει η προσφορά σε όλους ανεξάρτητα τους ανθρώπους, χωρίς διακρίσεις. Ο εκπαιδευτικός μπορεί παράλληλα με τα υπόλοιπα διδάγματα της ενότητας να εστιάσει και στην ισότιμη αντιμετώπιση όλων των ανθρώπων και στην αδιάκριτη προσφορά και αγάπη. Αφορμή μπορεί να λάβει από την προτεινόμενη ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα αναφορικά με τη φροντίδα κάποιου ξένου ανθρώπου.

Στην ενότητα: «*Ο Χριστός διδάσκει τη συγχώρηση: Η παραβολή του σπλαχνικού πατέρα*» οι μαθητές μπορούν να καταλάβουν ότι η πατρική αγάπη του Θεού είναι η ίδια για όλους τους ανθρώπους. Ο Θεός Πατέρας ενδιαφέρεται για όλους τους ανθρώπους. Η δραστηριότητα που άπτεται του παρόντος κοινωνικού ζητήματος είναι η δραστηριότητα συζήτησης πάνω στο θέμα αγάπη χωρίς διακρίσεις. Η συγγνώμη, η

---

⁶⁴⁰ Όπ.π. σ.18.

οποία συνιστά σημαντικό επακόλουθο και προϊόν της αγάπης επιφέρει την προσωπική, ψυχική καταλλαγή ανάμεσα στους ανθρώπους.⁶⁴¹

Στη Θεματική Ενότητα: «*Ο Χριστός μας προτρέπει να προσευχόμαστε: «Πάτερ ημών...»*», οι μαθητές μπορούν να διαπιστώσουν πως ο Ιησούς, μας παραχώρησε την Κυριακή προσευχή και σε αυτήν προτρέπει να ονομάζουμε τον Θεό *Πατέρα μας*, Πατέρα όλων των ανθρώπων, χωρίς διακρίσεις. Με την Κυριακή προσευχή, ο Κύριος έδωσε το δικαίωμα στον άνθρωπο να προσφωνεί τον Θεό Πατέρα, διότι ο Ίδιος ο οποίος ονομάζεται Υιός του Θεού και Υιός του ανθρώπου, μας θεωρεί αδέρφια Του.⁶⁴² Οι δραστηριότητες που δύνανται να προάγουν την κοινωνική ισότητα είναι της απόδοσης με εικόνες του περιεχομένου της Κυριακής προσευχής και μια δραστηριότητα παιχνιδιού αναφορικά με το Πάτερ ημών.

Στη Δ' τάξη του Δημοτικού στο Θεματικό Πεδίο: «*Εκκλησία – Λατρεία – Αγία Γραφή*» στη θεματική Ενότητα: «*Η ζωή των πρώτων χριστιανών*», οι μαθητές μαθαίνουν τον τρόπο ζωής των πρώτων χριστιανών και έτσι προσδοκείται να μπορούν να επισημάνουν χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ζωής εκείνων των ανθρώπων που δύνανται να παραδειγματίσουν τους ανθρώπους της σημερινής εποχής.⁶⁴³ Στην ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα, τα παιδιά καλούνται να δημιουργήσουν εφημερίδα στον τοίχο με αφιέρωμα στην κοινοκτημοσύνη και την αδελφική αγάπη που εφαρμόζαν οι πρώτοι χριστιανοί στην κοινωνία τους.

Στη Θεματική Ενότητα: «*Η τόλμη και η πίστη των χριστιανών μπροστά στα εμπόδια και τις δυσκολίες*» η δραστηριότητα ιδεοθύελλας έχει ως θέμα τους διωγμούς κατά των χριστιανών.⁶⁴⁴ Εν προκειμένω, ο εκπαιδευτικός δύναται να λάβει αφορμή και να κατευθύνει τους μαθητές αναφορικά με την κοινωνική αδικία και ανισότητα ως κοινωνικό ζήτημα της εποχής.

Στο Θεματικό Πεδίο: «*Βασιλεία του Θεού*» στη ΘΕ: «*Η χριστιανική κοινότητα ως Σώμα Χριστού*» συναντάται ως προσδοκώμενο αποτέλεσμα, η διατύπωση

---

⁶⁴¹ Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος Ιερώνυμος, Εκκλησία και Κοινωνία. <https://www.pemptousia.gr/2021/10/ekklisia-ke-kinonia/> (25-11-2021)

⁶⁴² Μακαριστού Αρχιεπισκόπου Χριστοδούλου, «*Παιδίον έστησεν εν μέσω ημών*» ομιλία του Αρχιεπισκόπου στο χορηγικό δείπνο της ProEuropa για το πρόγραμμα «αγαπά τα παιδιά». http://www.ecclesia.gr/greek/archbishop/christodoulos.asp?id=24&what_main=1&what_sub=3&lang=gr&archbishop_heading=%CE%95%CE%BA%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%AF%CE%B1 (13/11/21)

⁶⁴³ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β' 6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.35.

⁶⁴⁴ Οπ.π. σ.38.

συλλογισμών για τους τρόπους έκφρασης της σημερινής χριστιανικής αδελφοσύνης.⁶⁴⁵ Μια προτεινόμενη ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα έχει ως θέμα την κοινωνική προσφορά της Εκκλησίας, ενώ μια άλλη προτρέπει τα παιδιά να δημιουργήσουν εφημερίδα στον τοίχο, με θέμα την εκκλησιαστική φιλανθρωπία και την αλληλεγγύη. Ακόμη, μια δραστηριότητα επίλυσης προβλήματος έχει ως θέμα τους συλλογισμούς σχετικά με τους τρόπους έκφρασης της αδελφοσύνης στη σημερινή εποχή.

Στο Θεματικό Πεδίο: «*Βασιλεία του Θεού*» και συγκεκριμένα στη Θεματική Ενότητα: «*Είμαστε όλοι ίσοι αλλά και όλοι διαφορετικοί στον καινούριο κόσμο της Βασιλείας του Θεού*» ως προσδοκώμενα αποτελέσματα είναι η περιγραφή των περιπτώσεων στις οποίες φαίνεται η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών στην Ορθόδοξη Εκκλησία, επίσης, η εξήγηση των λόγων που κατά την εκκλησιαστική διδασκαλία δεν υπάρχουν διακρίσεις.⁶⁴⁶ Οι δραστηριότητες που υπάρχουν, προάγουν την ισότητα ανδρών και γυναικών, διότι αφενός προτείνεται ιστορική αφήγηση για τις μαθήτριες του Ιησού, αφετέρου υπάρχει ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα για το θάρρος που επέδειξαν οι Μυροφόρες γυναίκες. Προτείνονται ακόμη δραστηριότητες συζητήσεως με θέμα «όλοι διαφορετικοί και όλοι ίσοι» αναφορικά με τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος και τον κοινό Πατέρα. Ακόμη, συναντάται η δραστηριότητα επίλυσης προβλήματος που έχει ως θέμα τον ρόλο των γυναικών στην κοινότητα των Χριστιανών.

Στη Θεματική Ενότητα: «*Όλα αρχίζουν από την αγάπη στον καινούριο κόσμο της Βασιλείας του Θεού*»,⁶⁴⁷ τα ΑΠΣ προσδοκούν την αναφορά από τους μαθητές των τρόπων εκείνων με τους οποίους οι άνθρωποι θα συμβιώνουν ειρηνικά και αγαπητικά. Στις δραστηριότητες που προτείνονται κυριαρχεί το θέμα: αγάπη προς όλους και η ειρηνική συμβίωση με όλους.

Στο Θεματικό Πεδίο: «*Χριστιανική ζωή*», και στη Θεματική Ενότητα: «*Η αξία της ανθρώπινης ζωής για την Εκκλησία*» οι μαθητές καλούνται προς εκτίμηση της ανθρώπινης ζωής, ως μοναδική και ανεπανάληπτη ύπαρξη και ως εικόνα Θεού.⁶⁴⁸ Επίσης, καλούνται να διαπιστώσουν ότι ο σεβασμός προς τον έτερο είναι βασικό στοιχείο της ζωής του χριστιανού. Τέλος, να μπορούν να καταγγέλλουν τον εκφοβισμό και τη διάκριση που δείχνουν ότι έτσι περιφρονείται η ανθρώπινη αξία. Οι

---

⁶⁴⁵ Όπ.π. σ.47-48.

⁶⁴⁶ Όπ.π. σ.52.

⁶⁴⁷ Όπ.π. σ.53.

⁶⁴⁸ Όπ.π. σ.56.

δραστηριότητες άπτονται του θέματος του σεβασμού των άλλων, της ανθρώπινης αξίας και του ανθρώπου ως εικόνα του Θεού. Υπάρχουν ομαδοσυνεργατικές δραστηριότητες διαλόγου, με θέμα τον σχολικό εκφοβισμό και την εικόνα του Θεού που είναι ο άνθρωπος, γκράφιτι με θέμα: «ο άνθρωπος ως εικόνα Θεού και η αξία του καθενός» και παιγνιώδης δραστηριότητα με την οποία οι μαθητές καλούνται να δώσουν απαντήσεις για τον τρόπο που αντιδρούν στο ζήτημα της διάκρισης.

Στην Ε΄ τάξη δημοτικού στο Θεματικό Πεδίο: «*Δημιουργία-Πτώση*», στην Θεματική Ενότητα: «*Η δημιουργία του ανθρώπου*» υπάρχει ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα αναφορικά με τους ανά τον κόσμο ανθρώπους, που είναι τόσο διαφορετικοί και τόσο ίδιοι.⁶⁴⁹ Δίνεται έτσι η αφορμή στον εκπαιδευτικό να συνδυάσει και να τονίσει την έννοια της κοινωνικής ισότητας που θα έπρεπε να επικρατεί στις κοινωνίες των ανθρώπων. Επίσης, στην επόμενη Θεματική Ενότητα, «*Τα δύο φύλα*», οι μαθητές προσδοκάται να κατανοήσουν ότι τα δύο φύλα εντός των βιβλικών κειμένων ήταν ισότιμα. Οι προτεινόμενες από τα ΑΠΣ δραστηριότητες και συγκεκριμένα η δραστηριότητα άμεσης διδασκαλίας και η δραστηριότητα αξιολόγησης, άπτονται της ισοτιμίας και της ισότητας.

Στο Θεματικό Πεδίο «*Άνθρωποι του Θεού*» και συγκεκριμένα στη Θεματική Ενότητα «*Προφήτες. Το στόμα του Θεού*», οι μαθητές με τη βοήθεια του δασκάλου θα διαπιστώσουν ότι οι προφήτες συμπεριλάμβαναν στους λόγους τους την κοινωνική δικαιοσύνη και την ισότητα.⁶⁵⁰ Οι δραστηριότητες που θα βοηθήσουν να γίνει αυτό βιωματικά κατανοητό είναι η προτεινόμενη ομαδοσυνεργατική στην οποία προτείνεται οι μαθητές να δημιουργήσουν γκράφιτι με θέμα την ειρήνη στον κόσμο λαμβάνοντας αφορμή από τον προφήτη Μιχαία. Στη Θεματική Ενότητα: «*Τρεις Ιεράρχες: Άγιοι των γραμμάτων*» υπάρχει δραστηριότητα διαλόγου με αφορμή τα λόγια του Μ. Βασιλείου με την οποία ο εκπαιδευτικός λαμβάνει αφορμή για να επικοινωνήσει την έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης. Οι μαθητές με την επόμενη δραστηριότητα, καλούνται να αναφέρουν παραδείγματα στα οποία θα φαίνεται η έμπρακτη αγάπη προς τον πλησίον.

Το γεγονός της Σταυρώσεως του Ιησού είναι η κορύφωση της αδικίας που υπέστη από το ανθρώπινο γένος ο Θεάνθρωπος Ιησούς. Στις δραστηριότητες της Θεματικής Ενότητας «*Η Σταύρωση του Χριστού*» του Θεματικού Πεδίου: «*Ενανθρώπιση – Χριστός*»,⁶⁵¹ οι μαθητές θα διαπιστώσουν με βιωματικό τρόπο την

---

⁶⁴⁹ Όπ.π. σ.60.

⁶⁵⁰ Όπ.π. σ.64.

⁶⁵¹ Όπ.π. σ.73.

αδικία που εκούσια δέχθηκε ο Χριστός. Έτσι υπάρχουν βιωματικές δραστηριότητες ενσυναίσθησης όπως η παρατήρηση της εικόνας της Σταύρωσης και ο συλλογισμός των μαθητών με ομαδοσυνεργατικό τρόπο. Επίσης προτείνεται άκουσμα τραγουδιού ή παρακολούθηση ταινίας σχετικά με τη Σταύρωση. Άλλη δραστηριότητα επίλυσης προβλήματος που προτείνεται είναι η διήγηση κειμένου, το οποίο εστιάζει στα συναισθήματα ενός περαστικού που αντικρύζει τον Κύριο κατά την ανάβασή Του στον Γολγοθά.

Στη ΣΤ' Δημοτικού, στο Θεματικό Πεδίο: «*Εκκλησία-Λατρεία-Αγία Γραφή*», στη Θεματική Ενότητα: «*Η ζωή των πρώτων Χριστιανών*», οι μαθητές στα προσδοκώμενα αποτελέσματα, πρέπει να μπορούν να κάνουν περιγραφή των πρώτων χριστιανικών κοινοτήτων ως πρότυπα αλληλεγγύης, κοινοκτημοσύνης, ενότητας.⁶⁵² Επίσης, να συγκρίνουν τον σημερινό τρόπο ζωής με εκείνο των πρώτων χριστιανών. Ερεθίσματα μπορούν να δώσουν οι προτεινόμενες από τα ΑΠΣ δραστηριότητες, όπως η δραστηριότητα που αφορά την προς Φιλήμονα επιστολή: «*όλοι ίσοι όλοι φίλοι*». Επίσης, ομαδοσυνεργατικά καλούνται να σκεφτούν και να γράψουν γνώμες ή ευχές σε μικρά χαρτιά για τον τρόπο ζωής των σημερινών χριστιανών. Ακόμη, ως δραστηριότητα διαλόγου προτείνεται η συζήτηση με θέμα την προσπάθεια της Εκκλησίας να ακολουθήσει με φιλανθρωπία το πρότυπο των πρώτων χριστιανικών κοινοτήτων. Σε μια άλλη δραστηριότητα τίθεται ο προβληματισμός του προβλήματος υγείας που αντιμετωπίζει ένας πιστός από την ενορία. Η δραστηριότητα αξιολόγησης θέτει στους μαθητές το ερώτημα της εφαρμογής στη σύγχρονη εποχή του τρόπου ζωής των πρώτων χριστιανών.

Στη Θεματική Ενότητα: «*Οι διωγμοί και οι μάρτυρες*» υπάρχουν δραστηριότητες που άπτονται του ζητήματος της κοινωνικής δικαιοσύνης και της κοινωνική ανισότητας.⁶⁵³ Παράδειγμα αποτελεί η δραστηριότητα άμεσης διδασκαλίας στην οποία προτείνεται η αποτύπωση με επιχειρηματολογία στάσεων και απόψεων αναφορικά με τους διωγμούς. Έπειτα, τίθεται ο προβληματισμός προς επίλυση αναφορικά με τη δυσκολία των διωκόμενων χριστιανών να ζήσουν σε κοινωνία ειδωλολατρών.

Στη Θεματική ενότητα «*Οι Μακαρισμοί: Η διδασκαλία του Χριστού για τη Βασιλεία του Θεού*» του Θεματικού Πεδίου «*Βασιλεία του Θεού*», παρατίθενται στόχοι

---

⁶⁵² Όπ.π. σ.77

⁶⁵³ Όπ.π. σ.79.

και δραστηριότητες οι οποίες μπορούν να ενταχθούν στο κοινωνικό ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης.⁶⁵⁴ Οι Μακαρισμοί είναι ο τρόπος ζωής που δίδαξε ο Ιησούς ώστε ο Χριστιανός ακολουθώντας τους, δύναται να κερδίσει τη Βασιλεία του Θεού, κάτι που οι μαθητές με το πέρας της ενότητας καλούνται να αναγνωρίσουν. Ο τρόπος αυτός ζωής είναι τρόπος κοινωνικής δικαιοσύνης και ισότητας. Οι μαθητές θα κληθούν στη δραστηριότητα αξιολόγησης να προτείνουν συμπεριφορές που βάσει των Μακαρισμών βελτιώνουν τη σχολική, την οικογενειακή και την κοινωνική ζωή των ανθρώπων.

Στο Θεματικό Πεδίο «Χριστιανική ζωή» στη Θεματική Ενότητα «Ζωή με αγάπη» προσδοκάται από τους μαθητές η αναφορά παραδειγμάτων έμπρακτης προσφοράς και συμπόνιας προς τον πλησίον που καταγράφονται σε κείμενα από τη ζωή των Αγίων και στη Βίβλο.⁶⁵⁵ Ο Απόστολος Παύλος χρησιμοποιεί τον όρο «λογεία» για να προσδιορίσει τη χριστιανική βοήθεια δίχως διακρίσεις φυλής, έθνους προς τους άπορους και φτωχούς ανθρώπους. Και στη σημερινή εποχή το πρόγραμμα «λογεία» συνιστά μια σημαντική κοινωνική δραστηριοποίηση της κοινότητας της Εκκλησίας. Αυτή η βοήθεια αποτελεί έκφραση της πραγματικής αλήθειας του Χριστιανισμού, η οποία δεν είναι άλλη από την αλληλεγγύη και την υπαρξιακή αλληλεπίδραση και σύζευξη με τον άλλον, ανεξαρτήτως θρησκείας, γλώσσας, έθνους, κλπ.⁶⁵⁶ Το βασικό θέμα των δραστηριοτήτων άπτεται της καθολικής αγάπης. Αυτός ο ξεχωριστός ύμνος περί αγάπης αποτελεί για πάντα ένα από τα πιο σημαντικά θεανθρώπινου χαρακτήρα μηνύματα του Ευαγγελίου, τα οποία έχουν την ικανότητα να αναδιαμορφώσουν και να αλλάξουν τόσο μεμονωμένους ανθρώπους, όσο και ολόκληρες κοινωνίες προτάσσοντας τις θεμελιώδεις αξίες της δικαιοσύνης, της ειρήνης, της καταλλαγής.⁶⁵⁷ Στη δραστηριότητα της «ανακριτικής καρέκλας» οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να μάθουν με βιωματικό τρόπο την κοινωνική δικαιοσύνη και την κοινωνική ανισότητα, διότι ως θέμα έχει την παραβολή του άσπλαχγου οφειλέτη.

Στη Θεματική Ενότητα «Μετανιώνω και συγχωρώ» υπάρχει προτεινόμενη δραστηριότητα διαλόγου, η οποία άπτεται του ζητήματος της κοινωνικής δικαιοσύνης

---

⁶⁵⁴ Όπ.π. σ.93.

⁶⁵⁵ Όπ.π. σ.97.

⁶⁵⁶ Θ. Ιωαννίδης, «Η έννοια της αγάπης κατά τον απόστολο Παύλο και τον άγιο Φώτιο», *Θεολογία* 2 (2016), σ. 7-38.

⁶⁵⁷ Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος Ιερώνυμος, Εκκλησία και Κοινωνία. <https://www.pemptousia.gr/2021/10/ekklisia-ke-kinonia/> (25-11-2021)

διότι καλούνται οι μαθητές σε αναγραφή σκέψεων – συναισθημάτων τόσο του Ζακχαίου κατά τη συνάντηση με τον Ιησού, όσο και των συμπολιτών του Ζακχαίου.⁶⁵⁸

Στη Θεματική Ενότητα «*Εμείς και οι άλλοι*» αναμένεται από τους μαθητές η αναγνώριση της ισότητας και της αδελφοσύνης των ανθρώπων κατά τη διδασκαλία του Κυρίου και των Αποστόλων.⁶⁵⁹ Επίσης, να παραθέτουν παραδείγματα αλληλεγγύης των ορθόδοξων προς όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους. Οι ίδιες οι θρησκείες με τη στάση που θα λάβουν απέναντι σε ζητήματα που έχουν να κάνουν με τις θεμελιώδεις αξίες και αρχές της αλληλεγγύης, της κοινωνικής δικαιοσύνης, της ειρηνικής συνύπαρξης των ανθρώπων που προέρχονται από διαφορετικό πολιτιστικό υπόβαθρο, θα σηματοδοτήσουν στην πορεία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε παγκόσμιο επίπεδο. Η θρησκεία είναι αυτή που δημιουργεί πολιτισμό και σώζει πολιτισμό.⁶⁶⁰ Η Ορθοδοξία στο πλαίσιο της συνδιαλλαγής της με πολλούς διαφορετικούς λαούς ουδέποτε θέλησε να επιβάλλει έναν συγκεκριμένο πολιτισμό στους λαούς αυτούς. Πάντοτε ήταν υπέρμαχος της ειρήνης και της υγιούς επικοινωνίας και συνεργασίας των λαών. Παρά την κατά καιρούς εμφάνιση του εθνικισμού στον χώρο του κόσμου των Ορθοδόξων, η Ορθοδοξία εξαρχής είχε αναδείξει την καθολική διάσταση κάθε κοινότητας της Εκκλησίας ανεξαρτήτως φυλής και γλώσσας.⁶⁶¹ Δραστηριότητα που προβάλλει την κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα είναι η παιγνιώδης δραστηριότητα με την οποία γίνεται αφήγηση της ιστορίας ενός Εβραίου που σώζεται στην Κατοχή από οικογένεια χριστιανών.

6.3 Κοινωνικά ζητήματα οικολογικής φύσεως

6.3.1 Περιβαλλοντική και οικολογική συνείδηση στα ΑΠΣ του 2021

Η περιβαλλοντική συνείδηση ως κοινωνικό ζήτημα καλλιεργείται μέσα από τα ΑΠΣ του 2021. Έτσι, στο πρώτο Θεματικό Πεδίο της Γ΄ τάξης του Δημοτικού, στη

---

⁶⁵⁸ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΙΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.100-101.

⁶⁵⁹ Οπ.π. σ.101-102.

⁶⁶⁰Κ. Δελικωνσταντής, *Τα δικαιώματα του ανθρώπου, δυτικό ιδεολόγημα ή οικουμενικό ήθος;*, εκδ. Αδερφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1995, σ. 83.

⁶⁶¹Κ. Δελικωνσταντής, «Ορθοδοξία και Δικαιώματα του Ανθρώπου, προτάσεις για την υπέρβαση της άγονης αντιπαράθεσης "Ορθοδοξισμού" και "Φονταμενταλισμού της Νεωτερικότητας"», στο *Ορθοδοξία και Νεωτερικότητα*, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα, 2007, σ. 197.

Θεματική Ενότητα: «*Ο Θεός είναι Πατέρας όλων των ανθρώπων*», τα ΑΠΣ στοχεύουν στην αναγνώριση του Θεού ως Δημιουργού του ανθρώπου και της κτίσης. Ακόμη, οι μαθητές καλούνται να αναφέρουν παραδείγματα που είναι αντλημένα από το φυσικό περιβάλλον, όπου αναδεικνύεται η αγάπη του Θεού-Δημιουργού απέναντι σε όλα ανεξαιρέτως τα δημιουργήματά Του.⁶⁶² Στη ΘΕ «*ο Θεός φροντίζει τον άνθρωπο και όλα τα πλάσματα της φύσης*», Προσδοκώμενο Μαθησιακό Αποτέλεσμα των ΑΠΣ είναι οι μαθητές να αντλούν παραδείγματα από το περιβάλλον όπου εξαιρείται η μέριμνα του Θεού γι' αυτό. Επίσης, να κατανοούν ότι θα πρέπει να δείχνουν αγάπη και φροντίδα στο φυσικό περιβάλλον, καθώς και στα πλάσματά του, τα οποία συνιστούν δημιουργήματα του Θεού. Ο άγιος Μάξιμος αναφέρει ότι η ανθρωπότητα από την κατανόηση της κτίσης, από τα δημιουργήματα του Θεού και από την ευταξία τους, διδάχτηκε την ύπαρξή Του.⁶⁶³ Οι δραστηριότητες που προτείνονται από τα ΑΠΣ είναι δραστηριότητα άμεσης διδασκαλίας (ιδεοθύελλα: Η αγάπη του Θεού-Δημιουργού για την κτίση), ομαδοσυνεργατική (αναστοχασμός και συζήτηση για τα δημιουργήματα του φυσικού περιβάλλοντος, τα οποία προκαλούν τον θαυμασμό), κολλάζ με εικόνες που αποτυπώνουν τη σχέση ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος και δραστηριότητα πρότζεκτ (η ύπαρξη του Θεού στο φυσικό περιβάλλον μέσω της τέχνης).⁶⁶⁴

Στο δεύτερο Θεματικό Πεδίο, στη ΘΕ «*Η δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου από τον Θεό*», τα ΑΠΣ στοχεύουν στο να μάθουν οι μαθητές να διηγούνται τις έξι μέρες της δημιουργίας. Ως δραστηριότητα, προτείνεται η αφήγηση ιστορίας για τη δημιουργία της κτίσης και του ανθρώπου, η παιγνιώδης δραστηριότητα: «*Εφημερίδα τοίχου*», όπου αναγράφεται η δημιουργία της κτίσης και του φυσικού περιβάλλοντος από τον Θεό και δραστηριότητα με τίτλο: «*Βρες τα κομμάτια*» με θέμα τη δημιουργία της κτίσης. Στη ΘΕ «*Ο άνθρωπος ζει στον Παράδεισο*», ΠΜΑ είναι η περιγραφή του βίου του Αδάμ και της Εύας στον Παράδεισο πλάι στον Θεό. Οι δραστηριότητες που προτείνουν τα ΑΠΣ είναι ομαδοσυνεργατικές (οπτικοποίηση του Παραδείσου), παιγνιώδεις (αναστοχασμός και διάλογος μέσα από την παρατήρηση της εικόνας του Παραδείσου), δραστηριότητα αξιολόγησης (δημιουργία κολλάζ για τον Παράδεισο).⁶⁶⁵ Στη ΘΕ «*Ο Νώε, η Κιβωτός, ο Κατακλυσμός*», στόχος είναι η αναγνώριση από πλευράς

---

⁶⁶² Όπ.π. σ.12.

⁶⁶³ Αγίου Μαξίμου, Περί διαφόρων αποριών, PG. 91.

⁶⁶⁴ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.12.

⁶⁶⁵ Όπ.π. σ.13-14.

των μαθητών πως το μήνυμα της αφήγησης του Κατακλυσμού του Νώε αναδεικνύει την υπόσχεση του Θεού να προστατεύει και να φροντίζει τον άνθρωπο και την κτίση. Ακόμη, προτείνεται ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα (παιχνίδι ρόλων, όπου ο Νώε συνομιλεί με τα ζώα).

Στο Θεματικό Πεδίο «*Άνθρωποι του Θεού*», στη ΘΕ «*Ο προφήτης Δανιήλ και τα λιοντάρια*», αναφέρεται ότι ακόμη και τα άγρια ζώα, δηλαδή η ίδια η κτίση υποτάσσεται μπροστά στο θέλημα του Θεού. Δραστηριότητες που προτείνονται εδώ είναι ομαδοσυνεργατικές (ο συλλογισμός και η συζήτηση κατόπιν παρατήρησης της εικόνας του Δανιήλ στον λάκκο με τα λιοντάρια) και δράσης (οι μαθητές καλούνται να μετατρέψουν το κείμενο σε τέχνη με θέμα τον Δανιήλ στον λάκκο των λιονταριών).⁶⁶⁶ Οι Άγιοι με τον βίο τους αποτέλεσαν παράδειγμα συμβίωσης ανθρώπου-φύσεως με αρμονία. Ουσιαστικά, με την άσκησή τους προσπαθούν να επιτύχουν τον αρχικό αρμονικό τρόπο ύπαρξης του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον.⁶⁶⁷

Στο Θεματικό Πεδίο «*Ενανθρώπηση –Χριστός*», στη ΘΕ «*Η Γέννηση του Χριστού*», στόχος είναι οι μαθητές να κατανοήσουν ότι ολόκληρη η φύση συμμετέχει στη Γέννηση του Χριστού. Με την ενανθρώπηση του Θεού Λόγου «ανακεφαλαιώνονται» τα ουράνια και τα επίγεια στο πρόσωπο του Χριστού και ξεκινά η συμφιλίωση του ανθρώπου με το περιβάλλον και η τελειώσή της θα επέλθει στα έσχατα. Ο άνθρωπος θα πρέπει να κυριαρχεί στην κτίση με τρόπο, ώστε να επιτευχθεί η σωτηρία του.⁶⁶⁸ Προτείνεται η δραστηριότητα με τίτλο: «*Κουτί εξερεύνησης*» με θέμα: η Φάτνη και τα γεγονότα. Στη ΘΕ «*Ο Χριστός βαπτίζεται από τον Ιωάννη τον Πρόδρομο*»,⁶⁶⁹ στην ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα που προτείνεται από τα ΑΠΣ οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα μέσω της μελέτης της εικόνας της Βάπτισης του Κυρίου να παρατηρήσουν και να αναστοχασθούν την ενεργό συμμετοχή του φυσικού περιβάλλοντος κατά τη Βάπτιση του Ιησού. Ο εκπαιδευτικός μπορεί να συνδυάσει το γεγονός της συμμετοχής του φυσικού περιβάλλοντος στη Βάπτιση με τη φροντίδα και τον σεβασμό που ο άνθρωπος πρέπει να δείχνει στην κτίση που ο Θεός δημιούργησε.

---

⁶⁶⁶ Οπ.π. σ.21-22.

⁶⁶⁷ Α. Μάρας, «Οι απόψεις της ορθοδοξίας για το περιβάλλον ως πηγή έμπνευσης στη θεματολογία των σχολικών προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης», *1^ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Ισθμός Κορίνθου, 23-25 Σεπτεμβρίου, 2005*, σ. 426.

⁶⁶⁸ Α. Μάρας, «Οι απόψεις της ορθοδοξίας για το περιβάλλον ως πηγή έμπνευσης στη θεματολογία των σχολικών προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης», *όπ.π. σ. 425*.

⁶⁶⁹ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.23.

Στη Θεματική Ενότητα: «*Ο Χριστός σταυρώνεται*» προτείνεται δραστηριότητα με την οποία οι μαθητές καλούνται να παρουσιάσουν δελτίο καιρού κατά τη Σταύρωση. Επομένως, δύνανται ακόμη μία φορά να διαπιστώσουν την ενεργό συμμετοχή ολόκληρης της κτίσεως στο γεγονός της Σταύρωσης. Στη ΘΕ «*Χριστός Ανέστη: Ελπίδα για μια νέα ζωή*», στόχος είναι η σύνδεση του γεγονότος της Ανάστασης με την αναγέννηση του ανθρώπου και του φυσικού περιβάλλοντος. Προτείνεται ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα στην οποία οι μαθητές καλούνται να παρατηρήσουν την εικόνα της Ανάστασης.⁶⁷⁰

Στο πρώτο Θεματικό Πεδίο της Δ΄ τάξης Δημοτικού στη ΘΕ «*Εκκλησία και πρώτη ημέρα του σχολικού έτους*», στόχος των ΑΠΣ είναι οι μαθητές να διαπιστώσουν ότι το νερό είναι κύριο και αναπόσπαστο χαρακτηριστικό στοιχείο του αγιασμού που δηλώνει την παρουσία του Θεού. Οι δραστηριότητες που προτείνονται είναι κολλάζ με τα υλικά, τα οποία χρησιμοποιούνται από τον ιερέα στον Αγιασμό και οπτικοποίηση των υλικών του Αγιασμού.

Στο Θεματικό Πεδίο: «*Εκκλησία – Λατρεία – Αγία Γραφή*» στη Θεματική Ενότητα: «*Η σημασία των ιερών εικόνων*» εντοπίζεται δραστηριότητα από τα ΑΠΣ που προτείνουν να παρατηρήσουν οι μαθητές τη βυζαντινή εικόνα του Αγίου Μόδεστου, προστάτη των ζώων. Έχοντας ως αφορμή την εικόνα, οι μαθητές με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού μπορούν να αναστοχαστούν την αγάπη και τον σεβασμό που έδειχναν οι άγιοι σε όλη την κτίση και να κατανοήσουν ότι η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη χριστιανική ζωή.

Στη Θεματική Ενότητα: «*Ο ιερός ναός*» προσδοκάται η αναγνώριση βασικών σημείων αγιογραφικού διακόσμου των ναών των ορθοδόξων, καθώς και η καταγραφή συμβόλων όπως κεριά και θυμίαμα. Ως δραστηριότητα προτείνεται η αναζήτηση στην ψηφιακή πλατφόρμα των συμβολισμών εκείνων που αναφέρονται στη διακόσμηση των ναών. Οι μαθητές θα διαπιστώσουν ότι πολλά εκκλησιαστικά σύμβολα έχουν τη βάση τους στο φυσικό περιβάλλον.

Στο Θεματικό Πεδίο: «*Βασιλεία του Θεού*» στη Θεματική Ενότητα: «*Το Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας*» οι μαθητές σύμφωνα με τα ΑΠΣ θα πρέπει να μπορούν να αναγνωρίζουν τα σύμβολα λατρείας που χρησιμοποιούνται κατά τη Θεία Ευχαριστία. Επίσης, υπάρχει δραστηριότητα με τις λέξεις «άρτος» και «οίνος», στην

---

⁶⁷⁰ Όπ.π. σ.31.

οποία επιχειρείται να γίνει κατανοητό ότι στο Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας τα απαραίτητα στοιχεία που προσφέρονται ως δώρα είναι ο άρτος και ο οίνος, δύο επεξεργασμένα από τον άνθρωπο προϊόντα που προέρχονται από φυσικά υλικά που ο Θεός έχει προσφέρει στον κόσμο.

Στο Θεματικό Πεδίο: «Χριστιανική ζωή» η Θεματική Ενότητα: «*Η ευθύνη του ανθρώπου για το φυσικό περιβάλλον*» είναι αφιερωμένη ολόκληρη στο φυσικό περιβάλλον και προωθείται η περιβαλλοντική συνείδηση. Μέσα από τα προσδοκώμενα αποτελέσματα και τις δραστηριότητες παρουσιάζεται στους μαθητές η περιβαλλοντική ευθύνη και η οικολογική ευαισθησία που πρέπει να διέπει τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος είναι η αιτία της οικολογικής κρίσης, η οποία είναι έκφραση της κρίσης της υπόστασης του ανθρώπου, διότι η επισκόπιση του νου επιφέρει μεγάλες αρνητικές επιδράσεις στο φυσικό περιβάλλον.⁶⁷¹

Στην Ε΄ τάξη του Δημοτικού στο Θεματικό Πεδίο: «*Δημιουργία – Πτώση*» στη Θεματική Ενότητα: «*Οι έξι ημέρες της δημιουργίας*» με τις δραστηριότητες που υπάρχουν κατανοούν ότι το φυσικό περιβάλλον είναι δημιούργημα του Θεού και ως θείο δημιούργημα χρήζει σεβασμού.

Στη Θεματική Ενότητα: «*Ο άνθρωπος ως φύλακας της κτίσης*» ως συνέχεια της προηγούμενης Θεματικής Ενότητας, προσδοκάται η ενεργοποίηση των μαθητών πάνω στα περιβαλλοντικά θέματα και η ευαισθητοποίηση, αλλά και η ευθύνη που φέρουν για την προστασία του περιβάλλοντος.⁶⁷² Στον άνθρωπο δόθηκε από τον Θεό η εξουσία για τη φροντίδα της κτίσεως και όχι για την υποταγή της.⁶⁷³ Όλες οι προτεινόμενες δραστηριότητες της Θεματικής Ενότητας κινούνται στην κατεύθυνση της ευαισθητοποίησης και της προστασίας του περιβάλλοντος.

Στο Θεματικό Πεδίο: «*Ενανθρώπιση – Χριστός*» στη Θεματική Ενότητα: «*Ο Χριστός γεννιέται: Η ενανθρώπιση του Θεού*» δύναται ο εκπαιδευτικός να εξηγήσει τη συνεχή παρουσία του περιβάλλοντος και ολάκερης της κτίσης στη ζωή του Χριστού. Από την πρώτη ημέρα της επίγειας ζωής Του, η κτίση τον προσκυνούσε, αποδεικνύοντας και υπενθυμίζοντας κάθε στιγμή στο ανθρώπινο γένος τη θεϊκή φύση του Χριστού. Στην περιγραφή των γεγονότων της Γεννήσεως, που τα ΑΠΣ προσδοκούν

---

⁶⁷¹Σ. Μπαλατσούκα, *Οι Άγιοι και το Φυσικό Περιβάλλον*, ό.π. σ. 157.

⁶⁷² «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β΄6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.61.

⁶⁷³ Α. Κεσελόπουλος, *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον*, ό.π. σ. 51-52.

να μπορούν να αντιληφθούν οι μαθητές, αναπόσπαστο στοιχείο είναι και η παρουσία του φυσικού περιβάλλοντος (αστέρας, σπήλαιο, ζώα, ποιμένες).

Επίσης, στη Θεματική Ενότητα: «*Η Βάπτιση του Ιησού*» οι μαθητές αφηγούμενοι το γεγονός της Βαπτίσεως και της φανερώσεως της Αγίας Τριάδος, δεν γίνεται να παραλείψουν το φυσικό περιβάλλον, τον Ιορδάνη ποταμό που με τον τρόπο του έδειξε τη θεότητα του Χριστού, το περιστερί τη μορφή του οποίου έλαβε συμβολικά το Άγιο Πνεύμα για τη φανέρωση της Αγίας Τριάδος στο ανθρώπινο γένος.⁶⁷⁴ Σύμφωνα με τον Μέγα Βασίλειο, ολόκληρη η κτίση «*βοά τον εαυτής κτίστην και Κύριον*» Η κτίση επιβεβαιώνει την παρουσία του Θεού.⁶⁷⁵ Έτσι για ακόμη μία φορά οι μαθητές κατανοούν τη σημασία του φυσικού περιβάλλοντος στην ανθρώπινη ζωή.

Στη ΣΤ΄ τάξη του Δημοτικού, στη Θεματική Ενότητα: «*Ορθόδοξη χριστιανική τέχνη: Οι εικόνες, έκφραση της πίστης*» του Θεματικού Πεδίου: «*Εκκλησία – Λατρεία – Αγία Γραφή*»⁶⁷⁶ οι μαθητές θα διαπιστώσουν μέσα από τις δραστηριότητες ότι πολλά χριστιανικά σύμβολα προέρχονται από το περιβάλλον.

Στη Θεματική Ενότητα: «*Τα Μυστήρια της Ορθόδοξης Εκκλησίας: η είσοδος στη Βασιλεία του Θεού*», του Θεματικού Πεδίου: «*Βασιλεία του Θεού*», γίνεται σαφής και ξεκάθαρη αναφορά στα φυσικά στοιχεία, τα οποία η Εκκλησία χρησιμοποιεί ως απαραίτητα στοιχεία για την τέλεση των Μυστηρίων και οι μαθητές οφείλουν να τα γνωρίζουν.⁶⁷⁷ Οι δραστηριότητες (διαλόγου και αξιολόγησης) αναφέρονται στα στοιχεία που χρησιμοποιούνται στα Μυστήρια. Επομένως, ο εκπαιδευτικός μπορεί να εξηγήσει τη σημασία των φυσικών στοιχείων και κατά συνέπεια την ευαισθησία που οι άνθρωποι θα πρέπει να δείχνουν και με την οποία να αντιμετωπίζουν την κτίση.

---

⁶⁷⁴ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β΄ 6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.69.

⁶⁷⁵ Αγίου Βασιλείου, *Εις τήν αρχήν των Παροιμιών* 3, PG 31, 392B.

⁶⁷⁶ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β΄ 6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.88.

⁶⁷⁷ Οπ.π. σ.96.

6.4 Ζητήματα κοινωνικής αλλοτρίωσης και αποξένωσης

6.4.1 Αποξένωση – Αλλοτρίωση

Το Θεματικό Πεδίο: «*Ενανθρώπιση – Χριστός*» και συγκεκριμένα η Θεματική Ενότητα της Γ΄ τάξης Δημοτικού, «*Ο Χριστός διδάσκει τη συγχώρηση: Η παραβολή του σπλαχνικού πατέρα*» περιλαμβάνει δραστηριότητα προβληματισμού αναφορικά με τον άσωτο υιό. Ο εκπαιδευτικός λαμβάνοντας αφορμή από την παραβολή του Κυρίου δύναται να εξηγήσει την έννοια της αλλοτρίωσης των ανθρώπων και τις επιπτώσεις αυτής σε κοινωνικό και ψυχοσωματικό επίπεδο. Η αλλοτρίωση ταυτίζεται με την αυτό-αλλοτρίωση, δηλαδή είναι εκείνη η διαδικασία κατά την οποία επισυμβαίνει η αποξένωση μιας οντότητας, η αυτό-αποξένωση από τη φύση της, από το εγώ της, με τις ίδιες τις ενέργειες/δράσεις της.⁶⁷⁸ Επίσης στη θεματική ενότητα: «*Ο Μυστικός Δείπνος*» παρατίθεται δραστηριότητα από τα ΑΠΣ, η οποία αναφέρει τη φράση *Αυπήθηκα για...* την οποία οι μαθητές καλούνται να την συμπληρώσουν. Η φράση αυτή είναι αφορμή για συζήτηση του θέματος της αλλοτρίωσης που το χρήμα επιφέρει στον άνθρωπο.

Στη Δ΄ Δημοτικού στο Θεματικό Πεδίο: «*Βασιλεία του Θεού*», στη Θεματική Ενότητα: «*Όλα αρχίζουν από την αγάπη στον καινούριο κόσμο της Βασιλείας του Θεού*», ως Προσδοκώμενο Μαθησιακό Αποτέλεσμα, επιδιώκεται οι μαθητές να κατανοήσουν ότι τόσο ο ίδιος ο άνθρωπος, όσο και ο τρόπος ζωής του με τους συνανθρώπους του, μπορεί να αλλάξει ριζικά με τη χριστιανική αγάπη.⁶⁷⁹ Οι δραστηριότητες που προτείνονται έχουν ως θέμα την αγάπη που πρέπει να έχουν οι άνθρωποι και να την εκδηλώνουν εμπράκτως στους συνανθρώπους τους.

Στην Ε΄ τάξη του Δημοτικού, στο Θεματικό Πεδίο: «*Δημιουργία – Πτώση*» και συγκεκριμένα στη Θεματική Ενότητα: «*Η παρακοή του ανθρώπου – Ο χαμένος Παράδεισος*» προσδοκάται από τους μαθητές να συλλογίζονται τις αιτίες που οι Πρωτόπλαστοι παράκουσαν και οδηγήθηκαν εκτός του Παραδείσου. Επίσης, να μπορούν να βρίσκουν τα αρνητικά αποτελέσματα της παρακοής από το βιβλικό κείμενο. Οι εκπαιδευτικοί με την υποστήριξη των δραστηριοτήτων που προτείνονται μπορούν να εστιάσουν στην αλλοτρίωση που υπέστησαν οι Πρωτόπλαστοι. Το

⁶⁷⁸Γκ. Πέτροβιτς, Β., Χόφμαν, Τ., Αντόρνο, *Αλλοτρίωση*, Εκδ. Επίκουρος, Αθήνα 1973.

⁶⁷⁹ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β΄6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.53.

προπατορικό αμάρτημα, ως αλλοτρίωση και απομάκρυνση του ανθρώπου από την θεοκοσμική κοινωνία με τον Θεό έγινε η αιτία της πραγματικής αλλοτρίωσης και αλλοίωσης της ψυχικής και σωματικής ύπαρξης του ανθρώπου.⁶⁸⁰

Στο Θεματικό Πεδίο: «*Ενανθρώπιση – Χριστός*», στη Θεματική Ενότητα: «*Αφήστε τα παιδιά να έρθουν κοντά μου*» υπάρχει η παραβολή του άφρονος πλουσίου από την οποία οι μαθητές προσδοκείται να κατανοήσουν ότι ένα μειονέκτημα που αλλοτριώνει τον άνθρωπο είναι η πλεονεξία.⁶⁸¹ Ο πλούτος και η πλεονεξία είναι πηγές αλλοτρίωσης του ανθρώπου. Σύμφωνα με τον Χέγκελ, ο κόσμος των πραγμάτων, ο οποίος είναι απόρροια της εργασίας του ανθρώπου, τον έχει υποδουλώσει και τον έχει καταστήσει δέσμιος ανεξέλεγκτων δυνάμεων και νόμων που δεν αναγνωρίζονται ως δικοί του.⁶⁸² Η προτεινόμενη δραστηριότητα για διάλογο έχει θέμα την παραβολή του άφρονος πλούσιου. Το ίδιο θέμα έχει και η δραστηριότητα αναστοχασμού μέσα από την τέχνη.

Στη ΣΤ΄ τάξη του Δημοτικού, τα ΑΠΣ στη Θεματική Ενότητα: «*Μετανιώνω και συγχωρώ*», του Θεματικού Πεδίου: «*Χριστιανική ζωή*», προτείνουν ως θέμα τη μετάνοια και τη συγχώρεση.⁶⁸³ Υπάρχουν στην ενότητα προτεινόμενες δραστηριότητες ενσυναίσθησης, οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τον εκπαιδευτικό, ώστε να δώσει στους μαθητές να κατανοήσουν ότι ο άνθρωπος μπορεί να αλλοτριωθεί, ενώ, με την ειλικρινή μετάνοια και τη συγχώρεση μπορεί να σωθεί.

Η αμαρτία μπορεί να αντιμετωπιστεί μονάχα ως αλλοτρίωση και ασθένεια. Επομένως, καμία ενοχή δεν μπορεί να νοηθεί ενοχή ως νομική συνέπεια. Η ενοχή του ανθρώπου είναι η έλλειψη ενδιαφέροντος, μετάνοιας και άρνησης αποδοχής της θείας ζωοποίησης.⁶⁸⁴ Μια τέτοια δραστηριότητα είναι η προτεινόμενη ομαδοσυνεργατική κατά την οποία οι μαθητές καλούνται να σκεφτούν και να συζητήσουν τις δύο περιπτώσεις ανθρώπων του άμεσου περιβάλλοντος του Χριστού, που ενώ αλλοτριώθηκαν (ο ένας με την άρνησή του και ο άλλος με την προδοσία) σώθηκε εκείνος που μετανόησε και ζήτησε συγχώρεση από τον Χριστό και μπόρεσε να

---

⁶⁸⁰Επισκόπου Αχελώου Ευθυμίου, Η Πτώση των Πρωτοπλάστων (απόσπασμα από το Βιβλίο: «Αθώος» έκδ. Αποστολική Διακονία. http://stratisandriotis.blogspot.com/2011/03/blog-post_2964.html (2/11/21)

⁶⁸¹ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β΄6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.72.

⁶⁸²Χ., Μαρκούζε, *Λόγος και Επανάσταση*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, 1999.

⁶⁸³ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β΄6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.100.

⁶⁸⁴Ν. Ματσούκας, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β΄*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 1985, σ. 52.

αποδειξεί εμπρακτα τη μεταμέλειά του. Επίσης, τρανό παράδειγμα μεταμέλειας, το οποίο παρουσιάζεται στη δραστηριότητα διαλόγου, είναι η μεταστροφή του Ζακχαίου του αρχιτελώνη, ο οποίος στη θέαση του Ιησού πέρασε από την αλλοτρίωση στη σωτηρία. Στη δραστηριότητα αντίχρεωση προτείνεται το θέμα του ασώτου υιού, ο οποίος αλλοτριώθηκε και βίωσε τις συνέπειες σε ψυχοσωματικό και κοινωνικό επίπεδο. Στο τέλος, όμως, μετανόησε και επέστρεψε στον πατέρα του ζητώντας τη συγχώρεση.

Στη Θεματική Ενότητα: «*Εμείς και οι άλλοι*» προσδοκάται η περιγραφή από τους μαθητές, της στάσεως του Χριστού απέναντι στους ανθρώπους εκείνους που είχαν απορριφθεί από την κοινωνία, εκείνους δηλαδή που βίωναν την αποξένωση.⁶⁸⁵ Η ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα λειτουργεί υποστηρικτικά, διότι οι μαθητές καλούνται να διαβάσουν βιβλικά αποσπάσματα και να διατυπώσουν εγγράφως τις σκέψεις τους.

6.5 Κριτική αποτίμηση των ΑΠΣ του 2021

Σύμφωνα με τις αποφάσεις του ΣτΕ, το ΜτΘ θα πρέπει να αναφέρεται με σαφή και ξεκάθαρο τρόπο στα δόγματα, τις αξίες και την παράδοση της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, δίχως την ύπαρξη οποιασδήποτε αμφιβολίας περί των στοιχείων στα οποία θεμελιώνεται η ορθόδοξη πίστη του Χριστιανισμού και χωρίς να συγχέεται με τη διδασκαλία άλλων θρησκειών και δοξασιών. Ακόμη, επισημαίνεται ότι είναι απαράδεκτη η αμφισβήτηση των δογμάτων της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, καθότι αυτή αποτελεί αντισυνταγματική εμπλοκή του θεσμού του κράτους στη θρησκευτική ελευθερία των γονέων και των μαθητών. Μονάχα όταν έχουν πραγματοποιηθεί όλα τα παραπάνω, δύναται να υπάρξει η πλουραλιστική παροχή γνώσεων σχετικά με άλλα θρησκευόμενα και δόγματα.⁶⁸⁶

Εντούτοις, αποτελεί υψίστης σημασίας, το Μάθημα των Θρησκευτικών, στο δημόσιο σχολείο να είναι υποχρεωτικό, να εστιάζει στην παρουσίαση των αρχών της

---

⁶⁸⁵ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21), σ.101.

⁶⁸⁶ΙΕΠ, Εισήγηση επιστημονικής επιτροπής για τα θρησκευτικά. http://iep.edu.gr/images/IEP/GENERAL/Deltia_Typou/2020/2020-07-30-praksi-37-ds-IEP.pdf (15/1/22)

Ορθόδοξης χριστιανικής πίστης και παράδοσης και να απευθύνεται σε όλους τους μαθητές. Έχει την υποχρέωση να τηρεί ουδέτερη στάση απέναντι στις άλλες θρησκείες και να διαμορφώνει εκείνες τις προϋποθέσεις στο πλαίσιο των οποίων οι μαθητές θα μπορούν να αναπτύσσουν την προσωπικότητά τους με ελεύθερο τρόπο και να επιλέγουν κριτικά τη σχέση που θα έχουν με το θείο. Άλλωστε, σύμφωνα με τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ (Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), τα Προγράμματα Σπουδών της θρησκευτικής αγωγής δύνανται να περιέχουν πληροφορίες και στοιχεία που έχουν θρησκευολογικό χαρακτήρα, όμως η μεταλαμπάδευσή τους θα πρέπει να γίνεται με τρόπο αντικειμενικό, κριτικό, πλουραλιστικό και όχι να διέπεται από σκοποθεσία κατηχητικού χαρακτήρα.⁶⁸⁷

Παρακάτω, γίνεται αναφορά στον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται, αλλά και την έκταση που δίνεται σε κάθε κοινωνικό ζήτημα στα ΑΠΣ του 2021, τόσο μέσα από τις Θεματικές Ενότητες, όσο και μέσα από τις προτεινόμενες δραστηριότητες.

Αναφορικά με τη **θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα**, τα ΑΠΣ του 2021 για το ΜτΘ, θίγουν το ζήτημα σε τρεις τάξεις του Δημοτικού. Αναλυτικότερα στην Γ΄ τάξη σε μία Θεματική Ενότητα, στη Δ΄ τάξη σε τρεις Θεματικές Ενότητες και στη ΣΤ΄ τάξη σε τρεις Θεματικές Ενότητες. Οι δραστηριότητες που παρατίθενται είναι ομαδοσυνεργατικές, ιδεοθύελλας,⁶⁸⁸ διαλόγου, παιχνιδιού/δράσης⁶⁸⁹ και έντεχνου συλλογισμού.⁶⁹⁰ Αξίζει να σημειωθεί αναφορικά με τη θρησκευτική ετερότητα ότι τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα έχουν ως σημείο αναφοράς τη χριστιανική αγάπη και τον σεβασμό προς όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους. Πιο συγκεκριμένα, στα προσδοκώμενα αποτελέσματα των ΑΠΣ, η θρησκευτική ετερότητα προσεγγίζεται υπό το πρίσμα της χριστιανικής αγάπης και του σεβασμού που πρέπει να δείχνει ο χριστιανός προς όλους τους ανθρώπους. Σύμφωνα με τον Άγιο Νεκτάριο, η αγάπη δεν θα πρέπει να θυσιάζεται για χάρη οποιασδήποτε δογματικής διαφοράς. Η χριστιανική αγάπη είναι αναλλοίωτη, ενώ ούτε η πίστη των ετεροδόξων μπορεί να αλλοιώσει το

---

⁶⁸⁷ Ν. Ε. Αγγελάκη, «Νομικός Σχολιασμός των Αποφάσεων Ολ. ΣτΕ 660/2018 & Ολ. ΣτΕ 926/2018 και του πλαισίου που θέτουν για το Μάθημα των Θρησκευτικών, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών», στα *Πρακτικά του 2^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, Τόμος 2, σ. 51-54.

⁶⁸⁸ Παράδειγμα δραστηριότητας αποτελεί η ιδεοθύελλα αναφορικά με τον συνάνθρωπο (ΣΤ΄ τάξη, ΘΕ: Εμείς και οι άλλοι) στη σ. 101.

⁶⁸⁹ Ως δραστηριότητα παιχνιδιού νοείται και ο ρόλος στον τοίχο που προτείνεται το ΑΠΣ για τη Δ΄ τάξη στη σ. 34, με θέμα το κήρυγμα του Αποστόλου Πέτρου στο πλήθος, ύστερα από την επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος.

⁶⁹⁰ Παράδειγμα έντεχνου συλλογισμού αποτελεί η δραστηριότητα που προτείνεται για τη Γ΄ τάξη στην οποία οι μαθητές θα πρέπει παρατηρώντας έναν ζωγραφικό πίνακα με θέμα τον καλό Σαμαρείτη, να συλλογιστούν.

συναίσθημα και την έκφραση της αγάπης προς αυτούς. Επίσης, χαρακτηριστικά αναφέρει πως εκείνος ο επίσκοπος που δεν αγαπά τους ετεροδόξους και δεν εργάζεται και γι' αυτούς, κινείται από ψεύτικο ζήλο και στερείται αγάπης. Διότι εκεί που υπάρχει η αγάπη, υπάρχει και η αλήθεια και το φως.⁶⁹¹

Οι μαθητές με τα ΑΠΣ του 2021, προσδοκείται να αναπτύξουν στάση ζωής απέναντι στον «έτερο» ως θρησκευτικά εγγράμματες προσωπικότητες, ενώ καλλιεργείται η ηθική και κοινωνική τους ευαισθησία⁶⁹² υπό το πρίσμα της ορθόδοξης χριστιανικής παραδόσεως. Η υλοποίηση της αντιλήψεως του ΜτΘ για τον «έτερο» άνθρωπο γίνεται τόσο μέσα από τη στοχοθεσία των ΑΠΣ, όσο και από τις προτεινόμενες δραστηριότητες, οι οποίες υποστηρίζουν τη μαθησιακή διαδικασία. Σπουδαίο ρόλο διαδραματίζει η θρησκευτική αγωγή, ώστε να γίνει κατανοητή και διαχειρίσιμη η θρησκευτική ετερότητα εντός της κοινωνίας με σκοπό να ενδυναμωθεί η κοινωνική συνοχή.⁶⁹³

Αναφορικά με το ζήτημα του *θρησκευτικού πλουραλισμού*, στα ΑΠΣ του 2021 παρατίθεται μια Θεματική Ενότητα στην οποία γίνεται νύξη για το ζήτημα του Σχίσματος της Ανατολικής Εκκλησίας με τη Δυτική. Ωστόσο, σημειώνεται ότι σε καμία άλλη τάξη, δε θίγεται το ζήτημα του θρησκευτικού πλουραλισμού. Οι δραστηριότητες αναφέρονται αφενός στα γεγονότα που οδήγησαν στο Σχίσμα, αφετέρου στον διάλογο των Εκκλησιών και άπτονται της ομαδοσυνεργασίας, του διαλόγου και της επίλυσης προβλήματος. Το πλαίσιο του συστήματος εκπαίδευσης προσφέρει το ασφαλέστερο περιβάλλον, ώστε να αναπτύσσεται ο διάλογος, η επικοινωνία και η ανάπτυξη δεσμών ανεξαρτήτως πολιτισμικών καταβολών των μαθητών.⁶⁹⁴

Το κοινωνικό ζήτημα των *ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, θίγεται άμεσα στη Δ' τάξη, στην Ε' και στην ΣΤ' τάξη του Δημοτικού και προσεγγίζεται σε περισσότερες της μιας ΘΕ. Επίσης, τα ΑΠΣ σε πολλές Θεματικές Ενότητες δίνουν αφορμή στον

---

⁶⁹¹ Αγ. Νεκταρίου Κεφαλά, Μητροπολίτου Πενταπόλεως, *Μάθημα Ποιμαντικής*, εκδ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη, 1974, σ. 192.

⁶⁹²ΙΕΠ, Εισήγηση επιστημονικής επιτροπής για τα θρησκευτικά. http://iep.edu.gr/images/IEP/GENERAL/Deltia_Typou/2020/2020-07-30-praksi-37-ds-IEP.pdf (15/1/22)

⁶⁹³Σ. Λυτσιούση, Κ. Τσιούμης, «Πρακτικές διαχείρισης θρησκευτικής ετερότητας και η σχέση τους με την εκπαίδευση για την ιδιότητα του πολίτη, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών Τομ. 3», *Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων: Θρησκευτική Εκπαίδευση: εκπαίδευση για το μέλλον*, σ. 316-326.

⁶⁹⁴ Η. Leganger-Krogstad, «Dialogue among young citizens in a pluralistic religious education classroom». In: Jackson, R. (Ed.), *International Perspectives on Citizenship, Education and Religious Diversity*, Routledge Falmer, London and New York, 2003, pp.150-169.

εκπαιδευτικό για ανάπτυξη του ζητήματος μέσω δραστηριοτήτων που περιέχονται.⁶⁹⁵ Το σχολείο αποτελεί τον κυριότερο φορέα ανθρωπισμού, που προωθεί τον σεβασμό σε κάθε άνθρωπο με αξιοπρέπεια και ισονομία. Για να μπορέσουν όμως οι μαθητές να επιδεικνύουν σεβασμό απέναντι στους συνανθρώπους τους θα πρέπει πρωτίστως να αποκτήσουν αυτοσεβασμό, η εδραίωση του οποίου είναι εφικτή μονάχα σε μια τάξη που διέπεται από δημοκρατικές αρχές και στην οποία τα δικαιώματα των μαθητών λογίζονται με απόλυτη ισοτιμία.⁶⁹⁶ Η εκπαίδευση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα δε συνιστά θεραπεία για την αντιμετώπιση των δεινών των ανθρώπων, αλλά προσφέρει τα μέσα για να επιλυθούν οι συγκρούσεις, να υποστηριχθεί η ειρήνη μεταξύ των ανθρώπων και των εθνών. Στόχος της είναι να αποκτήσουν οι μαθητές νέους τρόπους θεώρησης, σκέψης και δράσης σύμφωνα με την ειρήνη και τη δικαιοσύνη.⁶⁹⁷ Το εκπαιδευτικό σύστημα είναι εκείνο που διαμορφώνει τις κατάλληλες προϋποθέσεις, ώστε να αναπτυχθεί ο χαρακτήρας των μαθητών. Τα Προγράμματα Σπουδών θέλοντας να ακολουθήσουν αυτή την πορεία, δομούνται με τέτοιο τρόπο για τη δημιουργία ενός πλαισίου που οι μαθητές θα αναπτύσσονται ηθικά, θα προάγεται ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα καθώς και θα προλαμβάνεται η βία.⁶⁹⁸

Αξίζει να σημειωθεί ότι το κοινωνικό ζήτημα της *μετανάστευσης* θίγεται μόνο σε μία Θεματική Ενότητα και μόνο στη ΣΤ΄ Δημοτικού. Επιπλέον, τα προσδοκώμενα αποτελέσματα δεν αναφέρονται άμεσα στο κοινωνικό αυτό ζήτημα παρά μόνο αναφέρονται στην αδελφοσύνη και την ισότητα που ο Χριστιανισμός διδάσκει. Το ζήτημα δύναται να αναπτυχθεί από τη δραστηριότητα που λειτουργεί ως αφορμή για τον εκπαιδευτικό και είναι δραστηριότητα διαλόγου με θέμα τη φοίτηση στο σχολείο ενός παιδιού που έχει βιώσει την προσφυγιά. Οι εκπαιδευτικές πρακτικές, όπως εκείνες της ομαδοσυνεργασίας και του διαλόγου, προετοιμάζουν τα παιδιά, ώστε στο μέλλον να μετέχουν ως πολίτες στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες, αναλαμβάνοντας δράση και

---

⁶⁹⁵ Παράδειγμα αποτελούν οι θεματικές ενότητες: στη Δ΄ «*Η τόλμη και η πίστη των χριστιανών μπροστά στα εμπόδια και τις δυσκολίες*» σ.38, «*Ένα νέο ξεκίνημα για την Εκκλησία: το έργο των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης*» σ.39, στην Ε΄ τάξη η ΘΕ: «*Αφήστε τα παιδιά να έρθουν κοντά μου*» σ. 71.

⁶⁹⁶ D. Schmidt-Sinns, «How can we teach Human Rights?» *International Journal of Political Education*, 3, (1980), pp. 177-185.

⁶⁹⁷ Α. Κ., Φραντζή, «Ανθρώπινα δικαιώματα και εκπαίδευση», *Επιστημονικό βήμα*, 5 (2006), σ. 27-35.

⁶⁹⁸ Ξ. Αλμπανάκη, «Τα Προγράμματα Σπουδών των Θρησκευτικών ως εργαλείο προαγωγής σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο σύγχρονο σχολείο: Το παράδειγμα του Φακέλου Μαθητή της Α΄ Λυκείου», Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών Τομ. 3», στα *Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων: Θρησκευτική Εκπαίδευση: εκπαίδευση για το μέλλον*, σ. 15 (15-25).

συμμετοχή στα κοινά υπό το πρίσμα της άμβλυνσης των διαφορών με στόχο πάντοτε τη δημοκρατία.⁶⁹⁹

Η φτώχεια ως κοινωνικό ζήτημα προσεγγίζεται στη Δ', στην Ε' και στην ΣΤ' τάξη του Δημοτικού. Στις τρεις αυτές τάξεις, στις Θεματικές Ενότητες, θίγεται η φτώχεια ως κοινωνικό ζήτημα τόσο στα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, όσο και στις προτεινόμενες δραστηριότητες. Σημειώνεται ότι το ζήτημα υπάρχει σε περισσότερες των δύο ΘΕ σε κάθε τάξη. Η προσέγγιση κατά κύριο λόγο γίνεται μέσω της ανάδειξης της ύψιστης και θεάρεστης πράξης της φιλανθρωπίας, καθώς επίσης και της έμπρακτης χριστιανικής αλληλεγγύης. Και στην Παλαιά, αλλά και στην Καινή Διαθήκη, εντοπίζονται αναφορές στον Θεό ως φιλόνητο. Ο Θεός είναι φιλόνητο, διότι είναι Αγάπη και αγαπά τόσο πολύ τον άνθρωπο, ώστε έστειλε τον Υιό Του να σώσει τον άνθρωπο που υπέπεσε στην αμαρτία και που απομακρύνθηκε από τον Θεό. Η προσφορά προς τον συνάνθρωπο, ανεξάρτητα από τη θρησκευτική, φυλετική ή εθνική του προέλευση αποτελεί προσφορά στον ίδιο τον Χριστό. Η έννοια της φιλανθρωπίας, συνοψίζεται στις εκδηλώσεις και τις ενέργειες εκείνες με τις οποίες γίνεται η πρόληψη και η θεραπεία της ατομικής ή ομαδικής, υλικής ή ηθικής πνευματικής εξαθλίωσης.⁷⁰⁰ Ο δρόμος για μια καλύτερη κοινωνία περνά μέσα από την αναγνώριση των διαδικασιών και των δράσεων, οι οποίες ευθύνονται για το φαινόμενο των ανισοτήτων και σε αυτό σπουδαίο ρόλο μπορούν να διαδραματίσουν τόσο η εκπαίδευση, όσο και οι εκπαιδευτικοί.⁷⁰¹

Αναφορικά με τα ζητήματα **της κοινωνικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής ανισότητας**, τα ΑΠΣ του 2021 παρέχουν αφορμήσεις για τον εκπαιδευτικό τόσο με τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, όσο και με δραστηριότητες, σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού. Συγκεκριμένα, στη Γ' τάξη εμφανίζεται σε έξι ΘΕ, στη Δ' τάξη επίσης σε έξι ΘΕ, στην Ε' τάξη σε πέντε ΘΕ, και στην ΣΤ' τάξη σε έξι. Παρατηρείται ότι τα ΑΠΣ του 2021 τονίζουν τα τρέχοντα κοινωνικά ζητήματα και δίνουν ευρύ χώρο ανάπτυξης των διαφόρων θεμάτων σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού, επιδιώκοντας τη δημιουργία ευαισθητοποιημένων πολιτών. Πώς, άλλωστε, δύναται να εκλείπει το ζήτημα της

---

⁶⁹⁹ Σ. Αυτισιούση, Κ. Τσιούμης, «Πρακτικές διαχείρισης θρησκευτικής ετερότητας και η σχέση τους με την εκπαίδευση για την ιδιότητα του πολίτη, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών Τομ. 3», όπ.π. 4

⁷⁰⁰ Αρχιμανδρίτης Αγαθάγγελος Χαραμαντίδης, *Η μαρτυρία της αγάπης: Το φιλόνητο και κοινωνικό έργο της Εκκλησίας της Ελλάδος*, εκδ. Κλάδος Εκδόσεων Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2001, σ. 19-23.

⁷⁰¹ Δ. Ζάχος, Κοινωνική δικαιοσύνη στην εκπαίδευση: ορισμένες κριτικές παρατηρήσεις. Πρακτικά 8ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε, Θεσσαλονίκη, 2019, σ. 546-554.

κοινωνικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής ανισότητας από τα Προγράμματα Σπουδών των Θρησκευτικών, αφού ο Ήλιος της Δικαιοσύνης ήλθε στον κόσμο να αμβλύνει την κοινωνική ανισότητα που υπήρχε στο ανθρώπινο γένος, ο Οποίος ευφραίνει τους ανθρώπους που αγαπούν την αλήθεια και αυτούς που εργάζονται τη δικαιοσύνη.⁷⁰² Από τις Θεματικές Ενότητες που παραθέτουν τα ΑΠΣ για κάθε τάξη, υπάρχουν ΘΕ που τα εν λόγω ζητήματα περιλαμβάνονται στα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα και υπάρχουν ΘΕ στις οποίες, θίγονται μόνο μέσω των προτεινόμενων δραστηριοτήτων,⁷⁰³ από τις οποίες ο εκπαιδευτικός λαμβάνει αφορμή, ώστε να αναπτύξει και να καλλιεργήσει στους μαθητές το αίσθημα της αγάπης και του σεβασμού προς όλους. Οι προτεινόμενες από τα ΑΠΣ τεχνικές μάθησης προσφέρουν ένα ασφαλές μαθησιακό περιβάλλον στο οποίο οι μαθητές δύνανται να εκφράζονται και να κινούνται χωρίς να υπάρχει περιορισμός. Επίσης, σπουδαίο ρόλο έχει και η επιλογή των μεθόδων διδασκαλίας από μέρος του εκπαιδευτικού ανά Θεματική Ενότητα.⁷⁰⁴

Στα ΑΠΣ του 2021, προωθείται ο σεβασμός *στο περιβάλλον* σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού και θίγεται σε περισσότερες των δύο ΘΕ σε κάθε τάξη. Τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών προτείνουν μεγάλο αριθμό δραστηριοτήτων με τις οποίες οι εκπαιδευτικοί θα μπορέσουν να επιτύχουν τον στόχο της ευαισθητοποίησης και της καλλιέργειας της περιβαλλοντικής συνείδησης στους μαθητές. Στοχεύουν στην καλλιέργεια της υπευθυνότητας και στην ανάπτυξη στάσεων και αξιών των μαθητών με τις οποίες θα μπορέσουν να δημιουργήσουν μια κοινωνία δικαίου που πέραν όλων

---

⁷⁰² Σύμφωνα με τον Άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά, στην ομιλία του, εις την Θεϊαν Μεταμόρφωσιν: *Ἐπειδή, λοιπόν, εἶναι δικαιοσύνης καὶ ἀλήθειας ἡλιος, δὲν ἀνέχεται νὰ φέγγει καὶ νὰ γνωρίζεται ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ μετέρχονται τὸ ψεῦδος ἢ ὑψώνουν τὴν ἀδικία μὲ λόγια ἢ τὴν ἐπιδεικνύουν μὲ ἔργα. Ἀλλὰ ἐμφανίζεται καὶ γίνεται πιστευτὸς ἀπὸ τοὺς ἐργάτες τῆς δικαιοσύνης καὶ τοὺς ἐραστὲς τῆς ἀλήθειας καὶ αὐτοὺς εὐφραίνει μὲ τὶς λάμπεις Του.* (νεοελληνική απόδοση)

⁷⁰³ Παραδείγματα Θεματικῶν ενοτήτων που το ΑΠΣ παρέχει αφορμηση στον εκπαιδευτικό, μέσω δραστηριοτήτων είναι: για τη Γ΄ τάξη η ΘΕ «Ο Θεός δίνει στον Μωυσή τις Δέκα Εντολές», στη σ. 18. Για τη Δ΄ τάξη του Δημοτικού, η ΘΕ: «Η τόλμη και η πίστη των χριστιανῶν μπροστά στα εμπόδια και τις δυσκολίες» σ. 38, για την Ε΄ τάξη υπάρχει η ΘΕ: «Η δημιουργία του ανθρώπου» στη σ. 60, επίσης η ΘΕ: «Η Σταύρωση του Χριστού». Τέλος για τη ΣΤ΄ Δημοτικού η ΘΕ: «Οι διωγμοί και οι μάρτυρες» στη σ. 79, επίσης η ΘΕ: «Μετανιώνω και συγχωρώ». Στις παραπάνω ΘΕ, το ΑΠΣ δίνει τη δυνατότητα στον εκπαιδευτικό να αναπτύξει τα κοινωνικά ζητήματα της κοινωνικής δικαιοσύνης και κοινωνικής ανισότητας μέσα από προτεινόμενες δραστηριότητες.

⁷⁰⁴ Γ. Κατσάνης, Ξ. Αλμπανάκη, «Βιομαθητική πρακτική: υλοποίηση διαθεματικών συνδιδασκαλιών για την πρόληψη της σχολικής βίας» στο *1ο Πανελλήνιο Συνέδριο, Σχολική Βία και Εκφοβισμός*, Θεσσαλονίκη 8-10 Απριλίου 2016, σ. 162-168.

των άλλων, θα προνοεί και θα επιμελείται την προστασία του περιβάλλοντος, διότι θα έχει αναπτυχθεί η οικολογική συνείδηση.⁷⁰⁵

Τα ΑΠΣ δίνουν αφορμή στον εκπαιδευτικό να προσεγγίσει το ζήτημα της *αλλοτρίωσης* του ανθρώπου και της *αποξένωσης* (κοινωνικής) αφενός μέσω της θεματολογίας των θεματικών ενοτήτων, αφετέρου από τα προτεινόμενα προσδοκώμενα αποτελέσματα, αλλά και από τις προτεινόμενες δραστηριότητες. Σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού, ο εκπαιδευτικός, μπορεί να λάβει αφορμή από τα ΑΠΣ και να αναπτύξει το εν λόγω κοινωνικό ζήτημα, το οποίο υπάρχει είτε έμμεσα, είτε άμεσα σε περισσότερες της μίας ΘΕ σε κάθε τάξη. Κυρίαρχη θεματολογία των Θεματικών Ενοτήτων που άπτονται του ζητήματος της αλλοτρίωσης είναι η αμαρτία, η οποία λογίζεται ως αλλοτρίωση του ανθρώπου από τον Θεό.⁷⁰⁶

---

⁷⁰⁵ Π. Στράντζαλης, «Το ΜτΘ και η συμβολή του στην Εκπαίδευση για την Αειφορία: Η περίπτωση των νέων ΠΣ στο Λύκειο. Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών», *Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων: Θρησκευτική Εκπαίδευση: εκπαίδευση για το μέλλον. Τομ. 3*, σ.559.

⁷⁰⁶ Αγίου Βασιλείου Καισάρειας, ΟΜΙΛΙΑ ΟΤΙ ΟΥΚ ΕΣΤΙΝ ΑΙΤΙΟΣ ΤΩΝ ΚΑΚΩΝ Ο ΘΕΟΣ ... τοῦτό ἐστι τὸ κακὸν, ἢ τοῦ Θεοῦ ἀλλοτρίωσις (PG 31).

ΜΕΡΟΣ Ε΄

Κεφάλαιο 7^ο

7.1 Σύγκριση Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών του 2003, του 2017 και του 2021

Η διεθνοποίηση του πολιτισμού και η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας συνετέλεσαν στη δημιουργία ενός κοινωνικού περιβάλλοντος που βρίθει ποικίλων πολιτισμικών, κοινωνικών, οικονομικών χαρακτηριστικών. Γι' αυτό, υπήρξε επιτακτική ανάγκη να υιοθετηθούν πρότυπα συμπεριφοράς, τα οποία χαρακτηρίζονται από σεβασμό στις πανανθρώπινες, ηθικές και πνευματικές αξίες.⁷⁰⁷ Στις αρχές λοιπόν του 21^{ου} αιώνα, στον χώρο της Ευρώπης, δημιουργήθηκε η ανάγκη για διαπολιτισμική και διαθρησκευτική προσέγγιση της εκπαίδευσης, το δικαίωμα του ανθρώπου και δη του παιδιού για τη θρησκεία μέσα από τις αξίες και τις αρχές της κοινωνικής ισότητας, της δικαιοσύνης, της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η θρησκευτική αγωγή στοχεύει πλέον στο να καταστήσει τους μαθητές ικανούς να διαχειρίζονται τον πλουραλισμό και τον διάλογο με τον «άλλον» και το διαφορετικό.⁷⁰⁸

Με τα ΑΠΣ-ΔΕΠΠΣ του 2003, επιχειρείται η μεταλαμπάδευση αξιόλογων γνώσεων στους μαθητές και μέσω της διαθεματικότητας προωθείται η σύνδεσή τους με τον καθημερινό βίο. Κύριος στόχος της εκπαιδευτικής διαδικασίας είναι η ολόπλευρη διαμόρφωση της προσωπικότητας των μαθητών και η επιτυχημένη ενσωμάτωσή και ένταξή τους μέσω της ανάπτυξης ψυχοσυναισθηματικών δεξιοτήτων και ικανοτήτων. Έτσι, οι μαθητές καθίστανται ικανοί να διαχειρίζονται επιτυχώς προβλήματα και να δρουν ως υπεύθυνοι πολίτες σε ένα κοινωνικό περιβάλλον, το οποίο συνεχώς μεταβάλλεται.⁷⁰⁹

Βασικοί άξονες της προσπάθειας αυτής είναι να καλλιεργηθούν οι δεξιότητες κάθε μαθητή και να αναδειχθούν τα ενδιαφέροντά του. Σε αυτή τη διαδικασία, σημαντικό στοιχείο είναι η προσαρμογή των ΑΠΣ, του διδακτικού υλικού και της μεθοδολογικής προσέγγισης. Ακόμη, σημαντικός άξονάς τους είναι να εξασφαλιστούν

⁷⁰⁷Κ. Δεληκωνσταντής, *Η παιδεία ως πολιτισμός του προσώπου*, εκδ. Έννοια, Αθήνα, 2009.

⁷⁰⁸Γ. Τασιόπουλος, *Η διδασκαλία των Θρησκευτικών στην ύστερη νεωτερικότητα. Παιδαγωγική, διαπολιτισμική και θεολογική προσέγγιση*, εκδ. Γόρδιος, Αθήνα, 2010.

⁷⁰⁹ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3734.

ίσες ευκαιρίες και δυνατότητες μάθησης για όλους τους μαθητές ανεξαιρέτως και να αμβλυνθούν οι κοινωνικές ανισότητες.⁷¹⁰

Βάση της θρησκευτικής αγωγής είναι η μελέτη του Χριστιανισμού ως βιβλική ιστορία, ως ορθόδοξη χριστιανική παράδοση, ως πορεία στην ιστορία και ως σύγχρονη παρουσία εντός του κόσμου. Υπάρχουν και κάποιες αναφορές και στοιχεία για τις άλλες Ομολογίες, όπως επίσης και για τον Ιουδαϊσμό και το Ισλάμ. Βασικός σκοπός της θρησκευτικής εκπαίδευσης είναι να διαμορφώσει ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες.

Στα ΑΠΣ-ΔΕΠΠΣ του 2003, η βασική σκοποθεσία του ΜτΘ χαρακτηρίζεται από εκσυγχρονισμό και επιχειρείται να απαλλαχτεί το μάθημα από τον χαρακτηρισμό του ως κατηχητικό.⁷¹¹ Πιο συγκεκριμένα, επιδιώκεται οι μαθητές να αποκτήσουν γνώσεις γύρω από την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση, να αναπτύξουν θρησκευτική συνείδηση, να επεξεργάζονται με κριτικό τρόπο τις θρησκευτικές παραδοχές, αξίες, στάσεις, να κατανοήσουν ότι υπάρχουν διαφορετικές εκφράσεις θρησκευτικότητας, να δείχνουν σεβασμό στη θρησκευτική ιδιαιτερότητα και να συνυπάρχουν με το διαφορετικό. Ακόμη, να είναι σε θέση να αντιμετωπίζουν κοινωνικά προβλήματα και μεγάλα σύγχρονα διλήμματα, να δουν τον Χριστιανισμό ως παράγοντα με τον οποίο θα βελτιώσουν τη ζωή τους και να αναπτύξουν πνεύμα αλληλεγγύης, ειρήνης, δικαιοσύνης, ισότητας. Επίσης, να ευαισθητοποιηθούν για τη σημασία της προστασίας του περιβάλλοντος, όπως για θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και διασφάλισης της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Το σχολείο θα πρέπει να είναι ο χώρος εκείνος στον οποίο θα εφαρμόζονται οι αρχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως ο σεβασμός στον άλλο, η ελευθερία σκέψης, έκφρασης και δράσης.⁷¹²

Τα μεταβατικά ΑΠΣ του 2017 σήμαναν πρόοδο, πρόσληψη και μια σοβαρή παιδαγωγική αντιμετώπιση των κοινωνικών ζητημάτων. Υπήρξε σημαντική εξελικτική πρόοδος και ισορροπημένη μετάβαση από την προηγούμενη γενιά Προγραμμάτων Σπουδών (2003) και διδακτικών εγχειριδίων (2006). Σε σχέση με τα προγενέστερα ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ 2003, δεν εντοπίζεται καμία αλλαγή στη σημασία και το βάρος που

---

⁷¹⁰ Οπ.π. σ.3735.

⁷¹¹ Στ. Γιαγκάζογλου, «Η φυσιολογία και ο χαρακτήρας του θρησκευτικού μαθήματος. Η θρησκευτική αγωγή στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες», στο συλλ. τόμο *Τα Θρησκευτικά ως μάθημα ταυτότητας και πολιτισμού*, Εισηγήσεις Σεμιναρίου, έκδ. Διακοινοβουλευτικής Συνέλευσης της Ορθοδοξίας –Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2005, σ. 126-144 και *Σύναξη* 93 (2005), σ. 39-52.

⁷¹² ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003, σ.3867-3871.

δίνεται και από τα δύο Προγράμματα Σπουδών στην Ορθόδοξη χριστιανική παράδοση. Στα ΠΣ του 2017, σε σύγκριση με τα παλαιά ΠΣ γίνεται προσέγγιση των θεμάτων προς διδασκαλία των Θρησκευτικών, με νέες παιδαγωγικές μεθόδους και ανασυντάσσονται για να ανταποκριθούν επαρκώς στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, στις επιθυμίες, στις ανάγκες των μαθητών. Τα ΠΣ του 2017 στα Θρησκευτικά πορεύονται πάνω στις ίδιες κατευθυντήριες αρχές τις οποίες όμως εμπλουτίζουν και αυξάνουν, θέτοντας νέες καινοτόμες κατευθύνσεις στη θρησκευτική αγωγή της χώρας μας.⁷¹³ Τόσο τα παλαιά προγράμματα σπουδών (2003), όσο και αυτά του 2017 δέχθηκαν επικρίσεις κυρίως για τη συμπερίληψη θρησκευσιολογικών αναφορών.⁷¹⁴

Κύρια επιδίωξη των ΑΠΣ του 2017 είναι να διευρυνθεί η θρησκευτική γνώση και να απαλλαχτεί από τη μονοφωνία, με στόχο το ΜτΘ να συνδράμει στην προώθηση του αλληλοσεβασμού, της αποδοχής, της ειρηνικής συνύπαρξης με τη θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα.⁷¹⁵ Ήδη από τις αρχές του 21^ο αιώνα, οι εξελίξεις στον διεθνή χώρο καθιστούν τη σημασία της θρησκευτικής αγωγής και εκπαίδευσης ως μια σπουδαία συνιστώσα για τη συνολική και ολόπλευρη μόρφωση των μαθητών.⁷¹⁶

Το Μάθημα των Θρησκευτικών εξετάζοντας τα κοινωνικά ζητήματα, όπως η ισότητα, η δικαιοσύνη, η ειρήνη, η κοινωνική συνοχή, η αλληλεγγύη, η φιλανθρωπία και παρουσιάζοντάς τα με απόλυτα οργανικό τρόπο με τη θρησκευτική ύλη, δίδει σημαντικές ευκαιρίες προκειμένου να εξεταστούν ζητήματα αποκλεισμού και προκαταλήψεων απέναντι στο θρησκευτικά διαφορετικό και παράλληλα να χρησιμοποιηθούν οι δυνατότητες εκείνες για την ειρηνική συμβίωση των πολιτών σε καταστάσεις ευημερίας και κοινωνικής δικαιοσύνης. Ο σεβασμός στη θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα, η ειρηνική συμβίωση, η ελευθερία, η ανεκτικότητα είναι

---

⁷¹³ Στ. Γιαγκάζογλου, «Δυνατότητες και προοπτικές των νέων Προγραμμάτων Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου», *Καιρός*, 166 (2016).

⁷¹⁴ Στ. Γιαγκάζογλου, «Πλουραλισμός ή ομολογιακή νοοτροπία στο μάθημα των θρησκευτικών; Η εφαρμογή των νέων Προγραμμάτων Σπουδών στα Θρησκευτικά και οι επικρίσεις εναντίον τους», στο *Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών, τόμος 1, στα Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, 2018, σ.1-7.

⁷¹⁵ Υπ.Π.Δ.Β.Μ.-Π.Ι. *Νέο Σχολείο. Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2011. Υπ' αριθ. 1749-1752/2019 αποφάσεις της Ολομέλειας του ΣτΕ. Υπ' Αριθ. 660/2018 απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ.

⁷¹⁶ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskoefitika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskoefitika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21047.

βιωματικές αρχές που χαρακτηρίζουν την ορθόδοξη παράδοση σε ολάκερο το διάβα της ιστορικής της πορείας.⁷¹⁷

Εν ολίγοις, τα μεταβατικά ΠΣ του 2017 προβάλλουν μια θρησκευτική αγωγή βασισμένη σε παιδαγωγικούς, ρεαλιστικούς στόχους μάθησης που ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες της κοινωνίας. Επίκεντρό της είναι η παράδοση της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης και διαφέρει σημαντικά από την κατήχηση, διατηρώντας τις απαραίτητες ισορροπίες ανάμεσα στο οικείο και το διαφορετικό. Δίδει τις κατάλληλες ευκαιρίες, προκειμένου οι μαθητές να αναπτύξουν ικανότητες, δεξιότητες, στάσεις και πεποιθήσεις που διέπουν τον θρησκευτικά εγγράμματο άνθρωπο αναπτύσσοντας την κοινωνική και ηθική του ευαισθησία. Βοηθά στη γνωριμία, στην κατανόηση, στον σεβασμό και στη καταλλαγή με ανθρώπους που είναι υποστηρικτές διαφορετικών απόψεων και αντιλήψεων. Συνδράμει με δημιουργικό τρόπο στη διαμόρφωση της προσωπικής ταυτότητας των μαθητών και στην πνευματική, ηθική, γνωστική ανάπτυξή τους. Επιχειρεί να εξοικειώσει τους μαθητές με το κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο διαβιούν και να ενταχθούν με ομαλό τρόπο σε αυτό εξαιρώντας την αξία της θρησκευτικής γνώσεως τους, ως μέσο ορθής σύλληψης της πραγματικότητας.⁷¹⁸ Καθιστά τους μαθητές ικανούς να κατανοούν κριτικά τα σημερινά προβλήματα των ανθρώπων και των κοινωνιών και τους τροφοδοτεί με όλα τα απαραίτητα μέσα, εργαλεία και γνώσεις για έναν πλήρη και παραγωγικό διάλογο μαζί τους. Ακόμη, λαμβάνει υπόψη την ηλικιακή ιδιαιτερότητα των μαθητών και προτείνει μια υγιή μετάβαση στον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζονται οι θεματικοί άξονες του ΜτΘ.⁷¹⁹

Βασική σκοποθεσία των ΑΠΣ του 2017 για τα Θρησκευτικά είναι να αναπτυχθεί η προσωπική ταυτότητα των μαθητών, να καλλιεργηθεί η κριτική και ερμηνευτική διάσταση της θρησκευτικότητας, να συμβάλλουν στην κοινωνικοποίησή τους, να λειτουργήσει η τάξη ως κοινότητα μάθησης και βίου. Μελετώντας τα ΑΠΣ του 2017 διαφαίνεται ότι η αλλαγή τους εντοπίζεται στη φιλοσοφική βάση και στην παιδαγωγική κατεύθυνση των ΠΣ που ασκεί σημαντική επίδραση και στη θρησκευτική και παιδαγωγική προσέγγιση τους και όχι τόσο σε επίπεδο περιεχομένου. Η

---

⁷¹⁷Στ. Γιαγκάζογλου, «Πλουραλισμός ή ομολογιακή νοοτροπία στο μάθημα των Θρησκευτικών; Η εφαρμογή των νέων Προγραμμάτων Σπουδών στα Θρησκευτικά και οι επικρίσεις εναντίον τους», όπ.π. σ.4.

⁷¹⁸Όπ.π. σ.6.

⁷¹⁹ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: [http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ.21049-21050.

καινοτομία, λοιπόν, των ΑΠΣ του 2017 βρίσκεται στο ότι σε αντίθεση με τα προγενέστερα Προγράμματα Σπουδών δε σχεδιάστηκαν με βάση το περιεχόμενο.⁷²⁰

Τα μεταβατικά Προγράμματα Σπουδών του 2017 χαρακτηρίζονται από ευελιξία που συνάδει με τις αρχές της σύγχρονης παιδαγωγικής. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι τα προτεινόμενα θέματα προς διδασκαλία που αναγράφονται στα ΠΣ είναι πολύ ευρύτερα των θεμάτων που θα εφαρμοστούν στην τάξη.⁷²¹ Από τους γενικούς και ειδικούς σκοπούς για κάθε τάξη, τα Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα των Θεματικών Ενότητων των ΑΠΣ του 2017, μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι τα εν λόγω ΠΣ έχουν αφήσει πίσω στη φιλοσοφία τους τον ιδεαλισμό και τον ρεαλισμό και έχουν υιοθετήσει τις προσεγγίσεις της μάθησης και της γνώσεως του κριτικού ρεαλισμού και του κονστρουκτιβισμού.⁷²²

Ακόμη, τα μεταβατικά ΠΣ του 2017, καταστρατηγούν τη στείρα απομνημόνευση και τη μετωπική δασκαλοκεντρική μέθοδο διδασκαλίας και εισάγουν νέες μεθόδους και τεχνικές, οι οποίες προωθούν την αυτενέργεια των μαθητών και βρίσκονται σε απόλυτη συμφωνία με τις ανάγκες, τα ενδιαφέροντα και τις πολιτισμικές, κοινωνικές, θρησκευτικές ιδιαιτερότητες του κάθε μαθητή ξεχωριστά. Η αντικειμενική πραγματικότητα γνωστοποιείται σταδιακά μέσα από την αλληλεπίδραση θεωρίας και εμπειρίας.⁷²³ Τα συγκεκριμένα Προγράμματα Σπουδών θεωρούνται *Πρόγραμμα Διαδικασίας* και οι μαθητές αξιολογούνται όχι με βάση την επίδοσή τους, αλλά κατά πόσο έχουν αποκτήσει τη δυνατότητα να ερμηνεύουν και να κρίνουν τις γνώσεις που λαμβάνουν και να μην οδηγούνται σε μια στείρα εκμάθηση και αναπαραγωγή τους. Είναι Πρόγραμμα διαδικασίας που δίδει έμφαση στην πραγμάτωση της διδασκαλίας εντός ενός πλαισίου που στηρίζεται στη χρήση ομαδοσυνεργατικών δραστηριοτήτων και μεθόδων διαλογικού χαρακτήρα.⁷²⁴

Αναφορικά με τα ισχύοντα **Προγράμματα Σπουδών του 2021**, παρατηρείται πως η βασική στοχοθεσία για όλες τις τάξεις εστιάζει στην ανάπτυξη της ορθόδοξης

---

⁷²⁰ Μ. Κουκουνάρας, Λιάγκης, «Η Θρησκευτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα αλλάζει: η παιδαγωγική και διδακτική καινοτομία των νέων ΠΣ, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών, Τομ. 1», *Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, σ.8-13.

⁷²¹ Στ. Γιαγκάζογλου, όπ.π. σ.5.

⁷²² Μ. Κουκουνάρας, Λιάγκης, «Η Θρησκευτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα αλλάζει: η παιδαγωγική και διδακτική καινοτομία των νέων ΠΣ, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών, Τομ.1» όπ.π. σ.8-13.

⁷²³ Μ. Archer, C., Decoteau, P., Gorski, D., Little, D., Porpora, T., Rutzou, F., Vandenberghe, «What is Critical Realism», *Perspectives*, 38/2 (2016), σ. 4-9.

⁷²⁴ Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός, Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, όπ.π. σ.349.

χριστιανικής συνείδησης των μαθητών. Αυτός είναι και ο λόγος που η Επιτροπή του ΙΕΠ προχώρησε στην αφαίρεση όλων εκείνων των Προσδοκώμενων Μαθησιακών Αποτελεσμάτων (ΠΜΑ), των διδακτικών ενοτήτων και των μαθησιακών δραστηριοτήτων που δε συνδέονταν με την πίστη του Ορθόδοξου Χριστιανισμού, καθώς επίσης και με άλλες θρησκείες, ή Ομολογίες, όπως είναι ο Ιουδαϊσμός, το Ισλάμ, η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, ο Προτεσταντισμός. Οι στόχοι αναθεωρήθηκαν με αποτέλεσμα να αναδιατυπωθούν κάποιοι τίτλοι θεματικών ενοτήτων.⁷²⁵

Ομοιότητα των εν λόγω Προγραμμάτων Σπουδών με τα προηγούμενα ΠΣ του 2017 είναι ότι τα κοινωνικά ζητήματα που διδάσκονται είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τα βιώματα των μαθητών από τον σχολικό και οικογενειακό βίο, καθώς και από την κοινωνία. Επίσης, συνεχίζουν να υπάρχουν δραστηριότητες βιωματικές, δημιουργικής έκφρασης, επισκέψεων/δράσεων, παιγνιώδεις και ασκήσεις από λογισμικά.

Εντούτοις, υπάρχουν σημαντικές διαφορές με τα προαναφερθέντα Προγράμματα Σπουδών. Ο κύριος σκοπός του Α΄ κύκλου των ΠΣ του 2017 είναι να εισαχθούν και να έρθουν οι μαθητές σε γνωριμία με τον κόσμο της θρησκείας και κυρίως με τον Χριστιανισμό. Το μεγαλύτερο μέρος των Θεματικών Ενοτήτων, οι οποίες είναι οργανωμένες με επαλληλία κατέχει η παράδοση του Ορθόδοξου Χριστιανισμού και εντοπίζονται κάποιες στοιχειώδεις αναφορές και στοιχεία για άλλες θρησκευτικές αβρααμικές παραδόσεις (Ισλάμ, Ιουδαϊσμός). Τα στοιχεία και οι πληροφορίες σχετικά με τις άλλες θρησκείες αναδεικνύονται με βάση τα προσωπικά ενδιαφέροντα των μαθητών ευρισκόμενα σε απόλυτη συνάφεια με τα υπό μελέτη θέματα δίχως να υπάρχει σύγχυση των χαρακτηριστικών των άλλων θρησκειών μεταξύ τους.⁷²⁶ Στα ΠΣ του 2021, βασικός σκοπός είναι να εξοικειωθούν οι μαθητές μονάχα με τον Χριστιανισμό, ενώ τα στοιχεία-αναφορές σε άλλες θρησκείες εκλείπουν. Έχουν αφαιρεθεί στοιχεία θρησκευτικού πλουραλισμού και διαφορετικών θρησκευμάτων.

Στον Β΄ κύκλο των ΠΣ του 2017, κύριος στόχος της διδασκαλίας του ΜτΘ είναι οι μαθητές να προσεγγίσουν και να εμπεδώσουν σημαντικές όψεις του κόσμου της θρησκείας. Οι Θεματικές Ενότητες είναι οργανωμένες πάνω σε ζητήματα που συνδέονται με τις εμπειρίες των μαθητών με οργανικό τρόπο και σε σύνδεση με τις βιβλικές αφηγήσεις, την ιστορία και τη ζωή της πρώτης χριστιανικής Εκκλησίας. Τα

---

⁷²⁵ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thrskftika-programmata-spoudon> (10/11/2021).

⁷²⁶ Οπ.π. σ.21056.

Βασικά Θέματα ξεδιπλώνονται και αναλύονται πάνω σε έναν ιστορικό καμβά. Ακόμη, γίνεται προσπάθεια να προσεγγιστούν και να ανοιχτούν πάνω σε έναν ιστορικό καμβά πλευρών του κόσμου της θρησκείας. Επίσης, στο τέλος του Β΄ κύκλου, γίνεται προσπάθεια ενός ανοίγματος στον θρησκευτικό χάρτη της Ελλάδας, της Ευρώπης και του κόσμου.⁷²⁷ Στα ισχύοντα ΠΣ του 2021, στο τέλος του Β΄ κύκλου, επιχειρείται να υπάρξει ένα άνοιγμα στον ορθόδοξο θρησκευτικό χάρτη του ελλαδικού χώρου. Έχει ως κύριο στόχο να γίνει προσέγγιση της πορείας που η Ορθόδοξη Εκκλησία ακολούθησε μέσα στην ιστορία.⁷²⁸

Στα ΑΠΣ του 2021, τα κοινωνικά ζητήματα υπάρχουν και αναπτύσσονται υπό την σκέπη της ορθοδόξου πίστεως. Το κοινωνικό, όμως, ζήτημα της θρησκευτικής ετερότητας είναι περιορισμένο από άποψη στόχων και ύλης, ενώ του θρησκευτικού πλουραλισμού φαίνεται πως εκλείπει. Έλλειψη παρατηρείται στη θρησκευτική πληροφόρηση αναφορικά με τα άλλα θρησκευόμενα που συναντώνται στους κόλπους των κοινωνιών. Έτσι, υπάρχει μια πιο συντηρητική τάση στα εν λόγω κοινωνικά ζητήματα που εξαιτίας της ελλείψεως αναφορών θα μπορούσαμε να πούμε πως θα έχει επίπτωση τόσο στην πρόσληψη και στην παρουσίαση, όσο και στην τοποθέτηση του Μαθήματος των Θρησκευτικών στα συγκεκριμένα κοινωνικά ζητήματα, τα οποία όμως άπτονται των κοινωνικών ζητημάτων των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των παιδιών. Επίσης, δημιουργείται κενό στον θρησκευτικό γραμματισμό των μαθητών με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Πέραν λοιπόν της μείωσης που παρατηρήθηκε των αποτυπωμένων κοινωνικών ζητημάτων στο Μάθημα των Θρησκευτικών του Δημοτικού, διαφαίνεται η επικινδυνότητα ως συνέπεια της ελλιπούς πληροφόρησης περί των άλλων θρησκευμάτων, της τυχόν εισχώρησης εντέχνως αποκρυμμένων στοιχείων, θεωριών και πρακτικών, αβίαστα και εν αγνοία των παιδιών στη ζωή τους και στις ενασχολήσεις τους. Υπάρχει δηλαδή κίνδυνος εκμετάλλευσης της μερικής θρησκευτικής αγραμματοσύνης.

Τα ΠΣ του 2021 στα Θρησκευτικά, αποσιωπώντας τις αναφορές σε άλλες θρησκείες, επαναφέρουν στο ΜτΘ τον κατηχητικό χαρακτήρα και με τον αναχρονισμό

---

⁷²⁷ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thriskaftika-programmata-spoudon> (10/11/2021), σ.21083.

⁷²⁸ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ - ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β΄6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21).

καταστρατηγούνται τα θεμέλια για την ύπαρξη μιας ισόρροπης και αρμονικής σχέσης μεταξύ του διαφορετικού και του θρησκευτικά οικείου. Σημαντική διαφορά των δύο ΠΣ είναι ότι από τα μεν ΠΣ του 2021, το Μάθημα των Θρησκευτικών αντιμετωπίζεται ως μάθημα πίστης και απευθύνεται σε ορθόδοξους μαθητές (όπως άλλωστε το ΣτΕ αποφάσισε) και από τα μεταβατικά ΠΣ του 2017 αντιμετωπίζονταν ως μάθημα γνώσης στο οποίο όλοι οι μαθητές καλούνταν να συμμετέχουν.

7.2 Σύγκριση Σχολικών Εγχειριδίων του 2006 και του 2017

Μέσα από τη μελέτη των δύο γενεών σχολικών εγχειριδίων αναφορικά με το σύνολο των μελετηθέντων κοινωνικών ζητημάτων, προκύπτει ότι στα πλέον πρόσφατα σχολικά εγχειρίδια του 2017, υπάρχει σαφώς περισσότερος εμπλουτισμός με οπτικοποιημένο και εικονογραφικό υλικό που αποτυπώνει την πραγματικότητα, με εικόνες έργων τέχνης, αλλά και σημαντικών ανά τον κόσμο προσωπικοτήτων. Δεν παρατηρείται επιπλέον έκταση των σχολικών εγχειριδίων, απλώς η εικονογράφηση της προηγούμενης γενιάς παραχωρεί σημαντικά τη θέση της σε φωτογραφίες και έργα τέχνης, αναδεικνύοντας τη διάθεση για σοβαρή παιδαγωγικά αντιμετώπιση των κοινωνικών ζητημάτων. Επιπλέον, στα πρόσφατα εγχειρίδια του 2017, η προσέγγιση όλων των κοινωνικών ζητημάτων γίνεται άμεσα και ξεκάθαρα από την πρώτη κιόλας τάξη που διδάσκεται το μάθημα, η οποία είναι η Γ΄ τάξη του Δημοτικού. Τα στοιχεία και τα θέματα της θρησκευτικής ύλης παρουσιάζονται σπειροειδώς με βάση το ηλικιακό επίπεδο των μαθητών.

Τα κοινωνικά ζητήματα της κοινωνικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής ανισότητας, της μετανάστευσης, της φτώχειας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της θρησκευτικής ετερότητας και του θρησκευτικού πλουραλισμού, καθώς επίσης (σε μικρότερο βαθμό) η περιβαλλοντική συνείδηση και η κοινωνική αλλοτρίωση και η αποξένωση βαίνουν αλληλοκαλυπτόμενα. Αυτό σημαίνει ότι με την αύξηση των μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών και με την εγκατάσταση εντός της ελληνικής κοινωνίας των νέων πληθυσμών παρατηρείται στα ελληνικά σχολεία, που ως μικρογραφία της κοινωνίας την αποτυπώνουν, φοίτηση μαθητικού δυναμικού, το οποίο έχει διαφορετικές θρησκευτικές και πολιτισμικές καταβολές και το οποίο βαίνει αυξανόμενο. Ως εκ τούτου είναι αναπόφευκτος ο θρησκευτικός πλουραλισμός και η

θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα εντός του σχολικού χώρου που όμως άπτονται του κοινωνικού ζητήματος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και δη των δικαιωμάτων του παιδιού. Εκεί έρχονται να προστεθούν τα κοινωνικά ζητήματα της κοινωνικής δικαιοσύνης και της φτώχειας (που αντιμετωπίζουν τόσο οι μετανάστες, όσο και ο γηγενής πληθυσμός και κατ' επέκταση και οι μαθητές) καθώς και το περιβαλλοντικό ζήτημα, προβλήματα τα οποία η θρησκευτική αγωγή καλείται να διαχειριστεί με λεπτότητα, σοβαρότητα, υπευθυνότητα σεβόμενη τη φύση της και των όσων πρεσβεύει, στοχεύοντας στην εκπαίδευση και στην καλλιέργεια του χαρακτήρα των νέων ανθρώπων.

Επομένως, υπάρχει η διαπίστωση πως από τη στιγμή που η μετανάστευση και η προσφυγιά ως κοινωνικά ζητήματα έχουν χτυπήσει την πόρτα της Ελλάδας, είναι αναγκαία η συμπερίληψη άλλων θρησκευτικών παραδόσεων και πολιτισμών (υπό το πρίσμα πάντοτε της κυρίαρχης θρησκείας της Ελλάδας), που άπτονται του κοινωνικού ζητήματος της θρησκευτικής ετερότητας και του θρησκευτικού πλουραλισμού, κατά τη θρησκευτική αγωγή στα δημόσια σχολεία. Διότι η φύση του ζητήματος της θρησκευτικής και πολιτισμικής ετερότητας, άπτεται του ζητήματος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων του παιδιού. Επομένως, χρειάζεται διάκριση και λεπτότητα τόσο κατά τη συμπερίληψη των διαφόρων θρησκευμάτων, όσο και κατά τη διατύπωση διαφόρων απόψεων, διότι ο Χριστιανισμός και δη η Ορθοδοξία προασπίζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς και την κοινωνική δικαιοσύνη.

Διαπιστώνεται διαφορά μεταξύ των σχολικών εγχειριδίων των δύο γενιών, αναφορικά με τη συμπερίληψη και τον τρόπο παρουσίασης των διαφόρων θρησκειών. Συγκεκριμένα, ενώ στα σχολικά εγχειρίδια του 2006 υπάρχουν αναφορές στις κυριότερες μονοθεϊστικές θρησκείες, με την πάροδο των χρόνων και η επιταγή των εξελίξεων των μεταναστευτικών ροών προς τις δυτικές επιτάσσει την προσθήκη περαιτέρω θρησκευτικών παραδόσεων.

Η προσθήκη, όμως, αυτών γίνεται υπό τη μορφή πληροφόρησης και ενημέρωσης για την ύπαρξή τους. Επιπλέον, η ελλιπής πληροφόρηση για τις άλλες θρησκείες που υπάρχουν ανά τον κόσμο ελλοχεύει τον κίνδυνο της παραπληροφόρησης από τη στιγμή που υπάρχουν διάχυτες και χωρίς έλεγχο πληροφορίες, τόσο στο διαδίκτυο, όσο και στα κοινωνικά δίκτυα. Η ευαίσθητη ηλικία των μαθητών είναι πρόσφορο έδαφος για επιτήδειους που επιδιώκουν τον προσηλυτισμό μέσω των ενδιαφερόντων των παιδιών υποκρύπτοντας την πραγματικότητα. Έτσι, η θρησκευτική αγωγή στον χώρο του δημόσιου σχολείου

ανοίγεται και υποδέχεται τα κοινωνικά ζητήματα απαντώντας στα ενδιαφέροντα και τα ερωτήματα των σημερινών μαθητών, τα οποία εκκινούν από την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση και προχωρούν πέραν αυτής δίχως ωστόσο να την υποτιμούν και να την εξοστρακίζουν. Το ΜτΘ που βιώνει τις εξελίξεις στη σύγχρονη κοινωνία οφείλει να ενημερώσει τους μαθητές προκειμένου να εκλείψει ο κίνδυνος παραπληροφόρησης που ελλοχεύει.⁷²⁹

Στα Προγράμματα Σπουδών του 2003, όπως επίσης και στα αντίστοιχα διδακτικά εγχειρίδια του 2006, γίνεται μια φιλότιμη προσπάθεια προσέγγισης και εξέτασης των κοινωνικών ζητημάτων, μολονότι στην εποχή εκείνη τα εν λόγω ζητήματα, όπως η θρησκευτική ετερότητα, ο θρησκευτικός πλουραλισμός, η μετανάστευση, η κοινωνική δικαιοσύνη και η κοινωνική ανισότητα, η φτώχεια, και η κοινωνική αλλοτρίωση δεν απασχολούσαν έντονα την ελληνική κοινωνία και την εκπαίδευση. Ωστόσο, θίγοντάς τα, προετοίμαζαν ό,τι ακολούθησε. Οι πολυθρησκευτικές τάξεις είναι ένα νέο ζήτημα, στο οποίο η Ελλάδα υστερεί σε εμπειρία.⁷³⁰ Επιπλέον, είναι ορθό να διατυπωθεί η παρατήρηση πως το ΜτΘ υποδέχτηκε τα συγκεκριμένα κοινωνικά ζητήματα με ανοικτότητα, ενώ δέθηκαν με τη θρησκευτική ύλη με οργανικό τρόπο και όχι εμβόλιμα ή απομονωμένα. Το ΜτΘ είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένο με τη σχολική ζωή, την τάξη, το ηλικιακό επίπεδο των μαθητών, καθώς και με τα ενδιαφέροντά τους.

Τα μεταβατικά ΠΣ του 2017, αποτελούν ένα σημαντικό εγχείρημα μετά τα ΑΠΣ και ΔΕΠΠΣ του 2003 στη δημιουργία ενός ανοικτού ΜτΘ, το οποίο βρίσκεται σε απόλυτη ισοτιμία με τα άλλα γνωστικά αντικείμενα στο πρόγραμμα του σχολείου, εκπληρώνοντας τον καινοτόμο σκοπό της εκπαίδευσης (Νέο Σχολείο).⁷³¹

Μια ακόμη παρατήρηση είναι ότι οι δραστηριότητες που άπτονται των ζητημάτων της θρησκευτικής ετερότητας και του θρησκευτικού πλουραλισμού, στα σχολικά εγχειρίδια του 2017 είναι διερευνητικές. Η διερεύνηση ως βιωματική μέθοδος μάθησης, αποτελεί μια σημαντική μέθοδο διδασκαλίας, καθότι η γνώση παράγεται από

---

⁷²⁹Στ. Γιαγκάζογλου, «Πλουραλισμός ή ομολογιακή νοοτροπία στο μάθημα των Θρησκευτικών; Η εφαρμογή των νέων Προγραμμάτων Σπουδών στα Θρησκευτικά και οι επικρίσεις εναντίον τους», ό.π. σ.4.

⁷³⁰Ο. Αναστασίου, «Ερμηνευτική και εννοιολογική προσέγγιση στη Θρησκευτική Εκπαίδευση: Μια διαφορετική προοπτική στο μάθημα των Θρησκευτικών», *Επιστημονικό Βήμα Δασκάλου*, 15 (2011), σ201-210.

⁷³¹Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός, Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, ό.π. σ. 409.

την αλληλεπίδραση.⁷³² Οι μαθητές αποκτούν εμπειρίες μάθησης, καθώς δεν αποστηθίζουν όσα μαθαίνουν, αλλά επεξεργάζονται με κριτικό τρόπο τη γνώση και διερευνούν και νοηματοδοτούν όσα μαθαίνουν.⁷³³ Η κριτική σκέψη συνδυάζεται με την πράξη και οι μαθητές μετουσιώνονται σε κριτικά σκεπτόμενα άτομα αναπτύσσοντας δεξιότητες τις οποίες θα χρησιμοποιήσουν τόσο στο μέλλον, όσο και στο παρόν.⁷³⁴

Τα σχολικά εγχειρίδια του 2017 εμπεριέχουν προτεινόμενα μέσα και υλικά και η αξιοποίηση και χρήση τους βασίζεται στην ευχέρεια των εκπαιδευτικών. Επαφίεται στην ευχέρεια του κάθε εκπαιδευτικού να εμπλουτίσει το περιεχόμενο της διδακτέας ύλης, να αξιοποιήσει τις κατάλληλες μεθόδους διδασκαλίας, να επιλέξει τη σειρά και την ποσότητα των θεμάτων, των υλικών ανάλογα πάντοτε με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μαθητών του. Ο εκπαιδευτικός είναι εκείνος, ο οποίος καλείται να πρωταγωνιστήσει στη διαμόρφωση της διαδικασίας των ΠΣ και να διαχειριστεί ελεύθερα, αλλά και με αίσθημα ευθύνης τις διδακτικές μεθόδους και προσεγγίσεις της διδασκαλίας με βάση πάντα τις ανάγκες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μαθητών.⁷³⁵

Οι καινοτόμες μέθοδοι διδασκαλίας που χρησιμοποιούνται εκσυγχρονίζουν το ΜτΘ μέσα από μια γοητευτική, θελκτική διδακτική προσέγγιση, η οποία δύναται να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των σύγχρονων πολυπολιτισμικών κοινωνιών.⁷³⁶

7.3 Προτάσεις παρουσίασης των κοινωνικών ζητημάτων

Η λεπτότητα και η σοβαρότητα στον τρόπο προσέγγισης των κοινωνικών ζητημάτων είναι αναγκαίες συνιστώσες, κάτι που αποτυπώνεται διακριτά στα σχολικά εγχειρίδια του 2017. Για να γίνει, όμως, η παρουσίασή τους πληρέστερη και εκπαιδευτικά επωφελής στο Δημοτικό σχολείο και στην ελληνική εκπαίδευση

---

⁷³²Μ. Κουκουνάρας, Λιάγκης, «Η Θρησκευτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα αλλάζει: η παιδαγωγική και διδακτική καινοτομία των νέων ΠΣ, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών, Τομ. 1», όπ.π. σ.9.

⁷³³«Εισήγηση επιστημονικής Επιτροπής για τα Θρησκευτικά», αριθ. απόφασης ΙΕΠ. Οδηγός Εκπαιδευτικού στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, 2014) διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thriskoefitika-odigoiekpaideftikoy> (19/12/2021), σ.46.

⁷³⁴J. D. McNEIL *Contemporary Curricula in Thought and Action*, John Wiley & Sons, USA, 2009.

⁷³⁵Στ. Γιαγκάζογλου, «Δυνατότητες και προοπτικές των νέων Προγραμμάτων Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου», *Καιρός*, 166 (2016).

⁷³⁶Α. Ευ. Χαρίσης, «Στόχοι του συναισθηματικού τομέα στο Μάθημα των Θρησκευτικών: διδακτική μεθοδολογία και αξιολόγηση, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών Τομ. 1», *Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, σ. 92-99.

χρειάζεται να ενεργοποιηθούν οι γνωστικοί και συναισθηματικοί μηχανισμοί μάθησης με σύγχρονες μεθόδους και μέσα διδασκαλίας. Ακόμη, πρέπει να πραγματοποιηθούν οι μεταγνωστικές δραστηριότητες. Είναι ορθό, οι εκπαιδευτικοί να δράττουν τις εκάστοτε ευκαιρίες για ανάπτυξη μηχανισμών μάθησης και να μη γίνεται μετωπική, δασκαλοκεντρική διάλεξη ή απλή αναφορά των κειμένων των Θεματικών Ενοτήτων.⁷³⁷

Τα ΠΣ απευθύνονται αποκλειστικά και μόνο στον εκπαιδευτικό και δε συνιστούν σχολικά εγχειρίδια. Από το 2017-2018, διανεμήθηκαν στα σχολεία οι φάκελοι μαθήματος που εμπεριέχουν εκτός από εμπλουτισμένο υλικό σε ψηφιακή μορφή και έντυπο υλικό προς διδασκαλία για όλες τις τάξεις ξεχωριστά και τις βαθμίδες εκπαίδευσης.⁷³⁸

Παιδαγωγικά μέσα και διδακτικές προσεγγίσεις που βασίζονται στις σύγχρονες θεωρίες μάθησης και διδασκαλίας, είναι η αξιοποίηση κριτικής διδασκαλίας, η υιοθέτηση στάσεων και συμπεριφοράς που να έχουν πανανθρώπινο αντίκτυπο, το πολυτροπικό περιβάλλον μάθησης, η διαθεματική προσέγγιση της γνώσεως, η καλλιέργεια δεξιοτήτων και ικανοτήτων μέσα από συνεργατικές, διερευνητικές, συμμετοχικές ενέργειες.⁷³⁹ Επίσης, κρίνεται απαραίτητη η προσαρμογή και η διαφοροποίηση των θεμάτων προς διδασκαλία από μέρους του εκπαιδευτικού ανάλογα με τα ενδιαφέροντα των μαθητών, την πολιτισμική τους ταυτότητα με στόχο πάντοτε την παροχή ισότιμης ενεργής συμμετοχής των μαθητών, τη συνεκτικότητα του περιβάλλοντος του σχολείου και κατ' επέκταση της κοινωνίας. Η οργάνωση της διδασκαλίας είναι ορθό να γίνεται σύμφωνα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τα ενδιαφέροντα των μαθητών, απελευθερώνοντάς τον εκπαιδευτικό από το φορτίο κάλυψης μιας στερείας ύλης.⁷⁴⁰ Οι γνώσεις και οι δεξιότητες που μεταλαμπαδεύονται στους μαθητές θα πρέπει να βρίσκονται σε άμεση σύνδεση με την πρακτική εφαρμογή τους στον καθημερινό προσωπικό και κοινωνικό βίο των μαθητών.⁷⁴¹

---

⁷³⁷Α. Μπούρας, Ε. Τριανταφύλλου, «Τα σχολικά εγχειρίδια του δημοτικού σχολείου βοηθούν τους μαθητές να μαθαίνουν πως να μαθαίνουν: Οι απόψεις των εκπαιδευτικών», *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.) 6^ο Πανελλήνιο Συνέδριο 5-7 Οκτωβρίου 2012*, σ.7.

⁷³⁸Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και Πολιτισμός, Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, όπ.π. σ. 385-405.

⁷³⁹Μ. Baynham, *Πρακτικές Γραμματισμού*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2000.

⁷⁴⁰Α. Κόπτσης, «Το νέο Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος Θρησκευτικών στο Δημοτικό Σχολείο: Πρακτικές και διαδικασίες εφαρμογής στην τάξη, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών Τομ. 1» *Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, σ.100-107.

⁷⁴¹«Οδηγός Εκπαιδευτικού στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2014) διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thriskoefitika-odigoiekpaideftikoy> (19/12/2021), σ.45.

Σημαντική αρχή συνιστά η ενεργοποίηση των μαθητών μέσω της προβολής και επεξεργασίας των προσωπικών τους βιωμάτων και τη βίωση καινούριων εμπειριών γεμάτων νόημα και αξία στη διαδικασία μάθησης με τις οποίες όλοι αποκτούν τη δυνατότητα να νοηματοδοτούν τις νέες εμπειρίες τους στο διάβα του βίου τους.⁷⁴² Στη θρησκευτική εκπαίδευση, σημαντική είναι η αξιοποίηση των προσωπικών αφηγήσεων και των πολυτροπικών κειμένων.⁷⁴³ Σύμφωνα με τα ΠΣ του 2017, το ΜτΘ χρειάζεται να διασυνδέεται με τη σχολική ζωή προσανατολίζοντας τα ενδιαφέροντα των μαθητών στην ποικιλομορφία των προσεγγίσεων της θρησκείας και πεποιθήσεων που εντοπίζονται στα θρησκευτικά βιώματα. Ακόμη, να ευαισθητοποιεί τους μαθητές προς τη θρησκεία και τις θρησκευτικές προσεγγίσεις του βίου.⁷⁴⁴

Επιπλέον, θα μπορούσαν να προταθούν ιδέες και πρωτοβουλίες για συμπερίληψη προγραμμάτων με δράσεις περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, με σκοπό να διδάσκεται βιωματικά το εκάστοτε κοινωνικό ζήτημα. Καλό θα είναι επίσης, να εμπλουτισθεί και η περιβαλλοντική εκπαίδευση με βιώματα Θρησκευτικής Αγωγής, ώστε να υπάρχει διεύρυνση των οριζόντων όλων των πλευρών.⁷⁴⁵

---

⁷⁴² Όπ.π. σ.11.

⁷⁴³ Μ. Κουκουνάρας Λιάγκης, *Εκπαιδευτικοί εν δράσει. Νέα Πολυτροπική Διδακτική*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 2011.

⁷⁴⁴ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο:[http://iep.edu.gr/el/thriskeftika-programmata-spoudon\(10/11/2021\)](http://iep.edu.gr/el/thriskeftika-programmata-spoudon(10/11/2021)), σ. 21048.

⁷⁴⁵ Α. Μαζνέικος, Π. Γκίρμπας, «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Θρησκευτική Αγωγή: Αξιοποιώντας την οικολογική διάσταση του Μαθήματος των Θρησκευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην υλοποίηση Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης», *Πρακτικά 7ου Πανελληνίου Συνεδρίου ΠΕΕΚΠΕ, Βόλος 8-10 Μαΐου 2015*.

Συμπεράσματα

Οι προκλήσεις του σύγχρονου κόσμου όπως η παγκοσμιοποίηση, η οικονομική κρίση, ο νεοφιλελευθερισμός, η μετανεωτερικότητα, η πολυπολιτισμικότητα, η εκκοσμίκευση, έχουν αλλάξει το κοινωνικο-οικονομικό status των κοινωνιών, χωρίς ωστόσο να εκλείπουν τα κοινωνικά προβλήματα. Αντιθέτως, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αυτά βαίνουν πολλές φορές αυξανόμενα, διότι αποτελούν καταστάσεις από τις οποίες επηρεάζονται οι κοινωνικές ομάδες και απειλούνται οι αξίες και τα ιδεώδη τους. Ο νευραλγικός τομέας της εκπαίδευσης, όπως είναι φυσικό, δεν μένει ανεπηρέαστος. Από την άλλη, ο Χριστιανισμός ανά τους αιώνες είναι η αστείρευτη πηγή ελπίδος και παράγοντας βελτίωσης της ζωής του ανθρώπου ως Εκκλησία, και ως ευχαριστιακή κοινότητα που από αυτή και προς αυτή απορρέουν και συγκλίνουν τα πάντα. Η χριστιανική θρησκευτική παιδεία, η οποία στοχεύει στην καλλιέργεια του ήθους, της προσωπικότητας, στην ενσυναίσθηση, στον σεβασμό στη διαφορετικότητα και στην ετερότητα αποτελεί ή θα πρέπει να αποτελεί διαρκή σταθερά της εκπαίδευσης. Η θρησκευτική αγωγή μπορεί να γίνει σημαντικός παράγοντας αναπροσαρμογής της κοινωνίας, ενώ ταυτόχρονα κρίνεται απαραίτητη, διότι έχει τη δυνατότητα να οδηγήσει τον μαθητή – αυριανό πολίτη στην ευαισθητοποίηση για τα μεγάλα κοινωνικά ζητήματα της ανθρωπότητας. Ως εκ τούτου, οι κοινωνικές μεταβολές υπαγορεύουν και αλλαγές και αναπροσαρμογές στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στα σχολικά εγχειρίδια του Μαθήματος των Θρησκευτικών, διότι τα κοινωνικά ζητήματα είναι αναπόσπαστο κομμάτι του σώματος της Θρησκευτικής Αγωγής.

Έτσι, το 2003 γίνεται προσπάθεια αλλαγής του παλαιού κατηχητικού τρόπου οργάνωσης του μαθήματος, ενώ προσεγγίζονται και αποτυπώνονται τα κοινωνικά ζητήματα που είχαν αρχίσει να εμφανίζονται ήδη στην ελληνική κοινωνία. Θίγονται, άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο κοινωνικά ζητήματα και προκλήσεις στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες, (θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα, θρησκευτικός πλουραλισμός και ανθρώπινα δικαιώματα/δικαιώματα του παιδιού), οικονομικής φύσεως κοινωνικά ζητήματα (μετανάστευση, φτώχεια και κοινωνική ανισότητα - κοινωνική δικαιοσύνη), κοινωνικά ζητήματα οικολογικής φύσεως (περιβαλλοντική και οικολογική συνείδηση), ενώ τέλος προσεγγίζονται και ζητήματα κοινωνικής αλλοτρίωσης και αποξένωσης (αποξένωση και κοινωνική αλλοτρίωση).

Τα ΑΠΣ του 2003 χαρακτηρίζονται από τη διάσταση της διαθεματικότητας με την οποία οι μαθητές προετοιμάζονται για τις απαιτήσεις της εποχής.⁷⁴⁶ Για τον λόγο αυτό, τα ΔΕΙΠΣ-ΑΠΣ περιλαμβάνουν προτεινόμενες δραστηριότητες που αφορούν χριστιανικές και άλλων θρησκειών εορτές, το ενδιαφέρον προς όλους ανεξαρτήτως που χρήζουν ανάγκης, την παγκόσμια ενότητα, την ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης, την κοινωνική δικαιοσύνη, την ισότητα, την πείνα, τη φτώχεια, τον πόλεμο, την απάνθρωπη στάση των ισχυρών.⁷⁴⁷ Τα σχολικά εγχειρίδια διαπιστώθηκε πως ακολουθούν πιστά τα ΑΠΣ, ενώ γίνεται προσπάθεια προσέγγισης των κοινωνικών ζητημάτων μέσα από κείμενα, από προτεινόμενες δραστηριότητες και από την εικονογράφησή τους.

Αναφορικά με τα κοινωνικά ζητήματα και τις προκλήσεις στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες που είναι η θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα, ο θρησκευτικός πλουραλισμός και τα ανθρώπινα δικαιώματα, παρατηρήθηκε ότι θίγονται ικανοποιητικά στα ΑΠΣ. Περισσότερο εκτεταμένα φαίνεται να παρουσιάζεται η θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα και τα ανθρώπινα δικαιώματα/δικαιώματα του παιδιού (σε τρεις τάξεις του Δημοτικού Σχολείου) και λιγότερο ο θρησκευτικός πλουραλισμός που εντοπίζεται κατά κύριο λόγο σε δύο τάξεις στη Γ' και στη ΣΤ', εκ των οποίων στη ΣΤ' θίγεται εκτενέστερα, τόσο στα Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα, όσο και σε προτεινόμενες δραστηριότητες. Ακολουθώντας τα ΑΠΣ (2003), τα σχολικά εγχειρίδια εκχωρούν αντίστοιχη έκταση στα κοινωνικά ζητήματα και στις προκλήσεις στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες, παρουσιάζοντας κείμενα, δραστηριότητες και εικονογράφηση με σκοπό την καλύτερη και την εις βάθος κατανόηση και ενσυναίσθηση. Τα οικονομικής φύσεως κοινωνικά ζητήματα και πιο συγκεκριμένα της μετανάστευσης και της φτώχειας, θίγονται σε ισάριθμες τάξεις του Δημοτικού σχολείου (σε τρεις τάξεις) από τα ΑΠΣ. Ωστόσο, δεν παρατηρείται μεγάλη ποικιλία και αριθμός προτεινόμενων δραστηριοτήτων, ενώ το κοινωνικό ζήτημα της μετανάστευσης θίγεται εμμέσως δίχως να αναφέρεται ο όρος. Μεγάλης έκτασης τυγχάνει το κοινωνικό ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης και κοινωνικής ανισότητας

---

⁷⁴⁶ Σ. Αλαχιώτης, «Για Ένα Σύγχρονο Εκπαιδευτικό Σύστημα: Η Διαθεματικότητα και η Ευέλικτη Ζώνη αλλάζουν την παιδεία και αναβαθμίζουν την ποιότητα της Εκπαίδευσης», *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο*, 2003, σ.1-20.

⁷⁴⁷ Στ. Γιαγκάζογλου, «Το μάθημα των Θρησκευτικών στη δημόσια εκπαίδευση. Φυσιογνωμία, σκοποί, περιεχόμενο, νέα βιβλία, διαθεματική προσέγγιση, ευρωπαϊκή προοπτική, θεολογία της ετερότητας», στην *Επιστημονική Ημερίδα Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο απέναντι στις προκλήσεις των καιρών*, Νεάπολη Θεσσαλονίκης, 2007, σ. 34-57

που προτείνεται σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού, ενώ ταυτόχρονα δίνονται αφορμές για τον εκπαιδευτικό σε πολλές Θεματικές Ενότητες.

Τα σχολικά εγχειρίδια ακολουθούν τα ΑΠΣ, θίγουν άμεσα τα παραπάνω κοινωνικά ζητήματα μέσω διαφόρων κειμένων και ποικίλων δημοσιευμάτων και με την παρουσίαση φωτογραφιών, οι οποίες προκαλούν την ενσυναίσθηση των μαθητών. Η προώθηση της περιβαλλοντικής συνειδήσεως τυγχάνει ευρείας αναφοράς τόσο από τα ΑΠΣ, όσο και από τα διδακτικά εγχειρίδια. Γίνεται νύξη σε τρεις τάξεις του Δημοτικού, αλλά ιδιαίτερος δίνεται έμφαση στη Γ' τάξη του Δημοτικού που σε κάθε κεφάλαιο υπάρχει αφορμή για τον εκπαιδευτικό να εμφυσησει τον σεβασμό στο περιβάλλον στους μαθητές του. Επίσης, σε τρεις τάξεις δίνονται αφορμές από τα ΑΠΣ κατά τη στοχοθεσία για την ανάπτυξη του κοινωνικού ζητήματος της κοινωνικής αλληλοτρόφησης και αποξένωσης. Τα σχολικά εγχειρίδια ακολουθώντας τα ΑΠΣ του 2003 παρουσιάζουν το ζήτημα κυρίως μέσα από το περιεχόμενο των ενοτήτων και δευτερευόντως μέσα από δραστηριότητες.

Τα μεταβατικά Αναλυτικά Προγράμματα των Θρησκευτικών (2016-2017) κρίνονται σαφώς πιο βελτιωμένα και περισσότερο εμπλουτισμένο σε ποικιλίες, πρωτότυπες και πολλές σε αριθμό δραστηριότητες που άπτονται των κοινωνικών ζητημάτων. Το κοινωνικό ζήτημα της θρησκευτικής και πολιτισμικής ετερότητας προτείνεται από τα ΑΠΣ σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού, ενώ η στοχοθεσία συνοδεύεται από δραστηριότητες. Στο ίδιο επίπεδο κυμαίνεται και το κοινωνικό ζήτημα του θρησκευτικού πλουραλισμού. Υπάρχουν αφορμές σε κάθε τάξη του Δημοτικού σχολείου για την ανάπτυξη του ζητήματος, ενώ ταυτόχρονα προτείνονται δραστηριότητες άμεσα σχετιζόμενες με το κοινωνικό αυτό ζήτημα. Τα σχολικά εγχειρίδια ακολουθούν την ύλη των ΑΠΣ και επιπλέον προσφέρουν ευρεία γκάμα δραστηριοτήτων, κειμένων, φωτογραφιών, και επιπλέον έργων τέχνης. Παρατηρείται επίσης ότι τα σχολικά εγχειρίδια είναι σαφώς πιο εμπλουτισμένα από αυτά του 2006, ενώ τα κείμενα που αναφέρονται στα κοινωνικά ζητήματα είναι μεστά, περιεκτικά και άμεσα. Παρομοίως και το κοινωνικό ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων/δικαιωμάτων του παιδιού θίγεται σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού. Τα ΑΠΣ συμπεριλαμβάνουν στη στοχοθεσία όλων των τάξεων το εν λόγω κοινωνικό ζήτημα είτε άμεσα είτε έμμεσα. Ακόμη, προτείνονται δραστηριότητες, οι οποίες είναι αρκετές και προσανατολίζονται στα ανθρώπινα δικαιώματα-δικαιώματα του παιδιού. Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και τα σχολικά εγχειρίδια με ξεκάθαρες αναφορές, με κείμενα, δραστηριότητες, εικόνες και εποπτικό υλικό.

Τα κοινωνικά ζητήματα της μετανάστευσης και της φτώχειας θίγονται από τα ΑΠΣ σε τρεις τάξεις του Δημοτικού, στα Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα, ενώ συνοδεύονται και από αντίστοιχες προτεινόμενες δραστηριότητες, οι οποίες κατά κύριο λόγο είναι βιωματικές και ενσυναίσθησης. Επίσης, τα σχολικά εγχειρίδια, ακολουθώντας τα ΑΠΣ, κάνουν αναφορά μέσω των κειμένων των ενοτήτων τους, στοχευμένων φωτογραφιών ανθρώπων που βιώνουν κοινωνικά προβλήματα, δημοσιογραφικών αναφορών, ενώ περιλαμβάνονται και δραστηριότητες κοινωνικής ενσυναίσθησης. Η κοινωνική δικαιοσύνη και η κοινωνική ανισότητα ως κοινωνικά ζητήματα θίγονται σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού σχολείου, τόσο από τα ΑΠΣ, όσο και από τα σχολικά εγχειρίδια.

Τόσο στα ΑΠΣ, όσο και στα σχολικά εγχειρίδια συμπεριλαμβάνονται πληθώρα δραστηριοτήτων. Στα σχολικά εγχειρίδια υπάρχουν κείμενα, φωτογραφίες, και έργα τέχνης που προάγουν την ενσυναίσθηση των μαθητών αναφορικά με το εν λόγω κοινωνικό ζήτημα. Επισημαίνεται ότι το ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης-κοινωνικής ανισότητας καταλαμβάνει τη μεγαλύτερη έκταση από όλα τα κοινωνικά ζητήματα. Μεγάλη επίσης έκταση έχει παραχωρηθεί τόσο από τα ΑΠΣ όσο και από τα σχολικά εγχειρίδια στο κοινωνικό ζήτημα της περιβαλλοντικής συνείδησης. Η προώθηση του περιβαλλοντικού ζητήματος γίνεται σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού σχολείου. Στα σχολικά εγχειρίδια υπάρχει πληθώρα νοημάτων, κειμένων, φωτογραφιών και εικόνων που τονίζουν στους μαθητές την αξία του σεβασμού που αξίζει το περιβάλλον, καθώς επίσης και αποδεικνύεται η στενή σχέση που έχει με τη θρησκευτική πίστη. Η κοινωνική αλλοτρίωση και αποξένωση παρουσιάζονται σε τρεις τάξεις του Δημοτικού στα ΑΠΣ και εν συνεχεία στα σχολικά εγχειρίδια. Η προτεινόμενη ανάπτυξη του ζητήματος στα ΑΠΣ συνοδεύεται και από προτεινόμενες δραστηριότητες, οι οποίες είναι πολλές. Στα σχολικά εγχειρίδια το ζήτημα αναπτύσσεται κατά κύριο λόγο μέσα από τα κείμενα και τα παραδείγματα που παρατίθενται και μπορούν να ληφθούν ως αφορμή από τον εκπαιδευτικό για να ενισχύσει τη μαθησιακή διαδικασία.

Το 2021 εκπονήθηκαν τα ισχύοντα Προγράμματα Σπουδών που περιλαμβάνουν τις κατευθυντήριες γραμμές του Σ.τ.Ε για τη φυσιογνωμία και το περιεχόμενο του μαθήματος. Η βάση των νέων Προγραμμάτων Σπουδών των Θρησκευτικών είναι η Ορθόδοξη Χριστιανική παράδοση. Είναι και αυτά τα Προγράμματα Σπουδών Προγράμματα Διαδικασίας με εμφανώς περισσότερη λιτότητα σε σύγκριση με τα προηγούμενα, κυρίως αναφορικά με τη συμπερίληψη των κοινωνικών φαινομένων της

θρησκευτικής ετερότητας και του θρησκευτικού πλουραλισμού. Τη μεγαλύτερη μείωση έως πλήρης εξάλειψη, από πλευράς ύλης, θεματικών ενοτήτων, στοχοθεσίας και δραστηριοτήτων, την έχει υποστεί ο θρησκευτικός πλουραλισμός, δεδομένου ότι η λογική της εκπόνησής του, ήταν η πλήρης εξάλειψη έτερων θρησκευσιολογικών αναφορών από τη θρησκευτική αγωγή του Δημοτικού σχολείου. Το δεύτερο σε μείωση ύλης είναι η θρησκευτική ετερότητα, καθώς και αυτό το κοινωνικό ζήτημα επηρεάζεται από τις ιδεολογικές κατευθυντήριες γραμμές σύνταξης των Προγραμμάτων Σπουδών και ως εκ τούτου η μη αναφορά σε άλλες θρησκευτικές παραδόσεις το καθιστά μειωμένο. Το εν λόγω κοινωνικό ζήτημα υπάρχει και αναλύεται από την οπτική και τις υποχρεώσεις του ορθόδοξου χριστιανού για τον έτερο «άλλο» ως πρόσωπο. Τα Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα, όσο κι οι δραστηριότητες που προτείνονται στις τρεις τάξεις του Δημοτικού, στις οποίες θίγεται το εν λόγω ζήτημα στηρίζονται σε αρχές του Χριστιανισμού που είναι η αγάπη και ο σεβασμός προς όλους τους ανθρώπους.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα καταλαμβάνουν επαρκή έκταση (τρεις τάξεις του Δημοτικού) και συνάμα προσεγγίζονται σε αρκετές Θεματικές Ενότητες στις οποίες δίνονται αρκετές αφορμές στον εκπαιδευτικό για ανάπτυξη του συγκεκριμένου κοινωνικού ζητήματος. Το κοινωνικό ζήτημα της φτώχειας επίσης καταλαμβάνει ευρεία έκταση (σε τρεις τάξεις του Δημοτικού) τόσο στους στόχους, όσο και στις προτεινόμενες δραστηριότητες σε αντίθεση με το κοινωνικό ζήτημα της μετανάστευσης, το οποίο θίγεται σε μια ΘΕ στην ΣΤ΄ τάξη του Δημοτικού. Για το ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής ανισότητας, υπάρχουν αφορμήσεις για τον εκπαιδευτικό, τόσο ως στοχοθεσία όσο και ως δραστηριότητες, σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού και μάλιστα σε πολλές θεματικές ενότητες. Αρκετή έκταση σε παρόμοια επίπεδα με αυτά της κοινωνικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής ανισότητας δίνεται και για το ζήτημα της ανάπτυξης της περιβαλλοντικής συνείδησης. Θίγεται σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού από τα ΑΠΣ σε πολλές θεματικές ενότητες.

Επίσης, σημειώνεται ότι πολλές αφορμές δίνονται στον εκπαιδευτικό για την ανάπτυξη του κοινωνικού ζητήματος της κοινωνικής αλλοτρίωσης και αποξένωσης υπό την οπτική της αμαρτίας, λογιζόμενη ως αλλοτρίωση του ανθρώπου από τον Θεό. Στα ΑΠΣ του 2021, τα κοινωνικά ζητήματα που θίγονται σε μεγαλύτερη έκταση είναι εκείνα της κοινωνικής δικαιοσύνης και κοινωνικής αλλοτρίωσης και το κοινωνικό ζήτημα της περιβαλλοντικής συνείδησης. Επίσης, αξιοσημείωτη έκταση λαμβάνει και το ζήτημα της αλλοτρίωσης και αποξένωσης.

Αποτυπώνοντας τα κοινωνικά προβλήματα στα ΑΠΣ και τα σχολικά εγχειρίδια της τελευταίας εικοσαετίας (2003-2021) παρατηρήθηκε ότι τα κοινωνικά ζητήματα είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την ύλη της θρησκευτικής αγωγής και πώς άλλωστε να μην συμβαίνει αυτό, αφού ο Χριστιανισμός ως Εκκλησία δεν είναι «εκ του κόσμου» αλλά «εν τω κόσμω». Επίσης, κύριος ρόλος της Θρησκευτικής Αγωγής είναι ουσιαστικά η ηθική και πνευματική διάπλαση των μαθητών. Σε έναν κόσμο που υποφέρει από πολλά κοινωνικά προβλήματα, τα οποία βαίνουν ολοένα και αυξανόμενα, η θρησκευτική αγωγή μπορεί να είναι η ελπίδα της κοινωνίας των αυριανών ενεργών μελών/πολιτών.

Δύναται να ειπωθεί ως γενική διαπίστωση, έπειτα από την παρούσα Διπλωματική εργασία, ότι τα ΑΠΣ του 2003 απέδειξαν την πρωτοπορία τους για την εποχή τους ξεφεύγοντας από τα προηγούμενα πρότυπα. Τα μεταβατικά ΑΠΣ του 2017 συνέχισαν προχωρώντας ακόμη ένα βήμα περιλαμβάνοντας πρωτοποριακή στοχοθεσία και μεγάλο πλήθος και ποικιλία από ενδιαφέρουσες προτεινόμενες δραστηριότητες. Στα ΑΠΣ του 2021, αλλάζει η στοχοθεσία και τροποποιείται, ώστε επίκεντρο κάθε θέματος να είναι η ορθόδοξη χριστιανική πίστη.

Η αποτύπωση έδειξε ότι αφορμές για τα κοινωνικά ζητήματα υπάρχουν σε όλα τα ΑΠΣ και τα σχολικά εγχειρίδια που μελετήθηκαν, η διαφοροποίησή τους όμως έγκειται στην έκταση που δίνεται σε κάθε κοινωνικό ζήτημα, στον τρόπο προσέγγισής του, στον τρόπο παρουσίασης των θεμάτων από τα σχολικά εγχειρίδια και στις υποστηρικτικές δραστηριότητες που προτείνονται τόσο από τα ΑΠΣ, όσο και από τα σχολικά εγχειρίδια. Από την παρούσα προσπάθεια αποτύπωσης των κοινωνικών ζητημάτων, τόσο στα Προγράμματα Σπουδών, όσο και στα σχολικά εγχειρίδια της τελευταίας εικοσαετίας συμπεραίνεται ότι υπάρχει άμεση προσέγγιση των κοινωνικών ζητημάτων στο Μάθημα των Θρησκευτικών. Μέσω της Θρησκευτικής Αγωγής πέραν του θρησκευτικού και λατρευτικού περιεχομένου της θρησκευτικής πίστης διατυπώνεται και κατανοείται και ο κοινωνικός ρόλος της θρησκείας. Ως εκ τούτου, σε όλα τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στα σχολικά εγχειρίδια που μελετήθηκαν αποτυπώνονται κοινωνικά ζητήματα, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι σε όλα τα Προγράμματα και τα εγχειρίδια, υπάρχουν αφορμές για τον εκπαιδευτικό να προβεί στην ανάπτυξή τους. Επίσης, παρατηρήθηκε ότι κατά τη σύνταξη των Προγραμμάτων Σπουδών και των σχολικών εγχειριδίων αναφορικά με τη συμπερίληψη των κοινωνικών ζητημάτων, λαμβάνεται υπόψιν ο κοινωνικός σφυγμός κάθε εποχής. Έτσι, κατά τη δεκαετία του 2000 κατά την οποία και δημιουργήθηκαν Προγράμματα

Σπουδών και σχολικά εγχειρίδια που ήταν ρηξικέλευθα για τις προηγούμενες εποχές, ελήφθησαν υπόψιν οι κοινωνικές συνισταμένες που βρίσκονταν σε εξέλιξη ή που θα επέρχονταν στο άμεσο μέλλον. Παρατηρείται έτσι συμπερίληψη κοινωνικών ζητημάτων που δημιούργησαν και αντιδράσεις. Όμως, η εποχή που έγιναν ήταν προάγγελος για το τι θα ακολουθούσε. Έτσι το 2011-2017 κρίθηκε αναγκαίο, σύμφωνα με τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις, να αναβαθμιστούν τα Προγράμματα Σπουδών και τα σχολικά εγχειρίδια.

Τόσο στα Προγράμματα Σπουδών του 2003, όσο και σε εκείνα του 2011-2017, έγινε προσπάθεια αποφυγής του κατηχητικού χαρακτήρα και απόκτησης ενός ανοικτού, πλουραλιστικού και σύγχρονου χαρακτήρα που θα μπορούσαν όλοι ανεξαιρέτως οι μαθητές να το παρακολουθήσουν δίχως να δίδεται η παραμικρή αφορμή περί απαλλαγής παρακολούθησης ορισμένων μαθητών. Πέραν των σύγχρονων μεθόδων διδασκαλίας και την εξέλιξη αυτών από τη μια γενιά στην άλλη, πέραν των δραστηριοτήτων που και αυτές εξελίχθηκαν τόσο σε ποσότητα όσο και σε ποικιλία, εξέλιξη παρατηρήθηκε και στα κοινωνικά ζητήματα. Στο κέντρο του κυκλώνα, βρέθηκαν τα κοινωνικά ζητήματα της θρησκευτικής ετερότητας και του θρησκευτικού πλουραλισμού που στην προσπάθεια εξέλιξης και εμπλουτισμού τους από γενιά σε γενιά, έγιναν μήλον της έριδος, με αποκορύφωμα την προσφυγή των διαφωνούντων στο ΣτΕ. Οπότε και κρίθηκε αναγκαία η σύνταξη ενός νέου Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών που κατά την εκπόνησή του θα λαμβάνονται σοβαρά υπόψιν οι αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας. Ως εκ τούτου, διαμορφώθηκαν τα ΑΠΣ του 2021 στα οποία αφενός θίγονται τα κοινωνικά ζητήματα αποκλειστικά μέσα από τη θεώρηση της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης, αφετέρου επανέρχεται το ζήτημα της απαλλαγής, διότι περιλαμβάνονται στοιχεία κατηχητικού χαρακτήρα.

Δεδομένου ότι σε όλα τα Προγράμματα Σπουδών και τα σχολικά εγχειρίδια υπάρχουν αφορμές για την ανάπτυξη των κοινωνικών ζητημάτων που μελετήθηκαν, η σύγκριση θα μπορούσε να εστιαστεί στην αντιμετώπιση που έτυχαν τα ίδια από πλευράς των ΑΠΣ και των σχολικών εγχειριδίων. Επίσης, δεδομένου ότι υπάρχουν κοινωνικά ζητήματα που έμειναν σχεδόν ανεπηρέαστα, τόσο σε ύλη, όσο και σε έκταση αξίζει να γίνει αναφορά σε εκείνα που επηρέασαν, εξέγειραν ενστάσεις και μεταβλήθηκαν από γενιά σε γενιά και δεν είναι άλλα από τα κοινωνικά ζητήματα της θρησκευτικής ετερότητας και του θρησκευτικού πλουραλισμού.

Στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του 2003, παρατηρήθηκε ένα άνοιγμα προς τις άλλες θρησκείες και έτσι στη διδακτέα ύλη συμπεριλήφθηκαν οι κύριες

μονοθεϊστικές θρησκείες και άλλα χριστιανικά δόγματα. Όμως, σημειώνεται ότι δε γίνονταν αναφορά σε άλλες μεγάλες θρησκευτικές παραδόσεις που υπάρχουν σε διάφορες χώρες ανά τον κόσμο, ενώ ταυτόχρονα η χώρα μας δέχονταν μετανάστες από αυτές. Επίσης, η πληροφόρηση για τις θρησκείες γίνονταν μέσα από κείμενα στα οποία υπήρχαν μικροί ήρωες/μαθητές από άλλες χώρες που ενημέρωναν για τα στοιχεία της θρησκείας τους. Μία από τις αλλαγές που έγιναν κατά την σύνταξη των Αναλυτικών Προγραμμάτων του 2011-2017 ήταν η συμπερίληψη επιπλέον θρησκευτικών παραδόσεων, οι οποίες ουσιαστικά σχετίζονταν με τον πληθυσμό των μεταναστών/προσφύγων που κατέφυγαν στην Ελλάδα και τους μαθητές που το Ελληνικό Δημόσιο Δημοτικό Σχολείο είχε αρχίσει να υποδέχεται.

Σημειωτέον, η συμπερίληψη των διαφόρων θρησκευτικών παραδόσεων στα σχολικά εγχειρίδια είχε τη μορφή εγκυκλοπαιδικής πληροφόρησης. Τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του 2017 και τα σχολικά εγχειρίδια είναι σαφώς πιο εμπλουτισμένα από όλες τις πλευρές, τόσο από φωτογραφικό υλικό, κείμενα, νέες προτεινόμενες μεθόδους διδασκαλίας όσο και από ευφάνταστες και δημιουργικές δραστηριότητες. Στα σχολικά εγχειρίδια παρατηρείται αύξηση των δραστηριοτήτων, καθώς και συμπερίληψη νέων ιδεών για δραστηριότητες. Η αρχή της καινοτομίας έγινε με τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του 2003, ενώ η κορύφωσή της επήλθε με τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του 2011-2017 και με τα σχολικά εγχειρίδια του 2017. Στόχος ήταν η θρησκευτική αγωγή του Δημόσιου σχολείου να συμπεριλαμβάνει όλους τους μαθητές, χωρίς να υπάρχουν αφορμές για απαλλαγή ορισμένων, καθώς επίσης και ο έμπρακτος σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Εντούτοις, έπειτα από προσφυγές στο Συμβούλιο της Επικρατείας και από τη δικαίωση των διαφωνούντων, προέκυψε η ανάγκη επανασύνταξης των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών. Τα ΑΠΣ του 2021 έρχονται να επαναφέρουν την αποκλειστικότητα της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης στο εκπαιδευτικό προσκήνιο. Όλα τα ζητήματα που προτείνονται στη διδακτέα ύλη, περιέχουν την οπτική της ορθόδοξης πίστης και παράδοσης. Όμως, πέραν τούτων, τίθεται εκ νέου στο προσκήνιο το ζήτημα της απαλλαγής ορισμένων μαθητών από την παρακολούθηση του Μαθήματος των Θρησκευτικών, κάτι που είχε αποκλειστεί κατά την ισχύ των προηγούμενων Προγραμμάτων Σπουδών.

Βιβλιογραφία

Α. Ελληνόγλωσση

«Εισήγηση επιστημονικής Επιτροπής για τα Θρησκευτικά», αριθ. απόφασης ΙΕΠ. Οδηγός Εκπαιδευτικού στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, 2014) διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-odigoiekpaideftikoy> (19/12/2021), σ.46.

«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2016), ΦΕΚ 2920/Β/13.09.2016, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon> (10/11/2021)

«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΔΒΜΘ - Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2011) διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/ps.jsp> (10/11/2021)

«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΕΘ - ΙΕΠ, 2017), ΦΕΚ 2104/Β/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/thriskoftika-programmata-spoudon>(10/11/2021)

«Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (11/11/21)

Αβδελά, Ε., *Ιστορία και σχολείο*, εκδ. Νήσος, Αθήνα, 1998.

Αγ. Νεκταρίου Κεφαλά, Μητροπολίτου Πενταπόλεως, *Μάθημα Ποιμαντικής*, εκδ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1974.

Αγγελάκη, Ν., Ε., «Νομικός Σχολιασμός των Αποφάσεων Ολ. ΣτΕ 660/2018 & Ολ. ΣτΕ 926/2018 και του πλαισίου που θέτουν για το Μάθημα των Θρησκευτικών, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών», στα *Πρακτικά του 2^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, Τόμος 2, σ. 51-54.

Αγουρίδη, Σ., *Οικολογία και Θεολογία. Σκέψεις για κάτι καινούργιο στη Θεολογία μας*, Καθ' Οδόν, εκδ. Παρατηρητής, τεύχος 1, Ιανουάριος-Απρίλιος 1992, σ.37-46.

Αλαχιώτης, Σ., «Για Ένα Σύγχρονο Εκπαιδευτικό Σύστημα: Η Διαθεματικότητα και η Ευέλικτη Ζώνη αλλάζουν την παιδεία και αναβαθμίζουν την ποιότητα της Εκπαίδευσης», *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο*, 2003, σ.1-20.

Αλμπανάκη, Ξ., «Τα Προγράμματα Σπουδών των Θρησκευτικών ως εργαλείο προαγωγής σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο σύγχρονο σχολείο: Το παράδειγμα του Φακέλου Μαθητή της Α' Λυκείου», *Ζητήματα Διδακτικής των*

Θρησκευτικών Τομ. 3», στα *Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων: Θρησκευτική Εκπαίδευση: εκπαίδευση για το μέλλον* σ. 15 (15-25).

ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ (Δημοτικό – Γυμνάσιο), Φ.Ε.Κ. τεύχος Β΄ αρ. φύλλου 303/13-03-03, έκδ.ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Αθήνα 2003.

Αναστασίου, Ο., «Ερμηνευτική και εννοιολογική προσέγγιση στη Θρησκευτική Εκπαίδευση: Μια διαφορετική προοπτική στο μάθημα των Θρησκευτικών», *Επιστημονικό Βήμα Δασκάλου*, 15 (2011), σ. 201-210.

Αργυριάδης, Β., *Το αγόρι που ήθελε να μιλάει στα πουλιά*, Εν πλω, Αθήνα, 2002.

Αρχιμανδρίτης Αγαθάγγελος Χαραμαντίδης, *Η μαρτυρία της αγάπης: Το φιλανθρωπικό και κοινωνικό έργο της Εκκλησίας της Ελλάδος*, εκδ. Κλάδος Εκδόσεων Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2001.

Βαμβακίδου, Ι., Γκόλια, Π., «Οι αναπαραστάσεις της γυναίκας στην εικονογράφηση: σχολικά εγχειρίδια νεότερης ελληνικής Ιστορίας του Δημοτικού Σχολείου», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 158 (2009), 139-153.

Βάντσος, Μ., «Η χριστιανική προσέγγιση της βιοηθικής στην πολυπολιτισμική κοινωνία», *Analecta Catholica*, 2 (2013), σ.109-125.

Βαρβαρέσος, Σ., *Η χαμένη τέχνη του ταξιδιού*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 2017.

Βασιλειάδης, Π. & Τσομπανίδης, Στ., «Παγκόσμια οικονομία-κλιματική αλλαγή διαθρησκευτικός διάλογος: η χριστιανική μαρτυρία στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», *Σύνθεσις*, 3 (2013), σ.89-113.

Βερνίκος Ν., Δασκαλοπούλου, Σ., *Πολυπολιτισμικότητα. Οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2002.

Βίγκλας Κ., «Πρωτοχριστιανικός συμβολισμός στις Φθιώτιδες Θήβες Θεσσαλίας», *Θεολογία* 1 (2011), σ.19-46.

Βουλγαράκης, Η., *Ιεραποστολή. Μεθόριος Χριστιανισμού και Ελληνισμού*, εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα, 2008.

Γεωργογιάννης, Π., *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση, Επιστημονική σειρά: Βηματισμοί για μια αλλαγή στην εκπαίδευση*, τόμος 7, ΤΥΡΟCENTER, Πάτρα, 2008.

Γιαγκάζογλου, Στ. *Το Ορθόδοξο Ήθος*, στο Κ. Αγόρας κ.α., *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας, Τόμος Α Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*, Πάτρα: ΕΑΠ, 2002, σ. 154.

Γιαγκάζογλου, Στ., *Θεολογία και Πολιτισμός, Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2021, σ.349.

Γιαγκάζογλου, Στ., «Η πορεία εκπόνησης και πιλοτικής εφαρμογής του νέου Προγράμματος Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», στον συλλ. τόμο *Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2013.

Στ. Γιαγκάζογλου, «Η φυσιογνωμία και ο χαρακτήρας του θρησκευτικού μαθήματος. Η θρησκευτική αγωγή στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες», στο συλλ. τόμο *Τα Θρησκευτικά ως μάθημα ταυτότητας και πολιτισμού*, Εισηγήσεις Σεμιναρίου, έκδ. Διακοινοβουλευτικής Συνέλευσης της Ορθοδοξίας –Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2005, σ. 126-144 και *Σύναξη* 93 (2005), σ. 39-52.

Γιαγκάζογλου, Στ., «Πρόσωπο και ετερότητα, Δοκίμιο για μία θεολογία της ετερότητας», *Ινδικτος*, 21 (2006), σ. 87-125.

Γιαγκάζογλου, Στ., «Τα καινοτομικά στοιχεία του νέου ΠΣ στα Θρησκευτικά» διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/ps.jsp> [ημερίδα «Το νέο Σχολικό Πρόγραμμα Σπουδών και η Πιλοτική Εφαρμογή του»] (22/12/2021), σ. 1.

Γιαγκάζογλου, Στ., «Το μάθημα των Θρησκευτικών στη δημόσια εκπαίδευση. Φυσιογνωμία, σκοποί, περιεχόμενο, νέα βιβλία, διαθεματική προσέγγιση, ευρωπαϊκή προοπτική, θεολογία της ετερότητας», στην *Επιστημονική Ημερίδα Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο απέναντι στις προκλήσεις των καιρών*, Νεάπολη Θεσσαλονίκης, 2007, σ. 34-57.

Γιαγκάζογλου, Στ., Νευροκοπλή, Α., Στριλιγκά, Γ., *Τα θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2013.

Γιαγκάζογλου, Στ., «Δυνατότητες και προοπτικές των νέων Προγραμμάτων Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου», *Καιρός*, 166 (2016).

Γιαγκάζογλου, Στ., *Θεολογία και Πολιτισμός. Δοκίμια για τη σχέση θεολογίας, πολιτισμού, και εκπαίδευσης σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο*. εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2021.

Γιαγκάζογλου, Στ., *Θρησκευτική Ετερότητα και Διαπολιτισμική Διάσταση της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα Σήμερα στο Διαπολιτισμική Θρησκευτική Εκπαίδευση και Ισλαμικές Σπουδές, Προκλήσεις και Προοπτικές σε Ελλάδα, Ευρώπη, ΗΠΑ*, (Επιμ. Ζιάκα Αγγελική) εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα, 2016, σ.79-89.

Γιαγκάζογλου, Στ., «Ο κόσμος και ο άνθρωπος. Μετα-οικολογικές πτυχές στη θεολογία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά», *Σύναξη* 53 (1995), σ.65-70.

Γιαγκάζογλου, Στ., «Ο σεβασμός της θρησκευτικής ετερότητας και το σύγχρονο Μάθημα των Θρησκευτικών», *ψηφιακό αναγνωστήριο-περιοδικό Απόστολος Τίτος*, 20 (2014), σ.114-121.

Γιαγκάζογλου, Στ., «Πλουραλισμός ή ομολογιακή νοοτροπία στο μάθημα των θρησκευτικών; Η εφαρμογή των νέων Προγραμμάτων Σπουδών στα Θρησκευτικά και οι επικρίσεις εναντίον τους», στο *Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών, τόμος 1*, στα *Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, 2018, σ.1-7.

Γιαγκάζογλου, Στ., «Το μάθημα των Θρησκευτικών μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού. Εναλλακτικές προσεγγίσεις της θρησκευτικής ετερότητας στο δημόσιο σχολείο», στην *Ημερίδα με θέμα: Το Μάθημα των Θρησκευτικών στο Σύγχρονο Σχολείο-Θέσεις και Αντιθέσεις -Προοπτικές*, 2009.

Γιαννέλος, Α. & Νάστος Γ., «Το Νέο Πρόγραμμα Σπουδών Θρησκευτικών και η «διαμάχη». Δεδομένα και ζητούμενα, σχόλια και προτάσεις», στο *Επιστημονικό Βήμα του Δασκάλου*, 22 (2018), σ.52-53.

Γιούλτση, Β. Τ., «Οικονομία, ανθρώπινη ύπαρξη, ορθόδοξη θεολογία και εμπειρία», *Θεολογία*, 2 (2012), σ. 55-75.

Γκιζέλη, Β., Μακρίδης, Γ., Κουμαντάρη, Ε., Μπογδάνου, Δ., Πάλλης, Δ. Γ., Η. Σκαλτσάς, «Κοινωνική αποδοχή» στο *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Η Ποιότητα στην Εκπαίδευση*, Αθήνα, 2008, σ. 467-536.

Γκρίλης, Γ., «Οι θεολόγοι απέναντι στις αλλαγές των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών. Μια πανελλήνια έρευνα», *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση (ΕλΘΕ)*, 2019, σ.61-81.

Γλύκατση-Αρβελέρ, Ε., *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Δρακόπουλου, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 1999.

Γούλας, Κ., Δεληκωσταντής, Κ., Κομνηνού, Ι., *Θρησκευτικά, Αναζητώντας την αλήθεια στη ζωή μας, Στ' Δημοτικού*. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 2006, σ.24-25.

Δαμανάκης, Μ., *Εκπαίδευση και μετανάστευση*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1987.

Δεληκωσταντής, Κ., *Η παιδεία ως πολιτισμός του προσώπου*, εκδ. Έννοια, Αθήνα, 2009.

Δεληκωσταντής, Κ., Η σχολική θρησκευτική αγωγή σήμερα. Παιδευτικές λειτουργίες, δυσκολίες, προοπτικές. Στο *Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών. Τιμητικόν αφιέρωμα εις Εμ. Ιω. Κωνσταντινίδην, Δημ. Α. Σταθόπουλον και Ν. Φρ. Ξυπνητόν, τόμ. Μ'*, Αθήνα, 2005, σ. 263-272.

Δεληκωσταντής Κ., «Τα δικαιώματα του ανθρώπου: μόνιμη πρόκληση για τις θρησκείες», στο *Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, Αθήνα, 2002α, σ. 21.

Δεληκωσταντής, Κ., *Τα δικαιώματα του ανθρώπου, δυτικό ιδεολόγημα ή οικουμενικό ήθος;*, εκδ. Αδερφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1995.

Δεληκωσταντής, Κ., «Ορθοδοξία και Δικαιώματα του Ανθρώπου, προτάσεις για την υπέρβαση της άγονης αντιπαράθεσης "Ορθοδοξισμού" και "Φονταμενταλισμού" της

Νεωτερικότητας"», στο *Ορθοδοξία και Νεωτερικότητα*, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα, 2007, σ. 197.

Δημητράκος Δ. Π., «Η κοινωνική διάσταση της παιδείας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 60 (1986), 166–176.

Δημητριάδης, Β. «Η διδασκαλία του π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ για την Εκκλησία», *Θεολογία*, 1 (2013), σ. 107.

Δημητριάδου, Κ., «Η κατάρτιση των εκπαιδευτικών για την εφαρμογή βιωματικών προσεγγίσεων στο μάθημα της Ιστορίας» στα *Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα Σύνδεση Τριτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*, Θεσσαλονίκη, 2001.

Ειδική έκθεση 2020. Καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας – Ανάγκη για καλύτερη στόχευση της στήριξης της Επιτροπής. Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο. Λουξεμβούργο σ.7
https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR20_20/SR_child_poverty_EL.pdf

Εκκλησία της Ελλάδος, Η μαρτυρία της αγάπης. Το φιλανθρωπικό και κοινωνικό έργο της Εκκλησίας της Ελλάδος, Εκκλησία της Ελλάδος, Αθήνα, 2001, σ. 19-23.

Επισκόπου Αχελώου Ευθυμίου (Κ. ΣΤΥΛΙΟΥ). *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον. Ιστορική, φιλοσοφική και θεολογική θεώρηση του οικολογικού προβλήματος*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 2003, σ.39.

Εφραιμίδης, Π. Ι., *Το περιβάλλον στα σχολικά εγχειρίδια των Θρησκευτικών του Δημοτικού Σχολείου*, AndysPublishers, 2020, σ.4-19.

Ζαμπέτα, Ε., *Σχολείο και Θρησκεία*, εκδ.Θεμέλιο, Αθήνα, 2003, σ. 56-75.

Ζάχος, Δ., Κοινωνική δικαιοσύνη στην εκπαίδευση: ορισμένες κριτικές παρατηρήσεις. Πρακτικά 8ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε, Θεσσαλονίκη, 2019, σ. 546-554.

Ζηζιούλας, Δ. Ι. *Η κτίση ως Ευχαριστία. Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της Οικολογίας*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, 1998.

Ζηζιούλας, Ι. Δ., *Ορθοδοξία και σύγχρονος κόσμος*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία, 2006.

Ζηζιούλας, Ι., «Από το Προσωπείον εις το Πρόσωπον. Η συμβολή της πατερικής θεολογίας εις την έννοιαν του Προσώπου» στο *Χαριστήρια εις τιμήν του Μητρ. Γέροντος Χαλκηδόνης Μελίτωνος*, εκδόσεις Πατριαρχικών Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη, 1977, σ. 287.

Ζηζιούλας, Ι., Μητροπολίτη Περγάμου, «Η παγκοσμιοποίηση αναπόφευκτα δημιουργεί αντιδράσεις», *ΤΟΛΜΗ*, 16 (2002), σ.199.

Ζορμπάς, Κ. Β., «Η οικονομική κρίση ως αντίδοτο στην αντιμετώπιση της πνευματικής κρίσης», *Θεολογία*, 2 (2012), σ. 77-102.

- Ζούρας, Π. Θερμός, Δ. Παναγάκης, Α. Βούκανου, Μ. Μαστρομιχαλάκη, Α. Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού, *Η πορεία μας στη ζωή*, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 2006.
- Ζούρας, Π. Θερμός, Δ. Παναγάκης, Α. Βούκανου, Μ. Μαστρομιχαλάκη, Α., *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ο Θεός στη ζωή μας*, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 2006.
- Ζωγράφου, Α., *Η εκπαιδευτική κατάσταση των παιδιών των Ελλήνων μεταναστών και η αναγκαιότητα της διαπολιτισμικής αγωγής στην Ελλάδα*. Πάτρα: Τ.Ε.Ι. Πάτρας, 1997, σ.104-123.
- Ζώνιου-Σιδέρη, Α., Ένταξη, εκπαίδευση και κοινωνική πολιτική. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2009.
- Θεοδώρου, Ε. Δ., «Η οικονομική κρίση από χριστιανική σκοπιά», *Θεολογία*, 4 (2012), σ. 5-20.
- Θρασανιώτης, Γ., *Θρησκεία, Κοινωνία και Εκπαίδευση*, εκδ. Διάδραση, Αθήνα, 2019.
- Ιγνάτιος, Μητροπολίτης Πενταπόλεως. *Εκεί που με έστειλε ο Θεός*, εκδ. Σωτήρ, Αθήνα, 2019.
- ΙΕΠ, Εισήγηση επιστημονικής επιτροπής για τα θρησκευτικά, 2020, σ.7 (1-19).
- Ιωαννίδης, Θ., «Η έννοια της αγάπης κατά τον απόστολο Παύλο και τον άγιο Φώτιο», *Θεολογία* 2 (2016), σ. 7-38.
- Καδιγιαννόπουλου, Γ., «Η διαπολιτισμική θεώρηση της φτώχειας στην Καινή Διαθήκη και το Κοράνιο», *Θεολογία*, 2 (2020), σ. 210-212.
- Καζεπίδης, Α., *Η Φιλοσοφία της Παιδείας*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1999.
- Καινή Διαθήκη, εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα, 1978.
- Καλαϊτζίδης Π., «Το θρησκευτικό μάθημα στην εποχή της πολυπολιτισμικότητας», *Καθ' οδόν*, 17 (2001).
- Καμαρινού, Δ., *Βιωματική μάθηση στο Σχολείο*, papergraph, Αθήνα, 1998, σ.1-8.
- Καράγιωργα, Σ., *Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός*, εκδ. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1998.
- Καραμούζης, Π., «Θρησκείες και διαπολιτισμικότητα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η αναγκαιότητα μιας εναλλακτικής θρησκευτικής αγωγής στο σύγχρονο δημόσιο σχολείο», *Πρακτικά συνεδρίου με θέμα: Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και οι προκλήσεις της εποχής μας*, Ιωάννινα, 2007.

Καραμούζης, Π. *Πολιτισμός και Διαθρησκευτική αγωγή. Η συγκριτική διδακτική των θρησκειών και της θρησκευτικότητας στο σύγχρονο σχολείο*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2007, σ. 203.

Κασσωτάκης, Μ., *Οι φιλελεύθερες παιδαγωγικές τάσεις κατά τους νεότερους χρόνους*, Αυτοέκδοση, Αθήνα, 1980, σ. 67-84.

Κατσάνης, Γ., Αλμπανάκη, Ξ., «Βιωματική πρακτική: υλοποίηση διαθεματικών συνδιδασκαλιών για την πρόληψη της σχολικής βίας» στο *1ο Πανελλήνιο Συνέδριο, Σχολική Βία και Εκφοβισμός*, Θεσσαλονίκη 8-10 Απριλίου 2016, σ. 162-168.

Καψάλης Α., Χαραλάμπους Δ., *Σχολικά Εγχειρίδια. Θεσμική Εξέλιξη και Σύγχρονη Προβληματική*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2008, σ.200-210

Κέλσεν, Χ., *Τι είναι δικαιοσύνη*, μτφρ. Δρίτσας Θωδ., εκδ. Αντίποδες, Αθήνα, 1960.

Κεσελόπουλος, Α. Γ., «Η οικονομική κρίση πνευματική και ποιμαντική προσέγγιση», *Θεολογία*, 4 (2012), σ.99-106.

Κεσελόπουλος, Α., *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον*, εκδ. Δόμος, Αθήνα. 1992.

Κογκούλη, Ι. Β., «Η Ορθόδοξη χριστιανική αγωγή στο σύγχρονο ελληνικό σχολείο, Σπουδή στην κατακόρυφη και οριζόντια κοινωνικότητα», *Τιμητικός Τόμος στον Ομότιμο Καθηγητή Βασίλειο Τ. Γιούλτση*, εκδ. Κυριακίδη, Αθήνα, σ.351-368.

Κόλτσιου, Α., «Η γλώσσα της χριστιανικής γραμματείας», *Ιστορία της Ορθοδοξίας*, τόμος 2, σ. 452-539.

Κόπτσης, Α., «Το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στο μάθημα Θρησκευτικών του Δημοτικού Σχολείου: Από τη μάθηση στη διαδικασία μάθησης, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών , Τόμ. 1» *Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, 2017, σ.62-68.

Κόπτσης, Α., «Το νέο Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος Θρησκευτικών στο Δημοτικό Σχολείο: Πρακτικές και διαδικασίες εφαρμογής στην τάξη, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών Τομ. 1» *Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, σ.100-107.

Κορναράκη, Ι. Κ., *Κυνηγώντας τον βάτραχο*, Αθήνα 2009, σ. 60-63.

Κορναράκης, Κ., Πρέντος, Κ., π. Δ. Γιαννακόπουλος, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού, Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 2003.

Κοροντζής, Π., *Η Μορφωτική αξία της χριστιανικής αγωγής. Η Μόρφωση της προσωπικότητας*, Χριστιανική Ένωσις Εκπαιδευτικών Λειτουργών, Αθήνα, 1965, σ.32-33.

Κοσυβά, Γ. «Ανοιχτό πρόβλημα και ομάδες εργασίας στο Δημοτικό σχολείο» στο: *Σύγχρονη εκπαίδευση*, 1996.

Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ., *Εκπαιδευτικοί εν δράσει. Νέα Πολυτροπική Διδακτική*, εκδ.Γρηγόρης, Αθήνα, 2011.

Κουκουνάρας- Λιάγκης, Μ., *Τι θρησκευτικά χρειάζεται η εκπαίδευση σήμερα. Μια πολυδιάστατη έρευνα σε Ελληνικό περιβάλλον*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2019, σ. 38-45.

Κουκουνάρας, Λιάγκης, Μ., «Η Θρησκευτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα αλλάζει: η παιδαγωγική και διδακτική καινοτομία των νέων ΠΣ, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών, Τομ. 1», *Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, σ.8-13.

Κουκουνάρας-Λιάγκης, Μ., «Διαπολιτισμική Θρησκευτική Αγωγή στο Ελληνικό Σχολείο: Ένα μάθημα για όλους και όχι διαθρησκειακό», *Σύναξη*, 115 (2010), σ.37-49.

Κουκουναράς-Λιάγκης, Μ., «Το Μάθημα των Θρησκευτικών σήμερα και αύριο. Μία άποψη με κριτήριο την παιδαγωγική και διδακτική του μαθήματος», *Νέα Παιδεία*, 146 (2013), σ.123-135.

Κουράκης Ν. Ε., *Κοινωνική Δικαιοσύνη*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα, 2017.

Κυριαζή, Ν., *Η κοινωνιολογική έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001, σ. 283-289.

Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατήχησις ΙΒ΄, ΡG33, 732Α*.

Κυρίτσης, Δ., *Κοινωνική Δικαιοσύνη και αναπηρία. Κοινωνιολογικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις*, εκδ. Αμμών, Αθήνα, 2020.

Κωτσιόπουλος, Κ., «Θεσμός και Χάρισμα εξ επόψεως Κοινωνιολογίας του Χριστιανισμού», *Θεολογία*, 3 (2017), σ. 119-133.

Κωφίδου, Χ., «Η ενιαία Εκπαίδευση ως Θέμα Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Κοινωνικής Δικαιοσύνης», *Εκπαιδευτική Επικαιρότητα*, Τόμος Β΄, 3 (2017), σ.24-46.

Λιανός, Θ. Π., *Κοινωνική δικαιοσύνη. Θεωρίες, ιδέες, εμπειρίες, προτάσεις*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2000.

Λουδοβίκου Νικ., *Ορθοδοξία και εκσυγχρονισμός. Βυζαντινή εξατομίκευση, Κράτος και Ιστορία στην προοπτική του ευρωπαϊκού μέλλοντος*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2006.

Λυτσιούση, Σ., Τσιούμης, Κ., «Πρακτικές διαχείρισης θρησκευτικής ετερότητας και η σχέση τους με την εκπαίδευση για την ιδιότητα του πολίτη, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών Τομ. 3», *Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων: Θρησκευτική Εκπαίδευση: εκπαίδευση για το μέλλον*, σ. 316-326.

Μαζνέκος Α. & Γκίρμπας Π., «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Θρησκευτική Αγωγή: Αξιοποιώντας την οικολογική διάσταση του Μαθήματος των Θρησκευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην υλοποίηση Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης», *Πρακτικά 7ου Πανελληνίου Συνεδρίου ΠΕΕΚΠΕ, Βόλος 8-10 Μαΐου 2015*.

Μακαρίου Αιγυπτίου, *Ομιλίες Πνευματικάί*, PG 34,460-461.

Μακρής, Σ. *Πολιτική και κοινωνική θεωρία στη σύγχρονη Ελλάδα. Από την ιδεοκρατία στον αναστοχασμό*, LiberalBooks, Αθήνα, 2019.

Μαντζανάρης, Κ., «Όψεις του οπτικού γραμματισμού στο μάθημα των θρησκευτικών. Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών Τομ. 2», *Πρακτικά του 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, Αθήνα, σ.340-343.

Μαντζαρίδης, Γ. Ι., «Θεμελίωση και προοπτική της χριστιανικής ζωής», *Θεολογία*, 1 (2011), σ. 66-75.

Μάρας, Α., «Οι απόψεις της ορθοδοξίας για το περιβάλλον ως πηγή έμπνευσης στη θεματολογία των σχολικών προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης», *1^ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Ισθμός Κορίνθου, 23-25 Σεπτεμβρίου*, 2005 σ. 426.

Μαρκούζε, Χ., *Λόγος και Επανάσταση*, Εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, 1999.

Μαρούδα, Μ. Ν., *Περί του ανθρωπιστικού χώρου στον 21^ο αιώνα*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα, 2013.

Μαρτζέλος, Γ. Δ., «*Η Δογματική σημασία του Βιβλίου των Ψαλμών στην Ορθόδοξη Παράδοση*», NeapolisUniversityHephaestusRepository, 2010, σ.21 <http://hephaestus.nup.ac.cy/handle/11728/7605>.

Ματσούκας, Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β΄*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 1985.

Μαυροσκούφης, Κ. Δ., «Η εικονογράφηση της Ιστορίας και η διακόσμηση των σχολείων», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 105 (1999), σ.50-59.

Μητροπ. Εδέσσης Ιωήλ, «*Ο επιούσιος άρτος*», *Ομιλίες στα Αποστολικά και Ευαγγελικά αναγνώσματα*, εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2009.

Μητροπολίτου Μεσσηνίας Χρυσοστόμου, «Η κρίση της σύγχρονης κοινωνίας και η εκκοσμίκευση της εκκλησιαστικής διακονίας», *Θεολογία*, 1 (2012), σ. 7-25.

Μητροπολίτου Περγάμου, Ι. Ζηζιούλα, *Πολιτιστικές ταυτότητες και παγκοσμιοποίηση*, εκδ. Εντελέχεια, Αθήνα, 2003.

Μολυβάς, Γ. *Αξιοκρατία και κοινωνική Δικαιοσύνη*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2018.

Μόσχος, Δ., *Νέο Πρόγραμμα Σπουδών Θρησκευτικών. Απαντήσεις σε καλοπροαίρετους*, στο Σ. Γιαγκάζογλου, Α. Νευροκοπλής, Γ. Στριλιγκάς (Επιμ.), *Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο Διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*, εκδ.Αρμός, Αθήνα, 2013, σ.263-274.

- Μπαλατσούκας, Σ., *Οι άγιοι και το φυσικό περιβάλλον*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη, 1996, σ.132.
- Μπαμπινιώτης Γ. Δ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Κέντρο Λεξικολογίας*, ΕΠΕ, Αθήνα, 2002.
- Μπαμπινιώτης, Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα, 1998.
- Μπάουμαν, Ζ., *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, μτφρ. Μπαμπασάκης, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 2002.
- Μπέγζου Μ., *Νεοελληνισμός και νεωτερικότητα*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 2011.
- Μπέκος, Ι., «Η πόλη, η λειτουργία και η οικονομική κρίση», *Θεολογία*, 2 (2012), σ. 103-119.
- Μπένεντουκ, Κ. Α. Μωσής, *Ο μακρύς δρόμος προς την ελευθερία*, μτφρ. Κοντολέων Μ., εκδ. Άγκυρα, Αθήνα, 2005.
- Μπουγάτσου, Ν. Θ., *Κοινωνική διδασκαλία Ελλήνων Πατέρων*, Επτάλοφος ΑΒΕΕ, Αθήνα, 1988.
- Μπούρας, Α., Τριανταφύλλου, Ε., «Τα σχολικά εγχειρίδια του δημοτικού σχολείου βοηθούν τους μαθητές να μαθαίνουν πως να μαθαίνουν: Οι απόψεις των εκπαιδευτικών», *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.) 6^ο Πανελλήνιο Συνέδριο 5-7 Οκτωβρίου 2012*, σ.7.
- Μπρενγκιέ, Ζ. Κ., *Ελεύθερες συζητήσεις με τον Ζαν Πιαζέ*, μτφρ. Ν. Σιδέρης, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1978.
- Νάσκου-Περράκη, Π. & Τζιβάρας, Ι., *Το δικαίωμα στην Εκπαίδευση*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2021.
- Νικοδήμου Αγιορείτου, *Συναξαριστής των δώδεκα μηνών του ενιαυτού*, τόμος 3, εκδ. Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη, 1982, σ.37.
- Μητροπολίτου Φθιώτιδος Νικολάου, *Είς επίγνωσιν Θεοῦ*, εκδ. Αποστολική Διακονία, β' έκδοση, Αθήνα, 1999, σ. 321-324.
- Ντολιοπούλου, Ε., «Οι επιπτώσεις της φτώχειας γενικότερα και στα παιδιά ειδικότερα και πιθανοί τρόποι παρεμβάσεων για την πρόληψη και τη μείωσή της», *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 3 (2015), σ. 97–123.
- Ξανθάκου, Γ., *Η δημιουργικότητα στο σχολείο*, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 1998.
- Ξωχέλλης Π.Δ., *Παιδαγωγική του Σχολείου*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2002, σ.9-11.

Οσιολογιωτάτης Μοναχής Θεοζένης, «Ορθόδοξη Παράδοση και προστασία του περιβάλλοντος», στο «Ορθοδοξία και παιδεία στο δρόμο της εκπαίδευσης για την Αειφορία», Γραφείο-Ίδρυμα Νεότητας Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών, σ.63-72.

π. Αλέξανδρος Σμέμαν, *Εορτολόγιο – Ετήσιος εκκλησιαστικός κύκλος*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, 2005.

π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, *Το σώμα του ζώντος Χριστού*, μτφρ. Παπαδόπουλος, Ι. Κ., εκδ. Αρμός, Αθήνα, 1999.

Καραμούζης, Π., *Πολιτισμός και Διαθρησκευτική αγωγή. Η συγκριτική διδακτική των θρησκειών και της θρησκευτικότητας στο σύγχρονο σχολείο*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2007.

Παπαγιαννόπουλος Φ., *Περιβαλλοντική Ηθική: Το κίνημα της Βαθιάς Οικολογίας*, Αθήνα, 2010.

Παπαδοπούλου-Συμεωνίδου, Π., *Πολυεθνισμός και Παγκοσμιοποίηση, Η αναγκαιότητα της συνύπαρξης, η αναγκαιότητα της σύμπλευσης*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2003.

Παπαθανασίου, Θ. Ν., «Η χριστιανική νηστεία στη μετανεωτερική κοινωνία, Ψηλάφηση των κριτηρίων», *Σύναξη*, τεύχος 133 (1985), σ. 81-97.

Παπαθανασίου, Θ., *Ο Θεός μου ο αλλοδαπός, κείμενα για μια αλήθειαν που είναι του δρόμου*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004

Παπανασούμ-Τζίκα, Ζ., *Πολιτική κοινωνικοποίηση και σχολείο: Κριτική θεώρηση και εμπειρική έρευνα*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1989, σ.33.

Παπαναστασίου Ε. - Παπαναστασίου Κ., *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής έρευνας*, εκδ. Ιδιωτική, Αθήνα, 2016.

Παπαντωνίου, Α., «Παγκοσμιοποίηση, Μετανεωτερικότητα, Πολυπολιτισμικότητα», στο *Πολυπολιτισμικότητα και εκπαίδευση στον καιρό της Παγκοσμιοποίησης, Πρακτικά Συνεδρίου*, Αθήνα, 2007, σ. 29-49.

Παπαρρηγόπουλος, Ξ. Ι., «Η πολυπολιτισμικότητα ως σύγχρονο πρόβλημα. Επιστήμη και Κοινωνία», *Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 2 (1999), σ.2-25.

Παπασωτηρόπουλος, Χ., Για το Νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου. Μια προωθημένη πρόταση «στον καιρό του αλλόκοτου φόβου», στο Σ. Γιαγκάζογλου, Α. Νευροκοπλής, Γ. Στριλιγκάς (Επιμ.), *Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο Διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2013, σ.231-240.

Παραράς, Π., *ResPublica. Δικαιώματα του ανθρώπου. Η Ευρωπαϊκή Διάσταση*. Τόμος II, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα, 2014.

Πασιάς, Γ., Φλουρής, Γ., «Ο Εθνικός χαρακτήρας της σχολικής γνώσης και η ιδεολογία του ευρωπαϊσμού», στο *Παιδαγωγική Επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Τάσεις και προοπτικές*, Ζ' Διεθνές Συνέδριο ΠΕΕ, Αθήνα, 1997, σ. 68-151.

Πελεgrίνης, Θ. Ν., *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, εκδ. Πεδίο, Αθήνα, 2013.

Πελεgrίνης, Θ., Ν., *Οι πέντε εποχές της φιλοσοφίας*, β' εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998.

Περσελής, Ε., «Θρησκεία και σχολική εκπαίδευση στην Ευρώπη και την Ελλάδα. Σχέσεις και προοπτικές» στο: Συλλογικό τόμο *Η θρησκευτική αγωγή στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Προβληματισμοί και προοπτικές*, Κ. Σταυριανός (επιμ.), εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 2008, σ. 28- 29.

Πέτροβιτς, Γκ. , Χόφμαν, Β., Αντόρνο, Τ., *Αλλοτρίωση*, Εκδ. Επίκουρος, Αθήνα 1973.

Πέτρου, Ι. *Χριστιανισμός και Κοινωνία*, εκδ. Μπαρμπουνάκη (2^η έκδ.), Θεσσαλονίκη, 2017, σ. 161-205.

Πλάγγεσης, Γ., *Νεότερη Ευρωπαϊκή Φιλοσοφία: Φιλοσοφικός λόγος, κριτική της θρησκείας και ιδεολογία*, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2009.

Πρεσβ. Μ. Ευδοκίμωφ, «υποδοχή του ξένου ως καρπός του Πνεύματος», στο *Υποδοχή του άλλου, ορθόδοξες πνευματικές Αξίες και Νεωτερικότητα*, (επιμ. Σ. Φωτίου), εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2009, σ. 95-100.

Ραφαήλ, Μ., *Κοινωνική Προστασία και Κοινωνική Διοίκηση*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2001.

Ρεζάνου, Π., *θρησκευτική ετερότητα*, εκδ. Χ.ε., Αθήνα, 1995.

Ρούκουνας, Ε., *Διεθνής προστασία Ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, εκδ. Πολιτεία, Αθήνα, 1995.

Σακελλαρίου, Μ. & Αρβανίτη, Ε., «Πολυπολιτισμικότητα και Θρησκευτική Αγωγή στην Προσχολική και Πρωτοσχολική Εκπαίδευση: Μια Ερευνητική Προσέγγιση», στο *Η Θρησκευτική Αγωγή στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση: Προβληματισμοί και Προοπτικές*, Κ. Σταυριανός (Επιμ.), εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα, 2008, σ. 89-132.

Σάκκος, Σ., Ν., *Ερμηνεία στο κατά Λουκαν Ευαγγέλιο*, εκδ. Χριστιανική Ελπίς, τόμος Β', σ.322-340.

Σαμαράκης, Α., *Ζητείται ελπίς*, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 1994.

Σεβ. Μητροπολίτου Δημητριάδος & Αλμυρού Ιγνατίου, «Η Εκκλησία ως ελπίδα και ενότητα της κοινωνίας και ως νοηματοδότηση της ζωής του ανθρώπου», *Θεολογία*, τεύχος 2 (2012), σ. 7-23.

Σιδερά-Λύτρα, Π., *Περί Παιδαγωγικής Ιμμάνουελ Καντ*, εκδ.Αδερφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2004.

Σουάνκ, Λ., Ζαλά, Β., Σίντι Γ., *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Επικοινωνία. Παγκόσμιοι πολιτισμοί και πλαίσια*, μτφρ. Φριλίγγος. Α., εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2018.

Σούνογλου, Μ., Πίτσου, Χ., «Η αποτύπωση των ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην εικονογράφηση του έντυπου υλικού Θρησκευτικών της Γ' Δημοτικού»στα *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων: Θρησκευτική Εκπαίδευση: εκπαίδευση για το μέλλον*, Τόμος 3(2019), σ.642-651.

Σταμούλης, Χ., *Ωσπερ ξένος και αλήτης ή Σάρκωση: η μετανάστευση της αγάπης*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010, σ.19-21.

Στογιάννος, Β. Π., *Η Εκκλησία στην ιστορία και στο παρόν*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 2010.

Στογιάννος, Β. Π., *Η παραβολή του τελώνου και Φαρισαίου εις την Ελληνικήν Πατερική Παράδοσιν*, Ερμηνευτικά Μελετήματα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1988.

Στράντζαλης, Π., «Το ΜτΘ και η συμβολή του στην Εκπαίδευση για την Αειφορία: Η περίπτωση των νέων ΠΣ στο Λύκειο. Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών», *Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων: Θρησκευτική Εκπαίδευση: εκπαίδευση για το μέλλον. Τομ. 3*, σ.559-570.

Στριλιγκάς, Γ., «Για την ανανέωση των Θρησκευτικών. Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο», στο *Σ. Γιαγκάζογλου, Α. Νευροκοπλής, Γ. Στριλιγκάς (Επιμ.), Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο Διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*. (σ.189-193), εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2013.

Συλλογικό έργο. *Πολιτισμικός διάλογος στην εκπαίδευση*, εκδ. Διάδραση, Αθήνα, 2013.

Τασιόπουλος, Γ., *Η διδασκαλία των Θρησκευτικών στην ύστερη νεωτερικότητα. Παιδαγωγική, διαπολιτισμική και θεολογική προσέγγιση*, εκδ. Γόρδιος, Αθήνα, 2010.

Ταχταρίδου, Γ., *Πολυπολιτιστικές κοινωνίες*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2005.

Τζώρτζογλου Ν., *Χωρίς σύνορα*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 1996.

Τρεμπέλα Π., Ν., *Υπόμνημα Εις το κατά Λουκάν Ευαγγέλιον*, εκδ. Αδελφότης Θεολόγων η Ζωή, Αθήναι 1952

Τρούμπης Α., *Λογία Οικολογία: Η Επιστήμη της Φύσης μεταξύ Κοινωνίας και Πολιτικής*, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 1999.

Τσιμιράκης, Λ., Κωνσταντόπουλος, Μ., *Νεοελληνικοί διάλογοι*. Βαρσοβία, 1993.

Τσουραμάνης, Ε. Χ., *Σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα, Η ελληνική πραγματικότητα*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 2003.

Υπ.Π.Δ.Β.Μ.-Π.Ι. *Νέο Σχολείο. Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2011. Υπ' αριθ. 1749-1752/2019 αποφάσεις της Ολομέλειας του ΣτΕ. Υπ' Αριθ. 660/2018 απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ.

ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε πρόσωπα, εικόνες και ιστορίες» Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος, 2017.

ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού, Ο κόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα», Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος, 2017.

ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά ΣΤ' Δημοτικού, Ο κόσμος της θρησκείας, Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα», Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος, 2017.

ΥΠΠΕΘ-ΙΕΠ, «Φάκελος Μαθήματος-Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού, Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες», Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος, 2017.

Φίλιας, Β. & Συνεργάτες, *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1977, σ. 163-178.

Φλωρόφσκυ, Γ., *Χριστιανισμός και Πολιτισμός*, μτφρ. Ν. Πουρναρά, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1982.

Φλωρόφσκυ, Γ., «Το κοινωνικό πρόβλημα στην Όρθόδοξη Ανατολική Έκκλησία», *The Journal of Religious Thought*, VIII/1 (1950-51), σ. 41-51.

Φραντζή, Α. Κ., «Ανθρώπινα δικαιώματα και εκπαίδευση», *Επιστημονικό βήμα*, 5 (2006), σ. 27-35.

Χαρίσης, Α. Ευ, «Στόχοι του συναισθηματικού τομέα στο Μάθημα των Θρησκευτικών: διδακτική μεθοδολογία και αξιολόγηση, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών Τομ. 1», *Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, σ. 92-99.

Χωρεάνθης, Κ. *Λόγια Σιωπής*, εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 2016.

B. Ξενόγλωσση

Altbach, P. G. et al., *Textbooks in American Society: Politics, Policy and Pedagogy*, State University of New York Press, USA, 1991.

Archer, M., Decoteau, C., Gorski, P., Little, D., Porpora, D., Rutzou, T. Vandenberghe, F., «What is Critical Realism», *Perspectives*, 38/2 (2016), σ. 4-9.

Baynham, M., *Πρακτικές Γραμματισμού*. εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2000.

- Boulding, K. E., *The Image, Knowledge in Life and Society*, Ann Arbor: university of Michigan Press, 1961.
- Carney, R. N. & Levin, J.R., «Pictorial Illustrations Still Improve Students Learning From Text», *Educational Psychology Review*, 14/1 (2002), pp. 5-26.
- Debray, R., *Η διδασκαλία της θρησκείας στο ουδετερόθρησκο σχολείο*, μτφρ. Καραμπέλας, Θ. Γ., στο Επίμετρο - επιμέλεια Π. Καλαϊτζίδη, εκδ. Εστία, Αθήνα 2004, σ.93.
- Dobbelaere, K., *Secularization: An analysis at three levels*, Peter Lang, Bruxelles, 2002.
- Duchrow, U., «Θεολογία και παγκόσμια οικονομία», *Θεολογία*, 2 (2012), σ.37-54.
- Ecumenical Patriarch Bartholomew, *Encountering the Mystery, understanding Orthodox Theology today*, Doubleday, New York, 2008.
- Erol M., Apak S., Atmaca M. Oztiirk, S., «Management measures to be taken for the enterprises in difficulty during times of global crisis: An empirical study» *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 24 (2011), 16-32.
- Florofsky, G., *Το σώμα του ζώντος Χριστού*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 1999.
- Flowers, N., «How to Define Human Rights Education? A Complex Answer to a Simple Question», *In V. B. Georgi & M. Seberich (Eds), International Perspectives in Human Rights Education*, Gütersloh: Bertelsmann, 2004, pp.105-128.
- Grant, A., *Δώσε και θα πάρεις*, KeyBooks, Αθήνα, 1916.
- Heschel, Abraham J., *The Prophets*, PRINCE PRESS, New York, 2004, σ. 4.
- Kalekin-Fishman D. & Langman L., «Alienation: The critique that refuses to disappear», *Sage Journals*, 63/6 (2015), σ.1-18.
- Kant, I. *Ανθρωπολογία: από πραγματολογική άποψη*, μτφρ. Τασάκος. Χ., Printa, Αθήνα, 2011.
- Kant, I. *Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική Μεταφυσική*, μτφρ. Τζαβάρας Γ., εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 1982.
- Leganger-Krogstad, H., «Dialogue among young citizens in a pluralistic religious education classroom». *In: Jackson, R. (Ed.), International Perspectives on Citizenship, Education and Religious Diversity*, Routledge Falmer, London and New York, 2003, pp.150-169.
- Lenhart, V., *Παιδαγωγική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, μτφρ. Γεμενετζή, Εύα, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2006.

- Martinussen, J., *Κοινωνία κράτος, αγορά. Θεωρίες της ανάπτυξης*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2019.
- MCNEIL J. D., *Contemporary Curriculum in Thought and Action*, John Wiley & Sons, USA, 2009.
- Mezirow, J., *Transformative Dimensions of adult learning*, publ. JosseyBass, SanFransisco, 1991.
- NealeD. W., *Συζητήσεις με το Θεό. Ένας ασυνήθιστος διάλογος*, εκδ. Πεδίο, Αθήνα, 2020.
- Norris, P. & Inglehart, R., *Sacred and Secular. Religion and Politics Worldwide*. (2nd Edition), Cambridge University Press, Cambridge, 2004, σ.3-32.
- PascalG., *Συλλογή: για να γνωρίσετε τη σκέψη του Καντ*, μτφρ. Βέλιος Α., 1977.
- Pavel Chirila, Mihai Valica, *Το χριστιανικό νοσοκομείο, εισαγωγή στη χριστιανική ιατρική*, μτφρ. ΑναστασίαΜπαλιάκου, 2010, σ. 124.
- Pedersen P, alter j. Ioner, Juris G. Draguns, Joseph E. Trimble, M. Scharron-del Rio. (επιμέλεια Ισαρή, Φ.), *Πολυπολιτισμική, Συμβουλευτική και κοινωνική Δικαιοσύνη*. (7^η έκδοση) Παρισιανού Α.Ε., Αθήνα, 2017.
- PontificioConsiglioDellaGiustiziaeDellaPace, *Σύνοψη της κοινωνικής διδασκαλίας της Εκκλησίας*, μτφρ. Γ. Κασαπίδης, εκδ. Ψυχογιόςα. ε., 2004.
- Rosenthal U., Charles M., Hart P., *Coping with crises: The management of disasters, riots, and terrorism*, Springfield, IL, USA, 1989.
- Rousseau J.J., *Κοινωνική Ανισότητα*, εκδ. Δαρέμας, Αθήνα, 2020.
- Schmidt-Sinns, D. «How can we teach Human Rights?» *International Journal of Political Education*, 3 (1980), pp. 177-185.
- Schneider, J. W., «Social problems theory: The constructionist view». *Annual review of sociology*, 11 (1985), σ. 209-229.
- Scott, B. B., *Hear then the Parable. A Commentary of Parables of Jesus*, Fortress press, Minneapolis, 1990, p. 192.
- Spicker, P., *Το κράτος πρόνοιας, μια γενική θεωρία*, μτφρ. Χ.Οικονόμου, εκδ. Διόνικος, Αθήνα, 2004.

Ιστοσελίδες

Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης, *Λόγος εις την Γέννησιν του Ιησού Χριστού*. [https://www.monastiria.gr/agios-nikodimos-logos-stin-gennisi/\(2/12/21\)](https://www.monastiria.gr/agios-nikodimos-logos-stin-gennisi/(2/12/21))

Άρθρο 1, Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk> (23/1/22)

Άρθρο 18, Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/grk.pdf (23/1/22)

Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος Ιερώνυμος, Εκκλησία και Κοινωνία. <https://www.pemptousia.gr/2021/10/ekklisia-ke-kinonia/> (25-11-2021)

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΤΙΡΑΝΩΝ, ΔΥΡΡΑΧΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ, Θρησκευτικός πλουραλισμός και ειρηνική συνύπαρξη. <https://www.kathimerini.gr/society/993417/archiepiskopos-tiranon-anastasios-stin-k-thriskeytikos-ployralismos-kai-eiriniki-synyparxi/> (29/12/21)

Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας, Αναστάσιος, Οι θεολογικές ρίζες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. <https://slpress.gr/idees/oi-theologikes-rizes-ton-anthropinon-dikaiomaton/> (26/11/21)

Αρχιμ. Τιμόθεος Γ. Παπασταύρου, Ο «εμφανής» και εκδηλούμενος, εαυτός μας, Διδάγματα εκ του Ευαγγελίου. <https://orthodoxostypos.gr/2413-2/> (12/1/22)

Γιαγκάζογλου, Στ., Απροϋπόθετες απαλλαγές στα Θρησκευτικά; <http://frear.gr/?p=10888> (21/12/21)

Γιαγκάζογλου, Στ., Πνευματολογία: Το Άγιο Πνεύμα στη ζωή της Εκκλησίας. <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/THEOL293/%CE%9C%CE%AC%CE%B8%CE%B7%CE%BC%CE%B1%207%CE%BF%2C%20%CE%A4%CE%BF%20%CE%86%CE%B3%CE%B9%CE%BF%20%CE%A0%CE%BD%CE%B5%CF%8D%CE%BC%CE%B1%20%CF%83%CF%84%CE%B7%20%CE%B6%CF%89%CE%AE%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%95%CE%BA%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%AF%CE%B1%CF%82.pdf> (15/11/21)

Eurostat. *Children at risk of poverty or social exclusion* (2022) <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics>

[explained/index.php?title=Children at risk of poverty or social exclusion\(13/12/21\)](#)

Ειδική έκθεση 2020. Καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας – Ανάγκη για καλύτερη στόχευση της στήριξης της Επιτροπής. Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο. σ.7
https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR20_20/SR_child_poverty_EL.pdf
(13/12/21)

Εισήγηση επιστημονικής Επιτροπής για τα Θρησκευτικά, αριθ. απόφασης ΙΕΠ 13322/19.12.2019 διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο:
<http://iep.edu.gr/el/component/k2/916-deltio-tyrou-iep-gia-programmata-spoudonthriskeftikon> (29/12/2021).

Επισκόπου Αχελώου Ευθυμίου, Η Πτώση των Πρωτοπλάστων (απόσπασμα από το Βιβλίο: «Αθώος» έκδ. Αποστολική Διακονία.
http://stratisandriotis.blogspot.com/2011/03/blog-post_2964.html (2/11/21)

Θεοφίλου Επισκόπου Καμπανίας, *Περι νόμων εκκλησιαστικού και πολιτικού Προλεγόμενα*.
http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/regulations/various_regulations.htm. (13/2/22)

ΙΕΠ, Εισήγηση επιστημονικής επιτροπής για τα θρησκευτικά.
http://iep.edu.gr/images/IEP/GENERAL/Deltia_Tyrou/2020/2020-07-30-praksi-37-ds-IEP.pdf (15/1/22)

Ιερά Μητρόπολη Κωνσταντίας, Η φιλανθρωπία στις μέρες μας και η αληθινή αγάπη,
<https://www.vimaorthodoxias.gr/peri-zois/i-filanthropia-stis-meres-mas-ke-i-alithini-agapi/> (10/12/21)

Κλάψης, Εμ. Η πρόκληση της χριστιανικής μαρτυρίας στην πολιτική σφαίρα.
<https://publicorthodoxy.org/el/2020/11/13/7892/> (18/11/21).

Κόττης, Κ., Η θεώρηση του Μεγάλου Βασιλείου για το Μοναχισμό.
<https://www.pemptousia.gr/2019/01/i-theorisi-tou-megalou-vasiliou-gia-to-monachismo/> (11/12/22)

Μακαριστού Αρχιεπισκόπου Χριστοδούλου, «Παιδίον έστησεν εν μέσω ημών» ομιλία του Αρχιεπισκόπου στο χορηγικό δείπνο της ProEuropa για το πρόγραμμα «αγαπά τα παιδιά». http://www.ecclesia.gr/greek/archbishop/christodoulos.asp?id=24&what_main=1&what_sub=3&lang=gr&archbishop_heading=%CE%95%CE%BA%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%AF%CE%B1 (30/12/21)

Μαντζαρίδης, Γ. Ι., *Πλούτος και Πτωχεία*.
<https://www.pemptousia.gr/2018/08/ploutos-ke-ftochia/>(2/12/21)

Μαντζαρίδης, Γ. Ι., Οικουμενικότητα και Οικουμενισμός.
<https://www.pemptousia.gr/2021/02/ikoumenikotita-ke-ikoumenismos/> (2.12.21)

Μαρίνου, Θ. Η ετερότητα στην Παράδοση και σήμερα.
<https://www.pemptousia.gr/2013/04/i-eterotita-stin-paradosi-ke-simera-1/> (2/12/21)

Μεγάλου Βασιλείου: Εις τον Προφήτην Ησαΐαν (1,23) «...ὁ μὲν γὰρ νόμος κανῶν δικαίων ἐστὶ καὶ ἀδίκων, προστακτικὸς μὲν ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸς δὲ ὧν οὐ ποιητέον.https://greekdownloads3.files.wordpress.com/2014/09/enarratio_in_prophetam_isaiam.pdf. (2/12/21)

Μητροπολίτη Δημητριάδος Ἰγνατίου «τον ληστήν αυθημερόν του Παραδείσου ηξίωσας Κύριε. <https://www.vimaorthodoxias.gr/theologikos-logos-diafora/ton-ληστην-αυθημερον-του-παραδεισου/> (4/12/21)

Μητροπολίτης Ζυμπάμπουε Σεραφεΐμ Κυκκώτη, Ο φιλόανθρωπος Θεός και η φιλανθρωπία των ανθρώπων.
<https://www.vimaorthodoxias.gr/eipan/%CE%BF%CF%86%> (29-12-2021)

Μητροπολίτης Ζυμπάμπουε Σεραφεΐμ, Κυριακή του Ασώτου-Στράτευση για κοινωνική αλληλεγγύη να έχουν τροφή όλοι οι άνθρωποι.<https://www.pemptousia.gr/2022/02/kiriaki-tou-asotou-stratefsi-gia-kinoniki-allilengii-na-echoun-trofi-oli-i-anthropi/> (16/12/21)

Μητροπολίτης Ναυπάκτου κ. Ιερόθεος, Το ήθος της εκκλησιαστικής φιλανθρωπίας, στο <https://www.vimaorthodoxias.gr/theologikos-logos-diafora/to-ithos-tis-ekklisiastikis-filanthropias/> (3/1/22).

Μπαλτατζής, Δ., Η συμβολή της χριστιανικής θεολογίας στην ετερότητα.
<https://www.pemptousia.gr/2015/08/i-simvoli-tis-christianikis-theologias-stin-eterotita/> (15/11/21)

π. Νικόλαος Χριστοδούλου, «Φαρισαίου φύγωμεν υψηγορίαν».
<http://www.isagiastriados.com/index.php/articles/keimena-orthodoksistheologias-3/300-«Φαρισαίου-φύγωμεν-υψηγορίαν»>(15/12/21)

Πανελλήνια Ένωση Θεολόγων, Οι θέσεις της ΠΕΘ για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών.
<https://www.impantokratoros.gr/E97F520C.el.aspx> (12/12/2021)

Παπαβασιλείου, Α. Ν., Το Διάταγμα των Μεδιολάνων. <http://archive.romfea.gr/arthrapopseis/15694-2013-02-19-21-46-18> (3/12/22)

Παπαντωνίου, Αντ., Πρόσφυγες και μετανάστες στην Ελλάδα, *όψεις εκκλησιαστικής διακονίας σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία*. https://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/metanastes/papantoniou_052010.pdf (20/1/22)

Στριλιγκάς, Γ., Προγραμματισμός εκπαιδευτικού έργου στα Θρησκευτικά, http://theologoi-kritis.sch.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=1177:2020-09-18-06-43-31&catid=59:2008-12-26-13-06-18&Itemid=53 (25-1-2022)

Σύνταγμα, Ν. 1566/1985 & Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών-Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών 2003. (<https://www.minedu.gov.gr/exetaseis-2/298-uncategorised/402-apo-to-simera-sto-neo-sxoleio-me-prota-ton-mathiti?showall=1>) (20/11/21)

Τριανταφυλλίδης, Μ., Πύλη για την Ελληνική γλώσσα, Λεξικό της κοινής νεοελληνικής. http://www.greeklanguage.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq (2/1/22)

Χούλη, Μ., Η εξαίσια παραβολή του Καλού Σαμαρείτη-Κάθε άνθρωπος οφείλει να αγαπά χωρίς ιδιοτελή κίνητρα και κριτήρια. <https://imsyrou.gr/index.php/keimena-tou-m-xoyli-theologou/4473-i-eksaisia-paravoli-tou-kaloy-samareiti-kathe-anthropos-ofeilei-na-agapa-xoris-idioteli-kinitra-kai-kritiria-louk-10-25-37> (11/12/22)